JURIS
EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 2/2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатовська Альона Ільдусівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загально теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019

Колодін Денис Олексійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org 0000-0002-1778-1021; ResearcherID AAH-4546-2019

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0002-4895-8037

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через
мережу Internet вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 16.05.2025 р. (протокол № 8)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua
Мови видання: українська, англійська, німецька, польська, румунська, французька

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року (ідентифікатор медіа - R30-03882).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет «Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, буд. 23, м. Одеса, 65009, chancellery@onua.edu.ua, тел. +38 (048) 719-88-01).

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (D8 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2709-6815 (Print)
ISSN 2709-6823 (Online)

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2025

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15[3.071.55:341.76](477.74)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.1

А. С. Беніцький
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-9505-4495

УТВОРЕННЯ ТА ПРАВОВИЙ УСТРІЙ НЕКРАСІВСЬКОЇ ГРОМАДИ У XVIII–XIX СТОЛІТТЯХ

В роботі проаналізовано причини виникнення некрасівської козацької громади, розглянуто їхній устрій та особливості управління протягом їхнього існування під протекторатом Османської імперії. Зазначено, що некрасівці мали військово-адміністративний устрій з правами широкої автономії.

Встановлено, що знищення у 1708–1709 рр. московським урядом донецьких, хоперських та інших козацьких городків на землях Війська Донського спричинило міграцію козацького населення під захист Османської імперії. На початку XVIII ст. на Кубані ними була утворена громада, яку стали йменувати за іменем їхнього отамана – Гната Некрасова, сподвижника Кіндрата Булавіна. Вказано, що отаман Гнат Некрасів представляв свою громаду на дипломатичному рівні. Він здійснював листування із канцлером шведського короля Карла XII, мав військовий союз із запорозьким отаманом Костянтином Гордієнко проти московського царя тощо. Завдяки його активній дипломатичній діяльності в Європі стало відомо про каральні експедиції московських військ в землях війська Донського та ін.

Звернута увага, що підставами оголошення 22 лютого 1711 р. московським урядом війни Османській імперії став дозвіл султана поселитися козакам-булавінцям і запорожцям на його землях. Наслідком цієї війни стала поразка московського війська в липні 1711 р. на Пруті та укладення 12 липня 1711 р. Прутського мирного договору, в якому було зафіксовано подальшу доля козаків-булавінців та право їхнього перебування під владою султана.

Відмічене, що на нових землях козаки під проводом Гната Некрасова утворили громаду, яка протягом XVIII–XIX ст.ст. мала певні особливості в організації, правовому устрою та ін. Зазначено, що у 40-х рр. XVIII ст. некрасівські козаки переселились на територію Добруджи, у район гирла Дунаю. Наприкінці XVIII ст. у районі озера Майнос була утворена майноська гілка некрасівської громади, а на Дунаї – дунайська гілка некрасівської громади.

Звернуто увагу на те, що протягом XVIII ст. некрасівські козаки були заклятими ворогами московської (російської) влади. Вони брали участь на боці Османської імперії у всіх війнах, які вела остання з Московським царством (Російською імперією). Вони перешкоджали просуванню московських (російських) емісарів на Кубань, Буджак і Добруджу, захищали утікачів тощо.

Ключові слова: некрасівська громада, запорожці, протекторат, договір, грамота, посольства, устрій.

Benitskiy A. S. **FORMATION AND LEGAL ORGANIZATION OF THE NEKRASIV COMMUNITY IN THE 18TH–19TH CENTURIES**

The paper analyzes the reasons for the emergence of the Nekrasiv Cossack community, examines their structure and features of management during their existence under the protectorate of the Ottoman Empire. It is noted that the Nekrasivtsy had a military-administrative structure with the rights of broad autonomy.

It is established that the destruction in 1708–1709 by the Moscow government of Donetsk, Khoper and other Cossack towns on the lands of the Don Army caused the migration of the Cossack population under the protection of the Ottoman Empire. At the beginning of the 18th century, they formed a community in the Kuban, which was named after their chieftain – Ignat Nekrasov, an associate of Kindrat Bulavin. It is indicated that chieftain Ignat Nekrasiv represented his community at the diplomatic level. He corresponded with the chancellor of the Swedish king Charles XII, had a military alliance with the Zaporozhian chieftain Konstantin Gordienko against the Moscow tsar, etc. Thanks to his active diplomatic activity in Europe, it became known about the punitive expeditions of the Moscow troops in the lands of the Don army, etc.

Attention is drawn, that the grounds for the declaration of war on the Ottoman Empire by the Moscow government on February 22, 1711 were the Sultan's permission to settle the Cossacks-Bulavinians and Zaporozhians on his lands. The result of this war was the defeat of the Moscow army in July 1711 on the Prut and the conclusion of the Prut Peace Treaty on July 12, 1711, which fixed the further fate of the Cossacks-Bulavinians and their right to remain under the Sultan's rule.

It is noted that in the new lands, the Cossacks led by Ignat Nekrasov formed a community that during the 18th–19th centuries had certain peculiarities in organization, legal system, etc. It is noted that in the 40s of the 18th century. Nekrasov Cossacks moved to the territory of Dobrudja, to the area of the Danube mouth. At the end of the 18th century. in the area of Lake Mainos, the Mainos branch of the Nekrasiv community was formed, and on the Danube, the Danube branch of the Nekrasiv community.

Attention is drawn to the fact that during the 18th century. the Nekrasiv Cossacks were sworn enemies of the Moscow (Russian) government. They participated on the side of the Ottoman Empire in all the wars that the latter waged

© А. С. Беніцький, 2025

with the Moscow Kingdom (Russian Empire). They prevented the advancement of the Moscow (Russian) emissaries to the Kuban, Budzhak and Dobrudja, protected fugitives, etc.

Key words: Nekrasiv community, Zaporozhians, protectorate, treaty, charter, embassies, system.

Постановка проблеми. В першій половині XVII ст. на теренах Османської імперії була утворена некрасівська громада із нащадків козаків – повстанців, які у 1707–1708 рр. воювали проти московського уряду під проводом отамана Кіндрата Булавіна. Після придушення булавінського повстання частина козаків разом із родинами приєднались до соратника Кіндрата Булавіна – отамана Гната Некрасова й переселились на Кубань. Серед відомих булавінців, які разом із Некрасовим стали вигнанцями, був син Семена Драного – Іван, отаман Сергій Безпалий, Гаврила Чернець та ін. [1, с. 95].

Булавінські козаки, яких разом із родинами Гнат Некрасов вивів на Кубань, мали долю, схожу з запорозькими козаками. У 1709 р. кошовий отаман Костянтин Гордієнко разом із запорожцями перейшов на землі Османської імперії. Там Костянтин Гордієнко й Гнат Некрасов отримали захист від московської влади.

Козаків некрасівської громади під час їхнього перебування під протекторатом Османської імперії йменували по-різному: «некрасівськими козаками», «некрасівцями», «гнат-козаками», «кара-ігнатами», «кара-козаками», «кубанськими козаками» тощо.

Протягом свого існування некрасівська козацька громада постійно підтримувала уряд Османської імперії й була на його боці під час війн, які Османська імперія вела проти Московського царства (Російської імперії). Незважаючи на гоніння, які вела московська (російська) влада проти некрасівців, останнім вдалось зберегти свої традиції, побут та звичаї, які існували у них з часів їхнього перебування в землях війська Донського. Під тиском московської (російської) влади некрасівська громада в середині XVIII ст. вимушена була мігрувати з Кубані на нові землі в гирлі Дунаю.

Уряд Османської імперії підтримував некрасівську козацьку громаду, сприяв її адміністративно-територіальному устрою, надавав певну автономію у внутрішній її організації, визначав особливий правовий стан некрасівців як служивого козацького населення у XVIII–XIX ст.ст. тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням виникнення, організацією та розвитком некрасівської козацької громади були присвячені праці П.П. Короленка, О.К. Ленивова, Д.В. Сеня, Ф.В. Тумилевича та ін. Проте комплексного дослідження причин утворення некрасівської козацької громади, особливостей автономного військово-адміністративного управління цієї громади та її внутрішнього устрою в роботах авторів проведено не було. В літературі не було досліджено листи голови військової канцелярії шведського короля Карла XII, в яких описані причини міграції у 1709 р. козацьких родин із земель війська Донського на територію Османської імперії, не звернута увага на значимість некрасівців у війні із Московським царством та ін. Крім того, серед дослідників є різні погляди щодо питань автономного укладу некрасівської козацької громади та її значимості як військово-територіального об'єднання на землях Османської імперії тощо.

Мета статті. Встановити причини утворення некрасівської козацької громади, особливостей автономного військово-адміністративного управління цієї громади, внутрішнього козацького устрою тощо. Надати оцінку дипломатичним відносинам Гната Некрасова зі шведським королівським двором у Бендерах, запорозьким отаманом Костянтином Гордієнком, кримським ханом та ін. Визначити правовий стан некрасівської козацької громади після укладення 12 липня 1711 р. Прутського договору. Вказати значимість некрасівських козаків у війнах, які вела Османська імперія з Московським царством (Російською імперією) у XVIII–XIX ст.ст. Виокремити місця компактного проживання некрасівців на території Османської імперії, які виникли внаслідок міграції некрасівської козацької громади протягом XVIII–XIX ст.ст.

Виклад основного матеріалу. Некрасівські козаки, які переселились на Кубань, об'єднались в одну громаду зі старожилами – кубанцями. Цьому сприяло декілька факторів. По-перше, козаки, яких привів Некрасов на Кубань у більшості були прибічниками старої віри. Козаки – булавінці – прибічники нового православного віросповідання переходили до старої віри. Тому, консолідуватися некрасівцям із козаками – старожилами було не складно, оскільки релігійний фактор став для усіх об'єднувальним. Тим паче, що старовіри були в опозиції як до московського патріарха, так й до московської влади, яка примушувала їх змінювати віру. Для некрасівців ідеологія старожилів – кубанців була прийнятною, оскільки вони вважали московського царя ворогом і губителем своїх козацьких вільностей у своїй вітчизні.

По-друге, булавінці на чолі з Ігнатом Некрасовим були доволі організованими й згуртованими, що мало великий досвід боротьби із московським військом. Протягом війни козацьке середовище дало отаманів – ватажків із неабиякою харизмою. Ігнат Некрасов зумів об'єднати навколо себе всі козацькі громади на Кубані. Він сформульовав принципи козацького життя, відомі під назвою «Заповіти Ігната». Понад двохсот років ігнатівські заповіді для некрасівців були «народною

конституцією», яка містила правила їхніх взаємовідносин, устрою, конфесійної приналежності; визначала ставлення некрасівців до московського царя і російських імператорів протягом існування Російської імперії.

Після переселення на Кубань у деяких документах некрасівських козаків іменували Кубанським військом [3, с. 33], тому що козацькі громади, які проживали на Кубані, у московських і кримських документах називали кубанськими козаками. Козацькі громади на Кубані утворились ще наприкінці XVII ст., коли сюди стали масово переселятись розкольники – старовіри з земель Війська Донського та ін. На початку XVIII ст. цих козаків уже в документах іменувати кубанськими козаками за місцем їхнього проживання на берегах річки Кубань. Некрасівські козаки жили біля місця впадіння річки Лаби в Кубань. За повідомленням О.К. Ленивова некрасівські козаки заснували близько тридцяти козацьких городків [4, с. 19]. На берегу Лаби вони побудували укріплене містечко, яке надалі стало відомо як Некрасівське. У низов'ях Кубані й на Тамані були такі городки як Блудиновський (Себеней), Голубинський (Хан-Тюбе), Чирянський (Кар-Ігнат) та ін. [5, с. 13, 18].

Протягом існування Кубанського козацького війська під протекторатом Османської імперії незадоволене московською (російською) владою населення «некрасівським шляхом» переселялось на Кубань, де знаходило притулок у некрасівській козацькій громаді. Слід зазначити, що Омелян Пугачов напередодні повстання мав намір підбурити частину яїцьких козаків переселитись на Кубань: «... і став підмовляти їх до втечі за Кубань Некрасівським шляхом» [6, с. 78].

Ігнат Некрасов успішно представляв своє військо на дипломатичному рівні перед калмиками, кабардинцями, ногайськими мурзами, кримським ханом і османським султаном. Так, у Криму Некрасов спілкувався зі шведським посольством на чолі з полковником С. Лагербергом [7, с. 328]. У 1710-ті рр. Некрасов листувався із канцлером шведського короля Карла XII. У 1710 р. до Ігната Некрасова та його отаманів на Кубань направив листа Х.Г. Мюлєрн – голова військової канцелярії Карла XII, у якому він завіряв підтримку шведського короля перед кримським ханом: «До отаманів славного війська Кубанського, за яких Його Королівська Величність, буде клопотатися перед Всесвітлішим Ханом, щоб їм було дозволено повернути свою колишню свободу, виступивши зі зброєю проти своїх ворогів московитів». У цьому ж листі Х.Г. Мюлєрн зазначив, що шведському королю Карлу XII стало відомо боротьбу булавінців із московським царем: «... Його Королівська Величність (мова йшла про Карла XII – прим. автор.), серед іншого, дізнався про нечестиві підступи московитів і марні хитрощі, які вони вживали проти всякого права і справедливості протягом тривалого часу, щоб підкорити вашу націю під ярмо свого панування. І коли їм не вдалося зрадою досягнути своєї мети, вони вдалися до звичайних для них звірств, а також до невиданих до цього часу звірств» [8].

Х.Г. Мюлєрн згадував про переслідування булавінців московським урядом навіть після їхньої утечі за кордони московського царства, де їм дав притулок кримський хан: «Його Величність із болем дізнався про несправедливі переслідування, яких завдавали московити та їх прислужники, і був вдячний Господу, за те що боєздатна частина вашого народу знайшла притулок і безпеку в татарських землях Найсвітлішого Хана, і хоча там ви могли погодитися на спокійне життя, ні про що інше не просили, тільки повернутися на свої землі, скинувши ярмо Московії» [8].

Завдяки листуванню Ігната Некрасова зі шведським канцлером, у Європі стало відомо про насильства московських військ проти повсталих городків на землях Війська Донського та їхнє варварське знищення.

Х.Г. Мюлєрн запевняв Ігната Некрасова в сприянні безпеки з боку шведського короля булавінцям, які оселились на Кубані: «Тому цю справу Його Величність розглянув і рекомендував Найсвітлішому Хану, щоб він ні в якому разі не завдавав шкоди і не грабував Кубанське військо, а допоміг забезпечити його засобами, якими, з допомогою Божою, військо Кубанське могло б відновити свою колишню свободу» [8].

Під час допитів булавінців у Розрядному й Казанському приказах Московського царства кати намагались дізнатись, чи приїжджали до Кіндрата Булавіна емісари від шведського короля Карла XII. Московські урядовці намагались знайти «шведський слід» у булавінському повстанні, оскільки вважали Булавіна агентом шведського короля. Так, наприклад, у 1708 р. Меншиков у листі від 3 квітня 1708 р. до Петра I називав повсталого отамана війська Донського «королівський отаман Кондрашка Булавін» [9, с. 16]. Проте документальних свідчень про посланців від Кіндрата Булавіна до шведського короля Карла XII з проханням про допомогу не існувало. Якби Булавін добре знав політичну ситуацію і наміри шведського короля воювати з московським царем, можливо б він просив короля про допомогу, оскільки наприкінці свого отаманського правління він відкрито виступав проти московського царя Петра I. Разом з тим, в історіографії Російської імперії окремі дослідники помилково стверджують, що Кіндрат Булавін мав листування із шведським королем Карлом XII [10, с. 38].

Московські урядовці також уважали, що Кіндрату Булавіну допомагав гетьман Іван Мазепа:

«О сем бунте думали тогда, что оной воздвигнут был наущеніем Мазепиным, но смертію начиньщика онаго Булавина мненіе сіе осталос неподтвержденным» [11, с. 449]. Деякі дослідники часів Російській імперії висловлювали думки про нібито допомогу гетьмана Івана Мазепи булавінським повстанцям [12, с. 32; 10, с. 38; 13, с. 884]. Такий підхід був обумовлений створенням у літературі часів Російської імперії негативного образу Мазепи, Орлика, Гордієнка, Булавіна й усіх тих, хто активно протистояв московському цареві Петру І і його політиці.

Багато істориків Російської імперії нав'язували думку про те, що Іван Мазепа й Кіндрат Булавін діяли спільно, щоб допомогти шведському королю Карлу XII. Навіть в теперішній час деякі автори висловлюють припущення про те, що Іван Мазепа допомагав Кіндрату Булавіну. Так, наприклад, О.Р. Мустафін, вказуючи про повстання, яке очолив Кіндрат Булавін, зазначає: «А Мазепа все ще перебував у союзі з Москвою, тож якщо й допомагав (мається на увазі допомога Кіндрату Булавіну – прим. автор.), то таємно» [14, с. 158].

Слід не погодитися із твердженням О.М. Корнієнко про те, що «Гетьман І. Мазепа, сподіваючись відрядити Карла XII з України, пропонував йому наступати на Бєлгород і там установити зв'язок із залишками загонів булавінців» [15, с. 110]. Навряд чи Іван Мазепа не був обізнаний про долю булавінців і козацьких городків, знищених за наказом Петра І. У «Донському поході» В.В. Долгорукова брали участь козаки Полтавського козацького полку й компанійського (охочекомонного) полку, які восени 1708 р. повернулись на Гетьманщину. Близько кінця 1708 р. на землях Війська Донського вже не залишилось центрів спротиву московським військам. Ймовірніше за все, Карлу XII стало відомо про події на землях Війська Донського вже після придушення булавінського повстання. Можливо шведський король і планував похід на Бєлгород, але ніяк не для об'єднання із булавінцями.

Відомо, що некрасівські козаки підтримували добрі стосунки із запорожцями, які перебували під протекторатом Османської імперії. Так, наприклад, у 1709 р. запорозьке посольство на чолі із осавулом Григорієм Герциком прибуло на Кубань, де повідомило некрасівців про смерть Івана Мазепи та обрання нового гетьмана. До Бендер від некрасівців була направлена делегація козаків для зустрічі з новим гетьманом [2, с. 7].

Між отаманом Гнатом Некрасовим і запорозькою старшиною, яка перебувала в Кримському ханстві, були певні дипломатичні відносини. Про це свідчила згадка про донських козаків у документі «Головні пункти для переговорів про договір із ханом та Кримською державою» 1710 р, де в пункті XX зазначалось: «Донські козаки мають пристати до українських козаків і прийняти владу Гетьмана. Вони повинні мати такі ж самі права й привілеї, як нащадки того самого народу. Таку спілку запропонують самі донські козаки через своїх посланців і через листування, так що буде один пастух і одна отара» [15, с. 366].

У 1709 р. московський уряд через намагався впливати на кримського хана, щоб той повернув козаків – утікачів або поневолив їх. Так, 28 квітня 1709 р. казанський губернатор П.М. Апраксін повідомляв про вжиті заходи, щоб упіймати козаків – булавінців на чолі з Некрасовим на Кубані: «Послан от меня астараханской мурза Тинбаев с листом к хану крымскому и на Кубань о воровских казаках, Некрасове с товарыщи, и чтоб их на Акрагань не пропустили и отдали по мирным договорам, или б таких злодеев розобрали себе за ясырей» [17, с. 791].

Московський цар неодноразово вимагав через дипломатичні посольства від султана Османської імперії видати козаків–булавінців, які переселились на річку Кубань. У грамоті від 17 липня 1710 р. Петро І висував претензії султану Османській імперії стосовно прихистку булавінців на його землях: «... також и изменником козаком Мазепинцам и Донским и именно бунтовщику Некрасову не токмо самим от Хана позволеніе дается в Наши области впадать, и всякое разореніе чинить, и людей в полон брать» [18, с. 284].

Цікаво, що в Маніфесті про оголошення війни Османській імперії від 22 лютого 1711 р. однією із причин, які спонукали Петра І розірвати мир, був дозвіл султана поселитися козакам–булавінцям і запорожцям на його землях: «... и чрез бунтовщиков козаков, Мазепинцов и булавинцов, в Турскую область ушедших, возмущенія в Его царскаго Величества государствах сочинит ... Ибо в начале оные после бунта учиненнаго от Его царскаго Величества подданных казаков Донских, в 708 годе ушедших, бунтовщиков козаков Некрасова с товарищи, во область и защищеніе свое не-токмо приняли, но и всякое им вспоможеніе чинили и позволили под Его царскаго Величества городы, придав своих Татар, нападеніе чинить» [19, с. 628, 631–632].

Остаточна доля цих козаків була вирішена після поразки війська Петра І в 1711 р. на річці Прут. В укладеному 12 липня 1711 р. Прутському договорі між Московським царством і Османською імперією був спеціальний пункт, який визначав право перебування козаків–булавінців під владою султана. Так, у 2 пункті Прутського договору було прописано: «В польские дела его царское величество мешаться, також и их казаков (у тексті договору під словом «казаков» мались на увазі козаки–булавінці, які на чолі з отаманом Г. Некрасовим переселились на р. Кубань – прим. автор.) и запорожцов, под их область принадлежа-

щих и у хана крымского сущих, обеспокоивать и в них вступатца не изволить и от стороны их руку отьимает» [20, с. 323].

На Кубані некрасівська козацька громада мала устрій, який був схожий з тим, що був за часів їхнього перебування на землях війська Донського. Некрасівці були старовірами й мали своїх єпископів, яких їм призначали при сприянні османської влади. Протягом існування під протекторатом османського султана некрасівська козацька громада мала військово-адміністративне автономне управління. Влада всередині громади належала військовій старшині на чолі із отаманом, яку обирали щорічно на військовому крузі. Управління в козацьких городках місцеві отамани здійснювали через осавулів.

Перебуваючи під владою Османської імперії, запорожці разом із некрасівськими козаками нападали на прикордонні землі Московської держави. Про спільні походи некрасівських і запорозьких козаків свідчать показання полоненого московськими військами запорожця Л. Васильєва в жовтні 1712 р. в Бахмутській воєводській канцелярії: «Сечь де ныне стоит в урочище Кардашине, от Крыма в одном дне конем. Кошевым состоит вор Костя Гордеенко, а при нем же и казаки донские обретаюца, кои купно с Некрасовым ушли...» [21, с. 66].

Слід зазначити, що в лютому – березні 1713 р. некрасівські козаки на чолі зі своїм отаманом Ігнатом Некрасовим з'являлись у місцевості своїх колишніх осель на Сіверському Дінцю під час рейду об'єднаного загону кримських татар, ногайців і некрасівців. Унаслідок цього були знищені Калитвенський і Кундрюченський козацькі городки, а Каменський і Луганський городки були в облозі. Про участь некрасівських козаків стало відомо від полоненого татарина, захопленого козаками біля Кам'янського городка.

Про це повідомляв полковник Ізюмського слобідського козацького полку у своєму листі до ландрихтера Азовської губернії Степана Клокачова: «... орда, после взятья двух казачьих городков, доставала Каменки; а сего ж марта в 1-й день в письме Луганской станицы атамана к нам писано ж, что под Каменкою взят от тамошних казаков в полон татарин и допрашиван, а в допросе своему сказал, что вор изменник Некрасов, а с ним полторы тысячи орды, прошлаго февраля в 27 день ночевал с ногайской стороны реки Донца у Вишневецкаго колодезя и намереніе имеет итить под Оскольскіе наши городки и на Валуйку...» [22, с. 131].

Слід відмітити, що в лютому – березні 1713 р. в рейді на прикордонні містечка Слобідської України й Бахмутського повіту й на козацькі городки Війська Донського на Сіверському Дінцю некрасівці брали участь не тільки з ногайцями, кримськими татарами й турками з Азова, але й також із запорожцями об'єднаного війська [23, с. 371]. Одному з трьох загонів цього війська вдалось від Сіверського Дінця й далі вздовж Осколу дійти навіть до Валуйок [24, с. 198].

Козаки отамана Некрасова разом із кубанськими ногайцями нападали на калмицькі кочовища, московські гарнізони на Волзі, містечка біля Азовської фортеці та ін. [25, с. 34]. Некрасівські розвідники під виглядом ченців – мандрівників проникали вглиб Московського царства, де агітували населення чинити опір московській владі, дотримуватись старої віри тощо.

«Гнат-козаки» з Кубані підтримували зв'язки з донськими козаками. Московський уряд, стурбований діями некрасівців на землях Донського війська, 11 березня 1711 р. наказав донській старшині зобов'язати населення козацьких городків на Дону й Сіверському Дінці присягнути на вірність царю, а також не приєднуватися до некрасівських загонів.

Некрасівські козаки протягом XVIII–XIX ст.ст. брали участь у складі турецьких військ і військ кримського хана у війнах проти Російської імперії. Разом із кубанськими ногайцями 1711 р. на Кубані некрасівці виступили проти московських військ на чолі з Петром Апраксіним, який очолив «Кубанський похід» проти кубанських ногайців та некрасівців.

Отаман Некрасов організовував походи своїх козаків разом із кубанськими ногайцями на прикордонні землі Московської держави, про що в листі від 28 січня 1711 р. Шидловський повідомляв адмірала, генерал-губернатора Азовської губернії Федора Апраксіна: «Ныне у нас из полков наших от страху великій бег в людях учинился, потому не на кого иметь надежды, с нами мало кто будет, а в Белгороде никого нет. А все ведомости доносятся в Кіев, что наши полки Некрасов с ордою будет, так намерены: не только наши полки, чтоб весь и Белгородскій Разряд разорить и выжечь; перед султаном так обещал учинить за что многій презент получил» [26, с. 40].

Некрасівці разом із ногайцями постійно нападали на містечка, які будувались на Царицинській лінії. 6 листопада 1722 р. Петро I вимушений був спеціально повідомити військового отамана про необхідність запобігати активним діям некрасівських козаків із-за Кубані: «... про обережність від приходу кримців, кубанців, і запорожців, і некрасівців» [27, с. 295–296].

У ході російсько-турецької війни 1735–1739 рр. некрасівці на чолі зі своїм отаманом Гнатом Некрасовим у складі військ Кримського хана воювали на території Слобідської України та ін. Від пропозиції російського уряду часів імператриці Анни Іоанівни про повну амністію і дозвіл повернутися на землі Війська Донського, некрасівські козаки

відмовились і залишились під владою Османської імперії. Після того, як у 40-х рр. XVIII ст. кордони Російської імперії просунулись на південь, некрасівські козаки з дозволу турецького султана переселились на територію Добруджи, у район гирла Дунаю.

Наприкінці XVIII ст. частина некрасівців із берегів річки Дунай переселилась у район озера Майнос, де була утворена майноська гілка некрасівської громади. На Дунаї залишалась дунайська гілка некрасівської громади. У Добруджі некрасівські козаки заснували Дунаєвець, Серике та ін. З турецьким населенням некрасівці добре уживались, про що зазначав П.П. Кириленко в своїх працях. Він наводив слова некрасівського козака з дунайської громади: «Вера у него (турка) собачья, а сам добряга был» [28, с. 1–74].

Слід відмітити, що протягом російсько-турецької війни 1768–1774 рр. загін із близько п'ятисот некрасівських козаків був у складі військ кримського хана, які, за твердженням А.О. Скальковського, були на особливому рахунку в хана серед його охоронців [29, с. 12]. Про таку зверхність кримського хана згадувалось навіть в трактаті між Російською імперією і Кримським ханством від 29 січня 1773 р.: «... Некрасовцы, по прежнему имеют быть во власти Хана Крымскаго» [30, с. 710].

Завдяки войовничості та відданості некрасівських козаків кримські хани використовували їх в якості особистої охорони. Про привілейований стан некрасівських козаків в армії кримського хана Крим-Гірея свідчив французький емісар, барон Франсуа де Тотта, який узимку 1769 р. був у ставці хана під час його походу проти російських військ. У своїх записках Франсуа де Тотта звертав увагу, як у похідному порядку розміщались війська кримського хана й місце в ньому для некрасівських козаків: «Сорок загонів, кожен у сорок чоловік, розташованих по чотири в шерензі, йшли двома колонами попереду, складаючи ніби алею, облямовану з кожного боку двадцятьма прапорами. Головний конюший, у супроводі дванадцяти верхових коней і критих саней, слідував безпосередньо за ними, передуючи загону вершників, що оточували хана. За ними рухався прапор пророка, який ніс емір так само, як супроводжувало його два зелені значки. Вони розвивалися у повітрі поруч із прапорами Гнат-козаків. Це останнє військо, причисленное до гвардії хана, завершивало шествие» [31, с. 161–162].

На неодноразові заклики московських (російських) емісарів до некрасівських громад повернутися під царську (імперську) владу некрасівці відповідали відмовою. З цього приводу цікавим був лист від 18 травня 1778 р. полковника Війська Донського Кульбакова, який охарактеризував некрасівців і їхнє ставлення до російської влади: «Некрасовцы ... чтоб могли раскаяться и к обратному на прежнее предков их жилище могли возвратиться чаять не можна и надежды нет, ибо они к раскаянію яко же о клонящейся Высочайшей к ним ... милости ни мало не помышляют» [32, с. 12].

Про постійну боротьбу некрасівців із московськими військами свідчать народні пісні некрасівських козаків, зокрема:

«... Ой да, к бою-подвигу супротив царя да супротив бояр,

Ой да, привыкать вам нападать на царевы полчища.

Да мы царю же не сдадим вольной вольницы,

Ой да, за Булавина отдадим свои бойны головы,

Ой да, не убить-то царю да славный род людской...» [33, с. 137].

Протягом російсько-турецької війни 1787–1792 рр. некрасівці разом із задунайськими запорожцями брали участь у битвах проти російських військ на Дунаї, Дністрі, Пруті та ін. Так, генерал-аншеф Елемпт наприкінці серпня 1788 р. доповідав командувачу П.О. Рум'янцеву про пересування об'єднаного тисячного загону некрасівців, запорожців і татар на річці Прут близько Кодробикулуя [34, с. 310]. Некрасівські козаки були в особистій охороні кримських ханів Шахбаз-Герая і Бахт-Герая у Буджаку й Добруджі. Крім того, некрасівці служили у турецьких гарнізонах на Дністрі й Дунаю. Так, під час штурму російськими військами 11 грудня 1790 р. Ізмаїльської фортеці загін некрасівських козаків був під командою Липка-баші [35, с. 78–79].

У середині XIX ст. некрасівці служили в 1-му Османському (Оттоманському) козацькому полку Османської (Оттоманської) козацької бригади, який воював під час кримської війни 1853–1856 рр. і російсько-турецької війні 1876–1877 рр. Османська (Оттоманська) козацька бригада в документах зустрічалась також під назвою «Слов'янський легіон» або «Корпус козаків оттоманських». У складі цієї бригади також був 2-й полк («драгунів козацько-оттоманський»). Ці козацькі формування були організовані Михайлом Чайковським.

Протягом служби некрасівських команд у XVIII ст. у Кримського хана й в турецьких гарнізонах, єдиного однострою у них не було. Вони носили такий самий одяг, що й за часів булавінського повстання. У середині XIX ст. козацький одяг у некрасівців не змінився, про що свідчив рисунок некрасівського отамана Осипа Гончарова в книзі Михайла Чайковського «Kozaczyzna w Turcyi» (1857 р.), у якій були зображені постаті некрасівського козака й інших жителів Добруджі [36, P. 86]. Михайло Чайковський описав одяг, який носили некрасівці: «костюм у них складався з широких козацьких шаровар, жупана, кунтуша, який носився на відліт і називався тому чотириру-

кавним і чотирикутної кунсової шапки, обшитої золотим галуном з широкою опушкою з чорного барашка» [37, с. 443–444].

У листопаді 1895 р. сходознавець Я. І. Смирнов відвідав громаду некрасівських козаків на острові Мади озера Бейшехир в Турції. Він описав одяг некрасівських козаків: «Тут, побачивши наш човен, з'являється дружина Петровича з сином-«хлопцем», воріт бешмету якого обшитий руськими срібними монетами ХУП століття. Являються і троє козаків у коротких шубах з міховою оторочкою, критих малиновим і червоним сукном, у кольорових же шароварах. На головах у двох з них високія чорнія баранчиковія шапки – це отаман ...» [38, с. 9].

Одяг некрасівців описав і В.І. Кельсієв, який у 1863 р. відвідав їхнє містечко на острові Майнос і тривалий час підтримував некрасівську громаду. Цікаво відмітити, що за поданням Михайла Чайковського (Садіг-паші) турецькому урядові В.І. Кельсієва було рекомендовано призначити головою козацької громади (казак-башею), яка проживала в Добруджі [39, с. 371–372].

В.І. Кельсієв зазначав, що на сорочках некрасівці носили вишивку: «Ворот, груди, поділ і обшлага його сорочки вишиті були червоними та синіми нитками, груди на всю майже ширину, а поділ і рукави долоні на дві шириною. Шви теж прикрашені червоними та синіми стібками. Довжиною сорочка нижче колін» [40, с. 429].

Цікаво відмітити, що на території сучасної Луганській області на вишиванках візерункам було притаманне поєднання червоного з синім або блакитним кольорами [41; 42]. Як зазначали автори публікації «Вишивка Луганщини: код регіону, витканий нитками» вишиванки, наприклад, з Новоайдарського району Луганської області мали певні особливості, а саме: «оздоблення стрічкою вишивки вздовж рукава зі спини. Цей елемент декору можна було знайти на сорочках з Новоайдарського району, зразки яких зберігаються у колекції Новоайдарського краєзнавчого музею» [43]. На вишиванках некрасівських козаків також була стрічка вздовж рукава зі спини [44].

Слід зазначити, що на території сучасного Новоайдарського району Луганської області існували донецькі козацькі громади, які під час булавінського повстання в більшості були знищені московськими каральними загонами В.В. Долгорукого. Частина донецьких козаків разом із родинами приєдналась до булавінського отамана Гната Некрасова й разом з іншими вигнанцями (хоперськими, медведицькими та бузулукськими козаками) переселилась на Кубань. Проте ті, кому вдалось вижити, змогли повернутись на місце згарищ своїх помешкань на річці Айдар та відродити свої містечка. У подальшому вони отримали статус однодворців й були підпорядковані урядовцям утвореного у 1709 р. Бахмутського повіту (з 1719 р. провінції).

Я. І. Смирнов під час відвідування некрасівської громади на острові Мади в Туреччині описав їх житла, які він порівняв з українськими хатами: «Хата зроблена як малоруськія мазанки, з подвійного тину, обмазаного глиною; зовні вся вона чисто обмазана білою глиною, а нижня частина такою ж обмазкою, але чорного кольору. Товстий камишовий дах сильно видається збоку, а спереду над двома квадратними вікнами, що виходять на вулицю, вбудований особливий навіс з очеретяного даху, підпертий одним стовпом» [38, с. 9].

Михайло Чайковський в середині XIX ст. згадав військові козацькі клейноди, пожалувані некрасівським козакам османським султаном, серед яких були: знамено, хоругви, військова печатка, золоті й срібляні булави та ін. [37, с. 436–437]. Одна із великих некрасівських хоругов була блакитного кольору з зображенням золотого хреста, а в її кутку було зображення золотом Архангела Михаїла [45]. Можливо припустити, що з такими самими символами були козацькі знамена в булавінському війську. Некрасівці клейноди зберігали в церкві у своєму селищі Бин-Евле (Майнос), яке розташовувалось на берегу озера Майнос (Маньяс) (нині це озеро в провінції Баликесир на заході Туреччини).

Висновки. Знищення у XVIII ст. московським урядом донецьких та інших козацьких громад на землях Війська Донського і двічі Запорозької Січі спричинило міграцію великої кількості козацького населення під захист Османської імперії. Встановлено, що підставами оголошення 22 лютого 1711 р. московським урядом війни Османській імперії став дозвіл султана поселитися козакам–булавінцям і запорожцям на його землях. Наслідком цієї війни стала поразка московського війська в липні 1711 р. на Пруті та укладення 12 липня 1711 р. Прутського договору, в якому була зафіксована подальша доля козаків–булавінців та право їхнього перебування під владою султана.

Зазначено, що протягом XVIII ст. некрасівські козаки й запорожці, яких російських уряд іменував невірними запорожцями, а наприкінці XVIII ст. – задунайськими запорожцями, стали заклятими ворогами Російської імперії. Вони перешкоджали просуванню російських емісарів у Буджак і Добруджу, захищали за Дунаєм утікачів із Російської імперії тощо.

Некрасівські козаки вважалися найвірнішими в Османській імперії серед християнського населення. Вони утворили окрему етнічну групу, оскільки після булавінського повстання продовжили розвиватися автономно, подалі від Московської держави.

Після знищення в середині XVIII ст. російськими військами некрасівських поселень на Кубані вони вимушені були знов шукати нове місце для проживання. Уряд Османської імперії надав дозвіл некрасівцям на розселення в місцевість гирла Дунаю. Проте під час російсько-турецької війни 1787–1792 рр. громада некрасівців знов опинилась під загрозою знищення. Наприкінці XVIII ст. частина некрасівських козаків переселилася в район озера Майонос, а частина залишилась в районі гирла Дунаю. У XX ст. нащадки некрасівських козаків декількома етапами (1912–1913 рр., 1938 р., 1962–1963 рр.) переселилися з Туреччини на Кубань.

Література

1. Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Заседание 30-го ноября, 1846 года. Год второй. № 4. 1846. М. : Универ. тип., 1846. 388 с.

2. Ленивов А. Великое Войско Кубанское. *Вольное казачество – Вільне козацтво. Прага, 1932. № 110–111*. С. 6–9.

3. Минорскій В. Ф. У русских подданных Султана. *Этнографическое обозрение* / под ред. В. Ф. Миллера и Н. А. Янчука. Кн. LIII. 1902, № 2. М., 1902. С 31–86.

4. Ленивов А. К. Кубанская казачья старина. [В 3 т.]. Т. 1. Нью-Йорк : Изд. Казачье-Американского Народного Союза, 1972. 270 с.

5. Короленко П. П. Некрасовские казаки : исторический очерк, составленный по печатным и архивным данным / О-во любителей изучения Кубан. обл. Екатеринодар : Тип. Кубан. обл. правл., 1899. 74 с.

6. Допрос Е.И. Пугачева в Симбирске (2–5 октября 1774 г.). *Восстание Емельяна Пугачева : сборник документов / подгот. к печ. М. Мартыновым.* Л. : ОГИЗ : Соцэкгиз. Ленингр. отд-ние, 1935. С. 76–91.

7. Возгрин В. Е. Материалы по шведско-крымским отношениям в XVI–XVIII вв. в архиве ЛОИИ СССР АН СССР. *Вспомогательные исторические дисциплины.* Т. IX. Л., 1978. С. 318–335.

8. Лист до Кубанських козаків від 9 липня 1710 року / [переклад Станіслава Пархоменко]. [Електронний ресурс]. URL : http://surl.li/fcebew; http://surl.li/chulqi.

9. Северная война : документы 1705–1708 гг. : Сборник военно-исторических материалов. Вып. 1 / сост. Д. Ф. Масловский. СПб. : Воен. тип. 1892. 442 с.

10. Очерк политической истории Всевеликого Войска Донского / Управл. генерал-квартирмейстера штаба Донской армии. Новочеркасск : Области В. Войска Донского тип., 1919. 105 с.

11. Деяния Петра Великаго, ... собранныя из достоверных источников и расположенныя по годам. [в 12 ч.]. Ч. 11 : 1693–1709 / [И. И. Голиков]. М. : Унив. тип., 1789. 516 с.

12. Савелов Л. М. Донскіе дворянскіе роды. Вып. первый. М. : Типо-литограф. тов. И.Н. Кушнерев и Ко. 1902. 173 с.

13. Вейнберг Л. Б. Булавин (Кондрат). Энциклопедический словарь. Т. IV-а : Бос – Бунчук / Издатели : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; Под ред. И. Е. Андреевского. СПб. : Типо-Литография (И. А. Ефрона), 1891. С. 884–885.

14. Мустафін О. У ліжку з ведмедем. Харків : ВД «Фабула», 2025. 320 с.

15. Корнієнко О. Сумський полк та події Сіверсько-Слобожанського походу Карла XII. *Гетьман Іван Мазепа : постать, оточення, епоха.* Зб. наук. праць / відп. ред. В. А. Смолій, відп. секр. О. О. Ковалевська. К. : Інститут історії України НАНУ, 2008. 398 с.

16. Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2001. 468 с.

17. Письмо П. М. Апраксина от 28 апреля к Петру I. *Письма и бумаги императора Петра Великого.* Том 9. Вып. 2 (январь – декабрь 1709 года) / ред. Б. Б. Кафенгауз. АН СССР. Ин-т истории. М. : Изд-во АН СССР, 1952. С. 791.

18. Грамота к Сулану Турскому (17 июля 1701 г.). *Журнал или Поденная записка ... императора Петра Великаго с 1698 года, даже до заключения Нейштатскаго мира : напечатан с обретающихся в Кабинетной архиве списков, правленных собственною рукою его императорскаго величества.* Ч. 2. Отд. 1. СПб. : Имп. акад. наук, 1772. С. 284.

19. Манифест или объявленіе о вероломном разрыве мира Салтана Турскаго Ахметя против его царского величества (22 февраля 1711 г.). *ПСЗРИ.* Собр. 1-е. Том IV (1700–1712). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 2322. С. 628, 627–639.

20. Прутский мирный договор (1711, июля 12). *Письма и бумаги императора Петра Великого.* Том 11. Вып. 1 (январь – 12 июля 1711 года) / ред. кол. : Б. Б. Кафенхауз, А. И. Андреев, Л. А. Никифоров. АН СССР. Ин-т истории. М. : Изд-во АН СССР, 1962. С. 323.

21. Сень Д. В. Початковий етап соціальної адаптації козаків-некрасівців на території Кримського ханства : його роль і значення в історії кубанського козацтва (1708–1712 рр.). *Козацька спадщина : Альманах Інституту суспільних досліджень.* 2008. Вип. 4. С. 61–71.

22. О обереженіи гетману и Кіевскому и Азовскому и Казанскому губернаторам украинных городов от непріятельских и воровских людей (1713 г.). *Доклады и приговоры состоявшиеся в правительствующем Сенате в царствование Петра Великого изд. импер. акад. наук* / под ред. акад. Н. Ф. Дубровина. Т. III. год 1713-й. Кн. I (январь – іюль). СПб., 1887. № 166. С. 131.

23. Журнал или Поденная записка ... императора Петра Великаго с 1698 года, даже до заключения Нейштатскаго мира : напечатан с обретающихся в Кабинетной архиве списков, правленных собственною рукою его императорскаго величества. Ч. 1. СПб. : Имп. акад. наук, 1770. 460 с.

24. О допросе в Канцеляріи прав. Сената взятого в плен Горскаго черкеса (1713 г.). *Доклады и приговоры состоявшиеся в правительствующем Сенате в царствование Петра Великого изд. импер. акад. наук* / под ред. акад. Н. Ф. Дубровина. Т. III. год 1713-й. Кн. I (январь – іюль). СПб., 1887. № 234. С. 198.

25. Бакунин В. М. Описание калмыцких народов, а особливо из них торгоутского и поступков их ханов и владельцев. Соч. 1761 года. Элиста : Калмыцкое книжное издательство, 1995. 153 с.

26. Письмо № 14. Ген.-маіор Ф.В. Шидловскій адм. Апраксину 28 января 1711 г. из Кіева. *Война с Турцией 1711 года. (Прутская операция) : материалы извлеченные из архивов...* / Воен. учен. ком. глав. штаба ; [ред. А. З. Мышлаевский]. СПб., 1898. С. 40.

27. Грамота императора Петра Перваго на Дон (1722, ноября 22). *Акты, относящиеся к истории Войска Донского.* Т. 1 / собр. А. А. Лишиным ; под ред. [и с

предисл.] А. А. Карасева и Х. И. Попова. Новочеркасск : Тип. А.А. Карасева, 1891. С. 295–296.

28. Короленко П. П. Некрасовские казаки. *Известия Общ. любит. изуч. Кубанской области* / [под ред. В. Сысоева, А. Дьячкова-Тарасова]. Вып. 2. Екатеринодар : Тип. Кубанского обл. правления, 1900. С. 1–74.

29. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского : составлена из подлинных документов Запорожского Сечевого Архива. [в 3 ч.]. Ч. 3 : Падение Новой Сечи и последнего Коша Запорожского / сост. А. Скальковским. Изд. 2-е, испр. и знач. умнож. Одесса : [печ. в гор. тип.], 1846. 294 с.

30. Мирный и союзный трактат между Россійскою имперіею и Ханством Крымским «О мире, торговле и границах обеих Государств» (29 января 1773 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XIX (1770–1774). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 13943. С. 708–712.

31. Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербію (С предисловіем и послесловіем С. Е.). *Кіевская старина.* 1883. Том. VII. № 9–10. С. 134–198.

32. Рапорт полковника Кульбакова господину войска Донскаго войсковому атаману Алексею Ивановичу Иловайскому (18 мая 1778 г.). *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. Т. 1 : Кубанский край ; Кавказская линия ; Черноморское войско казачье ; Хоперские казаки : 1737–1801 гг.: документы извлечены из Московского отделения архива Главного Штаба* / собр. и изд. И. И. Дмитренко. СПб. : Тип. Штаба отд. корпуса жандармов, 1896. С. 12.

33. Тумилевич Ф. В. Казаки-некрасовцы : [к истории антифеод. движения на Дону и Кубани]. Дон. 1958. № 8. С. 134–146.

34. Журнал военных действий Украинской армии (27 августа – 4 сентября 1788 г.). *П.А. Румянцев.* Документы : [в 3 т.]. Том 3 (1775–1796) / Гл. архивное упр. МВД СССР, Центр. гос. военно-ист. арх., Ин-т истории Акад. наук Союза ССР ; под ред. д.и.н. Л. Г. Бескровного. М. : Военное изд-во, 1959. С. 310.

35. Штурм Измаила Суворовым в 1790 году (с портретами, рисунками и планами) / сост. Н. Орлов. СПб. : В. А. Березовскаго, 1890. 197 с.

36. Kozak Dobrudzki, Nekrasowski i Starowierec. *[Czaykowski Micha] Kozaczyzna w Turcyi.* Pary , 1857. P. 86–87. [Електронний ресурс]. Сайт : «Polona». URL : http://surl.li/mzecl.

37. Записки Михайла Чайковскаго (Мехмет-Садыв паши). *Русская старина. Том XCIV.* СПб : Тип. «Общественная польза», 1898. Выпуски 4–6. С. 423–453.

38. Смирнов Я. И. У некрасовцев на острове Мада, на Бейшеирском озере, Гамид-абадского санджака, Конийского вилайета. *Живая старина*. 1896. Вып. 1. С. 1–31.

39. Исповедь» В. И. Кельсиева. Литературное наследство. Т. 41-42. А. И. Герцен. [В 2 кн.]. [Кн.] 2 / АН СССР, Ин-т лит. (Пушкинский Дом). М. : изд-во АН СССР, 1941. С. 253–470.

40. Иванов-Желудков В. [Кельсиев В. И.] Русское село в Малой Азии. *Русский вестник : журнал литературный и политический, издаваемый М. Катковым.* Т. 63. № 5–6. Май–Июнь]. М. : Универ. тип., 1866. С 414–453.

41. Вишиванка як унікальний код твого краю. Від Луганська до Львова – особливості вишиванок кожного регіону. [Електронний ресурс]. Сайт: «Український центр культурних досліджень». URL : http://surl.li/ttuzx.

42. Автентична колекція «Народний костюм Новоайдарщини XIX–XX ст.» [Електронний ресурс]. Сайт : «Студія «Travelbox VR»». URL: http://surl.li/tvcse.

43. Вишивка Луганщини: код регіону, витканий нитками. [Електронний ресурс]. Сайт : «Трибун». URL: http://surl.li/ttvbv.

44. Nekrasov Cossacks. [Електронний ресурс]. Сайт : «https://cz.pinterest.com». URL: http://surl.li/tvbyz.

45. [Czaykowski Micha] Kozaczyzna w Turcyi. Pary , 1857. 391 p. [Електронний ресурс]. Сайт : «Polona». URL: http://surl.li/rstmy.

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.2

Р. М. Могилевський
начальник управління персоналу – заступник начальника штабу
Національного університету оборони
orcid.org/0009-0006-8835-1535

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ МОБІЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано законодавство України у сфері мобілізації у зв'язку зі збройною агресією проти України. Проведено науково-теоретичне дослідження нормативно-правових актів: Контитуції України [1], законів України «Про оборону України» [2], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3] та «Про військовий обов'язок і військову службу» [4], а також підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до зазначених законів. Зазначено на важливості юридичного обґрунтування питань проведення мобілізації.

У зв'язку з масовою атакою тролів та псевдопатріотів, які наголошують, що мобілізація є незаконна, мобілізація вбиває тощо, хочу навести аналіз законодавства, який спростовує ці твердження. Метою статті є вивчення проблемних питання реалізації оборонного законодавства України на початку широкомасштабної збройної агресії російської федерації та визначити шляхи їх вдосконалення. Методи, які використовувались для досягнення поставленої мети: порівняльний, формально-юридичний, аналізу і синтезу, метод сходження від абстрактного д конкретного.

Широкомасштабна збройна агресія російської федерації розпочалася з ракетно-бомбових ударів по всій території України та перетину російськими військами державного кордону зі сторони російської федерації та республіки білорусь 24 лютого 2022 року.

Нарощування російських військ вздовж українського кордону, що тривало з листопада 2021 року, не залишилося поза увагою представників держав-партнерів та іноземного експертного середовища, що неодноразово наголошували на загрозах національній безпеці України та робили прогнози щодо можливих дат вторгнення противника. Більш того 21 лютого 2024 року органами влади російської федерації Донецьку та Луганську області визнано державними утвореннями.

Зважаючи на високий рівень імовірності початку широкомасштабної агресії, виникає питання щодо інституційних та нормативних спроможностей попередження агресивних планів ворога.

Окремий акцент зроблено на соціально-економічних наслідках цих змін. Зниження віку призову впливає на освіту та професійні перспективи молоді, особливо в таких важливих сферах, як інформаційні технології та сільське господарство, де мобілізація може призвести до нестачі робочої сили. У контексті закону про основи національного спротиву стаття наголошує на важливості громадянської відповідальності та добровольчих формувань, які суттєво посилили Збройні Сили України після 2022 року. Проте відсутність чітких правил демобілізації викликає невдоволення серед військових та їхніх близьких, що послаблює довіру до системи.

Дослідження також аналізує взаємозв'язок між правовими нормами та соціальними процесами, пропонуючи теоретичне осмислення балансу між потребами оборони та економічною стабільністю. Серед рекомендацій – створення єдиного акту для уніфікації норм про мобілізацію, демобілізацію та соціальні гарантії, а також запровадження ротаційної системи з визначеними термінами служби. Ці заходи не вимагають змін до Конституції, але потребують гармонізації з міжнародними стандартами.

Стаття поєднує історичний аналіз із сучасними реаліями, закликаючи до комплексного вдосконалення мобілізаційної системи з урахуванням військових, соціально-економічних і політичних факторів. Вона підкреслює необхідність справедливості та верховенства права для підвищення ефективності національного спротиву й запобігання кризам у тривалому конфлікті.

Ключові слова: реалізація законодавства, Президент України, повноваження, оборона, воєнний стан, мобілізація, збройна агресія, укази Президента України.

Mogilevskyi R. M. **ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE IN THE FIELD OF MOBILIZATION**

The article analyzes the legislation of Ukraine in the field of mobilization in connection with armed aggression against Ukraine. A scientific and theoretical study of the following regulatory legal acts has been conducted: the Constitution of Ukraine [1], the laws of Ukraine "On the Defense of Ukraine" [2], "On Mobilization Training and Mobilization" [3] and "On Military Duty and Military Service" [4], as well as subordinate regulatory legal acts adopted in accordance with the above-mentioned laws. The importance of legal substantiation of mobilization issues is noted.

In connection with the massive attack of trolls and pseudo-patriots who emphasize that mobilization is illegal, mobilization kills, etc., I want to provide an analysis of the legislation that refutes these statements. The purpose of the article is to study the problematic issues of implementing Ukraine's defense legislation at the beginning of the large-scale armed aggression of the Russian Federation and to identify ways to improve them. The methods used to achieve the goal: comparative, formal-legal, analysis and synthesis, the method of descent from the abstract to the concrete.

The large-scale armed aggression of the Russian Federation began with missile and bomb strikes throughout the territory of Ukraine and the crossing of the state border by Russian troops from the side of the Russian Federation and the Republic of Belarus on February 24, 2022.

The buildup of Russian troops along the Ukrainian border, which has been ongoing since November 2021, has not gone unnoticed by representatives of partner states and foreign experts, who have repeatedly emphasized the threats to Ukraine's national security and made predictions about the possible dates of the enemy's invasion. Moreover, on February 21, 2024, the authorities of the Russian Federation recognized Donetsk and Luhansk regions as state entities.

© Р. М. Могилевський, 2025

Given the high probability of the start of large-scale aggression, the question arises of the institutional and regulatory capabilities to prevent the enemy's aggressive plans.

Key words: implementation of legislation, President of Ukraine, powers, defense, martial law, mobilization, armed aggression, decrees of the President of Ukraine.

Постановка проблеми. Мобілізація в Україні є не лише практичним інструментом забезпечення обороноздатності держави, але й складним правовим інститутом, що потребує чіткої та ефективної імплементації. Особливо актуальною ця тема стала після повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році, коли перед державою постали безпрецедентні виклики, пов'язані з необхідністю швидкого реагування на загрози національній безпеці. У цьому контексті правові рамки мобілізації відіграють вирішальну роль, адже саме від їхньої прозорості, узгодженості та практичної реалізації залежить здатність країни протистояти зовнішній агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавство України у сфері мобілізації завжди були у колі інтересів вітчизняних наукових дослідників та набули особливої популярності з початком агресії рф, свій вклад в цю тематику внесли такі фахівці: С. Полторак, В. Ваганов, О. Гончаренко, В. Горбулін, О. Кузьмук, Б. Андресюк, В. Богданович, В. Костецький, В. Лішавський, Т. Стукалін, О. Покотило, В. Бойко, Ю. Шемшученко та ін.

Метою статті є дослідження проблемних питання реалізації мобілізаційного законодавства України на початку широкомасштабної збройної агресії рф.

Виклад основного матеріалу. Формування правових основ мобілізації в Україні розпочалося з моменту здобуття незалежності у 1991 році. Тоді перед державою постало завдання створення власної системи національної безпеки, що вимагало відходу від радянських підходів до регулювання оборонних процесів. Так, відповідно до ст. 65 Конституції України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України [1].

Громадяни проходять військову службу відповідно до діючого законодавства України.

Відповідно до ч. 20 ст. 106 Конституції України Президент України: приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України [1].

Таким чином, основний закон встановлює обов'язок кожного громадянина до захисту Вітчизни її територіальної цілісності та незалежності. Також встановлює право Президента України приймати рішення щодо проведення мобілізації (повної, або часткової) та/або введення воєнного стану.

Конституція України прямо не вказує на зв'язок між мобілізацію з веденням воєнного стану чи навпаки. Ці поняття не ототожнюються та можуть самостійно існувати.

Разом з цим, у Конституція України не зазначаться механізм реалізації обов'язку громадян України та реалізації права Президента України, натомість відсилає нас до галузевих/спеціальних законів.

Згідно з ч. 10 ст. 1 Закону України «Про оборону України» особливий період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [2].

Натомість відповідно до ч. 11 ст. 1 закону «Про оборону України» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

На думку автора, закон чітко розрізняє мобілізацію, особливий період та воєнний стан. А особливий період бере свій початок з мобілізації або з введення воєнного стану.

Відповідно до пп. 5, 7 ч. 1 ст. 3 закону «Про оборону України» підготовка держави до оборони в мирний час включає: – удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування; – забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами [2].

Тобто в мирний час, оборона Батьківщини, зокрема, включає достатньою комплектування ЗСУ та інших військових формувань. Відповідно

до ст. 4 закону «Про оборону України» у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни [2].

Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії.

З моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни. Оскільки наразі йде збройна агресія проти України, Президентом України прийнято рішення про часткову мобілізацію. Закон не встановлює обов'язковість введення воєнного стану при мобілізації, а лише надає право Президенту України, у разі необхідності, застосувати додатковий механізм оборони – воєнний стан.

Також, ч. 3 вищенаведеної статті визначає, що у зв'язку з фактичним введенням воєнних дій настає воєнний час.

Згідно із ст. 17 закону «Про оборону України» захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Громадяни України чоловічої статі, придатні до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, а жіночої статі – також за відповідною фаховою підготовкою, повинні виконувати військовий обов'язок згідно із законодавством України [2].

В умовах воєнного стану відповідно до закону допускається примусове вилучення приватного майна та відчуження об'єктів права приватної власності громадян з наступним повним відшкодуванням їх вартості у порядку та терміни, встановлені Кабінетом Міністрів України.

Громадяни України в установленому законом порядку можуть створювати громадські організації для сприяння зміцненню оборони держави. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу [3]. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано.

Тобто, мобілізація, зокрема, приводить військові формування на штати воєнного часу.

Згідно з п. 4 ст. 1 закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» особливий період – період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [3].

Таким чином визначення особливого періоду наведеного в законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» не суперечить визначенню наведеному законі України «Про оборону України», а лише дає ширше визначення цього поняття.

Відповідно до ст. 22 закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»,

1. Громадяни зобов'язані:

– з'являтися за викликом для постановки на військовий облік та визначення призначення на воєнний час;

– надавати в установленому порядку під час мобілізації будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно, власниками яких вони є, Збройним Силам України, іншим військовим формування з наступним відшкодуванням державою їх вартості в порядку, встановленому законом.

2. Громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації, можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер.

3. Під час мобілізації та переведення Збройних Сил України, інших військових формувань на штати воєнного часу громадяни (крім тих, які проходять службу у військовому резерві) зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти військових комісаріатів у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках або розпорядженнях військових комісарів).

4. Громадяни, які перебувають у запасі, завчасно приписуються до військових частин для проходження військової служби у воєнний час або до інших підрозділів чи формувань для виконання

обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу.

5. Призов громадян на військову службу (крім тих, що проходять службу у військовому резерві) під час мобілізації або залучення їх до виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, здійснюють місцеві органи виконавчої влади через військові комісаріати. Резервістів на військову службу під час оголошення мобілізації призивають командири військових частин, в яких вони проходять службу у військовому резерві.

6. Громадянам, які перебувають на військовому обліку, з моменту оголошення мобілізації забороняється зміна місця проживання без дозволу посадової особи, визначеної у частині третій цієї статті [3].

Отже, законом не встановлено жодного обмеження щодо проведення мобілізації під час особливого періоду та залежності можливості такої мобілізації під час відсутності воєнного стану, натомість встановлено обов'язок громадян приймати участь у обороні України, зокрема шляхом безпосереднього проходження служби у ЗСУ та інших військових формуваннях. Згідно з п. 4 ч. 9 ст. 1 закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», громадяни України, щодо військового обов'язку відносяться, зокрема до категорії військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 39 закону «Про військовий обов'язок і військову службу», призов військовозобов'язаних та резервістів на військову службу під час мобілізації проводиться в порядку, визначеному цим Законом та Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Отже, аналізуючи норми вищенаведеного чинного законодавства України, можна дійти висновку, що у громадян України встановлюється обов'язок щодо захисту Вітчизни. Мобілізація, у тому числі призов громадян на військову службу на особливий період, проводиться у разі прийняття рішення Президентом України про таку мобілізацію з наступним схваленням такого рішення Верховною Радою України. Таке рішення приймається у випадку збройної агресії проти України або загрози таких дій.

Мобілізаціє проводиться, як з введенням воєнного стану так і без такого.

Фактичними обставинами справи є:

– Окупація частини території України;

– Бойові дії, із застосуванням важкого озброєння обома сторонами конфлікту;

– Існує реальна загроза повномасштабного вторгнення на територію України збройних сил противника;

– Президентом прийнято рішення про проведення мобілізації;

– Верховна Рада України схвалила рішення Президента про проведення такої мобілізації.

Тобто рішення Президента про мобілізацію та схвалення Верховною Радою України такого рішення є цілком законними та такими, що підлягають виконанню.

Крім того, на нашу думку, важливою частиною вдосконалення правових рамок мобілізації доцільно є такі напрями реформування:

1. Покращення комунікації між державою та населенням через прозоре пояснення змін у законодавстві допоможе відновити довіру.

2. Розширення цифрової інфраструктури для рівного доступу до технологій.

3. Забезпечення балансування потреб оборони та економіки шляхом звільнення ключових працівників від призову дозволить зберегти стабільність у стратегічних галузях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, правові рамки мобілізації в Україні є динамічною системою, що постійно адаптується до викликів воєнного часу. Останні зміни свідчать про прагнення держави до модернізації та підвищення ефективності механізмів у сфері оборони, однак їхня імплементація потребує подолання численних перешкод. Громадянська відповідальність залишається основою національного спротиву, що підкреслює важливість гармонійного поєднання примусових і добровільних заходів у правовій базі. Шляхом ретельного впровадження та постійних коригувань Україна може досягти балансу між військовою ефективністю та соціальною справедливістю. Подальші дослідження мають продовжувати моніторинг реалізації цих законів та їхнього впливу, надаючи аналітичну підтримку для вдосконалення. Подальший розвиток законодавства має зосередитися на комплексному підході, який враховує не лише військові, а й соціально-економічні аспекти, щоб забезпечити стійкість і справедливість мобілізаційної системи в умовах триваючого конфлікту.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. No 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 13.04.2025).

2. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. No 1932-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 13.04.2025).

3. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 19.12.2024 р. № 4170-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text (дата звернення: 13.04.2025).

4. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 09.01.2025 р. № 4197-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 13.04.2025).

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.41 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.3

О. С. Кізлова
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету
orcid.org/0000-0002-9001-1568

К. М. Глиняна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-1778-1021

РЕЦЕПЦІЯ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ В СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена комплексному аналізу рецепції римського інституту власності в сучасних цивільно-правових системах. Досліджуються історичні витоки уявлення про власність у римському праві, акцентуючи увагу на класичних характеристиках права власності. Особливу увагу приділено дослідженню механізмів трансформації римських уявлень у правових системах континентальної Європи та їхній вплив на кодифікаційні процеси нового часу.

У межах статті аналізуються основні елементи римського інституту власності – володіння, користування, розпорядження – та їхня подальша еволюція у відповідь на соціальні, економічні й політичні зміни. Розкривається зміст концепцій, що виникли під впливом римського права, таких як захист права власності, поділ власності на публічну й приватну, виникнення обмежених речових прав. Окремо розглядається питання про збереження римських ідей у контексті новітніх правових інститутів, зокрема в сфері інтелектуальної власності, права на спільну власність, а також у сучасних моделях захисту прав власника.

На тлі цього процесу окремо розглядається рецепція римського приватного права у цивільному праві України як важливий етап конституювання національної правової системи у європейському правовому просторі. Зазначається, що орієнтація на римсько-правову спадщину підтверджує приналежність України до європейської правової сім'ї, де визнання власності як фундаментальної правової категорії зберігає стрижневе значення. У статті аналізуються ключові риси інституту власності в Цивільному кодексі України 2003 року, зокрема конструкції права власності, захисту права власності та обмеження правомочностей власника, що мають свої витоки у римських моделях правового регулювання.

Незважаючи на істотні зміни соціальної природи власності в сучасному світі, фундаментальні римські підходи залишаються базовими категоріями юридичного мислення і до сьогодні визначають структуру правових відносин у сфері володіння матеріальними благами. У підсумку підкреслюється значення рецепції римського приватного права як фактора, що забезпечив спадкоємність правової традиції та послідовність у розвитку цивільного права від античності до сучасності.

Ключові слова: римське право, цивільне право, рецепція римського приватного права, право власності, приватне право, романо-германське право, право ЄС.

Kizlova O. S., Hlyniana K. M. **RECEPTION OF THE INSTITUTE OF PROPERTY OF ANCIENT ROME IN THE MODERN CIVIL LAW OF UKRAINE**

The article is devoted to a comprehensive analysis of the reception of the Roman institution of property in modern civil law systems. The historical origins of the concept of property in Roman law are investigated, focusing on the classical characteristics of property rights. Particular attention is paid to the study of the mechanisms of transformation of Roman ideas in the legal systems of continental Europe and their impact on the codification processes of modern times.

The article analyzes the main elements of the Roman institution of property – possession, use, disposal – and their further evolution in response to social, economic and political changes. The content of concepts that emerged under the influence of Roman law, such as the protection of property rights, the division of property into public and private, the emergence of limited property rights, is revealed. The issue of the preservation of Roman ideas in the context of modern legal institutions, in particular in the field of intellectual property, the right to joint ownership, as well as in modern models of protection of the rights of the owner, is separately considered.

Against the background of this process, the reception of Roman private law in the civil law of Ukraine is separately considered as an important stage in the constitution of the national legal system in the European legal space. It is noted that the orientation on the Roman legal heritage confirms Ukraine's belonging to the European legal family,

© О. С. Кізлова, К. М. Глиняна, 2025

where the recognition of property as a fundamental legal category retains its core importance. The article analyzes the key features of the property institution in the Civil Code of Ukraine of 2003, in particular the construction of property rights, protection of property rights and restrictions on the rights of the owner, which have their origins in Roman models of legal regulation. Despite significant changes in the social nature of property in the modern world, fundamental Roman approaches remain basic categories of legal thinking and to this day determine the structure of legal relations in the sphere of possession of material goods. As a result, the importance of the reception of Roman law as a factor that ensured the continuity of the legal tradition and consistency in the development of civil law from antiquity to the present day.

Key words: Roman law, civil law, reception of Roman law, property law, private law, Romano-Germanic law, contractual and tort obligations.

Постановка проблеми. Питання рецепції стародавнього римського інституту власності в сучасному цивільному праві набуває особливої актуальності в умовах поглиблення європейської інтеграції України. Формування національної правової системи відповідно до європейських стандартів передбачає не лише адаптацію нормативної бази, але й глибинне осмислення тих історичних правових традицій, які становлять основу правових систем держав Європи. Римське приватне право, зокрема концепція права власності, стало фундаментом для розвитку романо-германської правової сім'ї.

Проблематика дослідження полягає у виявленні особливостей рецепції римських положень про власність у сучасних кодифікаціях та їх впливу на зміст цивільного права України, а також у визначенні міри відповідності української моделі права власності європейській правовій традиції. Актуальним стає питання, наскільки органічною є інтеграція римських правових принципів у національну правову систему, чи сприяє вона зміцненню правових основ власності відповідно до стандартів Європейського Союзу.

Водночас постає завдання осмислення нових викликів, що супроводжують сучасний розвиток інституту власності, таких як цифровізація, екологічні обмеження, що вимагають адаптації класичних римських концепцій до нових правових реалій. Таким чином, дослідження рецепції римського інституту власності має не лише історико-правовий, а й важливий практичний вимір у контексті процесів євроінтеграції України та модернізації її цивільного права.

Аналіз досліджень зокрема, дослідження рецепції римського інституту власності активно проводяться в контексті правових, соціологічних, економічних та культурних аспектів. Багато науковців у національній та міжнародній доктрині досліджують питання рецепції правових інститутів римського права. Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили такі вчені, як Н.Ю. Голубєва, В.О. Гончаренко, О.В. Дзера, В.М. Зубар, Т.С. Ківалова, Л.А. Лунець, Р.А. Майданик, О.А., К.Г. Некіт, Підопригора, С.О. Погрібний, Й.О. Покровський, О.І. Сафончик, А.Р. Чанишева, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова та інші. У своїх працях вони детально розкрили як загальні питання впливу римського права на формування європейської цивілізації права, так і специфіку рецепції римських правових ідей у національній українській правовій системі.

Варто відзначити, що вітчизняні дослідники приділили особливу увагу як історико-правовим аспектам рецепції, так і аналізу сучасних викликів, які постають у процесі інтеграції римської спадщини в умови розвитку права України. Їхні праці не лише збагачують теоретичне осмислення цього феномена, але й сприяють практичному вдосконаленню цивільно-правових інститутів відповідно до європейських стандартів. Завдяки таким дослідженням стає можливим глибше усвідомити, що рецепція римського права в Україні є не просто історичним явищем, а живим процесом, який актуалізується у контексті євроінтеграційного поступу держави та становлення її правової системи на засадах верховенства права і захисту права власності.

Метою статті є комплексне дослідження процесу рецепції римського інституту власності в сучасному цивільному праві, зокрема в правовій системі України, з урахуванням історичних витоків, особливостей адаптації класичних римських концепцій у континентальних правових системах і сучасних тенденцій розвитку інституту власності. Стаття має на меті проаналізувати ступінь впливу римського права на формування цивільно-правових положень щодо власності в Україні, виявити особливості трансформації традиційних правових підходів в умовах сучасних соціально-економічних змін, а також підкреслити роль рецепції римського права як чинника, що підтверджує приналежність України до європейської правової сім'ї та сприяє поглибленню її євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Римське право відіграло виняткову роль у формуванні загальноєвропейської правової традиції, ставши фундаментом для розвитку базових концепцій цивільного права, зокрема інституту власності. Система поглядів, вироблена римськими юристами, базувалася на ідеї абсолютного і виключного права особи на річ, що забезпечувала власникові найширші можливості щодо володіння, користування та розпорядження майном. Ці засади, незважаючи на зміну історичних епох та суспільно-економічних умов, зберегли свою актуальність і стали джерелом натхнення для подальшого розвитку приватного права в європейських державах.

Рецепція римського інституту власності відбувалася у різні історичні періоди та в різних формах, що зумовило розмаїття моделей правового регулювання власності у країнах романо-германської правової сім'ї. Проте основоположні риси, вироблені ще в античному праві, залишилися незмінними і продовжують визначати сутність права власності як ключового інституту приватного права. При цьому адаптація римських концепцій до нових соціальних реалій супроводжувалася їх осмисленням у контексті розвитку суспільства, зміни економічних відносин та виникнення нових правових потреб.

Важливим аспектом рецепції стало усвідомлення необхідності балансу між свободою власника і суспільними інтересами, що виявилося у появі обмежень права власності та розширенні переліку об'єктів, які підлягають спеціальному правовому режиму. Проблематика співвідношення індивідуальних прав власника з вимогами загального блага набувала дедалі більшого значення, що спричинило появу концепцій соціальної функції власності у правових системах європейських держав.

Рецепція римських положень про власність у правовій системі України має свої особливості, обумовлені історичним розвитком національного права, процесами модернізації та євроінтеграційним вибором держави. Формування сучасного цивільного законодавства, зокрема прийняття Цивільного кодексу України, супроводжувалося орієнтацією на загальноєвропейські принципи права власності, що виявилося у закріпленні конструкцій, наближених до класичних римських моделей. Водночас національна правова традиція зберігає свої особливості у підходах до розмежування публічної та приватної власності, регулювання права спільної власності, встановлення правових обмежень щодо володіння окремими видами майна.

Актуальність дослідження рецепції римського інституту власності в Україні підсилюється викликами сучасності, пов'язаними із глобалізаційними процесами, розвитком цифрової економіки, посиленням уваги до екологічних аспектів використання майна та необхідністю забезпечення ефективного захисту прав власників у нових соціально-економічних умовах. У цьому контексті спадщина римського права виступає не лише історичним надбанням, а й практичним інструментом удосконалення правового регулювання власності, що відповідає стратегічним завданням інтеграції України до європейського правового простору.

Термін «рецепція» має латинське походження і в перекладі означає процес «прийняття» або «запозичення». У сучасному науковому обігу це поняття стало активно використовуватися з другої половини XIX століття. Засновником підходу до рецепції в правознавстві вважається німецький юрист і історик права Ф.К. фон Савіньї – один із лідерів історичної школи права. У своїх працях він обґрунтовував, що римське право продовжувало діяти в багатьох частинах Європи навіть після падіння Західної Римської імперії (476 р.) і аж до XI століття через звичаї, законодавство і правову практику середньовічних юристів. Таким чином, на відміну від інших учених його часу, які вважали, що рецепція римського права розпочалася лише в XI–XII століттях, Савіньї доводив існування безперервної правової традиції ще з античних часів [1].

У Юридичній енциклопедії за редакцією Ю. Шемшученка рецепція визначається як процес «відродження, сприйняття ідей, принципів і положень системи права минулої епохи новою системою права» [2, с. 532].

Отже, рецепція виступає не просто механічним відтворенням норм чи інститутів попередніх правових систем, а складним процесом їх адаптації до нових історичних, соціальних та правових умов. У цьому процесі ключову роль відіграють не лише юридичні техніки перенесення правових норм, але й глибинне осмислення їх змісту, з урахуванням потреб і специфіки нової правової системи. Саме тому рецепція римського інституту власності у країнах Європи, а згодом і в Україні, набула характеру творчого переосмислення основоположних ідей античного права відповідно до вимог і викликів різних етапів суспільного розвитку.

Як зазначає науково доктрина «Україна зазнала прямого впливу римського права, оскільки багатовікова історія показує, що українські землі були під протекцією інших держав, і саме це мало істотний вплив на формування сучасної правової системи» [3, с. 532].

У межах західноєвропейської правової традиції, яка розглядається як сукупність правових цінностей, категорій та інститутів, що притаманні західноєвропейській локальній цивілізації, римське право посідає роль «материнського» джерела. Воно сформувалося на основі світогляду, ментальності та культури західного світу, що своїми витоками сягає грецької та римської античності [4, с. 25]. Саме під впливом римського права розвивалися європейські національні правові системи, і завдяки цьому римське право стало фундаментом для становлення цивільного, а частково також кримінального і державного права як у період Середньовіччя, так і в сучасну епоху [5].

У зв'язку зі змінами, що відбувалися у державному та суспільному житті України, постала необхідність формування власної нормативної основи. Під час здійснення нормотворчої діяльності законодавець, спираючись на історичний досвід, інтегрував окремі положення римського права. Фундаментом для нової правотворчості стали принципи *jus naturale* (природного права)

та *jus gentium* (права народів, або точніше – права родів). Водночас, на відміну від історичних процесів повної рецепції, запозичення було частковим. Зокрема, у положеннях сучасного Цивільного кодексу України (як і в його попередніх редакціях) було закріплено право приватної власності, розширено перелік речових прав і прав учасників договірних відносин, а також визнано свободу приватної ініціативи та вільного розсуду сторін при укладенні договорів, що стало одним із важливих нововведень [6, с. 111].

Прийняття Цивільного кодексу України закріпило нову концепцію приватної власності, що базується на свободі особи володіти, користуватися та розпоряджатися майном на власний розсуд. У цьому контексті чітко простежується вплив класичних римських уявлень про власність як абсолютне право, яке підлягає обмеженню лише в межах, передбачених законом. Разом з тим, рецепція мала вибірковий характер: Україна адаптувала лише ті елементи римської традиції, які відповідали сучасним потребам правового регулювання, економічного розвитку та суспільної трансформації.

Серед ключових рис, що засвідчують продовження римської правової традиції у сучасному українському законодавстві, варто відзначити визнання багатоманітності форм власності, розширення кола речових прав, утвердження принципів договірної свободи, а також забезпечення захисту прав власника на рівні конституційних гарантій. При цьому право приватної власності розглядається не лише як індивідуальна економічна свобода, а й як елемент загального правового порядку, який має узгоджуватися із суспільними інтересами.

Особливо важливим є те, що розвиток права власності в Україні здійснюється у руслі європейської правової інтеграції. Визнання і захист права власності є однією з основних вимог гармонізації українського законодавства із правом Європейського Союзу. Це ще раз підтверджує тісний зв'язок між римською спадщиною та сучасними тенденціями розвитку національної правової системи.

Таким чином, римське право, інтегроване через процес рецепції, залишається важливою основою для подальшого вдосконалення інституту власності в Україні, слугуючи містком між історичними традиціями та актуальними потребами правового розвитку в умовах глобалізованого світу.

Як зазначає наукова доктрина, «Щодо безпосереднього впливу римського приватного права на цивільне право України, то варто хоча б згадати римську термінологію, яка стала основою нашої, цивілістичної, а саме: «реституція», «віндикація», «негаторний позов», «делікт», «новація», «субінститут», «оферта», «акцепт» тощо [7].

Значення римської правової спадщини для формування української цивілістики проявляється не лише на рівні загальних концепцій права власності, а й через безпосереднє використання римської правничої термінології у сучасній правовій практиці. Як справедливо підкреслюється у науковій доктрині, саме римські терміни стали основою української цивільно-правової лексики, що знайшло своє відображення у закріпленні понять на кшталт «реституція», «віндикація», «негаторний позов», «делікт», «новація», «субінститут», «оферта», «акцепт» та інших.

Ця термінологічна спадковість має глибше значення, ніж просте запозичення понять. За кожним із цих термінів стоїть певна концептуальна модель правового регулювання, яка була вироблена ще в античному Римі та зберегла свою актуальність у сучасному цивільному праві. Використання римських термінів засвідчує не лише історичну тяглість правових ідей, а й глибоку внутрішню спорідненість основних принципів українського цивільного права з фундаментальними засадами європейської правової традиції.

Факт використання римської термінології в українському законодавстві є свідченням того, що рецепція римського права відбулася на концептуальному рівні, охопивши не лише окремі інститути, а й загальний підхід до побудови правових конструкцій. Це, у свою чергу, підтверджує орієнтацію розвитку цивільного права України у напрямі європейських правових стандартів та засвідчує прагнення до інтеграції у загальноєвропейський правовий простір.

Прикладами успішної рецепції римського права в правовій системі України може стати такі статті Цивільного кодексу України, як стаття 317, яка визначає право власності як право особи володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном на власний розсуд, що фактично відтворює класичне римське розуміння права власності (*dominium ex iure Quiritium*), яке охоплювало три основні правомочності – *possessio* (володіння), *usus* (користування) та *abusus* (розпорядження) [8].

Окремої уваги заслуговує і стаття 330 Цивільного кодексу, яка стосується набуття права власності добросовісним набувачем майна. Ідея захисту добросовісного набувача має глибоке коріння в римському інституті добросовісного володіння (*possessio bonae fidei*), який забезпечував захист інтересів особи, яка сумлінно придбала річ, навіть якщо її попередній власник не мав повних прав [8].

Також можна зазначити положення про набувальну давність, закріплене в статті 344 Цивільного кодексу України. Відповідно до цієї статті, особа, яка добросовісно володіє чужим майном протягом встановленого законом строку, має право на набуття права власності на це майно.

Ця конструкція безпосередньо відтворює положення римського права про набуття права власності через довготривале добросовісне володіння (*usucapio*) [8].

Римські юристи ще в класичний період визначили, що тривале, відкрито здійснюване володіння річчю за наявності добросовісної підстави (титулу) може перетворитися на право власності, навіть якщо початкове володіння було засноване на неповній або спірній підставі. Ця ідея була спрямована на стабілізацію майнових відносин і забезпечення юридичної визначеності, що зберігає свою актуальність і в сучасному цивільному праві. В українському законодавстві набувальна давність також виконує функцію легалізації фактичних майнових відносин та захисту прав добросовісних володільців, що є безпосереднім наслідком рецепції відповідного інституту римського права.

Таким чином, рецепція римських конструкцій в українському цивільному праві знайшла відображення не лише у загальних положеннях про власність, але й у конкретних механізмах захисту права власності, що відповідає вимогам правової визначеності та забезпечення справедливого балансу інтересів сторін цивільних правовідносин.

Разом із тим, аналіз положень Цивільного кодексу України свідчить, що процес рецепції римського інституту власності поки що не є вичерпаним і потребує свого подальшого вдосконалення. Попри те, що основоположні категорії права власності та базові механізми захисту були успадковані й адаптовані, у національному праві залишаються сфери, де рецепція могла б бути поглибленою.

Зокрема, йдеться про ширше впровадження таких класичних римських конструкцій, як різні види сервітутів (обмежених речових прав), чіткіша регламентація добросовісного володіння як підстави для набуття права власності, удосконалення інституту набувальної давності та деталізація правового режиму спільної власності, що у римському праві мали надзвичайно розроблену і внутрішньо узгоджену структуру.

Особливої актуальності набуває питання розвитку інститутів, які в римському праві регулювали співвідношення індивідуальної свободи власника та публічного інтересу, таких як обмеження у використанні речі в інтересах суспільства, концепція утримання суспільного порядку через спеціальні режими володіння окремими об'єктами.

Таким чином, збереження відкритості до подальшої рецепції римських правових ідей є важливим напрямом розвитку національного цивільного законодавства. Це дозволить не лише зміцнити системність і логічність регулювання майнових відносин в Україні, але й гармонізувати національну правову систему з європейськими стандартами, що має особливе значення в контексті сучасних євроінтеграційних процесів.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, слід наголосити, що рецепція римського інституту власності справила глибокий і багатогранний вплив на формування сучасного цивільного права України. Звернення до римської правової спадщини відбулося не випадково: римське право виступає основою всієї західноєвропейської правової цивілізації, а тому інтеграція його принципів у національну правову систему України стала закономірним етапом розвитку права в умовах європейського вибору держави.

Рецепція проявилася як на концептуальному, так і на термінологічному рівні. З одного боку, українське цивільне право увібрало в себе фундаментальні ідеї римської концепції власності, що передбачає повноту і виключність правомочностей власника щодо володіння, користування і розпорядження майном. З іншого боку, безпосереднє запозичення класичних термінів – таких як «реституція», «віндикація», «негаторний позов», «делікт», «новація», «оферта», «акцепт» – свідчить про глибоку спадковість понять, що забезпечує спадкоємність правової традиції на лексичному та змістовому рівнях.

Процес рецепції у сучасних умовах був не механічним відтворенням античних конструкцій, а результатом їх творчого переосмислення відповідно до нових соціально-економічних реалій. Українське законодавство зберегло основоположні засади римського права власності, але водночас розширило сферу регулювання, враховуючи розвиток суспільних відносин, вплив цифровізації економіки, посилення екологічної компоненти у використанні об'єктів власності та зміцнення соціальної функції права власності.

Формування Цивільного кодексу України засвідчило прагнення до побудови національної правової системи на засадах свободи приватної ініціативи, визнання автономії волі учасників цивільних правовідносин та забезпечення ефективного захисту приватної власності. Відображення римських принципів у нормах українського законодавства свідчить про те, що право України не ізольовано від загальноєвропейської правової традиції, а є її активною складовою.

У цьому контексті рецепція римського права має не лише історичне чи теоретичне значення, а й важливу практичну роль у процесі європейської інтеграції України.

Довготривалий досвід та глибока теоретична думка правознавців Стародавнього Риму, при умові запозичення (рецепції) основних положень та правових інститутів того часу, невідомо заперечно вплинули на розвиток передусім західної цивілістики [9, с. 134]. Адаптація інституту права власності відповідно до європейських стандартів

права людини, права власності та договірного права є важливою передумовою наближення українського законодавства до acquis communautaire Європейського Союзу. Захист права власності, свобода договірних відносин, забезпечення справедливого балансу між приватними інтересами і суспільним благом відповідають базовим цінностям Європи та є ключовими критеріями правової адаптації у рамках процесів євроінтеграції.

Рецепція римського права – це тривалий і багатогранний процес засвоєння правової спадщини епохи античності європейськими народами, у якому норми позитивного права давнини пристосовувалися реалій нової епохи; відбувалися теоретична обробка правового матеріалу та філософське узагальнення різноманітних проявів права [10, с. 200].

Таким чином, рецепція римського інституту власності в Україні не лише зберегла тяглість цивілістичної традиції, але й стала важливим чинником модернізації правової системи відповідно до сучасних викликів і європейських стандартів, підтверджуючи стратегічний напрям розвитку української держави у бік верховенства права, демократії та поваги до основоположних прав людини.

Література

1. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

2. Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 5 : П-С. 736 с.

3. Н.Б. Арабаджи, Н.В. Атаманова, «Історичні аспекти впливу римського права на становлення сучасних правових систем», нове українське право, Вип. 3, 2021, URL: https://surl.li/zybcuz.

4. Є.О. Харитонов Рецепція римського приватного права (теоретичні таісторичні аспекти): автореф, дис. докт. юрид. наук.: спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових вчень". 1997.

5. Гринько (Русу) С.Д. Рецепція інституту деліктних зобов'язань римського права в Шести-книжжі Арменопула. Університетські наукові записки. 2011. No 1.

6. І.Б. Тимошин Відголоски римського права в сучасному цивільному законодавстві. Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 25 червня 2021 р. Одеса : Фенікс, 2021. С. 111-112.

7. Ю. О. Петрончак, Х. Б. Романів «Рецепіювання римського приватного права у цивільному праві України як підтвердження приналежності до європейської правової сім'ї», том 1 № 84 (2024): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/311827

8. Цивільний кодекс України; Закон від 16.01.2003 № 435-IV, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

9. О.І. Сафончик Зобов'язальні правовідносини за римським приватним правом та їх рецепція в Україні // Юридичний вісник. 2023. № 4. С.130-137 zmist.pdf

10. О.І. Сафончик, К.М. Глиняна Договір позики за римським приватним правом та його рецепція в Україні .// Юридичний вісник. 2024. № 4. С.196-203 zmist.pdf

UDC 347.441:159.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.4

V. O. Savchenko
PhD. in Law, Associate Professor,
Research Fellow, University of Oxford;
Associate Professor at the Department of Civil Legal Disciplines
V. N. Karazin Kharkiv National University
orcid.org/0000-0001-7104-3559

FREEDOM OF WILL IS THE FUNDAMENTAL LEGAL VALUE OF THE EUROPEAN UNION

The paper is devoted to studying the concept of freedom of will as a fundamental legal value of the European Union. The topic's relevance is justified by the values guiding the direction of its development, which are the foundation for European integration processes. Freedom of will is not directly enshrined in EU legislation as a separate value; the author puts forward the thesis that it is a unifying idea that manifests in various legal institutions and principles. The provisions of key EU regulatory legal acts, including the TEU, TFEU, CFR, GDPR, and individual directives, are studied. Additionally, the practice of the Court of Justice of the European Union and scientific doctrine are analysed. The article argues that freedom of will, although not always explicitly stated, permeates EU primary law (TEU and CFR), reflected in concepts such as freedom, dignity, autonomy, and choice. The relationship between free will and the four economic freedoms of the EU (movement of goods, capital, services, and people) is analysed, demonstrating its manifestation in the possibilities of choice for consumers, businesses, and citizens. It further analyses the application of freedom of will in secondary legislation dealing with data protection law (consent in the GDPR), contract law (self-governance of parties), consumer law (informed decision-making, ban on manipulative practices), and competition law (economic freedom). The author explains that freedom of will is a foundational principle of EU obligations regarding personal sovereignty and individual autonomy. The research highlights the challenges in achieving this value due to technological advancements and the interplay between individual and societal rights.

Key words: freedom of will, European Union law, EU legal values, autonomy of will, EU legislation.

Савченко В. О. **СВОБОДА ВОЛІ – ФУНДАМЕНТАЛЬНА ПРАВОВА ЦІННІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**
Стаття присвячена дослідженню концепції свободи волі як фундаментальної правової цінності Європейського Союзу. Актуальність теми обґрунтовується тим, що цінності ЄС визначають вектор його розвитку та є основою євроінтеграційних процесів. Хоча свобода волі прямо не закріплена в законодавстві ЄС як окрема цінність, автор висуває тезу, що вона є об'єднуючою ідеєю, яка проявляється у різних правових інститутах та принципах. Для перевірки цього твердження у статті застосовуються методи аналізу документів та правового аналізу. Досліджуються положення ключових нормативно-правових актів ЄС: Договору про Європейський Союз (TEU), Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), Хартії основних прав Європейського Союзу (CFR), Загального регламенту захисту даних (GDPR), окремих директив, а також аналізується практика Суду Європейського Союзу та наукова доктрина. Стаття доводить, що ідея свободи волі, хоч і не завжди явно виражена, пронизує первинне право ЄС (TEU та CFR), знаходячи відображення в таких поняттях як свобода, гідність, автономія та вибір. Аналізується співвідношення свободи волі з чотирма економічними свободами ЄС (рух товарів, капіталу, послуг, людей), демонструючи її прояв у можливостях вибору для споживачів, бізнесу та громадян. Також розглядається реалізація принципу свободи волі у вторинному праві, зокрема у сферах захисту даних (через інформовану згоду в GDPR), договірного права (автономія сторін), захисту прав споживачів (інформований вибір, заборона маніпулятивних практик) та конкурентного права (економічна свобода). Автор доходить висновку, що свобода волі є основоположним принципом, який лежить в основі зобов'язань ЄС щодо індивідуальної автономії, людської гідності та верховенства права. Водночас наголошується на викликах для реалізації цієї цінності, пов'язаних із технологічним прогресом та необхідністю балансування індивідуальних прав і колективних інтересів.

Ключові слова: свобода волі, право Європейського Союзу, правові цінності ЄС, автономія волі, законодавство ЄС.

Statement of the issues. The European Union is not just an economic, political, and social association of independent countries, but a community with shared values that determine the vector and paradigm of its development. It lays the foundation for European integration processes. The EU's values create a complex framework that permeates legislation and institutions and is reflected in legal norms. To a certain extent, these ideals are what all EU countries and potential members should strive towards and uphold.

Freedom of will, expressed as individual autonomy in decision-making, is a fundamental legal principle of the European Union, reflected in its laws, treaties, and case law. Although freedom of will is not directly enshrined in EU law and has not been defined as a separate value, it can serve as a unifying idea, manifesting itself in various legal institutions and principles based on it.

To verify the claim that freedom of will is recognised as an EU value, we should analyse the provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union, the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the General Data Protection Regulation, directives, and scientific doctrine.

To establish a clear conceptual framework for this study, two main concepts are defined:

© V. O. Savchenko, 2025

1) Freedom of will in law is part of legal ideology, which reflects a person's ability to consciously, freely and independently make and implement decisions regarding participation in legal relations. This includes decisions enacted through actions or inaction, exercising subjective rights and fulfilling obligations. Furthermore, it encompasses the capacity to bear legal responsibility for them and is the basis for forming law, its principles and institutions. Freedom of will can be considered a synonym for personal autonomy, a concept with a more established understanding in legal science. Still, the differentiation of these concepts is not the purpose of this article. At the same time, the idea of "freedom of will" should be distinguished from the concept of "freedom", which is broadly understood as the absence of restrictions;

2) A fundamental legal value is a principle and idea on which the legitimacy and functioning of the legal system are based. It is the basis for the rule of law, determines the paradigm of legislation development, and reflects society's ethical, moral, and other social values[1].

Analysis of recent research and publications. While attempts to interpret the freedoms enshrined in the EU Charter of Fundamental Rights exist, they are sporadic and demonstrate different approaches to understanding the concept of freedom of will. Specific scientific positions are mentioned, for example, on the application of the ideas of freedom as non-interference and as non-domination to the analysis of freedom of enterprise, referring to the works of E. Gill-Pedro and E. Couperus and also noted discussion on the relationship between freedom and other fundamental rights, which highlights the importance of situating freedom of will among the values of the EU. In general, the review of the literature suggests that there is an academic interest in the topic of freedom in EU law. Still, it highlights the limited development of the concept of freedom of will as a comprehensive value and the need for further research.

The article aims to check the claim that freedom of will is recognised as a fundamental legal value of the European Union by analysing the provisions of the EU's founding treaties, the Charter of Fundamental Rights, secondary legislation, and scientific doctrine.

The main part.

The idea of freedom of will in the Treaty on European Union (TEU) and the Charter of Fundamental Rights of the European Union (CFR)

European Union (EU) primary law does not contain norms that directly define the concept of freedom of will. However, the term "freedom" is considered a fundamental value in the Treaty on European Union (TEU) and the Charter of Fundamental Rights of the European Union (CFR). The Preamble to the TEU confirms the EU's commitment to the principles of liberty, democracy and respect for human rights, fundamental freedoms and the rule of law [1, Preamble], and Article 2 of the TEU defines the paradigm of the development of the EU as an area of freedom [1, Art. 2]. Although this norm does not explain the concept of freedom and its limits, it cannot be equated solely with the ability to move freely within the EU, because freedom as a value is a complex and comprehensive concept, as will be further demonstrated.

Apart from freedom, the TEU emphasises the vital role of will: 1) By this Treaty, the High Contracting Parties establish among themselves a European Union, hereinafter called 'the Union', on which the Member States confer competences to attain objectives they have in common [1, Art. 1]; 2) Political parties at European level contribute to forming European political awareness and to expressing the will of citizens of the Union [1, Art. 10 (4)]; 3) ...the Council may entrust the implementation of a task to a group of Member States which are willing and have the necessary capability for such a task [1, Art. 44 (1)]. The phrases "empowerment" and "Member States which wish" speak to the support for the idea of the collective will of states and their citizens, and promoting the formation of European political consciousness and the expression of the will of the citizens of the Union confirms the importance of free expression of will for building democracy.

The EU's norms also reflect integral elements of freedom of will, such as autonomy and decision-making. In particular, the concept of national autonomy is reflected in the EU's obligation to respect the equality of Member States and their national identities, which are inherent in their fundamental structures, including political and constitutional frameworks, as well as regional and local self-government. Although in this case, we are discussing the collective will of the state, we should acknowledge that this will is based on the individual will of each citizen. By affirming the obligation to respect the autonomy of EU member states, we also proclaim respect for individual human autonomy.

By analogy with the above, the concept of choice and decision-making as a necessary component of freedom of will, although not directly defined in the TEU, is an integral element in developing civil society, political life, and democratic processes that presuppose choice.

In addition to these definitions, the TEU encompasses other conceptual definitions that facilitate understanding of freedom at the EU

[1] There is no established, normatively defined concept of a "fundamental legal value." The definition proposed above is based on the ideas of R. Alexy, who developed his theory of constitutional rights, grounded in his understanding of legal values. *See*. Alexy R. A theory of constitutional rights. New York : Oxford University Press, 2010. 462 p.

level. The use of the term 'democracy' in most cases, particularly in relation to the values of the Union and the participation of citizens and national parliaments, emphasises the need for active citizenship and democracy. The consistent use of the terms 'human rights' and 'freedoms' emphasises the commitment to individual rights in the context of the Union's legal framework. Furthermore, the so-called principle of 'subsidiarity' provides that the Union may act only if the objectives of the proposed action cannot be sufficiently achieved by the Member States at central, regional or local level, thus allowing and respecting the autonomy and 'decision' of the Member States to do what they see fit.

The TEU refers to recognising the rights, freedoms, and principles in the European Union's Charter of Fundamental Rights and the European Convention of Human Rights.

Another fundamental instrument of EU primary law is the Charter of Fundamental Rights (CFR), which contains a list of individual rights and freedoms binding on all EU Member States. The Preamble explicitly states that the EU is founded on the indivisible and common values of human dignity, freedom, equality and solidarity [2, Preamble]. This is the only official list of EU values, and two logical questions arise: 1) Could freedom of will be considered a legal value of the EU if it is not explicitly stated in the CFR? 2) How do freedom of will and the freedoms specified in Chapter II of the CFR relate?

When discussing EU values, it is logical to assume that the concept of freedom of will is most fully articulated in the context of Chapter II, "Freedoms," of the CFR. This chapter enshrines some of the fundamental rights: the right to liberty and security, respect for private and family life, protection of personal data, the right to marry and the right to found a family, freedom of thought, conscience and religion, freedom of expression and information, freedom of assembly and association, freedom of the arts and sciences, the right to education, freedom to choose an occupation and right to engage in work, freedom to conduct a business [2, Art. 6–19]. The above rights are often proclaimed in national constitutions and civil codes as individual non-property rights, associated with the legal concept of freedom of will. Exercising an individual non-property right is sometimes impossible without exercising free will. In other situations, the exercise of free will is associated with compliance with regulatory requirements that may limit it due to the primacy of public interests over private ones [3, p. 211].

Chapter II of the CFR begins with the declaration that everyone has the right to liberty and security of person [2, Art. 6]. Personal freedom, which combines the internal and external forms of free will (will and expression of will), is the basis for all other freedoms. Without personal freedom, freedom of thought and conscience cannot exist, and the rights to freedom of choice, freedom of assembly, and others become unenforceable.

However, freedom of will is a broader concept than the rights enshrined in the CFR as "Freedoms." For example, the values enshrined in Chapter I ("Dignity") are directly related to freedom of will and are reflected in various normative acts. In particular: 1) human dignity is inviolable and must be respected and protected at all times [2, Art. 1]; 2) taking any action that degrades human dignity is prohibited [4, Art. 7]; 3) no person shall be subjected to torture, inhuman or degrading treatment, or punishment [5, Art. 7]. Dignity is an integral attribute of personality, which is formed through the individual's subjective self-assessment. This assessment results from an individual's free will and forms the basis of their self-identification. At the same time, respect for the dignity of other persons serves as a social regulator, limiting the individual's free will by establishing norms that require an objective attitude towards others, based on their actions, according to I. Berlin's Two Concepts of Liberty suggests that the above position should be recognised as a manifestation of "negative liberty", which consists in not interfering with the autonomy of others [6, p. 170]. Although the concept of "negative and positive liberty" is subject to criticism[2], its application in the context of law warrants a deep study.

The few scholarly attempts to interpret the freedoms enshrined in the CFR reveal differing perspectives on understanding freedom and free will. For example, the concepts of freedom as non-interference and dominance have been applied to understanding freedom of enterprise (Article 16 CFR) [7, p. 105–110]. E. Gill-Pedro considered the right to freedom of enterprise in the context of freedom as non-domination, emphasising that the conditions for doing business are determined by applicable law to prevent unreasonable control by the state, combat monopolies and unfair competition [8]. In contrast, E. Couperus emphasises that, in the context of new court decisions, freedom of entrepreneurial activity should be viewed through the concept of freedom as non-interference, potentially affecting the balance between economic freedom and the regulation of public interests [9].

At this research stage, it becomes clear that the concept of freedom of will is broader than the rights defined in the CFR as "Freedoms". Therefore, it cannot be said that the legal idea of freedom of will

[2] *See*. Dimova-Cookson M. Rethinking positive and negative liberty (routledge innovations in political theory). London : Routledge, 2019. 252 p.

is equivalent to freedom as a legal value of the EU. Freedom of will is a more fundamental concept, manifesting in the context of equality, solidarity, justice, and other related principles.

In addition to these clearer examples, the recognition of the role of freedom of will is implicitly stated in several vital rights and fundamental principles of EU law. The principle of respect for dignity (Art. 2 TEU and Art. 1 CFR) serves as the basis for recognising people's autonomy through their ability to make choices [10]. The rights to liberty and security of person (Article 6 CFR, Article 5 ECHR) protect the subjective freedom of the individual from arbitrary interference and the limitation of their autonomy to preserve the possibility of exercising their will. Similarly, freedom of thought and conscience (Article 10 CFR, Article 9 ECHR) guarantees each individual the inner freedom of will necessary to formulate thoughts, beliefs and take action. The freedom to conduct business (Article 16 CFR), which includes the right to take the initiative in economic activities and enter into contracts, underscores the value of individual freedom in economic relations [11].

Analysing the content within the Treaty on European Union (TEU) and the Charter of Fundamental Rights of the European Union reveals a multifaceted approach to freedom and autonomy in both documents, without juxtaposing them. For instance, the TEU claims "freedom" as one of the EU's values and objectives. This entails establishing a framework of security, justice, and freedom as a structured entity. The recognition of the "will" of the Member States to create the Union and the "political will" exercised by citizens emerges from the contours and limits defined in the democratic nature of the Union framework treaty. Unlike the TEU, the CFR provides a detailed and concrete description of an individual's right to self-determination, enumerating autonomy-enabling rights that allow individuals to control various aspects of their lives. The debate effectively represents the plurality of scholarly understandings of the relationship between freedom and its fundamental rights. Moreover, it portrays pluralistic relations between liberty to act and will, defining the values of the European Union.

Suppose the TEU indirectly recognises freedom of will as a necessary element of collective and public will for functioning democratic principles and fundamental rights. In that case, the CFR fills this gap by enshrining a detailed catalogue of rights to self-determination. These two documents complement each other, as the TEU provides a fundamental basis of values and goals. At the same time, the CFR expands the practical scope, outlining specific rights and freedoms that ensure the implementation of these principles in human life within the EU. The rights enshrined in the Charter of Fundamental Rights have become the basis for updating the norms of national legislation. Moreover, these norms align with similar human rights enshrined in other countries' bills. In particular, we could observe similar structures in the Constitution of Ukraine and the Civil Code of Ukraine, which enshrine individual non-property rights even before the proclamation of the European integration path. This provides grounds for discussing the similarities between countries and supranational institutions in understanding fundamental human rights.

The TEU and CFR offer an essential structure for exercising rights and freedoms, although the focus differs in nuances. It is observed that the aggregated framework of the TEU, which encompasses a system of treaties reflecting the will of the Member States, captures the dominant political will and the sentiment of the people towards the Union, as reflected in its power politics and identity. At the same time, the CFR focuses on the essence of self-determination and decision-making in social, economic, and political life, scrutinising the intricate structuring of these elements.

Neither TEU nor CFR employs the definition of freedom of will; yet, this concept is articulated in various legal norms. For example, the guarantees of freedom of conscience and expression, freedom of occupation, and, perhaps most strikingly, the requirement of free and informed consent in medicine, as laid down in the CFR, demonstrate the concept of self-determination. That is, informed and independent decisions about contracting for medical treatment, forming an opinion, and even choosing a career are permissible and empower individuals. Hence, the TEU lays the groundwork for the governance environment, focusing on the philosophical foundation for why the law and policy of the European Union must respect, acknowledge, and actively defend these foundational personal liberties that grant the prerogative of free will.

The place of freedom of will among the four freedoms in the EU

The principle of the four freedoms is based on the understanding that barriers to interaction between states must be removed to strengthen cooperation. The principle of the four freedoms of the EU (freedoms of goods, capital, services, and people) is accompanied by the concept of freedom of will, which focuses on a person's capacity to act independently of external factors. This part of the research aims to analyse the role, place, and dynamics of free will within the operational framework of the EU's four freedoms by examining the scope of freedoms and constraints that EU frameworks impose on individual choices.

The free movement of goods is the foundation of the EU customs union, entailing the elimination of tariffs and quotas between member states, as well

as cooperation on the mutual recognition of product standards, which ensures that goods meeting the requirements of one member state can be sold on the market of other member states [12, p. 40]. Consumers today enjoy a vast array of products, which aligns with the basic tenet of freedom of will, where an individual makes a decision and choice. However, this freedom is subject to restrictions that Member States may impose to protect essential public interests, such as health, environmental protection, or consumer safety [13]. Furthermore, measures such as equivalent quantitative restrictions (MEQR) and the current interpretation of the European Court of Justice (ECJ) demonstrate the difficulty of achieving an entirely unhindered movement of goods. The significant volume of intra-EU trade in goods, which accounts for a substantial share of the European Union's GDP, demonstrates the economic size of the EU.

In this case, freedom of will is manifested depending on the subject: 1) the consumer's freedom of will consists in the ability to choose goods freely and is carried out by making a purchase decision; 2) the freedom of will of sellers and manufacturers consists in choosing the place of sale and production of goods – in the EU countries or outside the internal market; 3) the freedom of will of traders allows them to choose the ways of moving goods within the internal borders of the EU.

The freedom of movement of capital is enables the flow of funds within the EU, facilitates cross-border trade, favors the mobility of workers, facilitates the collection of capital necessary for the start-up and growth of business entities and the functioning of an integrated, open and efficient internal market, which is of interest to all EU citizens [14, 44]. According to the Briefing European Added Value in Action, this enables individuals and companies to open bank accounts, buy shares in companies, and invest in real estate outside their own countries, which should improve the efficiency of capital allocation within the EU, increase returns on personal investments, and facilitate cross-border activities [15]. Expanding the possibilities of choice in using financial resources is also related to the concept of freedom of will, as it broadens the options for decision-making and creates new avenues for their implementation. Although the Maastricht Treaty imposes certain restrictions on capital movement, this freedom is characterised by a broad spatial framework, as it enables movement between EU members and other countries.

The manifestation of freedom of will in the freedom of capital movement depending on the subject: 1) the freedom of citizens consists in making financial decisions regarding the choice of the country in which to open bank accounts, where and which stocks to buy, real estate, etc.; 2) the freedom of investors consists in making investment decisions without national restrictions on money transfers, etc.; 3) the freedom of borrowers allows them to attract financing on more favorable terms.

The freedom of services encompasses the unhindered ability to offer services in EU countries by establishing a permanent business presence in another member state or providing services temporarily in another member state. S. Vasilopoulou notes that this phenomenon enhances competition in the services industry, increases the availability of services to consumers, and creates new employment opportunities within the EU; citizens have greater choice regarding the providers of services, as well as the freedom to provide their services within different Member States, consistent with the concept of freedom of will in professional and economic activity [16]. Citizens of the EU can take up employment in another Member State and enjoy the same benefits as local employees without needing a work permit. EU citizens' support for this freedom remains high, reflecting its benefits for individual opportunities and mobility.

The manifestation of freedom of will in the free movement of capital: 1) companies and self-employed persons can set up a permanent base in another Member State under the same conditions as nationals of that State (freedom of establishment); 2) companies and self-employed persons established in one Member State can temporarily offer their services in another Member State without having to set up a permanent base there, which requires a prohibition on discrimination and often includes mechanisms for the mutual recognition of professional qualifications, such as the freedom to provide services across borders.

The manifestation of freedom of will in the free movement of capital depending on the subject: 1) service providers are free to choose whether to establish themselves permanently or to offer services temporarily in other Member States, gaining access to new customer bases; 2) consumers are free to choose service providers from other Member States, benefiting from potentially greater choice, specialised skills or better prices. The "will" is the decision to offer or purchase services across borders.

The free movement of people (labour) enables EU citizens to live, work, study, or seek employment in any EU Member State without discrimination based on nationality. This liberty is probably most closely associated with the concept of "freedom of will" and the decisions related to life that an individual makes. In this situation, a linkage can be observed with individual non-property rights, such as the domestic right to a place of residence and the right to movement.

The ability to move freely enables people to choose where they live and work, potentially leading

to improved career prospects, personal development, and cultural enrichment; as EU citizens have the right to seek work, reside, and enjoy equal rights in other Member States, this freedom of movement is particularly valuable [16]. However, this freedom is not unconditional, as individuals must demonstrate that they are workers, students, or have sufficient financial resources to stay for more than three months. Restrictions may also be imposed for reasons of public order, public security and health. Potential obstacles, such as language barriers, cultural differences, and the recognition of professional qualifications, may also affect the practical exercise of this freedom.

The relation between 'freedom of will' and freedom of movement is the most direct and immediate. Citizens can freely select to reside, study, work, or retire in any EU member state according to their individual goals. Their wills are articulated in important life decisions such as relocation and employment activities within the Union.

Freedom of will in secondary law and various areas of EU law

Freedom of will also manifests in the EU's secondary legislation norms. We examine four key areas–data protection, contract law, consumer protection, and competition law–and focus on how each one interprets and respects autonomy through specific mechanisms and rules.

Regarding data protection, the EU General Data Protection Regulation (GDPR) serves as a benchmark for legislation on data governance within the EU, aiming to empower individuals through self-determination by upholding their fundamental rights and granting control over their data. EU regulations on data protection focus on the individual's will and control over their data, protection of natural persons about the processing of personal data emphasises individual control, as the processing of data must always be lawful, fair, and transparent, and often requires consent that is freely given, specific, informed and unambiguous.

The processing of personal data is permitted only where the data subject has consented to processing their data for one or more specific purposes [17, Art. 6(1)(a)]. Consent must be freely given, and a specific, informed, and unambiguous indication of the wish to agree to processing personal data [17, Art. 4(11)]. This definition inherently includes key elements of autonomous decision-making.

Article 7 of Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council sets out the conditions for the validity of consent: 1) freely given: consent must be free from coercion, pressure or significant negative consequences in case of refusal and comply with the principle of "necessity" (can this relationship exist without consent to data processing); 2) specific: consent must relate to one or more clearly defined purposes, about which the data subject has been informed in advance; 3) informed: data subjects must receive clear, concise and understandable information before they give consent (purposes of processing, types of data collected, right to withdraw consent, information about automated decision-making, potential risks, etc); 4) unambiguous: consent must be confirmed

Table 1

Manifestation, place and value of free will within each of the four freedoms in the EU

Title	Manifestation of free will	A place of free will	The value of free will
Free movement of goods	Consumers have a wider range of products to choose from thanks to the elimination of tariffs and trade barriers. Businesses have the freedom to sell their products in member countries.	Primarily in the economic sphere, influencing consumer choice and business opportunities within the single market.	Freedom to choose from a broader range of products and freedom for businesses to decide where to sell their goods, following EU rules. This is linked to the idea of increased opportunities and autonomy in economic decisions.
Free movement of capital	Individuals and businesses can invest, save and move money across EU borders without restrictions.	In the financial and economic area, which affects investment decisions and financial planning.	Freedom of choice regarding the management and investment of financial resources throughout the European Union, thereby increasing financial autonomy.
Free movement of services	Service providers can offer their services in any EU country, and consumers can choose from a broader range of service providers.	In the economic and professional area, which affect both the demand and supply of services in the EU.	Freedom for individuals and companies to decide where to offer and consume services, increasing professional and consumer freedom.
Free movement of people	EU citizens have the right to live, work, study and look for work in any EU member state without discrimination.	First of all, in people's personal and professional lives, which in turn affects their choices of residence, career, and education.	The freedom to make fundamental life choices about where to live and work is an essential aspect of individual autonomy in the EU.

by explicit positive action, and silence, pre-ticked boxes, or inaction do not constitute valid consent; 5) withdrawal: data subjects have the right to withdraw consent at any time, and this process should be as easy as giving consent, and individuals should be informed of this right before giving consent; 6) demonstrable: the controller bears the burden of proving that valid consent has been obtained [17, Art. 7].

The CJEU's decisions on consent, such as in the *Planet49* and *Orange Rom nia* cases, have clarified the strict standards required to ensure that consent under the GDPR genuinely reflects the data subject's free will. The GDPR thus underlines the EU's commitment to upholding individual autonomy and people's freedom of choice regarding their personal information in the digital age.

Regarding contract law, the principle of *pacta sunt servanda* and the fulfilment of contract obligations come from the free will exercised by the parties when they are willing to contract and execute their respective commitments. This principle guarantees commercial certainty and reliability, enabling business affairs based on the assumption that people may bind themselves of their own volition. This freedom, however, hinges on the validity of the consent given by the parties. In this context, the law specifies the necessary elements for granting genuine assent, ensuring the absence of coercion, deception, or undue influence.

In the case of *Orange Rom nia*, the CJEU determined that pre-checked boxes do not represent valid consent under EU data protection laws, emphasising the necessity for a clear, affirmative, and unmistakable indication of consent [18].

Moreover, autonomy in international agreements permits the selection of the applicable contract law (*lex contractus*) and the forum for dispute resolution, utilising liberal individualistic principles that consider the parties as the best evaluators of their interests. In EU law, freedom of contract is regarded as a fundamental legal principle closely associated with exercising business activities, which is enshrined in Article 16 of the CFR. This correlation captures the predominant economic dimension of freedom of contracting within the EU's legal system, as reflected in EU private international law instruments, such as the Rome I Regulation, particularly in Article 3.

EU consumer law also aims to safeguard consumers' freedom of choice. The Unfair Commercial Practices Directive (UCPD) and the Consumer Rights Directive (CRD) prohibit misleading and aggressive commercial practices that can potentially distort consumers' economic behaviour and their ability to make informed decisions [19].

The CRD outlines improved pre-contractual information obligations for distance contracts (such as online sales) and off-premises contracts (like doorstep sales). Traders are required to deliver precise and understandable information about essential elements, including the main features of the goods or services, the total price (which includes taxes and delivery fees), payment and delivery terms, the trader's identity along with their contact information, and the existence and terms of the right of withdrawal [20]. The UCPD enhances this by banning misleading omissions, hiding crucial information, and mandating transparency about commercial purposes (banning covert marketing), along with other measures [21].

Besides providing information, the UCPD specifically targets practices that purposely compromise consumer autonomy through deceit or coercion. Therefore, Article 5 establishes a broad ban on unfair commercial practices that violate the requirements of professional diligence and can significantly alter consumers' economic behaviour [22]. Article 6 prohibits misleading actions and spreading false information; Articles 8 and 9 prohibit aggressive behaviours such as harassment, coercion, or undue influence that violate the consumer's freedom to choose [22].

In addition, Annexe I to the UCPD outlines a list of practices considered unfair under all circumstances, without requiring an assessment of their likely consequences for the average consumer in each case. In particular, this list includes practices that undermine informed choice through false claims of limited availability (paragraph 7), misleading endorsements or authorisations (paragraphs 3, 4), promotion of similar products (paragraph 13), false claims of medicinal properties (paragraph 17), false prize promotions requiring payment (paragraphs 29/31), billing for goods not ordered (paragraph 21), etc.

EU competition law, primarily embodied in Articles 101 and 102 of the TFEU, intersects with the concept of free will through economic freedom.

Article 16 of the CFR recognises the freedom to conduct a business under Union law and relevant national laws and practices. This right includes engaging in economic activities, making business decisions, and competing in the market. Similar to the case of the CJEU, this right consists of the ability to enter into contracts, select business partners, determine sale prices, and allocate business assets [23]. Nevertheless, this freedom is constrained by the prior conditions that must be complied with to safeguard the essence of liberty, while upholding the public interest and the rights and freedoms of others (Art. 52(1) CFR). Additionally, Article 101 TFEU prohibits forming agreements and collusive bidding between economic operators whose object or effect

is to prevent or limit competition in any way in the internal market. Dominance in the market by one or more undertakings is prohibited under Article 102 TFEU, which regulates the abuse of the dominant position.

Summary. As the analysis illustrates, the concept of freedom of will is an unspoken yet fundamental value that underlies the European Union's legal framework. Although not explicitly stated, it binds other rights and values in some manner, the significance of which lies in the fact that they appear to be a form of enabling condition or structure for the exercise of free will, rather than the essence of freedom itself.

Table 2

Conceptualisation and protection of freedom of will in different areas of EU law

Feature	Data Protection (GDPR)	Contract Law	Consumer Protection (UCPD/CRD)	Competition Law
Core Autonomy Concept	Informed Consent / Data Control / Informational Self-Determination	Party Autonomy / Freedom of Contract	Informed Choice / Decisional Autonomy / Freedom from Manipulation	Economic Freedom / Freedom to Conduct a Business
Primary Legal Basis	GDPR Art 4(11), 6, 7; Art 8 CFR	General Principles; Rome I Regulation; Art 16 CFR (indirectly)	UCPD; CRD; Art 38 CFR	Art 16 CFR; Art 101–102 TFEU
Key Protection Mechanism(s)	Strict consent validity rules; Strong data subject rights (access, withdrawal etc.); Transparency obligations	Freedom of choice (default); Mandatory protective rules (weaker parties); Judicial review of terms	Information duties; Prohibition of unfair/ aggressive practices (inc. Blacklist); Right of withdrawal	Balancing test (Art 52(1) CFR); Prohibition of anti-competitive conduct; Market regulation
Main Beneficiary/ Subject	Data Subject (Natural Person)	Contracting Parties (with specific focus on weaker party e.g., consumer, employee)	Consumer (Natural Person acting outside trade/profession)	Undertakings (Natural/ Legal Persons); Market Structure; Consumers (indirectly)
Key Limitations/ Challenges	Power imbalance; Conditionality ('consent or pay'); Dark patterns; Enforcement complexity	Mandatory rules (consumer, employment); Public policy; Unequal bargaining power; Standard form contracts	Information asymmetry; Cognitive biases; Deceptive/manipulative practices; Enforcement consistency	Public interest objectives; Market fairness; Protection of competitors/consumers; Proportionality

While freedom of will is not codified as a single, overarching value, the EU legal framework integrates numerous elements that enable it. Examples include the fundamental right to free movement and the detailed requirements for valid consent in personal data processing, partly defined by 'free will'. Freedom of will is a linchpin in nurturing European devotion to individual autonomy, human dignity, and the rule of law and governance.

Freedom of will underscores the importance of choice in the control the EU seeks to provide citizens over managing their personal data, economic life, and everyday decisions. In business, such attention is further marked by the principles of voluntary participation in financial activities, which include, but are not limited to, freedom of contract and the right to conduct a business. The well-developed structure of consent found in the GDPR indicates an attempt, highly relevant to the current technological context, to ensure people can exercise control over their information in the digital world. Additionally, the focus on voluntariness highlights the importance

of responsibility, which can only be attributed to acting based on a freely made decision.

Despite its significance, the concept of free will remains challenging to ensure within the European legal framework. Advancements in technology, particularly in artificial intelligence and the extensive reach of online platforms, create additional pathways for sophisticated forms of coercion that call into question genuine individual choice in the information domain. Sociological factors, disparities, and the challenge of balancing personal and social interests also impede the realisation of the legal concept of free will. The EU is taking steps to respond, particularly through the Artificial Intelligence Act and the Digital Services Act. These are important, but the scope of their impact over time is a topic for a different study.

Bibliography

1. Consolidated version of the Treaty on European Union // Official Journal of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 26.10.2012. Vol. 55, C 326. P. 13–45. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT.

2. Charter of Fundamental Rights of the European Union // Official Journal of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 26.10.2012. Vol. 55, C 326. P. 391–407. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012P/TXT.

3. Савченко В. О. Свобода волі в цивільному праві : монографія. Вінниця : ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. 466 с.

4. International Covenant on Civil and Political Rights : adopted 16 Dec. 1966, entered into force 23 Mar. 1976 // United Nations Treaty Series. New York : United Nations, 1976. Vol. 999. P. 171. URL: https://www.refworld.org/docid/3ae6b3aa0.html.

5. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment : Strasbourg, 26.XI.1987 // European Treaty Series. Strasbourg : Council of Europe, 1987. No. 126. URL: https://rm.coe.int/16806dbaa3.

6. Isaiah B. Liberty. Oxford : Oxford University Press, 2002. 382 p.

7. Gill-Pedro E. Freedom to conduct business in EU law : freedom from interference or freedom from domination?. *European journal of legal studies*. 2017. Vol. 1, no. 2. P. 103–134. URL: https://hdl.handle.net/1814/46070.

8. Gill-Pedro E. Whose freedom is it anyway? The fundamental rights of companies in EU law. *European constitutional law review*. 2022. P. 1–24. URL: https://doi.org/10.1017/s1574019622000153.

9. Couperus E. Questioning the coherence of the freedom to conduct a business: Insights from the Court of Justice of the European Union. *Maastricht journal of European and comparative law*. 2024. Vol. 31, no. 2. P. 273–296. URL: https://doi.org/10.1177/1023263X241283036.

10. Justice and fundamental rights – EU action. *European Union*. URL: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/justice-and-fundamental-rights_en.

11. Basedow J. Freedom of contract in the European Union. *European review of private law*. 2008. Vol. 16, Issue 6. P. 901–923. URL: https://doi.org/10.54648/erpl2008069.

12. Barnard C. The substantive law of the EU : the four freedoms. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2022. 631 p.

13. European single market. *CECE*. URL: https://www.cece.eu/industry-and-market/european-single-market.

14. Senjic D. Free movement of capital in the European Union. *93rd international scientific conference on economic and social development – "green economy & sustainable development"* : book of proceedings, Varazdin, 10 November 2023. Varazdin, 2023. P. 43–47.

15. Nieminen R. Free movement of capital within the European Union. Brussels : European Parliamentary Research Service, 2018. 4 p. (Briefing ; PE 621.822). URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621822/EPRS_BRI(2018)621822_EN.pdf

16. Vasilopoulou S., Talving L. Opportunity or threat? Public attitudes towards EU freedom of movement. *Journal of European Public Policy*. 2018. Vol. 26, no. 6. P. 805–823. URL: https://doi.org/10.1080/13501763.2018.1497075.

17. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) // *Official Journal of the European* Union L. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2016. Vol. 59, L 119 (04.05.2016). P. 1–88. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32016R0679.

18. Judgment of the Court of Justice of the European Union of 11.11.2020. Case C-61/19. *Orange Rom nia SA v Autoritatea Na ional de Supraveghere a Prelucr rii Datelor cu Caracter Personal (ANSPDCP)*. 1 ECLI:EU:C:2020:901. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62019CJ0061.

19. Davida Z. Consumer decision-making autonomy in the digital environment: towards a new understanding of national courts' obligation to assess ex officio violations of fair commercial practices. *European Journal of Risk Regulation*. 2024. Vol. 15, no. 4. P. 1034–1049. URL: https://doi.org/10.1017/err.2024.11

20. Commission of the European Communities. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on consumer rights. Brussels, 08.10.2008. COM(2008) 614 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52008PC0614.

21. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council ('Unfair Commercial Practices Directive') // Official Journal of the European Union L. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2005. L 149 (11.06.2005). P. 22–39. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32005L0029.

22. European Commission. Commission Notice – Guidance on the interpretation and application of Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market

(2021/C 526/01) // Official Journal of the European Union C. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2021. C 526 (29.12.2021). P. 1–129. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021XC1229(05.

23. O'Connor N. The jurisprudential significance of the freedom to conduct a business as a fundamental right. *Business freedoms and fundamental rights in European Union law*. 2024. P. 191–225. URL: https://doi.org/10.1093/9780191982132.003.0009.

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.5

В. С. Холод
аспірант кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0009-0005-5556-0632

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСАД GOOD WILL В МЕЖАХ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ІНТЕРЕСІВ БОРЖНИКІВ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена дослідженню засад good will у контексті захисту майнових інтересів боржників у виконавчому провадженні. Такий інструментарій захисту майнових інтересів боржників не зазнав широкого дослідження з боку вітчизняної науки, а тому розробка цієї теми має неабияку актуальність. Застосування правових засад good will можна назвати проявом «м'якої сили» боржника, адже саме за їх допомогою він може як виконати свої зобов'язання в межах виконавчого провадження, так і захистити власні майнові інтереси.

Захищати власні майнові інтереси у виконавчому провадженні не є тотожним не виконувати покладені на боржника зобов'язання. Засади good will покликані встановити справедливий баланс між досягненням цілей виконавчого провадження та захистом майнових інтересів боржника. Застосування боржником цих засад дозволяє йому у законний спосіб уникнути посягань виконавця на його майно, але за умови вчинення ним активних дій, спрямованих на належне виконання обов'язків в межах виконавчого провадження.

Таким чином, актуальність даного дослідження обґрунтовується його новизною та незначним обсягом досліджень у науковому середовищі. Зокрема, за даною статтею висвітлюються складові засад good will, досліджуються їх особливості як кожна окремо, так і у взаємозв'язку між собою. Дане дослідження не оминуло і практичну складову питання застосування вищеназваних засад. Окрему увагу приділено практичним аспектам та прикладам застосування боржником засад good will в межах виконавчого провадження. Досліджено актуальні випадки правозастосування, коли у боржника наявний значний обсяг майна з різною вартістю. У тому числі, приділено увагу важливості проактивної участі боржника у виконавчому провадженні та розкрито як він може захистити власні майнові інтереси.

Розробка та поширення застосування засад good will може позитивно вплинути як на належне виконання боржниками своїх обов'язків, так і на тенденції виконання рішень у вітчизняній практиці відповідно.

Ключові слова: засади good will, справедливість, доброчесність, розумність, виконавче провадження, боржник, захист майнових інтересів боржника.

Kholod V. S. **IMPLEMENTATION OF GOOD WILL PRINCIPLES IN PROTECTING DEBTORS' PROPERTY INTEREST IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS**

The article is devoted to studying the principles of good will in the context of the protection of property interests of debtors in enforcement proceedings. Such a toolkit for protecting the property interests of debtors has not been widely studied by the national science, and therefore the development of this topic is of great relevance. The Applying legal principles of good will can be called a manifestation of the debtor's "soft power" since it is with their help that the debtor can both fulfill its obligations within the framework of enforcement proceedings and protect its own property interests.

Protecting one's own property interests in enforcement proceedings is not the same as failing to fulfill the obligations imposed on the debtor. Principles of good will are intended to strike a fair balance between achieving the goals of the enforcement proceedings and protecting the debtor's property interests. The application of these principles by the debtor allows him/her to legally avoid encroachments by the executor on his/her property, but only if he/she takes active steps to properly fulfill his/her obligations within the framework of the enforcement proceedings.

Thus, the relevance of this study is substantiated by its novelty and the small amount of research in the scientific community. In particular, this article highlights the components of the good will principles and examines their features both individually and in relation to each other. This study does not ignore the practical component of the application of the above principles. Particular attention is paid to the practical aspects and examples of the debtor's application of the good will principles within the framework of enforcement proceedings. The author analyzes relevant cases of law enforcement when the debtor has a significant amount of property with different values. In particular, the author emphasizes the importance of the debtor's proactive participation in the enforcement proceedings and reveals how the debtor can protect its property interests.

The development and widespread application of the good will principles may have a positive impact on the proper fulfillment of obligations by debtors and on the trends in the enforcement of judgments in domestic practice, respectively.

Key words: principles of good will, justice, integrity, reasonableness, enforcement proceedings, debtor, protection of debtor's property interests.

Постановка проблеми. Захист майнових інтересів боржників в межах виконавчого провадження є одним з аспектів, який часто залишається поза увагою при виконанні рішень. Оскільки основним завданням виконавчого провадження є примусове виконання рішення за рахунок майнових інтересів боржника, то часто-густо виникає питання щодо пріоритетності звернення стягнення на те чи інше майно (майнові інтереси) боржника. В ході виконавчого провадження, боржник

© В. С. Холод, 2025

може убезпечити свої майнові інтереси від надмірних або невиправданих посягань з боку виконавця, але за умови його проактивної участі та волі задовільнити вимоги стягувача з найменшими, для себе, втратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На загальнотеоретичному рівні певні аспекти даної проблематики досліджували Гук Б.В., Чубоха Н.Ф., Калаур І.Р., Зайцева-Калаур І.В., Сібільов Д.М., Грабар Н.М., Плотуха Є.П. та інші. Водночас, питання застосування засад good will, підчас захисту майнових інтересів боржника у виконавчому провадженні, ще не знайшло значного висвітлення з боку науковців. Не применшуючи наукові досягнення колег, наголошуємо, що захист майнових інтересів боржника на засадах good will потребує додаткових наукових досліджень та пошуку шляхів вдосконалення вітчизняного законодавства.

Метою статті є змістовий аналіз та виділення ключових характеристик засад good will. В межах дослідження передбачається визначення сутності цих засад, виокремлення їх складових частин та передумов застосування. Окрема увага приділена застосуванню засад good will у практичній площині захисту майнових інтересів боржника у виконавчому провадженні.

Виклад основного матеріалу. Засади good will (в перекладі – добра воля [1, с. 467]) не мають легального визначення у вітчизняному законодавстві про виконавче провадження, хоча фактично можуть бути застосовані підчас примусового виконання рішення. В широкому розумінні, засади good will являють собою систему загальних принципів права, спрямованих на регулювання прав та обов'язків учасників правовідносин у спосіб, що виключає можливість виникнення між ними спору (суперечок). У вузькому розумінні, засади good will можна визначити як механізм прояву доброзичливих намірів та активної поведінки, направленої на реалізацію конкретних обов'язків учасників правовідносин. Якщо говорити про визначення засад good will саме в межах виконавчого провадження, то слід виходити зі специфіки виконавчих процедур, у тому числі і характеру примусу. На нашу думку, засади good will в межах виконавчого провадження являють собою систему принципів права, реалізація яких полягає у взаємовигідній поведінці сторони, яка демонструє намір досягнути цілей виконавчого провадження.

По своїй природі засади good will є моральним обов'язком особи. Це відображення бажання сторони виконавчого провадження робити правильні речі на особистому рівні, а не вимога закону. Тобто, реалізація стороною виконавчого провадження засад good will має бути виключно проявом волевиявленням такої сторони, а незастосування цих засад не може призвести до юридичної відповідальності. У більшості випадків суб'єктом, здатним у повній мірі застосувати такі засади, є боржник у виконавчому провадженні. Хоч у вітчизняній практиці виконавчих проваджень боржники не часто відіграють проактивну роль, проте застосування засад good will може захистити їх майнові інтереси. Для розуміння змісту цих засад та шляхів захисту майнових інтересів боржників у виконавчому проваджені слід дослідити, що саме лежить в їх основі. Як ми вже з'ясували, засади good will являють собою систему принципів права. Як основі стовпи засад good will слід виділити такі принципи як справедливість, добросовісність і розумність при виконанні цілей виконавчого провадження. Наведені принципи найбільш притаманні цивільному процесуальному праву. Не дивно, що саме ці принципи покладені в основу застосування засад good will у виконавчому провадженні, адже останнє є завершальною стадією цивільного процесу по відновленню порушеного права.

Принцип справедливості, як складова частина засад good will, відграє важливу роль у примусовому виконанні рішень в межах виконавчих проваджень. Відповідно до ст. 8 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [2]. Згідно з ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ): Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [3]. У справі «Горнсбі проти Греції» Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) уперше наголосив, що право на справедливий судовий розгляд втратило б сенс, якби правова система держави дозволяла залишати остаточні й обов'язкові рішення суду невиконаними, завдаючи шкоди одній зі сторін [4]. З наведеного міжнародного законодавства та судової практики вбачається, що виконання судового рішення є частиною судового процесу, а тому принцип справедливості має неопосередковане відношення до виконавчого провадження. Водночас, ми повинні розуміти, що результати діяльності судів за своїм змістом є відмінними від цілей виконавчого провадження. Фактично це означає, що досягнення цілей виконавчого провадження не завжди приводить майнові права стягувача до такого стану, який існував до моменту їх порушення. Саме тому, принцип справедливості, як засада good will, покликаний реалізувати баланс між формальним виконанням рішення та фактичним поновленням порушених прав стягувача.

Визначення принципу справедливості вже наводилося деякими науковцями. До прикладу, Клаур І.Р. та Зайцева-Калаур І.В. визначали цей принцип як позитивне зобов'язання діяти домірно правам та законним інтересам учасників правовідносин [5, с. 136]. Однак, в контексті захисту майнових інтересів боржника на засадах good will, це визначення слід доповнити тим, що такі домірні дії не мають виключати узгодженість з власними майновими інтересами боржника.

Отже, принцип справедливості, як засада good will, може бути застосований боржником задля захисту власних майнових інтересів. Таке застосування може виражатись в конкретних діях боржника, які є вигідними як для нього самого, так і для стягувача. У практичній площині це може бути активна участь боржника підчас визначення вартості його майна в порядку її погодження сторонами виконавчого провадження відповідно до ч. 1 ст. 57 Закону України «Про виконавче провадження» [6]. Інакше кажучи, боржник може узгодити зі стягувачем вартість його майна, на яке планується звернути стягнення. В такому порядку очевидно, що справедливе визначення вартості майна боржника захищає його власні майнові інтереси, адже це напряму впливає як на погашення його заборгованості перед стягувачем, так і на потенційну необхідність звернення стягнення на інше майно. Відтак, активна участь боржника в описаній процедурі може бути справедливою та взаємовигідною для обох сторін виконавчого провадження.

Іншою засадою good will є принцип добросовісності. Принципу добросовісності було присвячено чимало наукових праць. Черемнов Д.В. розглядав добросовісність як презумпцію цивільного процесуального права, згідно якої кожен учасник процесу діє добросовісно поки протилежне не буде доведено [7, с. 177]. Кузів Г. взагалі пропонувала розглядати добросовісність не як принцип, а як загальний обов'язок суб'єктів цивільного процесуального права добросовісно здійснювати свої процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки [8, с. 258]. Лічман Л.Г. визначав добросовісність як заборону зловживання у процесі та широкий спектр реалізації процесуальної правосуб'єктності [9, с. 85]. Поділяючи думку Сурженко О.А., вважємо, що добросовісність слід розуміти як прагнення особи сумлінно використовувати свої права та забезпечити виконання обов'язків [10, с. 228].

В контексті цього дослідження, визначення принципу добросовісності являє собою реалізацію сторонами своєї правосуб'єктності у такий спосіб, який забезпечує досягнення мети виконавчого провадження виключно необхідними засобами. Тобто, йдеться про таку процесуальну поведінку сторін виконавчого провадження, яка не шкодить стягувачу та не покладає на боржника невиправданого чи надмірного тягаря майнового характеру. До прикладу, реалізація добросовісності боржника полягає у його сумлінній, законній та обґрунтованій поведінці, що сприяє ходу виконавчого провадження та досягненню його цілей. Діючи добросовісно, з метою уникнення накладення арешту на майно або звернення на нього стягнення, боржник може повністю або частково погасити заборгованість перед стягувачем наявними в нього грошовими коштами. В такому випадку, боржник задовольняє вимоги стягувача та захищає своє майно від невиправданого або надмірного посягання з боку виконавця.

Принцип розумності, як засада good will, також може відіграти неабияку роль у захисті майнових інтересів боржника у виконавчому провадженні. В загальному розумінні, принцип розумності являє собою виважену та раціональну розумову діяльність особи, вміння діяти доцільно, послідовно та логічно. В свою чергу, Тобота Ю.А. вважає розумними дії особи, якщо вона враховує права та інтереси інших учасників правовідносин, ставиться до них як до своїх власних [11, с. 85]. Досліджуючи принцип розумності Чубоха Н.Ф. визначила, що його застосування має доволі відносний характер. На думку науковця, це пов'язано з різноманіттям систем цінностей осіб, які реалізують свої права у тих чи інших правовідносинах, а тому не можна однозначно визначити дотримання конкретною особою цього принципу [12, с. 292]. На наш погляд, принцип розумності нерозривно пов'язаний з встановленими законодавством межами належної поведінки, а тому можна однозначно (безвідносно) оцінити дотримання його вимог в залежності від змісту конкретних правовідносин. На практиці дотримання вимог цього принципу з боку боржника може проявлятись в активній співпраці з виконавцем з метою виконання покладених зобов'язань. Очевидно, що уникнути реалізації усього спектру засобів примусового виконання можна виключно за допомогою активної комунікації з виконавцем та своєчасного виконання його вимог. Звісно, Закон України «Про виконавче провадження» вимагає від виконавця вчиняти виконавчі дії пропорційно вимогам виконавчого документа, однак на практиці з цим можуть виникати складнощі. Відтак, у випадку непропорційних виконавчих дій боржник має право їх оскаржити. Механізм оскарження непропорційних або надмірних виконавчих дій також є проявом розумності боржника, адже це прямо захищає його майнові інтереси.

З практичної сторони, засади good will, в контексті захисту майнових інтересів боржника у виконавчому провадженні, зазвичай застосовуються комплексно. Задля ефективного захисту власних майнових інтересів боржник має засто-

совувати засади good will у їх сукупності та взаємозв'язку між собою. Реалізація окремих засад good will може дати опосередкований результат, а бажаний захист конкретних майнових інтересів може видатись частковим. До прикладу, реалізація принципу розумності шляхом оскарження неправомірних дій виконавця зможе захистити конкретні майнові інтереси боржника, але навряд чи допоможе йому виконати свої зобов'язання перед стягувачем. Водночас, коли боржник звертається до суду з заявою про розстрочку виконання рішення, в порядку статті 435 Цивільного процесуального кодексу України, то це може вважатися реалізацією комплексу засад good will. В такому випадку, реалізуються принципи справедливості, добросовісності та розумності одночасно, адже подібна ініціатива боржника виражає намір досягти цілей виконавчого провадження, задовільнити вимоги стягувача і одночасно з тим захистити власні майнові інтереси. Також проявом комплексного застосування боржником засад good will може виступати ініціація та подальше укладення мирової угоди. Погоджуючись із думкою Сібільова Д.М., слід зазначити, що мирова угода виступає альтернативою імперативному державному примусу та перевагою диспозитивних начал виконавчого провадження над його публічно-правовими механізмами [13, с. 193]. Дійсно, при укладенні мирової угоди боржник одночасно може як задовільнити вимоги стягувача, так і захистити власні майнові інтереси в межах виконавчого провадження, а тому, за допомогою застосування засад good will, такий механізм може бути дієвим. Іншим проявом комплексного застосування названих засад може бути добровільна реалізація або передання стягувачу майна, на яке за вітчизняним законодавством неможливо звернути стягнення. Таке майно визначено переліком майна, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами, що є додатком до Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII (далі – Перелік). Таким чином, виходячи з диспозитивних начал виконавчого провадження, керуючись задами good will, боржник може самостійно реалізувати власне майно, що входить до Переліку, а на виручені від продажу кошти виконати свої зобов'язання перед стягувачем. Подібна проактивна поведінка боржника може допомогти йому захистити власні інтереси по відношенню до майна, на яке виконавець може звернути стягнення, адже, на відміну від боржника, стягувачу неважливо за рахунок яких конкретно майнових інтересів боржника буде досягнуто цілей виконавчого провадження.

Іншим, дещо нестандартним, проявом активної участі боржника, в межах використання засад good will, може бути добровільне виконання його зобов'язань перед стягувачем іншою особою. Така можливість була висвітлена у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), проте не була достатньою мірою регламентована законом України «Про виконавче провадження». Відтак, частина 2 статті 432 ЦПК України вказує, що суд визнає виконавчий документ таким, що не підлягає виконанню повністю або частково, якщо його було видано помилково або якщо обов'язок боржника відсутній повністю чи частково у зв'язку з його припиненням, добровільним виконанням боржником чи іншою особою або з інших причин. Норми цивільного права, а саме частина 1 статті 528 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зазначає, що виконання обов'язку може бути покладено боржником на іншу особу, якщо з умов договору, вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства або суті зобов'язання не випливає обов'язок боржника виконати зобов'язання особисто. У цьому разі кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника іншою особою.

З цього питання варто звернути увагу на дослідження Кузьмича О.Я. Вчений зазначав, що згідно частини 1 статті 529 ЦК України третя особа виконує обов'язок, правовим наслідком виконання якого буде виконання обов'язку боржника. Тобто фактично, така особа виконує не свій обов'язок, а чужий, правовим наслідком якого буде також виконання обов'язку боржника [14, с. 46].

З наведеного слідує, що цивільне законодавство дозволяє боржнику передоручати іншій особі виконання свого зобов'язання. Очевидно, що передоручення виконання зобов'язання є активною дією боржника, яка спрямовано на реальне задоволення вимог стягувача. Тобто, якщо у боржника є труднощі з самостійним виконанням зобов'язань перед стягувачем, то він не позбавлений можливості вжити заходів щодо виконання таких зобов'язань за допомогою залучення інших осіб. Очевидно, що застосовуючи такий механізм, боржник захищає власні майнові інтереси в межах виконавчого провадження, адже у подібному випадку цілі виконавчого провадження досягаються за рахунок особи яка виконує зобов'язання замість боржника. Така поведінка базується на засадах good will, адже залежить виключно від волі та намірів боржника виконати свої зобов'язання перед стягувачем.

Висновки. Резюмуючи дане дослідження слід визначити, що засади good will являють собою систему принципів права, зокрема справедливості, добросовісності та розумності. Застосування цих засад, в контексті захисту майнових інтересів боржника у виконавчому провадженні, полягає в активній, ініціативній поведінці боржника спрямованій одночасно як на виконання покладених на нього обов'язків в межах виконавчого провадження, так і на убезпечення свого майна

(майнових інтересів) від невиправданого або надмірного посягання виконавця.

Література

1. Карабан В.І. Англійсько-український юридичний словник: понад 75 тисяч слів та словосполучень юридичної підмови та близько 160 тисяч українських перекладних відповідників. Вінниця: Нова книга, 2004. 1088 с.

2. Загальна декларація прав людини: декларація ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.03.2025).

3. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 04.11.1950р. Дата оновлення 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.03.2025).

4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Горнсбі проти Греції» від 19.03.1997 р. (Case of Hornsby v. Greece). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text (дата звернення: 23.03.2025).

5. Калаур І.Р., Зайцева-Калаур І.В. Справедливість як об'єктивна основа здійснення та захисту цивільних прав. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 21–22 квіт. 2017р.) Тернопіль: Економічна думка, 2017. С. 135–138.

6. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text (дата звернення 23.03.2025 року).

7. Черемнов Д. В. Презумпція добросовісності учасників цивільного процесу. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 4. Том 1. С. 174–178.

8. Кузів Г. Обов'язок добросовісного здійснення прав у цивільному процесі. Вісник Львівського університету. Серія Юридична. 2012. Вип. 56. С. 255–259.

9. Лічман Л. Г. Процесуальне забезпечення добросовісної реалізації суб'єктивних процесуальних прав у цивільному процесі: постановка проблеми. Південноукраїнський правничий часопис. 2009. № 1. С. 85–87.

10. Сурженко О. А. Значення принципу добросовісності при здійсненні та захисті суб'єктивних цивільних. Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування: матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2023 р.) Харків, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2023. С. 228–231.

11. Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: монографія. Харків: ХНПУ, 2020. 140 с.

12. Чубоха Н.Ф. Принцип розумності у цивільному праві України: поняття та особливості застосування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право, 2013. Вип. 21. Ч. 1. Т. 1. С. 290–292.

13. Сібільов Д.М. Мирова угода у виконавчому провадженні. Процесуальні аспекти виконання судових рішень. Право і безпека. 2012. № 2 (44). С. 191–194.

14. Кузьмич О.Я. Правові аспекти участі третіх осіб у виконанні обов'язку замість боржника у власному інтересі (частина 3 статті 528 Цивільного кодексу України). *Підприємництво, господарство і право.* 2017. №12 (262). С. 44–47.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 356.2:346.7
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.6

Е. П. Іванченко
кандидат юридичних наук, професор
Української технологічної академії,
докторант
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,
радник Асоціації митних брокерів України
orcid.org/0009-0006-2669-8592

ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ МИТНИХ БРОКЕРСЬКИХ ПОСЛУГ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню договору про надання митних брокерських послуг, визначенню його поняття, ознак та функцій. В межах досліджуваної проблематики автор акцентує увагу на тому, що чинне законодавство не містить спеціального правового регулювання договору, що укладається митним брокером із суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності (суб'єкт ЗЕД). Такі договори відносяться до групи непоіменованих договорів, можливість укладення яких прямо не передбачено в актах цивільного законодавства. Правовідносини, що виникають при реалізації договору про надання митних брокерських послуг, опосередковує договір комісії, за яким митний брокер виступає як посередник. Вивчення юридичних джерел дозволило досліднику констатувати, що ознака самостійності здійснення митної посередницької діяльності є визначальною, адже вказує на можливість особи у зобов'язальному правовідношенні діяти від свого імені, проте, в інтересах та за рахунок іншої особи, на відміну від правовідносин представництва.

Автором доводиться, що правовою природою договору про надання митних брокерських послуг є договір комісії, який, згідно положень господарського договірного права та норм глави 69 Цивільного кодексу України (ЦК України), є: консенсуальним, двостороннім, оплатним, посередницьким. З огляду на те, що посередники у сфері господарювання здійснюють свою діяльність на професійних засадах та з метою отримання прибутку, отже, оплатність такого договору є його суттєвою ознакою, що кореспондується з такою істотною ознакою господарських договорів як ціна. Умова про оплатність договору про надання митних брокерських послуг та її формулювання унаочнює ознаку наявності в господарському договорі майнових та організаційних елементів.

Автор відзначає, що кожен господарський договір характеризується спрямованістю на забезпечення господарської діяльності учасників договірних відносин, як ознакою, що йому притаманна. Для замовника митних брокерських послуг така спрямованість обґрунтовується необхідністю виконання зобов'язань прийнятих на себе за зовнішньоекономічними договорами (контрактами). Для виконавця спрямованістю забезпечення його підприємницької посередницької діяльності є отримання прибутку від надання митних брокерських послуг.

Специфіка відносин, які вникають між митним брокером та суб'єктом ЗЕД на підставі договору про надання митних брокерських послуг та практика ринку, доводять необхідність укладення такого договору у повній письмовій формі. Інші відомі модифікації письмової форми господарського договору (скорочена), з огляду на особливість митного брокерського зобов'язання, не є прийнятними для застосування при реалізації таких правовідносин. Комплексність предмету договору, що обумовлена видами послуг, які надаються замовнику та вчинення дій виконавцем від власного імені у таких зобов'язальних правовідносинах, потребують їх письмового закріплення.

За результатами проведеного дослідження автор формулює науковий висновок про те, що договір про надання митних брокерських послуг – це засноване на взаємній згоді замовника і виконавця та зафіксоване у повній письмовій формі (в тому числі електронній) зобов'язальне правовідношення сторін (замовника і виконавця), що виникає, змінюється і припиняється у митному просторі України і спрямоване на обслуговування їх підприємницької діяльності.

Ключові слова: договір про надання митних брокерських послуг, господарський договір, підприємницький договір, електронний договір, митний брокер, суб'єкт митної брокерської діяльності, митний посередник, митний представник, суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, замовник, виконавець.

Ivanchenko E. P. **AGREEMENT FOR CUSTOMS BROKERAGE SERVICES: CONCEPT, FEATURES, FUNCTIONS**

The article studies an agreement for customs brokerage services and defines its concept, features, and functions. Within the issue under study, the author emphasizes that current legislation does not contain any special legal regulation of an agreement concluded by a customs broker with a foreign economic entity (FEE). Such agreements are classified as unnamed ones, the option of entering into which is not expressly provided for in civil law. The legal relations arising from the implementation of the customs brokerage services agreement are mediated by a commission agreement under which the customs broker acts as an intermediary. The study of legal sources has allowed the researcher to state that the feature of independence of customs intermediary activities is decisive since it indicates the ability of a person to act on his/her own behalf in a binding legal relations, however, in the interests and at the expense of another person, as opposed to the legal relations of representation.

© Е. П. Іванченко, 2025

The author proves that the legal nature of the customs brokerage services agreement is a commission agreement, which, according to the provisions of commercial contract law and Chapter 69 of the Civil Code of Ukraine (CCU), is consensual, bilateral, paid, intermediary. Given that business intermediaries operate on a professional basis and for profit, therefore, the remuneration of such an agreement is its essential feature, which corresponds to such an essential feature of business agreements as price. The condition of payment for the customs brokerage services agreement and its wording illustrate the presence of property and organizational elements in an economic agreement.

The author notes that each economic agreement is characterized by its focus on ensuring economic activity of the parties to the contractual relations as an inherent feature. For the customer of customs brokerage services, such a focus is justified by the need to fulfill the obligations assumed under foreign economic agreements (contracts). For the contractor, the purpose of ensuring its business intermediary activities is to make a profit from the provision of customs brokerage services.

The specifics of the relations between a customs broker and a FEE on the basis of a customs brokerage agreement and market practice prove the need to conclude such an agreement in full written form. Other well-known modifications of the written form of a commercial agreement (shortened), given the peculiarity of the customs brokerage obligation, are not acceptable for use in the implementation of such legal relations. The complexity of the subject matter of the agreement, which is driven by the types of services provided to the customer and the performance of actions by the contractor on their behalf in such binding legal relations, requires written consolidation.

Based on research findings, the author formulates a scientific conclusion that a customs brokerage services agreement implies binding legal relations of the parties (the customer and the contractor) based on the mutual consent of the customer and the contractor and recorded in full written form (including electronic form), which arises, changes, and terminates in the customs space of Ukraine and is aimed at servicing their business activities.

Key words: customs brokerage services agreement, economic agreement, business agreement, electronic agreement, customs broker, customs brokerage entity, customs intermediary, customs representative, foreign economic entity, customer, contractor.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світових економік договір, передусім господарський, виступає основним засобом формалізації відносин між суб'єктами підприємництва, стає зручним регулятором господарської діяльності та виступає необхідним інструментом її планування і безпосереднього здійснення. Належне правове забезпечення договірних відносин засвідчує об'єктивно-необхідний взаємозв'язок між економічним потенціалом країни та достатнім рівнем правового регулювання різних сфер, галузей господарювання та видів підприємницької діяльності.

Господарський договір є класичною і найбільш поширеною підставою виникнення *господарських зобов'язань*, за допомогою якого формалізуються відносини (економічні зв'язки) між суб'єктами господарювання.

Господарське зобов'язання визнається галузевим видом зобов'язання, яке, згідно доктрини господарського права, виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених законодавством, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [1, с. 413].

За таких умов господарський договір виконує функцію особливого і ефективного інструменту регулювання горизонтальних господарських зв'язків, що виникають в економіці між суб'єктами господарювання.

Чинне законодавство України поняття господарського договору не містить (як, до речі, і не містив Господарський кодекс України [2], глава 20 якого була присвячена регулюванню господарських договорів), натомість, доктрина господарського права надає загальне розуміння такої правової конструкції.

Так, О. М. Вінник формулює поняття господарського договору, як зафіксованого у спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), які спрямовані на обслуговування (забезпечення) їх господарської діяльності (господарських потреб) [3, с. 295].

На переконливу думку О. А. Беляневич, конструкція договору, як засобу саморегуляції різноманітних суспільних відносин, використовується різними галузями права (міжнародним, конституційним, адміністративним, цивільним, господарським, трудовим, земельним, екологічним тощо) незалежно від ступеня імперативності правового регулювання певного виду суспільних відносин та взаємного правового становища суб'єктів цих відносин (субординації чи автономії). Адекватно сферам застосування та змісту цих відносин договір набуває *специфічних рис* (курсив наш – Е.І), які мають юридично закріплюватися в різногалузевих правових нормах, що відображають відповідні компоненти договору, моделі, зміст, форму, порядок укладення, правові наслідки тощо [4, с. 12, 27].

Наведене обґрунтовує положення про те, що договір про надання митних брокерських послуг є особливим видом господарського договору і потребує спеціального дослідження через призму положень науки господарського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику господарських договорів досліджували

таки вітчизняні вчені-господарники, як С. Бевз, О. Вінник, В. Мілаш, О. Подцерковний, В. Щербина та інші.

Питання визначення сутності договору про надання митних брокерських послуг, його поняття, ознаки, та функції не були до цього часу предметом спеціального вивчення. Актуальність цієї статті полягає у тому, що це перша робота на теренах України, в якій з позиції науки господарського права комплексно визначаються сутність та особливості такого договору, надається авторське поняття, визначаються його спеціальні ознаки та функції. Відсутність у вітчизняній науковій літературі системного господарсько-правового дослідження, яке б визначало поняття, суб'єктний склад, кваліфікуючі ознаки та функції договору про надання митних брокерських послуг, спонукає нас до наукових розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є всебічне вивчення правової конструкції договору про надання митних брокерських послуг, дослідження його ознак, формулювання функцій та визначення науково-обґрунтованого поняття.

Виклад основного матеріалу. Цивілістична доктрина обґрунтовує, що «основними регуляторами відносин, які виникають у зв'язку з наданням («рухом») послуг, є договори, що, як і самі послуги, різноманітні за своїм змістом, суб'єктним складом, спрямованістю тощо. Однак цивільне законодавство (ст. 901 ЦК України) пропонує єдину базову (загальну) модель договору про надання послуг, універсальність якої за умов *багатоманітності послуг й ускладнення змісту відносин*, що виникають під час їх надання, є *досить сумнівною*» (курсив наш – Е.І) [5, с. 5].

Правовою підставою укладення договору у сфері митної брокерської діяльності є ч. 3 ст. 416 Митного кодексу України (МК України), відповідно до якої, взаємовідносини митного брокера з особою, яку він представляє, визначаються відповідним *договором*.

Чинне законодавство не містить спеціального правового регулювання договору, що укладається митним брокером із суб'єктом ЗЕД. Побіжний аналіз наведеної норми дозволяє зробити висновок про те, що такі договори відносяться до групи *непоіменованих договорів*, можливість укладення яких прямо не передбачена в актах цивільного законодавства (договір особливого виду, унікальна правова конструкція, *sui generis*).

Отже, в нормативному масиві України правова конструкція поіменована як «договір про надання митних брокерських послуг» відсутня. Натомість, подібна згадка міститься у Наказі Міністерства фінансів України від 20 вересня 2012 року № 1011 «Про затвердження відомчих класифікаторів інформації з питань державної митної справи, які використовуються у процесі оформлення митних декларацій» [6], який затвердив Класифікатор документів, сертифікатів, дозволів та додаткової інформації (Класифікатор). Розділ 4 Класифікатора «Договори та інші документи, що підтверджують право володіння, користування та/або розпорядження товарами» містить вказівку на документ під кодом 4207 з назвою «Договір про надання послуг митного брокера». Проте, таке закріплення назви документу, дотичної до ринкової («Договір про надання митних брокерських послуг»), не може вважатися належним унормуванням аналізованої правової конструкції. Згідно Наказу Міністерства фінансів України від 29 травня 2012 року № 623, що затвердив «Порядок ведення відомчих класифікаторів інформації з питань митної справи, які використовуються у процесі оформлення митних декларацій» [7], встановлено, що відомчі класифікатори *не містять правових норм* та впроваджуються з метою виконання МК України та інших законодавчих актів для кодування інформації, яка використовується в процесі здійснення митних процедур, ведення митної статистики, електронного декларування та системи управління ризиками (п. 2).

Отже, питання визначення правової природи такого зв'язку вбачається необхідним, з метою належного унормування договірних відносин, що виникають між митним брокером і суб'єктом ЗЕД.

Частина 1 ст. 416 МК України встановлює, що митний брокер – це підприємство, якому надано авторизацію на провадження митної брокерської діяльності та яке надає послуги *митного представництва*, а також послуги з декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, в інтересах іншої особи від її імені або від власного імені.

Доктрина права під представництвом розуміє діяльність однієї особи (представника) *від імені та в інтересах іншої особи* (особи, яку представляють), що відбувається в рамках визначених правовідносин між представником і особою, яку представляють, у силу яких юридичні права та обов'язки виникають безпосередньо в особи, яку представляють [8, с. 25].

Ідею митного представництва двох видів (прямого і непрямого) запозичено із Митного кодексу Європейського Союзу (МК ЄС), шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу» від 22 серпня 2024 року № 3926-IX (Закон № 3926-IX) [9], з метою впровадження європейських практик у здійснення митної справи в Україні, наближення національного законодавства до законодавства Європейського союзу, на виконання Глави 5 Розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угода) [10].

На нашу думку, закріплення такої правової конструкції у редакції МК ЄС може призвести до негативних практичних наслідків в частині відповідальності сторін за договором. Проблемою більш високого порядку вбачається порушення принципу національної юридичної ідентичності, який є частиною категорії більш високого порядку – принципу національного економічного суверенітету.

Науковці визначають, що представництво: не залежить від наявності у особи статусу суб'єкта підприємництва і виявляється не через його діяльність, а через правовідношення, в межах якого правомірні юридичні дії безпосередньо впливають на права та обов'язки принципала; може здійснюватися на безвідплатній основі (оплатність законодавством не виключається); здійснюється від імені, за рахунок, в інтересах (іноді під контролем) особи, яку представляють; підставою виникнення правовідносин представництва, крім договору (або іншого правочину – наприклад, довіреності), можуть бути норми закону, адміністративні акти, рішення органів управління юридичної особи; зміст повноважень представника може передбачати лише вчинення дій, які впливають на права та обов'язки принципала, тобто дій, що породжують юридичні наслідки [11, с. 85].

Наведені ознаки повністю суперечать правовій природі митної брокерської діяльності, правовому статусу митного брокера у митних правовідносинах та сутності договірного зв'язку, який виникає між останнім і суб'єктами ЗЕД. Науковці обґрунтовують, що: «визначення митного брокера виключно як посередника-представника під час декларування товарів та здійснення інших митних формальностей значно *звужує розуміння значення митного брокера* (курсив наш – Е.І)» [12, с. 39–40].

Доцільно наголосити, що договір, який опосередковує відносини представництва за своєю правовою природою є договором доручення і на нього, окрім ст. ст. 1000–1010 глави 68 ЦК України [13] поширюються також положення глави 17 ЦК України (ст. ст. 237–243).

Правовідносини, що виникають при реалізації договору про надання митних брокерських послуг, опосередковує інший правовий інститут – договір комісії, за яким митний брокер виступає як посередник. Згідно положень сучасної юридичної науки та чинного законодавства при посередництві вчиняється широке коло фактичних та юридичних дій щодо сприяння клієнтам у сфері господарювання (пошук контрагентів, вибір товарів, засобів доставки, у тому числі укладення угод тощо). Посередництво здійснюється підприємцями, які провадять професійну діяльність: самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик, з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Вважаємо, що ознака самостійності здійснення посередницької діяльності є визначальною, адже вказує на можливість особи у зобов'язальному правовідношенні діяти *від свого імені*, проте, в інтересах та за рахунок іншої особи, на відміну від правовідносин представництва.

Положення про договори комісії врегульовані ст. ст. 1011–1028 глави 69 ЦК України. За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента (ст. 1011 ЦК України).

Розуміючи, що договір про надання митних брокерських послуг належить до великої групи посередницьких договорів, їх правове регулювання (в якості загальних засад) забезпечується також ст. ст. 901–907 глави 63 ЦК України. Згідно ст. 901 ЦК України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Положення глави 63 ЦК України можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання (ч. 2 ст. 901 ЦК України). Виходячи із аналізу вище наведених норм дослідники відзначають, що договором про надання послуг є таке правовідношення, що виникає із єдиної правової мети двох, або більше суб'єктів з приводу діяльності, що спрямована на виникнення або зміну правовідносин і має корисний ефект для послугоотримувача [14, с. 30].

Отже, правовою природою договору про надання митних брокерських послуг є договір комісії, який, згідно положень господарського договірного права та норм глави 69 ЦК України, є: консенсуальним, двостороннім, оплатним, посередницьким.

Практика ринку митних брокерських послуг у частині укладення договорів доводить, що умова консенсуальності зазвичай формалізується сторонами подібним застереженням: «цей договір набуває чинності з моменту його підписання обома сторонами та проставлення печаток сторін (якщо сторони при здійсненні своєї господарської діяльності використовують печатки) і діє до повного виконання сторонами своїх зобов'язань, що виникли протягом терміну дії даного договору. В залежності від специфіки конкретного договірного зв'язку така умова може бути конкретизована і спеціально погоджена сторонами , проте, ознака консенсуальності притаманна договорам надання митних брокерських послуг» [15].

Договір комісії, відповідно до ч. 1 ст. 1011 ЦК України, називає сторони такого зобов'я-

зання як комісіонер та комітент, яким, згідно ст. ст. 1018–1021 ЦК України притаманна низка прав та обов'язків. Договори ж про надання митних брокерських послуг (як окремий вид договору комісії), в свою чергу, поіменовують сторони такого правовідношення як замовник та виконавець, яким у господарсько-правовому обороті притаманна низка специфічних прав і обов'язків та особливості правового становища.

Елемент двосторонності договору розкриває *специфіку суб'єктного складу* аналізованих договірних правовідносин як основної ознаки, що іманентна будь-яким господарським договорам. Так, замовниками митних брокерських послуг виступають суб'єкти ЗЕД, якими, згідно ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959-XII [16], є: фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України; юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності; об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність; філії та представництва юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави; спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України; державні замовники у сфері оборони; інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України. Виконавцями за таким договором виступають суб'єкти митної брокерської діяльності, правове становище яких всебічно розглянуто нами у попередніх дослідженнях [17; 18; 19; 20; 21].

Потреба вступу замовника у такий договірний зв'язок обумовлена специфікою його господарської діяльності та необхідністю виконання зобов'язань прийнятих на себе за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) із іноземними суб'єктами господарювання з метою належного декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України. Вказані процеси забезпечують прояв таких функцій, що притаманні господарським договорам, як: *спрямованість на забезпечення господарських потреб учасників договірних відносин* та *систематичність і тісний зв'язок із внутрішньофірмовим плануванням.*

Договір про надання митних брокерських послуг, як зазначалося вище, відноситься до групи посередницьких договорів. З огляду на те, що посередники у сфері господарювання здійснюють свою діяльність на професійних засадах та з метою отримання прибутку, отже, *оплатність* такого договору є його суттєвою ознакою, що кореспондується з такою істотною ознакою господарських договорів як ціна. Умова про оплатність договору про надання митних брокерських послуг та її формулювання унаочнює ознаку наявності в господарському договорі *майнових та організаційних елементів*.

Ринкова практика формулювання положень договору про надання митних брокерських послуг щодо оплати, зазвичай, усталена. Корелюючи із положенням ст. 1013 ЦК України («Комісійна плата»), договори містять розділ про «порядок розрахунків та плату виконавця» (як прояв *організаційного елементу*, що притаманний господарським договорам) щодо визначення безпосереднього розміру плати (тарифу) виконавця, такі умови узгоджуються сторонами, як правило в додатках до договору (що є проявом *майнового елементу*, який і обумовлює наявність специфіки господарського договірного зв'язку).

Кожен господарський договір характеризується *спрямованістю на забезпечення господарської діяльності* учасників договірних відносин, як ознакою, що йому (договору) притаманна. Для замовника митних брокерських послуг (суб'єкта ЗЕД) така спрямованість обґрунтовується необхідністю виконання зобов'язань прийнятих на себе за зовнішньоекономічними договорами (контрактами). Для виконавця (митного брокера) спрямованістю забезпечення його підприємницької посередницької діяльності є отримання прибутку від надання митних брокерських послуг.

Проведений аналіз договору про надання митних брокерських послуг через призму ознак, що притаманні договорам комісії та господарським договорам, розкривають його специфіку та надають можливість відокремити його від інших видів договорів, що укладаються у інших сферах та галузях господарювання.

Розгляд проблематики договору потребує дослідження його істотних умов, тобто таких, які є необхідними і достатніми для його укладення. Доктрина господарського права та правозастосовча практика доводять, що істотними є умови договору про його предмет, ціну і строк.

Істотні умови договору про надання митних брокерських послуг законодавством не визначені. Практика ринку та аналіз умов договорів, що укладаються у митному просторі України між митними брокерами та суб'єктами ЗЕД доводить, що необхідними для договорів даного виду є умови щодо: прав та обов'язків сторін, порядку розрахунків та надання документів, відповідальності сторін, вирішення спорів, конфіденційності, форс-мажорні обставини.

Так, умова про предмет договору, як істотна для договорів такого виду, зазвичай ринком митних брокерських послуг формулюється наступним чином:

«Відповідно до умов цього договору, виконавець зобов'язується надавати та/або забезпечити надання замовнику митно-брокерських послуг, в тому числі:

– послуги з декларування (митного оформлення) вантажів/транспортних засобів замовника (надалі – вантаж та/або товар), що переміщуються через митний кордон України, в тому числі, але не виключно, заповнювати та подавати до оформлення від імені замовника Державній митній службі України (надалі – митний орган) митні декларації в паперовому та/або електронному вигляді, згідно з чинним митним законодавством України. Послуги передбачені цим пунктом договору, виконавець здійснює за дорученням (на підставі цього договору) та за рахунок замовника в порядку передбаченому цим договором та чинним законодавством України;

– забезпечити оптимальне транспортне обслуговування, а також організувати перевезення вантажів різними видами транспорту територією України та іноземних держав (з подачею всіх необхідних документів та отриманням дозволів тощо);

– в межах своїх повноважень, діяти від імені замовника в усіх державних установах, комерційних і некомерційних організаціях, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю замовника» [15].

Повноваження виконавця на надання послуг за договором (здійснення дій від імені замовника), підтверджується безпосередньо таким договором і не потребують додаткового підтвердження, у тому числі шляхом видачі довіреності або іншого документа.

Практика ринку доводить, що предмет договору містить: умову про територію, як обов'язковий елемент формалізації таких зобов'язань; визначений перелік послуг виконавця за договором, чим визначаються межі його правоздатності за таким договором; умову про те, що повноваження виконавця не потребують додаткового підтвердження, окрім наявного договору, що вказує на правову природу такого договору і чітко відносить його до особливого виду договорів комісії.

Незважаючи на те, що згідно ст. 1012 ЦК України договір комісії може бути укладений на визначений строк або без визначення строку, тобто містить диспозитивне положення, сторони договору про надання митних брокерських послуг стандартно погоджують умову про строк виконання зобов'язань за договором.

Ціна договору, як істотна умова господарського договірного зобов'язання, є визначальною у договорах такого виду. За усталеними підходами практики, умова про ціну у договорах із замовниками-резидентами, зазвичай, формулюється наступним чином: «Розмір плати виконавця за надання послуг згідно даного договору, визначається чинним тарифом виконавця і вказується в рахунку відповідно до умов цього договору.

Розмір плати (тариф) виконавця, узгоджені сторонами в додатку № __ до цього договору. Розмір плати (тариф) виконавця може бути змінений виконавцем у односторонньому порядку. В такому випадку розмір плати (тариф) виконавця за цим договором вважається зміненим після закінчення 5-ти календарних днів з моменту направлення виконавцем відповідного повідомлення. У разі незгоди з новим розміром плати (тарифом), замовник має право відмовитися від цього договору в односторонньому порядку, попередньо повідомивши виконавця про таку відмову в письмовій формі в строки вказані в даному пункті. У випадку не здійснення повідомлення про відмову або замовлення послуг у виконавця після зміни розміру плати (тарифу), такий розмір плати (тариф) виконавця вважається прийнятим замовником – погодженим сторонами.

Виконавець до _ (____) числа місяця, що є наступним за календарним місяцем в якому надавались послуги (звітний період), формує та надсилає замовнику в електронному вигляді зведений додаток до акту здачі-приймання робіт (наданих послуг) з відображенням обсягів наданих послуг (надалі – додаток до акту), на електронну адресу замовника. Замовник може надсилати на електронну адресу виконавця зауваження до наданих послуг та/або змісту додатку до акту, протягом _ (____) календарних днів від дня надсилання виконавцем додатку до акту. У випадку відсутності/ненадання замовником зауважень у строки вказані в цьому пункті, додаток до акту вважається погодженим замовником, а послуги належно наданими виконавцем» [15].

Окремо варто звернути увагу на умови про конфіденційність, адже специфіка соціально-економічного буття та особливості формалізації договірних відносин у різних сферах та галузях господарювання доводять необхідність належного захисту інформації від її небажаного поширення.

Це може бути досягнуто завдяки особливим договірним конструкціям, що донедавна не були

притаманні національному законодавству. Однією із таких конструкцій є договір про нерозголошення – надбання правової доктрини країн загального права – Non-disclosure agreement, або ж «NDA». До 2021 року національне законодавство не містило згадок про NDA. З прийняттям Закону України від 15 липня 2021 року № 1667-IX «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [22] вперше у статті 26 було введено поняття «договір про нерозголошення» [23, с. 144].

Умова договору про конфіденційність у договорах про надання митних брокерських послуг, в переважній більшості випадків, містить наступне застереження: «Кожна зі сторін зобов'язана вжити всіх можливих заходів для забезпечення конфіденційності будь-якої інформації, пов'язаної з цим договором.

Сторони погодили, що умови цього договору, а також інформація і відомості, зазначені в наданих за цим договором документах є конфіденційними.

Зазначена вище конфіденційна інформація не підлягає розголошенню третім особам, але може бути надана уповноваженим державним органам у разі отримання стороною обґрунтованої та оформленої згідно вимог чинного законодавства України вимоги такого органу та в інших випадках передбачених чинним законодавством України» [15].

Інші умови договору про надання митних брокерських послуг, які вище були визначені нами як такі, що є необхідними для договорів даного виду, спираючись на доктрину права, аналіз чинного законодавства щодо договорів комісії і договорів на надання послуг та багаторічну сформовану практику укладення таких договорів між суб'єктами митної брокерської діяльності та суб'єктами ЗЕД, є такими, по яких сторонами має бути досягнуто згоди.

Вважаємо, положення про істотні умови договору та такі, по яких сторонами має бути досягнуто згоди при його укладенні, мають віднайти закріплення у перспективному законодавстві України, що врегульовуватиме митні брокерські правовідносини в цілому і зобов'язальні, як їх окремий вид. На нашу думку, такі норми повинні міститися у окремому розділі Законі України «Про митну брокерську діяльність», загальна концепція проекту якого була представлена нами раніше.

Традиційно, дослідження проблематики господарського договору будь якого виду потребує розгляду питання щодо його форми. За загальнотеоретичним підходом науки господарського права, заснованим на нормах чинного законодавства, договір, який за своєю правовою природою є господарським, як правило, укладається в письмовій формі. Так, відповідно до ст. 208 ЦК України, у письмовій формі належить вчиняти: 1) правочини між юридичними особами; 2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, передбачених частиною першою ст. 206 ЦК України; 3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, крім правочинів, передбачених ч. 1 ст. 206 ЦК України; 4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

На переконливу позицію О. М. Вінник: «такий законодавчий підхід зумовлено низкою чинників і, насамперед, необхідністю ведення бухгалтерського обліку та звітності суб'єктами господарських правовідносин, захистом інтересів сторін договору» [3, с. 172].

ЦК України на підставі норми ч. 1 ст. 205 дозволяє сторонам за власним переконанням обрати усну або письмову форму правочину, за умови, якщо закон спеціального застереження не містить. Згідно ч. 1 ст. 206 ЦК України, усно можуть вчинятися лише правочини, *які повністю виконуються сторонами в момент їх вчинення* (курсив наш – Е.І), за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність.

Договір, як вид правочину, врегульовується у главі 52 ЦК України, зокрема, ст. 626 ЦК України визначає договір домовленістю двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. При цьому, ст. 639 ЦК України не передбачає обов'язкових вимог щодо форми договору, вказуючи, що договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом (тобто спеціальним нормативно-правовим актом, що закріплює умову про форму конкретного договору). Проте, якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, він уважається укладеним у письмовій формі (абз. 2 ч. 2 ст. 639 ЦК України) [24, с. 78].

Специфіка відносин, які вникають між митним брокером та суб'єктом ЗЕД на підставі договору про надання митних брокерських послуг та практика ринку, доводять необхідність укладення такого виду договорів у повній письмовій формі. Інші відомі модифікації письмової форми господарського договору (скорочена), з огляду на особливість митного брокерського зобов'язання, не є прийнятними для застосування при реалізації таких правовідносин. Комплексність предмету договору, що обумовлена видами послуг, які надаються замовнику та вчинення дій виконавцем від власного імені у таких зобов'язальних правовідносинах, потребують їх письмового закріплення.

Вважаємо, що умова про письмову форму договору про надання митних брокерських послуг та його недійсність, як наслідок недотримання такої

умови, повинні віднайти своє закріплення у Законі України «Про митну брокерську діяльність», який, крім того, має містити норму, що передбачатиме особливі правові наслідки недійсності такого договору, загальні підстави якої (недійсності), вміщені у ст. 216 ЦК України.

У контексті суспільної трансформації та з огляду на стрімкий розвиток діджиталізації економіки у сучасному світі, постає нагальна потреба законодавчого унормування положень про електронну форму договору про надання митних брокерських послуг.

Теорія господарського права відносить електронну форму господарського договору до модифікації (виду) його письмової форми [3, с. 173]. Такі договори укладаються з використанням засобів інформаційно-телекомунікаційних систем (ІТС) відповідно до вимог чинного законодавства України.

ЦК України у ст. 205 закріплює положення про можливість вчинення правочину в електронній формі та встановлює право сторін обрати саме таку форму договору. У наукових колах немає єдності щодо питання, яке аналізується. Частина науковців, як вже згадувалося, підтримує повне ототожнення електронної та письмової форм. Інші ж наголошують на специфічних характеристиках електронних правочинів та необхідності більш детального правового регулювання їхнього укладення та виконання.

З огляду на дискусійність порушеного питання та чисельність нормативно-правових актів, які ґрунтуються на еквівалентності письмової та електронної форм правочину (Закони України: «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронну комерцію», «Про захист прав споживачів», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про фінансові послуги та фінансові компанії» тощо), доцільним вбачається проведення окремих наукових розвідок із зазначеної проблематики. У межах цієї статті ми розглядаємо «електронну» та «письмову» форми договору про надання митних брокерських послуг як тотожні, оскільки це підтверджується сучасною правозастосовчою практикою у митній брокерській діяльності, відповідає вимогам щодо приведення МК України у відповідності до положень МК ЄС та запровадженням сучасних ІТ технологій при здійсненні митного контролю та оформлення товарів.

Варто зауважити, що ринок митних брокерських послуг від моменту його формування у незалежній Україні, застосовує для формалізації відносин із суб'єктами ЗЕД традиційну повну письмову форму договору про надання митних брокерських послуг. При цьому, окремі умови договору, в частині комунікації між сторонами та між митним брокером і митним органом (на виконання зобов'язань за договором), визначаються з огляду на особливості процесів діджиталізації митної справи в цілому.

Судова практика демонструє, що використання ІТС, зокрема, скріншотів листування для доведення факту укладення та змісту договору, пов'язане зі значними ризиками у процесі доказування. Так, Верховний Суд у постанові від 30 жовтня 2019 року у справі № 711/9146/16-ц зазначив, що роздруківки Інтернет-сторінок (вебсторінок), які є паперовим відображенням електронного документа, самі по собі не можуть бути доказом у справі [25]. Постановою від 27 листопада 2019 року по справі №667/266/15-ц Верховний Суд визнав скріншот недопустимим доказом з огляду на те, що в соцмережах акаунт може створити будь-яка особа [26]. У постанові від 28 грудня 2019 року Верховний Суд по справі № 922/788/19 [27] визнав e-mail листування неналежним доказом, оскільки воно не відповідає законодавству про електронні документи та електронний документообіг. Протилежних висновків дійшов Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в справі № 922/51/20 від 29 січня 2021 року [28], в якій зазначив, що учасник справи на обґрунтування своїх вимог і заперечень має право подати суду паперову копію електронного доказу, яка, хоч і не вважається письмовим доказом, однак є однією з форм, у якій учасник справи має право подати електронний доказ. Отже, на думку Верховного Суду, подання електронного доказу в паперовій копії саме по собі не робить такий доказ недопустимим: «питання про наявність/відсутність договірних відносин має досліджуватися судами виходячи з усієї сукупності обставин і доказів, з'ясованих і досліджених у справі, враховуючи їх вірогідність і взаємозв'язок». Наведені судові акти свідчать, що питання про визнання доказом роздруківок електронної переписки чи Інтернет-сторінки не має наперед визначеної сили.

Соціальна цінність будь-якого суспільного явища детермінується особливістю характеру його впливу та спричиненими ним наслідками на конкретні економіко-правові відносини. У контексті теорії права, суспільна цінність договору знаходить свій прояв у його функціональному призначенні, оскільки саме функції акумулюють увесь потенціал та інструментарій впливу договору на конкретний підприємницький зв'язок. Зазвичай, критерієм оцінки ефективності договору виступає його здатність здійснювати значущий вплив на певні сфери суспільного життя. Теоретичне дослідження соціальної цінності договору передбачає першочергове вивчення його функцій, що є ключовим фактором, який визначає перспективи його застосування в різноманітних сферах економіки. З'ясування функцій договору є необхідною передумовою для вирішення практичних завдань, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку конкретної сфери економіки або виду господарської діяльності.

З огляду на викладене, в межах нашого дослідження, функції договору про надання митних брокерських послуг варто розглядати через дворівневу систему їх прояву: загальні і спеціальні. Де, загальні функції – притаманні усім господарським договорам, що укладаються у сфері економіки. Розгляд таких класичних функцій ми побудуємо на методі екстраполяції ознак, що притаманні господарським договорам [29], на договори про надання митних брокерських послуг. Спеціальні функції, в свою чергу, – це такі, які притаманні договорам даного виду, відбивають особливості та унікальність договірного зв'язку між митним брокером та суб'єктом ЗЕД і знаходять свій прояв через специфіку правового статусу митного брокера у митному просторі України, як виконавця за договором про надання митних брокерських послуг.

Так, до загальних функцій договору про надання митних брокерських послуг відносять: *ініціативну функцію*: змістом якої є характеристика договору як акту активної діяльності замовника і виконавця, що спрямована на досягнення певної мети сторін у митному просторі України; *координаційну функцію*: сутність якої полягає в узгодженні інтересів та потреб замовника і виконавця договору про надання митних брокерських послуг через спільне визначення його умов, розробку положень, які мають задовольняти інтереси сторін такого правочину. «Оскільки інтереси сторін господарського зв'язку, як правило, не збігаються, а задовольнити свої потреби кожна з них може, лише співпрацюючи з контрагентом, сторони на стадії укладання договору змушені так скоординувати свої потреби і можливості, інтереси і передбачення, щоб шляхом компромісу виробити обопільно прийнятну правову модель відповідного господарського зв'язку» [30, с. 219]; *функцію планування*: основою такої функції є те, що договір про надання митних брокерських послуг виступає інструментом, за допомогою якого учасники відносин у митному просторі України планують власну, передусім внутрішньофірмову діяльність, як довгострокову, так і поточну. «У якості інструменту планування господарський договір може використовуватися на загальнодержавному, регіональному і локальному (внутрішнє планування суб'єкта господарювання) рівнях» [30, с. 220]; *інформаційну функцію*: вона полягає в тому, що договір про надання митних брокерських послуг містить усю необхідну інформацію для належного врегулювання відносин, що складаються у зв'язку із цим правочином між замовником і виконавцем. «Така інформація потрібна як сторонам правочину, так і державним органам, у випадку спору щодо такого договору, а також третім особам у різноманітних ситуаціях» [30, с. 304]; *охоронну* або *правозахисну:* сутність цієї функції полягає в спроможності дії договору про надання митних брокерських послуг з захисту прав та законних інтересів митного брокера та суб'єкта ЗЕД у випадку їх порушення; *функцію інструменту забезпечення загальногосподарського інтересу*: змістом якої є обов'язкове врахування замовником та виконавцем договору про надання митних брокерських послуг у митному просторі України загальноекономічного інтересу, як елементу системи національної безпеки України, при погодженні умов та безпосередньому виконанні договору; *функцію правового забезпечення економічних потреб*: сутність якої полягає в особливостях реалізації мети замовника і виконавця від вступу у такі правовідносини та факту їх функціонування в економіці країни як суб'єктів права. За нашим переконанням, тут спостерігається дуальність забезпечувальної мети учасників такого договірного зв'язку. З одного боку, наявна традиційна мета сторін договору про надання митних брокерських послуг як суб'єктів підприємницької діяльності – отримання прибутку від операцій, які вони здійснюють. З іншого, спостерігається реалізація мети забезпечення конституційних основ правового господарського порядку в Україні, втілення якої є особливо актуальною в умовах дії правового режиму воєнного стану, уведеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [31] та затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [32].

Договору про надання митних брокерських послуг притаманна низка спеціальних функцій, які детермінуються особливістю правового становища митного брокера у митному просторі України та унікальністю послуг, які ними надаються: *консультаційна* – сутність якої полягає у збиранні, обробці, зберіганні, поширенні та наданні інформації митним брокером з метою задоволення потреб замовника за договором; *стимулююча* – зміст якої полягає у сприянні митними брокерами розвитку зовнішньоекономічної діяльності замовника, активізації розвитку міжнародної торгівлі та національної економіки в цілому; *експертна* – зміст якої полягає в наданні висококваліфікованої вузькогалузевої допомоги митним брокером суб'єктам ЗЕД з питань митного контролю та оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України; аналізі потенційних митних ризиків; консультуванні з питань митних спрощень та оптимізації процесу митного оформлення товарів, митного законодавства тощо; *контрольна* – сутність якої полягає у забезпеченні митним брокером відповідності митного оформлення товарів та транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, вимогам законодавства України; *гарантійна* – яка полягає в можливості надання митним брокером документу (гарантії)

для забезпечення сплати боргу, який може виникнути, зокрема, щодо товарів, поміщених під процедуру спільного транзиту та при розміщенні на митних складах; *посередницька* – зміст якої полягає у захисті митним брокером інтересів суб'єктів ЗЕД у їхніх відносинах з органами державної влади, що здійснюють митний контроль від моменту постановки на облік у митному органі до завершення митного оформлення товару із сплатою належних митних платежів, забезпечуючи чітку та ефективну комунікацію, вживаючи заходи для захисту законних прав та інтересів своїх клієнтів у процесі митного оформлення та, в разі необхідності, оскаржуючи рішення митних органів, які вони вважають незаконними або необґрунтованими; *інноваційна* – сутність якої полягає у застосуванні новітніх діджитал-технологій, що дозволять осучаснити існуючі митні практики на рівні найкращих міжнародних стандартів при наданні митних брокерських послуг; *забезпечення національних інтересів,* яка полягає у спрямованості дій митних брокерів при наданні митних брокерських послуг суб'єктам ЗЕД та при взаємодії з органами державної влади на ефективне функціонування і активний розвиток сукупності загальнонаціональних цілей і базових цінностей, що відіграють значущу роль у стратегії та тактиці забезпечення економічної безпеки держави; *соціальної відповідальності*, за змістом якої суб'єкти митної брокерської діяльності при наданні митних брокерських послуг впроваджують ініціативи спрямовані на забезпечення інтересів суспільства, навколишнього середовища, одночасно досягаючи при цьому власних цілей як суб'єктів підприємницької діяльності.

Враховуючи наведене вище, можемо констатувати, що договір про надання митних брокерських послуг, виходячи із доктрини господарського та цивільного договірного права, характеризується наступними ознаками: двосторонній, короткостроковий (може укладатися і на разову операцію), горизонтальний, складний (змішаний), основний, характеризується наявністю майнових та організаційних елементів, договір на надання послуг, консенсуальний, спрямований на досягнення комерційної мети сторін, непоіменований. Усі вказані ознаки були нами докладно розглянуті в межах цієї статті.

Досліджені вище доктринальні підходи до визначення загальної категорії господарського договору, функції, класифікаційні ознаки та суб'єктний склад договору про надання митних брокерських послуг, дозволяє нам сформулювати поняття такого договору, як загально-наукової категорії.

Договір про надання митних брокерських послуг – це засноване на взаємній згоді замовника і виконавця та зафіксоване у повній письмовій формі (в тому числі електронній) зобов'язальне правовідношення сторін (замовника і виконавця), що виникає, змінюється і припиняється у митному просторі України і спрямоване на обслуговування їх підприємницької діяльності.

Висновки. Проведене дослідження проблематики договору про надання митних брокерських послуг дозволяє зробити висновок про те, що євроінтеграційний напрям державної економічної політики України сприяє глибоким трансформаційним перетворенням в різних секторах національної економіки, серед яких пріоритетне місце займає митна сфера. Гармонізація митного законодавства України до правил і стандартів ЄС наразі є нагальною потребою, що зумовлена необхідністю створення сприятливих умов для розвитку міжнародної торгівлі та поглиблення економічних зв'язків з країнами Європи. В умовах зростаючої складності міжнародних торговельних відносин та постійних змін у регуляторному середовищі суб'єкти ЗЕД стикаються зі значними викликами. Адаптаційні процеси митного законодавства лише посилюють ці виклики, вимагаючи від українського бізнесу знань та розуміння оновлюваних митних процедур і правил.

Традиційно, митні брокери відіграють важливу роль у спрощенні торговельних операцій, виступаючи посередниками між бізнесом (суб'єктами ЗЕД) та митними органами. Саме тому, на тлі триваючого нормотворчого процесу щодо приведення митного законодавства України до законодавства ЄС, роль та значення договорів про надання таких послуг набувають особливої ваги у врегулюванні митних правовідносин, що виникають між митними посередниками та суб'єктами ЗЕД. У цьому контексті, укладення договору про надання митних брокерських послуг стає не лише зручним інструментом формалізації таких правовідносин, а необхідною умовою для ефективного та належного здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

В умовах гармонізації митного законодавства України до законодавства ЄС, укладення договору про надання митних брокерських послуг надає суб'єктам ЗЕД ряд значних переваг: експертність у митних правилах; зниження митних ризиків; допомога в постановці на облік у митних органах; оптимізація процедур; комунікація з митними органами; гнучкість представництва тощо. За таких умов, договір про надання митних брокерських послуг є основним документом, що регулює відносини між митним брокером та суб'єктом ЗЕД.

Література

1. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В.С. Щербини, В.В. Рєзнікової. Київ : Видавництво Ліра-К. 2023. 588 с.

2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text.

3. Вінник О. М. Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний

посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України 2020. С. 166.

4. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): Монографія. Юрінком Інтер, 2006. 592 с.

5. Голіна О. В. Договори про надання послуг у сфері господарювання : монографія. Харків : Право, 2019. 200 с.

6. Про затвердження відомчих класифікаторів інформації з питань державної митної справи, які використовуються у процесі оформлення митних декларацій: Наказ Міністерства фінансів України від 20 вересня 2012 року № 1011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1011201-12#Text.

7. Про затвердження Переліку відомчих класифікаторів інформації з питань митної справи, які використовуються у процесі оформлення митних декларацій, і Порядку їх ведення: Наказ Міністерства фінансів України від 29 травня 2012 року № 623. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0989-12#n13.

8. Галабурда Н. А. Особливості змісту поняття представництва у цивільному праві України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2012. Вип. 3. С. 21-27. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2012/6.pdf.

9. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу: Закон України від 22 серпня 2024 року № 3926-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3926-20#Text.

10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

11. Цюра В.В. Представництво, посередництво, комісія та агентування: співвідношення правових понять. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 3. С. 84 – 88. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/523095.

12. Феделеш Е. М. Договір про надання митно-брокерських послуг як один із елементів договірного регулювання відносин за участю логістичних операторів. Juris Europensis Scientia. Випуск 5, 2023. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/5_2023/8.pdf.

13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n4750.

14. Клюєва Є. М., Лень В. В. Договір комісії: правова регламентація. Dictum Factum. № 3(5) (2019). С. 29-36. URL: https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/97/85.

15. Номенклатура справ Асоціації митних брокерів України № 17-26: Договір про надання митних брокерських послуг (зразок).

16. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закону України від 16 квітня 1991 року № 959-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#n114.

17. Іванченко Е. П. Особливості діяльності митних брокерів в умовах правового режиму воєнного стану: сучасний стан та перспективи правового регулювання. Юридичний вісник. 2023/6. С. 26-36. URL: http://yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-6-2023.html.

18. Іванченко Е. П. Правова природа митної брокерської діяльності: поняття, ознаки, особливості. Приватне та публічне право. № 4/2023. С. 9-20. URL: http://pp-law.in.ua/index.php/4-2023.

19. Іванченко Е. П. Державне регулювання та саморегулювання митної брокерської діяльності: напрями вдосконалення теоретико-правового забезпечення. Київський часопис права. 2024. № 1. С. 55-62. URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/issue/view/13.

20. Іванченко Е. П. До питання про функції та принципи діяльності митних брокерів у митному просторі України (господарсько-правовий аспект). Актуальні проблеми держави і права. № 103, 2024. С. 69-85. URL: http://apdp.in.ua/index.php/vipusk-103.html.

21. Іванченко Е. П. Теоретико-правові засади формування системи господарського законодавства України, що регулює митну брокерську діяльність. Юридичний науковий електронний журнал. № 1/2025. С. 199-205. URL: http://lsej.org.ua/index.php/ostannij-vipusk.

22. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text.

23. Мартинюк О.В. Конфіденційна інформація як об'єкт договору про нерозголошення. Юридичний науковий електронний журнал. № 6/2023. С. 144-147. URL: http://lsej.org.ua/6_2023/30.pdf.

24. Погоріленко А. В. Господарсько-правове регулювання договірних відносин у сфері електронної комерції: дис… д-ра філософії: спеціальність 081 – «Право», галузь знань 08 – «Право». Київ, 2022. 240 с.

25. Постанова від 30.10.2019 року у справі № 711/9146/16-ц Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: https://ips.ligazakon.net/document/C019077.

26. Постанова від 27 листопада 2019 року в справі № 667/266/15-ц. Верховний Суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/86207417.

27. Постанова від 28 грудня 2019 року у справі №922/788/19. Верховний Суд. URL: https://ips.ligazakon.net/document/C011450?an=89.

28. Постанова від 29 січня 2021 року в справі № 922/51/20. Верховний Суд, Касаційний господарський суд. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830?fbclid=IwAR2NHSc2-GkGdPohIKGbS5b2KsOreDLF3kVyblnRrBflii48jLcojXikgDQ.

29. Щербина В. С. Господарське право: Підручник. 6-те видання, перероблене і доповнене. Київ: Юрінком Інтер. 2013. 640 с.

30. Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій. Київ: Атіка, 2004. 624 с. URL: https://www.twirpx.com/file/158518.

31. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

32. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.7

В. Г. Костенко
кандидат юридичних наук, суддя
Ковпаківського районного суду міста Суми
orcid.org/0009-0004-2635-1316

ВЛАСТИВОСТІ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ РЕФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена з'ясуванню основних властивостей правового механізму здійснення реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації. Встановлюється, що такий правовий механізм за своїми властивостями являє собою багаторівневу, нормативно та інституційно організовану систему суб'єктів, юридичних засобів, методів і процедур, що забезпечують досягнення соціальної стабільності та захищеності державних службовців в контексті глобальних викликів і ризиків. Встановлюється, що правовий механізм здійснення реформи соціальної безпеки держслужби в умовах глобалізації є системним явищем, цілісно підпорядкованим ідеї сучасної європейської соціальної держави, а також є похідною закономірністю розбудови України в якості соціальної держави. Метою цього правового механізму є створення соціально безпечних умов для формування та реалізації кадрової політики в органах державної влади, з урахуванням глобальних тенденцій і викликів, що забезпечує належний рівень соціальної безпеки працівників державної служби. Досягнення цієї мети уможливлюється виконанням комплексу завдань цього механізму, серед яких: створення гідних умов праці для державних службовців; створення і забезпечення належного функціонування інститутів у сфері забезпечення соціальної безпеки державної служби; забезпечення виконання рішень органів публічної служби щодо захисту і відновлення порушених прав державних службовців та ін. Обґрунтовується, що правовий механізм здійснення реформи соціальної безпеки держслужби в умовах глобалізації виконує комплекс функцій, які поділяються на основні та факультативні. До основних функцій цього правового механізму слід віднести захисну, мотиваційно-стимулюючу та компенсаційну функції. Допоміжними (факультативними) функція розглядуваного правового механізму є контрольно-профілактична, інноваційна та ідеологічна функції. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується, що в теоретико-правовому контексті цей механізм може також розглядатися як інструмент правового впливу, який виражається в цілеспрямованому формуванні умов, за яких здійснюється повне, своєчасне та якісне забезпечення соціальних гарантій державних службовців (у відповідній мірі – членам їх сімей).

Ключові слова: державна служба, правовий механізм, реформа, соціальна безпека, соціальна держава, соціальне право, соціальний захист.

Kostenko V. H. **PROPERTIES OF THE LEGAL MECHANISM FOR IMPLEMENTING CIVIL SERVICE SOCIAL SECURITY REFORM IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

The article is devoted to clarifying the principal characteristics of the legal mechanism for implementing the reform of civil service social security in the context of globalisation. It is established that this legal mechanism, by its nature, constitutes a multi-level, normatively and institutionally structured system comprising actors (entities), legal instruments, methods, and procedures that together facilitate the achievement of social stability and protection for civil servants amidst global challenges and risks. The legal mechanism in question is identified as a systemic phenomenon, integrally aligned with the ideological and legal framework of the contemporary European welfare state. It simultaneously functions as a derivative construct reflecting Ukraine's development trajectory as a welfare-oriented state. The overarching aim of this mechanism is to create socially secure conditions for the formation and implementation of personnel policy within public authorities, taking into account contemporary global trends and threats. In doing so, it ensures a suitable level of social protection for employees in the civil service. The attainment of this objective enables the performance of a comprehensive set of tasks assigned to the mechanism, including: the creation of decent and fair working conditions for civil servants; the establishment and proper functioning of institutional structures responsible for securing the social security of the civil service; and the enforcement of decisions by public service bodies aimed at the protection and restoration of violated rights of civil servants. It is demonstrated that the legal mechanism for reforming civil service social security in the context of globalisation performs a number of key functions, which may be categorised as either primary (core) or secondary (auxiliary). The primary functions include the protective function (ensuring legal safeguards for civil servants), the motivational-stimulatory function (promoting engagement and professional development), and the compensatory function (redressing imbalances and securing social justice in cases of social or professional disadvantage). Among the secondary (optional) functions of this mechanism are the control and preventive function (ensuring legal compliance and reducing potential infringements), the innovative function (facilitating progressive development and modernisation), and the ideological function (reinforcing the normative foundations and values of the rule-of-law welfare state). The conclusions to the article summarise the key findings of the study and underscore that, within the theoretical and legal framework, the mechanism under consideration may be construed as a specific instrument

© В. Г. Костенко, 2025

of legal influence. In this capacity, it contributes to the deliberate formation of legal conditions under which the full, timely, and high-quality provision of social guarantees to civil servants (and, to an appropriate extent, to members of their families) is ensured in line with the principles of law and social justice.

Key words: legal mechanism, public service, reform, social law, social protection, social security, welfare state.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку державності в Україні супроводжується різними глобалізаційними процесами, що породжують принципово нові виклики та ризики у сфері публічного адміністрування, зокрема у сфері забезпечення належного функціонування державної служби. При цьому найважливішим показником реальної спроможності України, як правової і соціальної держави, забезпечити сталий розвиток цього інституту публічної влади, виконуючи при цьому соціальні зобов'язання перед людиною і суспільством, стає забезпечення належного стану соціальної безпеки державної служби з урахуванням глобалізації та соціальних ризиків і викликів, які обумовлює глобалізація. Як убачається, виконання означеного завдання пов'язане з необхідністю концептуального осмислення ролі, структури і функціональних можливостей правового механізму здійснення реформи соціальної безпеки державної служби саме з урахуванням поточних глобалізаційних реалій, які посилюють взаємозв'язки і взаємозалежність держав, одночасно посилюючи невизначеність і нестабільність трудового та соціально-правового становища працівників в цілому та державних службовців зокрема. Однак, незважаючи на актуальність проблематики реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації, а також правового механізму здійснення такої реформи, слід зазначити, що сутність цього правового механізму по сьогоднішній день не була предметом окремого наукового дослідження, що є теоретико-практичною проблемою, яка підлягає вирішенню.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. У процесі аналізу наукової літератури можемо помітити, що попри відсутність наукових праць, в яких досліджується сутнісний зміст правового механізму здійснення реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації, ученими і дослідниками вже розкривались окремі аспекти проблематики забезпечення соціальної безпеки державних службовців (зокрема, О.А. Дяченко, М.І. Іншином, Л.Ю. Малюгою, Є.П. Омельяненко, Д.І. Сірохою, В.О. Швецьом, О.М. Ярошенком та ін.), а також проблемні питання реформування державної служби (серед яких С.М. Алфьоров, О.Ю. Дрозд, Ю.О. Коваленко, Т.А. Шумейко та ін.). Ґрунтуючись на наукових напрацюваннях цих та ін. учених, враховуючи сутнісний соціально-правовий зміст реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації можемо сформулювати актуальну наукову думку щодо властивостей зазначеного правового механізму.

Отже, **метою** статті є з'ясування основних властивостей правового механізму здійснення реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) окреслити загальну суть правового механізму; 2) виокремити основні риси правового механізму здійснення реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації; 3) детально розкрити мету та завдання цього правового механізму; 4) окреслити структуру функцій досліджуваного правового механізму.

Виклад основного матеріалу. Критично аналізуючи різні підходи українських вчених-юристів до розуміння поняття «правовий механізм» [див., напр.: 1, с. 40; 2, с. 137; 3, с. 42; 4, с. 275; 5, с. 13], можемо дійти висновку, що правовий механізм, як багатоаспектна юридична конструкція, загалом може бути інтерпретований як: по-перше, гармонійно організований спосіб функціонування єдиної системи нормування суспільних відносин, що забезпечує узгодженість та передбачуваність усіх (які охоплюються дією правового механізму) правових взаємодій у суспільстві. У цьому аспекті правовий механізм забезпечує відповідність юридичних норм реальним соціальним умовам та вимогам публічного порядку. По-друге, правовий механізм може бути осмислений, як практична, динамічно виражена категорія права, ключове завдання якої полягає в бажаному перетворенні нормативних абстракцій на реальні, практичні дії щодо реалізації прав та законних інтересів суб'єктів права. Отже, у відповідному контексті правовий механізм є конструкцією, яка описує суб'єктів права, їх дії та рішення, порядок взаємодії щодо перетворення правових норм на дієві механізми захисту та забезпечення прав суб'єктів права. По-третє, правовий механізм є цілісною системою юридичних інструментів, послідовно організованих для нормування суспільних відносин. У контексті цієї інтерпретації правовий механізм постає як цілісна структура, в якій усі його елементи функціонують узгоджено та ефективно, завдяки тому, що підпорядковуються єдиній меті (узгоджуються із нею), виконуючи відповідні завдання щодо досягнення означеної мети.

Отже, для того, щоби визначити сутнісний зміст правового механізму здійснення реформи соціальної безпеки держслужби в умовах глобалізації, що є питанням, якому по сьогодні не приділялась увага вітчизняних і зарубіжних науковців, необхідно детально проаналізувати мету та завдання цієї юридичної конструкції, її функції та ін. властивості розглядуваного механізму.

Виходячи з цього зазначимо, що для сучасного правового механізму здійснення реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації характерним є наступне:

1) правовий механізм здійснення реформи соціальної безпеки держслужби в умовах глобалізації є системним явищем, цілісно підпорядкованим ідеї сучасної європейської соціальної держави. Українська вчена Т.А. Шумейко, аналізуючи системну сутність правового механізму справедливо зауважує, що відповідна комплексна природа механізму обумовлена наступним: «існуванням відносно гармонійної структури (суб'єктів, правовідносин, процесів, форм тощо), що сприяють виконанню завдань цього механізму; тим, що всі суб'єкти формування та реалізації державної політики (забезпечувачі функціонування механізму), а також суб'єкти, на яких спрямований управлінський вплив забезпечувачів функціонування механізму, у своїх діях (бездіяльності) та в рішеннях будуть сприяти об'єктивації мети цього правового механізму» [6, с. 125–126]. Іншими словами, комплексність і системність розглядуваного правового механізму обумовлена метою створення та дії цього механізму, якій підпорядковані усі складові елементи цієї юридичної конструкції. При цьому відповідна мета обумовлена мотивами створення вказаного правого механізму, який випливає з ідеї соціальної держави. Вказане обумовлено тим фактом, що створення та дія (функціонування) розглядуваного правового механізму, як і будь-якого іншого правового механізму в сфері реалізації державної соціальної політики, є похідною закономірністю розбудови України в якості соціальної держави, а сам цей правовий механізм – категорією, сформованою під впливом ідеї соціальної держави [див., напр.: 7, с. 87; 8, с. 95];

2) правовий механізм здійснення реформи соціальної безпеки держслужби в умовах глобалізації спрямований на досягнення певної мети і виконує задля цього комплекс завдань. Розглядаючи зміст мети правового механізму реформування соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації, слід зазначити, що право в цілому і будь-яка його галузь (також інститут), як справедливо стверджує вітчизняний юрист-трудовик В.О. Швець, у своїй сутності переслідує одну основну мету – благо суспільства. У процесі реалізації права через правовий механізм досягається ця мета, створюючи в суспільстві умови для культивування справедливості, рівності та інших цивілізаційних цінностей, а також сприяючи гармонійному співіснуванню людей в різноманітті їх взаємин і суспільних процесів [9, с. 167–168]. Разом із тим, слід зауважити, що такі абстрактні категорії, як «справедливість», «рівність» і «гармонія», знаходять цілком конкретне практичне значення саме у контексті мети створення і дії відповідного правового механізму, через який право безпосередньо об'єктивується. Отже, правовий механізм реформування соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації також відображає цю концепцію, що випливає із сутнісних характеристик такої юридичної конструкції. Однак слід підкреслити, що цей правовий механізм, як у загальному вигляді, так і в контексті глобалізації, не має чіткого визначення в чинному законодавстві, а норми права, з яких повинні випливати шляхи досягнення поставлених цілей, не завжди повною мірою відображають саму мету функціонування такого механізму.

Зазначимо, що метою правового механізму реформування соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації є створення соціально безпечних умов для формування та реалізації кадрової політики в органах державної влади, з урахуванням глобальних тенденцій і викликів, що забезпечує належний рівень соціальної безпеки працівників державної служби. Ця мета конкретизується через набір завдань, спрямованих на досягнення цієї мети, а саме шляхом реалізації таких *завдань*: створення гідних умов праці для працівників державної служби; створення і забезпечення належного функціонування інститутів у сфері забезпечення соціальної безпеки держслужби; пропорційне урівноваження адміністративно-правових обмежень і соціальних гарантій для державних службовців; організація та вдосконалення програм мотивації та стимулювання добросовісного та доброчесного виконання службових обов'язків персоналом державної служби; заходи щодо підвищення престижу державної служби; фінансове забезпечення належної дії системи соціальної безпеки державних службовців; забезпечення виконання рішень органів публічної служби щодо захисту і відновлення порушених прав державних службовців та ін.;

3) правовий механізм здійснення реформи соціальної безпеки держслужби в умовах глобалізації виконує комплекс функцій. Перш за все відзначимо, що в загальному контексті поняття «функція» позначає роль, призначення або вид діяльності, за допомогою якої відповідний механізм проявляє себе в рамках соціальної системи, досягаючи своїх цілей і реалізуючи завдання свого існування. Враховуючи зазначене, доходимо закономірного висновку, що функції правового механізму реалізації реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації доцільно розуміти як комплекс структурно впорядкованих, юридично опосередкованих напрямів діяльності, які відображають інституційні ролі та впливи цього механізму, орієнтовані на досягнення нормативно-правовими засобами цілей і завдань відповідної реформи у контексті глобалізаційних процесів.

Таким чином, теоретико-практичне осмислення функцій цього правового механізму дозволяє виявити те, у який спосіб, через які організаційно-правові форми та з якою спрямованістю здійснюється його вплив на правові й соціально-правові відносини у сфері функціонування державної служби, у чому полягає зміст такого впливу, а також – яким саме чином реалізується завдання формування соціально безпечного середовища функціонування державної служби на основі правових норм і процедур. Отже, виходячи з сутнісного змісту відповідного механізму, його цільового призначення та функціонального змісту, можна дійти висновку, що функції правового механізму реалізації реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації доцільно класифікувати на такі дві групи:

а) основні функції правового механізму, а саме функції, що безпосередньо випливають із сутності цього правового механізму, здійснюються постійно й мають системоутворююче значення. Серед таких функцій насамперед виокремимо *захисну функцію* правового механізму, яка спрямована на соціально-правовий і загальноправовий захист прав, свобод і законних інтересів державних службовців в умовах глобалізації. Зазначена функція реалізується за допомогою нормативно-правового закріплення та ефективного забезпечення соціальних гарантій державних службовців (оздоровчо-рекреаційних, трудо-правових, пенсійних, компенсаційних та ін.), а також створення комплексу правових умов для їх фактичної реалізації та захисту в разі порушення або ж загрози такого порушення. Закономірним чином саме ця функція в умовах глобалізації набуває пріоритетного значення в розглядуваному правовому механізмі, адже відповідне коло професійних публічних службовців (опосередковано й члени їх сімей) стикається з новими ризиками та загрозами, зумовленими нестабільністю зайнятості, невизначеністю пенсійного та медичного забезпечення, поширенням нетипових форм праці, трансформацією кадрової політики в контексті її неоліберального переосмислення тощо. Зважаючи на це, правовий механізм, реалізуючи захисну функцію, повинен мінімізувати зазначені соціальні ризики та виклики, зберігаючи соціально-правову стабільність службово-трудових та соціально-охоронних відносин на державній службі. Також можемо виокремити *мотиваційно-стимулюючу функцію*, що виражається у формуванні та забезпеченні дієвості таких правових умов соціальної безпеки державної служби, які сприяють здоровій мотивації державних службовців до ефективної та доброчесної праці без шкоди для їх рівня соціальної безпеки. Розглядувана нами функція в цілому спрямована: по-перше, на закріплення справедливих умов оплати праці, кар'єрного росту, забезпечення професійного розвитку, гідного пенсійного забезпечення та інших соціальних благ, що сприяє залученню та утриманню висококваліфікованих кадрів (зокрема, в результаті підвищення авторитету та престижу посад в органах публічної служби [10, с. 53–54]); по-друге, на забезпечення дії режиму службової дисципліни на державній службі, в результаті чого знижується рівень дисциплінарних порушень, які пов'язані з соціальними ризиками як для порушника службової дисципліни, так і для персоналу державної служби в цілому. Зважаючи на це відзначимо, що в умовах глобалізації мотиваційно-стимулююча функція надзвичайно важлива, адже державна служба на практиці конкурує з приватним сектором та зарубіжними роботодавцями за досвідчені, професійні кадри, в наповненні якими та в збереженні яких на державній службі зацікавлена як держава, так і суспільство. Також виокремимо серед відповідних функцій й *компенсаційну* функцію, яка пов'язана зі створенням системи компенсацій і заходів соціально-захисного характеру, спрямованих на відшкодування чи мінімізацію негативних наслідків, що виникають для державних службовців внаслідок глобалізаційних змін та інших кризових явищ, які не підлягають усуненню в ході реалізації інших функцій цього правового механізму. В цілому, завдяки цій функції реформа соціальної безпеки державної служби має сприяти «компенсуванню»: звуження можливостей використання соціальних благ відповідними працівниками у трудовому (службовому) та позатрудовому (позаслужбовому) житті внаслідок працевлаштування до органів публічної служби та набуття статусу державного службовця; втрачених можливостей працівника внаслідок його непрацездатності, перебування його в іншому вразливому становищі, зумовленому трудовою (службовою) діяльністю. Таким чином, слід погодитися з тим, що означена функція дозволяє врівноважити соціально-правове, економічне, культурне, політичне та інше становище досліджуваної групи працівників в контексті заборон і обмежень, пов'язаних з роботою на державній службі, а також в контексті соціальних ризиків, які обумовлені професійною діяльністю зазначених працівників [10, с. 54]. З огляду на це слід зазначити, що відповідна функція за своїм змістом повинна забезпечувати зважений (проте, соціально орієнтований в силу того, що держава є соціальним) баланс інтересів між вимогами ефективного державного управління (оптимізацією штатів, цифровізацією, економією бюджетних коштів) і соціальною відповідальністю держави перед державними службовцями;

б) факультативні функції правового механізму, тобто похідні, опосередковані напрями діяльності, які не є обов'язковими в усіх випадках, але

виникають у процесі реалізації основних функцій, підвищуючи ефективність дії механізму в контексті глобалізації. До таких функцій слід віднести, зокрема: контрольно-профілактичну, інноваційну та ідеологічну функції.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному відзначимо, що правовий механізм реформування соціальної безпеки державної служби являє собою складну юридичну конструкцію, яка виступає цілісним системним утворенням, яке покликане забезпечувати ефективну та соціально відповідальну реалізацію кадрової політики держави у сфері забезпечення функціонування державної служби в умовах глобалізаційних загроз, а також позитивних досягнень глобалізації, які виражаються в розвитку міжнародного соціального права і соціально-правових стандартів праці. Отже, можемо зробити висновок, що правовий механізм здійснення реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації за своїми властивостями являє собою багаторівневу, нормативно та інституційно організовану систему суб'єктів, юридичних засобів, методів і процедур, що забезпечують досягнення соціальної стабільності і захищеності державних службовців в контексті глобальних викликів і ризиків. У теоретико-правовому контексті цей механізм може також розглядатися як інструмент правового впливу, який виражається в цілеспрямованому формуванні умов, за яких здійснюється повне, своєчасне та якісне забезпечення соціальних гарантій державних службовців (у відповідній мірі – членам їх сімей).

Література

1. Алфьоров С.М. Заходи організаційно-правового характеру в адміністративно-правовому механізмі протидії корупції в ОВС. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2011. № 1. С. 39–43.

2. Бльок Н.В. Детермінація трудової міграції населення в Україні: адміністративно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2018. 209 с.

3. Коваленко Ю.О. Адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 239 с.

4. Перепелюк А.М. Механізм правозастосування: структура та принципи організації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 274–282.

5. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12–18.

6. Шумейко Т.А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2022. 504 с.

7. Дяченко О.А. Особливості реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин: дис. ... д-ра філософ.: 081. Київ, 2023. 249 с.

8. Дяченко О.А. Поняття та риси правового механізму реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. *Соціальне право*. 2020. № 4. С. 9297. doi:10.37440/soclaw.2020.04.18.

9. Швець В. О. Проблеми правового регулювання забезпечення стабільності трудових правовідносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2020. 445 с.

10. Омельяненко Є.П. Форми соціального захисту працівників органів прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2022. 246 с.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.8

О. С. Нестерович
доктор філософії з права, доцент,
проректор з навчально-виховної роботи та соціального розвитку
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-7697-6750

СПОРТИВНІ КЛУБИ ЯК СТОРОНА РОБОТОДАВЦЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

У науковій статті досліджуються проблеми, що виникають у правовому статусі спортивних клубів як суб'єктів трудових правовідносин. Актуальність теми зумовлена зростанням комерціалізації спорту, ускладненням структур управління спортивними організаціями, а також появою нових викликів, пов'язаних із соціальним захистом працівників у цій сфері. Автор акцентує на тому, що спортивні клуби виступають не лише як організатори тренувального процесу та змагань, але й як роботодавці, які несуть юридичну відповідальність за належне оформлення трудових відносин, дотримання соціальних гарантій, охорону праці, а також за дотримання етичних і правових норм у відносинах із працівниками.

У центрі уваги знаходяться питання юридичного оформлення праці спортсменів, тренерського складу та допоміжного персоналу. Автор аналізує практику укладення цивільно-правових договорів замість трудових, що унеможливлює реалізацію ряду трудових прав – таких як оплачувана відпустка, лікарняні, соціальне страхування, пенсійне забезпечення. Значна увага у статті приділяється проблематиці роботи з неповнолітніми спортсменами, питанням безпеки та етичних стандартів, а також колізіям, які виникають у зв'язку з функціонуванням спортивних клубів у рамках єдиної організаційної структури (наприклад, MLS у США), де розмивається межа між лігою та клубом як фактичним роботодавцем.

Окремо проаналізовано виклики, що постають у зв'язку з податковим законодавством, включаючи «податки на спортсменів», питання забезпечення соціального страхування у випадку травм, проблеми гендерної нерівності, корупційні ризики, а також виклики, пов'язані з дією воєнного стану в Україні. Автор підкреслює важливість забезпечення прозорості, правової визначеності та передбачуваності трудових відносин у спорті. У статті запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства України та гармонізації його з європейськими нормами у сфері трудових прав спортсменів і працівників спортивних клубів.

Матеріали статті базуються на аналізі чинного законодавства, міжнародного досвіду, судової практики та публічних кейсів, що дозволяє комплексно оцінити ситуацію та сформулювати практичні рекомендації для подальших реформ.

Ключові слова: спортивний клуб, працівник, роботодавець, трудовий договір, колективно-договірне регулювання, соціальні права, трудові права, зайнятість, спортивне право.

Nesterovych O. S. **SPORTS CLUBS AS AN EMPLOYER: PROBLEMATIC ISSUES**

The article examines the problems arising in the legal status of sports clubs as subjects of labor relations. The relevance of the topic is due to the growing commercialization of sports, the complexity of management structures of sports organizations, and the emergence of new challenges related to social protection of employees in this area. The author emphasizes that sports clubs act not only as organizers of the training process and competitions, but also as employers who are legally responsible for the proper formalization of labor relations, compliance with social guarantees, labor protection, and compliance with ethical and legal standards in relations with employees.

The author focuses on the legalization of the work of athletes, coaches and support staff. The author analyzes the practice of concluding civil law contracts instead of labor contracts, which makes it impossible to exercise a number of labor rights, such as paid vacation, sick leave, social insurance, and pension. The article focuses on the issues of working with underage athletes, safety and ethical standards, as well as conflicts arising from the functioning of sports clubs within a single organizational structure (e.g., MLS in the United States), where the line between the league and the club as the actual employer is blurred.

The author also analyzes the challenges posed by tax legislation, including "taxes on athletes", issues of social insurance in case of injuries, gender inequality, corruption risks, and challenges related to martial law in Ukraine. The author emphasizes the importance of ensuring transparency, legal certainty and predictability of labor relations in sports. The article suggests ways to improve the current legislation of Ukraine and harmonize it with European norms in the field of labor rights of athletes and employees of sports clubs.

The materials of the article are based on the analysis of current legislation, international experience, judicial practice and public cases, which allows for a comprehensive assessment of the situation and formulation of practical recommendations for further reforms.

Key words: sports club, employee, employer, employment contract, collective bargaining, social rights, labor rights, employment, sports law.

Постановка проблеми. У сучасній спортивній індустрії спортивні клуби виконують не лише змагальні функції, а й виступають повноцінними суб'єктами трудових правовідносин, що породжує численні юридичні виклики. Відносини між клубом та його працівниками – професійними спортсменами, тренерським штабом, адміністративним й медичним персоналом – відбуваються в контек-

© О. С. Нестерович, 2025

сті високого рівня публічності, фінансової комерціалізації та багаторівневого правового регулювання. Це зумовлює складність правового статусу клубу як роботодавця, зокрема в контексті гарантування трудових прав, відповідальності за дотримання соціальних стандартів, а також юридичного ризику в разі порушення прав співробітників.

Мета цієї статті – проаналізувати ключові юридичні труднощі, з якими стикаються спортивні клуби як роботодавці, з особливим акцентом на трудові стандарти, особливості укладення трудових договорів, колективно-договірне регулювання, статус молодих спортсменів та ризики юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Спортивні клуби, особливо у професійних лігах, є унікальною та юридично складною формою роботодавця. На відміну від традиційних робочих місць, ці клуби керують робочою силою, яка включає елітних спортсменів, тренерів високого рівня та спеціалізований допоміжний персонал, і всі вони працюють в інтенсивно публічному, комерціалізованому та жорстко регульованому середовищі. Таке середовище породжує низку проблем, пов'язаних із працевлаштуванням, які є характерними для спортивної індустрії.

Одним з найважливіших правових інструментів, що регулює відносини між клубами та спортсменами, є колективна угода (далі – КУ) [1].

Так, у Північній Америці та дедалі частіше в Європі провідні спортивні ліги діють відповідно до колективних договорів, укладених між профспілками гравців та керівництвом ліги. Ці угоди регулюють зарплати, умови праці, драфт гравців, права вільних агентів, верхню межу зарплат і механізми розгляду скарг. Наприклад, гравці НФЛ, НБА та інших американських ліг підпадають під дію КУ, які чітко визначають, як клуби можуть застосовувати до гравців дисциплінарні стягнення, обмінювати чи звільняти їх [2].

Однак КУ не скасовує національне чи регіональне трудове законодавство. Яскравим прикладом є відмінності в законах про компенсацію працівникам у США на рівні штатів: якщо Каліфорнія історично пропонує щедрий захист для травмованих спортсменів, то Флорида надає значно меншу підтримку. Це створює правову дилему, коли клуби повинні визначити, яка юрисдикція регулює претензії гравців щодо травм, що спонукає деякі команди включати в контракти положення про придатне право, щоб пом'якшити потенційні конфлікти [3].

Окрім гравців, спортивні клуби також наймають тренерів, скаутів, медичний персонал та інший персонал – більшість з яких не є членами профспілок і повинні покладатися на індивідуальні трудові угоди. Ці контракти вносять додаткові ускладнення. Клуби повинні чітко визначити ролі та обов'язки працівників, зокрема, кому вони підпорядковуються і чи можуть бути переведені на іншу посаду. Наприклад, асистент тренера може бути переведений до іншого підрозділу без офіційного повідомлення, якщо така гнучкість прописана в угоді.

Крім того, клуби також повинні включати пункти, що стосуються дотримання регламенту ліги, участі у зв'язках з громадськістю та ЗМІ, а також положення про конфіденційність. Зростаюче правове занепокоєння викликає право клубів використовувати ім'я, імідж і зовнішній вигляд (далі – NIL) тренерів і персоналу в рекламних цілях. У зв'язку зі зростаючою увагою до прав на NIL, особливо у світлі нещодавніх змін у студентському спорті, клуби повинні ретельно розробляти контракти, щоб захистити ці права, не порушуючи законів про конфіденційність або рекламу [4].

Ще одним проблемним питанням є положення про розірвання контракту становлять ще один рівень складності. Більшість клубів включають положення про «причину», які дозволяють негайне звільнення у випадку неправомірної поведінки, грубої недбалості або дій, які можуть зашкодити репутації клубу. Наприклад, тренер, замішаний у публічному скандалі, може бути звільнений без подальшої компенсації. Водночас клуби повинні розглядати сценарії розірвання контракту «без причини», наприклад, звільнення через погану роботу або стратегічні зміни. У таких випадках контракти часто включають пом'якшувальні умови, що вимагають від звільненого працівника шукати альтернативну роботу, а будь-який новий заробіток компенсує вихідну допомогу, яку йому заборгував клуб. Це має на меті запобігти зловживанням, але може виявитися складним для виконання, якщо працівник структурує нову роботу так, щоб обійти положення про компенсацію.

Менш помітним, але все більш важливим питанням є оподаткування. У багатьох юрисдикціях податки на доходи стягуються залежно від того, де спортсмен або співробітник виконує свої обов'язки, так звані «податки на спортсменів». Наприклад, спортсмен, який грає на виїзді в Каліфорнії, може бути зобов'язаний сплатити прибутковий податок штату, незважаючи на те, що він працює в клубі в іншому штаті. Ці правила також поширюються на допоміжний персонал, такий як тренери та інструктори. Клуби повинні ретельно керувати виплатою заробітної плати та звітністю в різних податкових юрисдикціях, часто покладаючись на вказівки ліги, щоб орієнтуватися на цій складній місцевості.

Культура на робочому місці та юридична відповідальність також викликають занепокоєння. Незважаючи на свою популярність, спортсмени не звільняються від стандартів поведінки на робо-

чому місці. Клуби стикалися з судовими позовами та репутаційними втратами через випадки домагань за участю гравців та персоналу. Наприклад, на кілька клубів подали до суду після звинувачень у сексуальних домаганнях з боку гравців до співробітниць. Такі ситуації підкреслюють потребу в якісному навчанні з протидії домаганням, чіткій політиці поведінки та потужних внутрішніх механізмах правозастосування – практиках, які часто недостатньо розвинуті в спортивних організаціях порівняно з традиційними корпоративними середовищами [4].

Нарешті, швидка комерціалізація та публічна видимість спорту поставили клуби перед ширшими вимогами до управління та етичних очікувань. Межі між трудовим законодавством, зв'язками з громадськістю та організаційним управлінням стають все більш розмитими. Від команд очікують не лише дотримання формальних трудових норм, але й сприяння рівності, прозорості та підзвітності на робочому місці. Проте, на відміну від більшості роботодавців, спортивні клуби працюють у середовищі, де особисті стосунки, тиск на продуктивність і громадський контроль значною мірою впливають на рішення про працевлаштування.

Однією з найактуальніших проблем для спортивних клубів як роботодавців є їхнє ставлення до спортсменів молодших ліг. Ці спортсмени, які часто не є членами профспілок, зазвичай отримують низьку заробітну плату і мають мінімальні гарантії зайнятості. У Сполучених Штатах «Закон про збереження розваг Америки» звільняє гравців молодших бейсбольних ліг від дії федеральних законів про мінімальну заробітну плату. Однак це звільнення не поширюється на інші види спорту, що робить багато клубів потенційно вразливими до судових процесів через порушення трудового законодавства. Питання також виникають навколо надання медичної допомоги відповідно до національних мандатів, особливо коли робочий час спортсменів коливається навколо порогових значень, які спричиняють зобов'язання роботодавця [5].

Ще одну юридичну складність представляє законодавство про інвалідність. Відповідно до Закону про американців з інвалідністю (ADA), спортивні клуби повинні уникати медичних оглядів перед працевлаштуванням і не можуть запитувати про інвалідність. Замість цього вони обмежуються питанням, чи може кандидат виконувати основні робочі функції. Хоча правозастосування у спорті залишається обмеженим, дотримання законодавства залишається важливою правовою гарантією [3].

Трудові відносини ще більше ускладнюються в лігах, що складаються з одного суб'єкта господарювання, таких як Головна футбольна ліга (MLS). У цих лігах спортсмени укладають контракти безпосередньо з лігою, а не з окремими клубами. Хоча така структура покликана захистити ліги від антимонопольних викликів, вона створює невизначеність щодо трудової відповідальності [6]. У таких справах, як Namoff проти D.C. United, суди встановили, що і ліга, і клуб діяли як спільні роботодавці, що робить клуб відповідальним за позови про травми на робочому місці відповідно до закону про компенсацію працівникам [7]. Ці випадки показують, що навіть у рамках централізованих структур клуби зберігають операційний контроль, що може наражати їх на юридичні ризики.

Молодіжні спортивні програми створюють власні юридичні зобов'язання. Відповідно до Закону про безпечний спорт, клуби повинні прийняти суворі протоколи для запобігання зловживанню та домаганням неповнолітніх. Це включає в себе перевірку біографічних даних, навчальні програми та конкретні правила взаємодії, подорожей та проживання. Крім того, коли неповнолітні беруть участь у професійному середовищі, клуби повинні забезпечити дотримання законів про дитячу працю та надати відповідний захист, особливо в роздягальнях і на тренуваннях, де присутні дорослі спортсмени [8].

Загалом, спортивні клуби повинні дотримуватися цілої низки правових зобов'язань, які відрізняються залежно від ролі, статусу та віку осіб, яких вони наймають на роботу. Від законів про оплату праці та обов'язків щодо охорони здоров'я до спільного працевлаштування та протоколів про охорону праці – позиція клубів як роботодавців обтяжена регуляторними обов'язками. Ці виклики вимагають підвищеної правової обізнаності та проактивних заходів щодо дотримання законодавства для захисту як працівників, так і організацій у світі спорту, який стає дедалі більш професійним.

Висновки. Таким чином, спортивні клуби як роботодавці стикаються з цілою низкою юридичних та операційних викликів: від управління персоналом, що входить і не входить до профспілок, складання складних трудових договорів, орієнтування в податкових кодексах різних юрисдикцій до вирішення питань, пов'язаних з неправомірною поведінкою, захистом свого іміджу та забезпеченням відповідності новим стандартам управління на робочому місці. Ці виклики вимагають високого рівня юридичної витонченості та управління людськими ресурсами, що часто недооцінюється у світі спорту.

Становище спортивних клубів в Україні як роботодавців є складним і характеризується численними правовими, соціальними та фінансовими проблемами. Однією з ключових є відсутність чіткого законодавчого визначення трудового статусу спортс-

менів, що призводить до широкого використання цивільно-правових договорів замість трудових. Це позбавляє спортсменів базових гарантій – таких як оплачувана відпустка, страхування чи пенсійне забезпечення. Ситуацію ускладнює діюче воєнне законодавство, яке дозволяє призупиняти трудові договори та змінювати умови праці, що створює додаткову юридичну вразливість працівників.

Фінансові труднощі клубів, викликані війною, призвели до затримок у виплаті заробітної плати, відтоку іноземних гравців та загального зниження якості підготовки. Водночас клуби мають зобов'язання щодо оподаткування гравців, навіть за участі в матчах в інших країнах чи регіонах, що ускладнює бухгалтерію та підвищує ризики санкцій. Проблеми управління, у тому числі випадки корупції та неефективності, додатково підривають стабільність трудових відносин. Особливої уваги потребують неповнолітні спортсмени, для захисту яких вимагаються спеціальні заходи безпеки, що часто ігноруються.

Для подолання вказаних викликів Україні необхідно вдосконалити трудове законодавство у сфері спорту, гарантувати соціальний захист спортсменів та інтегруватися у європейське правове поле. Оновлення нормативної бази, підвищення прозорості та забезпечення гендерної рівності мають стати пріоритетами у політиці щодо спортивних клубів як роботодавців.

Література

1. Deubert, C.R., Wong, G.M., Mitten, M.J. General Counsels in Sports: An Analysis of the Responsibilities, Demographics, and Qualifications. *Arizona State Sports and Entertainment Law Journal*. 2017. Vol. 6. P. 229–242.

2. Wong, G.M. The Comprehensive Guide to Careers in Sports. 2nd ed. Burlington: Jones & Bartlett Learning, 2013. 446 p.

3. Feldman, G. Collective Bargaining in Professional Sports: The Duel Between Players and Owners and Labor Law and Antitrust Law. The Oxford Handbook of American Sports Law / ed. by M.A. McCann. Oxford: Oxford University Press, 2018. 4. Labor Relations and the Sports Industry: Sports Unions + Leagues [Електронний ресурс]. Rutgers University Libraries. URL: https://libguides.rutgers.edu/c.php?g=336678&p=2267003 (дата звернення: 04.04.2022).

4. Deubert, C.R., Wong, G.M., Mitten, M.J. Protecting and Promoting the Health of NFL Players: Legal and Ethical Analysis and Recommendations. *Harvard Journal of Sports and Entertainment Law*. 2016. Vol. 7. P. 1–260.

5. McCann, M. Advantages and Drawbacks of the XFL Operating as a Single-Entity Sports League [Електронний ресурс]. Sports Illustrated. 26.01.2018. URL: https://www.si.com/nfl/2018/01/26/xfl-single-entity-sports-leaguesadvantages-drawbacks (дата звернення: 04.04.2022).

6. Namoff v. D.C. Soccer, LLC, № 2012-CA-7050, 2014 WL 3254596 (D.C. Superior Court, 08.05.2014).

7. Murphy, A. Better Late Than Never: Why the USOC Took So Long to Fix a Failing System for Protecting Olympic Athletes from Abuse. *Jeffrey S. Moorad Sports Law Journal*. 2019. Vol. 26. P. 157.

УДК 349.2+347.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.9

І. Б. Факас
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського права
та приватно-правових дисциплін
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-4408-7668

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан, запроваджений в Україні у зв'язку з масштабною військовою агресією російської федерації, суттєво трансформував багато аспектів правової системи, зокрема сферу трудових правовідносин. Одним із найгостріших проявів таких змін стало зростання кількості трудових спорів, що підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства. Стаття присвячена аналізу процесуальних особливостей розгляду й вирішення трудових спорів в умовах воєнного стану, аналізу змін до трудового законодавства України, а також актуальної судової практики.

У статті здійснено комплексний аналіз чинного нормативного регулювання, зокрема новел Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», змін до Кодексу законів про працю України, а також інших законів, що регулюють трудові відносини. Автор звертає увагу на особливості судового розгляду трудових спорів, які виникають у зв'язку з мобілізацією працівників, змінами у строках звернення до суду та неоднозначністю судової практики, зокрема щодо права на збереження середнього заробітку.

Окрема увага приділена колізіям між загальними та спеціальними нормами права, які регулюють правовий статус різних категорій працівників (наприклад, науково-педагогічних), та їх впливу на однаковість правового захисту. На основі аналізу судової статистики за 2022–2024 роки показано стійке зростання кількості трудових спорів, особливо щодо стягнення заробітної плати, що свідчить про загострення соціально-економічних проблем у сфері праці.

Автор також аналізує висновки Верховного Суду щодо проблем застосування строків звернення до суду, акцентуючи увагу на звуженні обсягу трудових прав через нову редакцію ст. 233 КЗпП України. Обґрунтовується необхідність перегляду та уніфікації відповідного нормативного регулювання з урахуванням конституційних гарантій, принципів правової визначеності, справедливості та ефективного судового захисту.

Зроблено висновок про фрагментарність і суперечливість нинішнього нормативно-процесуального підходу до вирішення трудових спорів в порядку цивільного судочинства в умовах воєнного стану. У цьому контексті стаття формулює рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази, усунення правових прогалин і формування сталої судової практики, яка б забезпечувала рівний доступ до правосуддя всім категоріям працівників, незалежно від їхнього статусу чи професійної приналежності.

Ключові слова: трудові спори, цивільне судочинство, воєнний стан, трудове законодавство, середній заробіток, строки звернення до суду, правовий захист, судова практика.

Fakas I. B. **PROCEDURAL FEATURES OF CONSIDERATION AND RESOLUTION OF LABOR DISPUTES IN CIVIL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW**

The martial law imposed in Ukraine due to the large-scale military aggression of the Russian Federation has significantly transformed many aspects of the national legal system, particularly in the field of labor relations. One of the most pressing consequences of these changes is the growing number of labor disputes that fall under the jurisdiction of civil proceedings. This article offers a comprehensive analysis of the procedural features of considering and resolving labor disputes under martial law, including recent amendments to labor legislation, as well as an evaluation of the current judicial practice in this context.

The study examines key legislative changes, such as those introduced by the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations under Martial Law" and amendments to the Labor Code of Ukraine, which affect employment contracts, wage payment, employee dismissal, and procedural time limits for court appeals. Particular attention is paid to disputes arising from the suspension of employment contracts and the legal status of mobilized workers, especially concerning the right to retain average earnings. The article highlights the inconsistency in court rulings and unequal legal protection for different categories of employees, including pedagogical and scientific-pedagogical workers.

Using court statistics from 2022 to 2024, the article demonstrates a steady increase in labor disputes, especially those related to wage arrears, which underscores systemic problems in the protection of labor rights during wartime. The article also analyzes the constitutional dimension of recent legislative restrictions on access to justice, such as the three-month limitation period for filing wage claims, and the response of the Supreme Court and Constitutional Court of Ukraine to these challenges.

In conclusion, the current legislative and procedural framework for resolving labor disputes under martial law is described as fragmented and inconsistent. The article advocates for the harmonization of legal norms, strengthening of constitutional guarantees, and the development of unified judicial practice based on the principles of legal certainty, fairness, and accessibility to justice.

Key words: labor disputes, civil proceedings, martial law, labor legislation, average wage, limitation period, legal protection, judicial practice.

© І. Б. Факас, 2025

Воєнний стан, запроваджений в Україні у зв'язку з широкомасштабною агресією рф, суттєво вплинув на правову систему держави, зокрема на регулювання трудових правовідносин.

Постановка проблеми. Внаслідок вимушених внутрішніх переміщень працівників, зупинення роботи підприємств, установ та організацій, зміни їхньої організаційної структури, а також інших факторів зросла кількість трудових спорів, які підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства. У зв'язку з цим постає потреба дослідити процесуальні особливості розгляду та вирішення таких справ у період воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дослідження правового регулювання трудових відносин під час воєнного стану в Україні здійснювали такі науковці як: К.В. Бориченко, Т.В. Міхайліна, М.І. Наньєва, А.О. Панченко та ін. Актуальність теми зумовлена зростаючою кількістю трудових спорів, зумовлених воєнним станом, а також відсутність єдиного підходу судів до оцінки дій роботодавців в цих умовах.

Метою статті є аналіз процесуальних особливостей розгляду та вирішення трудових спорів у порядку цивільного судочинства в умовах воєнного стану, з урахуванням змін у трудовому законодавстві, судової практики та правозастосовних проблем.

Виклад основного матеріалу. Нормативне регулювання трудових відносин в умовах війни зазнало суттєвих змін. Основним актом, що визначив особливості організації трудових відносин у цей період, став Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» №2136-IX від 15 березня 2022 року [1]. Також варто враховувати Закон України №2352-IX від 01 липня 2022 року [2], яким внесено суттєві зміни до КЗпП України, Законів України «Про відпустки», «Про оплату праці» та ін.

Ці законодавчі новації вплинули на зміст трудового договору, порядок звільнення працівників, оплату праці, гарантії та компенсації. Все це, у свою чергу, трансформувало обсяг трудових спорів, а також процесуальний механізм їх розгляду в судовому порядку.

Відповідно до ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [3], трудові спори між працівниками та роботодавцями розглядаються судами у порядку цивільного судочинства, якщо інше не передбачено законом.

Трудові спори впродовж останніх років стабільно утримують третю позицію за кількісними показниками серед усіх категорій справ, розглянутих судами в порядку цивільного судочинства, поступаючись за обсягом лише справам, що виникають з договірних правовідносин, та спорам щодо відшкодування шкоди, які традиційно є найбільш чисельними [4].

Як зазначає О.В. Ступак, розглядаючи трудові спори, суди мають враховувати специфіку обмежень, запроваджених у зв'язку з воєнною агресією рф та закріплених у чинному законодавстві, проте при цьому зобов'язані забезпечити дотримання прав працівників, гарантованих Конституцією України [5].

Стаття 64 Конституції України [6] передбачає можливість запровадження окремих обмежень конституційних прав і свобод у період воєнного чи надзвичайного стану, за винятком тих, що гарантуються визначеними статтями. Оскільки статті 43 (право на працю) та 44 (право на страйк) не включено до цього виняткового переліку, відповідні права підлягають обмеженню в умовах воєнного стану.

Ключові зміни до Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) [7], Законів України «Про відпустки», «Про оплату праці» та ін. включають:

– скасування гарантії збереження середнього заробітку за мобілізованими працівниками;

– зміни в обліку стажу для щорічної відпустки для військовослужбовців;

– призупинення дії трудового договору без його припинення;

– скорочення строків звернення до суду щодо стягнення заробітної плати;

– спрощення порядку повідомлення про зміну істотних умов праці.

Ці та інші зміни до трудового законодавства, спричинили появу багатьох справ у судах. Так, наприклад, одна з таких істотних змін, – вилучення з ч. 3 ст. 119 КЗпП України, яка передбачає збереження за мобілізованим працівником місця роботи і посади, норми про збереження середнього заробітку. Водночас, як зауважує О.В. Ступак, такий заробіток нараховувався до 19 липня 2022 року (коли набули чинності відповідні зміни) [5].

Аналізуючи судову практику у цій категорії спорів, як приклад, наведемо цивільну справу № 202/49/24, в якій позивач ОСОБА_2 вимагав здійснити йому виплату середнього заробітку як мобілізованому працівнику після 19 липня 2022 року. Судом було відмовлено у задоволенні позову, оскільки з моменту набрання чинності Законом № 2352-IX відсутні правові підстави для збереження за позивачем середньої заробітної плати як працівником, що призваний на військову службу [8].

Однак, цікавим є той факт, що ч. 2 ст. 57 Закону України «Про освіту» передбачає збереження за педагогічними чи науково-педагогічними працівниками призваними на військову службу за призовом під час мобілізації попереднього середнього заробітку. Так, у справі 133/4130/23 позов ОСОБА_1 про визнання незаконним та скасування наказу щодо припинення збереження заробіт-

ку мобілізованому працівнику, стягнення заробітної плати судом було задоволено та зобов'язано відповідача поновити нарахування і виплату ОСОБІ_1, який проходив військову службу, середнього заробітку за період після 19 липня 2022 року по день ухвалення рішення суду [9].

Наведені приклади свідчать про неоднозначність судової практики щодо права мобілізованих працівників на збереження середнього заробітку після 19 липня 2022 року, коли набули чинності зміни до ч. 3 ст. 119 КЗпП України, зокрема різне правозастосування щодо загальних працівників і окремих категорій, а саме педагогічних чи науково-педагогічних працівників.

Таким чином констатуємо, що для загальних працівників діє сувора норма КЗпП України, яка не передбачає виплат після 19.07.2022 року. А для окремих категорій працівників, наприклад, освітян продовжують діяти спеціальні норми, які гарантують збереження середнього заробітку навіть після змін у КЗпП України. Це створює різне ставлення до працівників залежно від їх професії, що породжує нерівність правового захисту і потенційно – нові хвилі трудових спорів.

При розгляді та вирішенні трудових спорів важливо враховувати зміни до КЗпП України в частині строків звернення до суду. Як зауважила О.В. Ступак, строк звернення до суду слід відрізняти від строку позовної давності, визначеного ЦПК України, й акцентувала, що строки звернення до суду в трудовому спорі суд перевіряє автоматично, незалежно від того, чи була така заява відповідача. Якщо суд бачить, що строк звернення пропущено, він має вимагати від сторони позивача довести причини пропуску строку, а відповідач навпаки, може надавати докази, наприклад того, що працівник дізнався про звільнення раніше, ніж він про це заявляє [5].

Раніше стаття 223 Кодексу законів про працю України [7] передбачала, що у разі порушення законодавства про оплату праці працівник мав право подати позов до суду про стягнення належної заробітної плати без обмеження строком звернення. Наразі цю норму виключено, і працівник може звернутися до суду з відповідною вимогою протягом трьох місяців з моменту, коли він дізнався або мав дізнатися про порушення. Водночас, згідно зі змінами до статті 234 КЗпП України, у разі пропуску строку з поважних причин, суд може його поновити, але лише за умови, що з часу порушення пройшло не більше одного року.

У 2024 році майже половина всіх трудових спорів у порядку цивільного судочинства стосувалася саме виплати заробітної плати. Згідно зі Звітом судів першої інстанції, таких справ було 3681 з 8371, що становить 44% від загальної кількості трудових спорів. Порівняльний аналіз статистики за 2022–2024 роки свідчить про стійке зростання як загальної кількості трудових спорів, так і частки позовів щодо виплати заробітної плати: якщо у 2022 році такі справи становили близько 34% від усіх трудових спорів, то вже у 2024 році – 44%, що є найвищим показником за останні роки. Це свідчить про загострення проблем у сфері оплати праці та необхідність системного вдосконалення правового регулювання та судового захисту у цій сфері [4].

Як зауважує О.В. Ступак, Конституційний Суд України вже розпочав розгляд справи за конституційним поданням Верховного Суду щодо конституційності ч. 1 ст. 233 КЗпП України. У відповідному поданні ставиться питання про те, чи не обмежив законодавець право працівника на звернення до суду, обмеживши строки на таке звернення і термін, протягом якого суд може поновити строк у разі його пропуску з поважних причин [5].

Верховний Суд дійшов висновку, що, внаслідок унесення змін до Кодексу законів про працю України, законодавець обмежив право працівника на звернення до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати строком у три місяці, не надавши при цьому працівникові гарантій розгляду судом питання про поновлення строку на звернення до суду, знизив рівень доступу до суду осіб, які є суб'єктами звернення із заявою про стягнення заборгованості із заробітної плати, чим допустив звуження змісту й обсягу існуючих конституційних прав працівників на звернення до суду з позовом про стягнення належної їм заробітної плати без обмеження будь-яким строком та обмежив їхнє право на судовий захист у тому обсязі, як його гарантовано частиною першою статті 55 Конституції України, чим знівельовано можливість ефективної реалізації права особи на судовий захист [10].

Зауважимо, що поділяємо правову позицію Верховного Суду, оскільки нова редакція ч. 1 ст. 233 КЗпП України не лише послаблює захист трудових прав, але й позбавляє працівника реальної можливості захистити своє право на оплату праці, що є однією з базових соціальних гарантій. У цьому контексті висновок Верховного Суду про неконституційність встановлених обмежень є логічним, обґрунтованим та таким, що відповідає стандартам правової держави та принципу верховенства права.

Вважаємо за доцільне також звернути увагу на неузгодженість процесуальних норм у трудових спорах, що розглядаються в адміністративному судочинстві, особливо у випадках, коли позивач є працівником публічної служби. Так, О.В. Ступак проаналізувала постанову Великої палати Верховного Суду від 11 липня 2024 року у справі

№ 990/156/23, в якій зроблено висновок, що при зверненні до адміністративного суду (коли позивач належить до осіб, які перебувають (перебували) на публічній службі) для врахування строків звернення потрібно застосовувати саме приписи ст. 233 КЗпП України, а не ч. 5 ст. 122 КАС України [5].

На наш погляд, встановлення різних строків звернення до суду залежно від виду судочинства (цивільне/адміністративне) або категорії позивача (звичайний працівник / публічний службовець) лише ускладнює правозастосування.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 11 липня 2024 року у справі № 990/156/23 [11] сформульовано правовий висновок, відповідно до якого у трудових спорах за участю публічних службовців, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства, для визначення строку звернення до суду підлягають застосуванню приписи статті 233 Кодексу законів про працю України, а не частини п'ятої статті 122 Кодексу адміністративного судочинства України. Попри те, що такий підхід ґрунтується на принципі пріоритетності спеціальної норми, на практиці це призводить до ускладнення процесуального регулювання, порушення єдності правозастосування та звуження доступу до правосуддя.

Касаційний цивільний суд у постанові від 24 січня 2024 року у справі № 755/3443/21 дійшов висновку, що позовна вимога про стягнення грошової компенсації за моральну шкоду, завдану внаслідок порушення трудових прав (зокрема, через невиконання рішення суду про поновлення на роботі), не підпадає під дію частини 1 статті 233 КЗпП України.

Цей аспект, на нашу думку, додає складності у застосуванні статті 233 КЗпП України, оскільки демонструє неоднорідний підхід судової практики до визначення, на які саме трудові вимоги поширюється тримісячний строк звернення, передбачений цією нормою.

Отже, аналіз нормативного регулювання та судової практики засвідчує наявність суттєвих проблем і неузгодженостей у питанні застосування строків звернення до суду у трудових спорах, що негативно впливає на ефективність судового захисту трудових прав працівників. По-перше, після внесення змін до частини першої статті 233 Кодексу законів про працю України, працівника було позбавлено права звертатися до суду без обмеження строком, навіть у разі поважних причин пропуску. По-друге, правозастосування ускладнюється наявністю різних процесуальних строків залежно від того, в якому судочинстві розглядається трудовий спір. По-третє, неоднорідність судової практики щодо того, які вимоги підпадають під дію ст. 233 КЗпП, є ще одним фактором, що ускладнює застосування цієї норми.

Таким чином, чинне нормативне регулювання строків звернення до суду у трудових спорах є фрагментарним, непрозорим і суперечливим, що у поєднанні з неоднозначною судовою практикою суттєво ускладнює реалізацію права працівника на ефективний судовий захист. Це підкреслює нагальну потребу у законодавчому уточненні та уніфікації строків звернення до суду у справах про порушення трудових прав, а також у формуванні єдиної послідовної судової практики, яка б ґрунтувалася на принципах правової визначеності, справедливості та доступності правосуддя.

Висновки. Воєнний стан суттєво вплинув на регулювання трудових правовідносин та розгляд трудових спорів у порядку цивільного судочинства, що призвело до зростання їх кількості та актуалізувало питання ефективного судового захисту трудових прав. Запроваджені зміни до трудового законодавства створили низку проблем: звуження конституційних гарантій працівників, відсутність єдиного підходу до строків у різних видах судочинства та неоднорідну судову практику щодо застосування окремих положень КЗпП України. Сукупність зазначених факторів знижує ефективність судового захисту трудових прав та свідчить про необхідність комплексного перегляду чинного нормативного регулювання, його узгодження з положеннями Конституції України, а також формування єдиної судової практики, що відповідатиме принципам верховенства права, юридичної визначеності та справедливості.

Література

1. 1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX. Офіційний вісник України 2022 р., № 31, стор. 40, ст.1634.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022 № 2352-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2352-20. (дата звернення: 26 квітня 2025).

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

4. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства. URL: (https://court.gov.ua/storage/portal/sud1305/1-%D1%86_00441_4.2024.pdf) (дата звернення: 26 квітня 2025).

5. Суддя ВП ВС прочитала представникам ФПУ лекцію про судову практику в трудових спорах, що виникають під час війни. URL: https://court.gov.ua/press/news/1802338/(дата звернення: 25 квітня 2025).

6. Конституція України Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

7. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124472298] (дата звернення: 25 квітня 2025).

9. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119225487. (дата звернення: 26 квітня 2025).

10. КСУ отримав подання стосовно конституційності законодавчих приписів щодо строків звернення до суду за вирішенням трудових спорів. URL: https://ccu.gov.ua/novyna/ksu-otrymav-podannya-stosovno-konstytuciynosti-zakonodavchyh-prypysiv-shchodo-strokiv. (дата звернення: 26 квітня 2025).

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 липня 2024 року у справі № 990/156/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120426317(дата звернення: 26 квітня 2025).

12. 12. Постанова Верховного Суду від 24 січня 2024 року у справі № 755/3443/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116731584 (дата звернення: 26 квітня 2025).

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.422
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.10

Ю. С. Щербаков
аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0007-7751-2484

ЗЕМЕЛЬНІ СЕРВІТУТИ ДЛЯ ПОТРЕБ ЕНЕРГЕТИКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

У статті досліджується сучасна методологія, яка покладена в основу нормотворення у сфері забезпечення земельно-сервітутних відносин. Особлива увага присвячена тому, які актуальні підходи визначають чинне правове регулювання у цій сфері. Проведене дослідження продемонструвало, які методологічні підходи застосовуються під час формування законодавства про земельні сервітути для потреб енергетики. Виявлено поступову активізацію застосування законодавцем утилітарного методологічного підходу під час нормотворення. Такий підхід полягає у цілеспрямованому спрощенні відносин або формального регулювання, що переслідує мету вирішення практичних завдань. Утилітарний підхід ставить у пріоритет вузький практицизм, прагне пристосувати земельні сервітути в інструменти вирішення завдань, для яких вони не призначалися (це знайшло свій прояв у використанні сервітутів для розміщення малих архітектурних форм), або умисно створює гібридний різновид земельних сервітутів для потреб енергетичних та подібних підприємств з метою спрощення здійснення документальних процедур. Яскраво виражений утилітарний підхід, з одного боку, деформує класичну юридичну конструкцію земельного сервітуту, а з іншого боку – робить її гнучкішою, адаптує її до сучасних потреб і умов функціонування енергетичної галузі. Водночас зміна пануючої методології неухильно змінює законодавство і трансформує сам правовий інститут, зокрема зміщується баланс прав та інтересів землевласників та сервітуаріїв. Важливо, що виявлена методологія утилітарності, яка знайшла свій прояв у формуванні нових різновидів земельно-сервітутних відносин, не повною мірою відтворюється у правозастосуванні. Проведене аналітичне дослідження матеріалів практики показало, що суди диференційовано підходять до розгляду спорів щодо встановлення земельних сервітутів для енергетичних потреб та захисту прав власників земельних ділянок у таких відносинах. Зокрема, у випадках, коли енергетичні об'єкти були зведені (збудовані, розміщені) до виникнення права приватної власності на земельні ділянки, утилітарна методологія застосовується частіше, ніж у випадках, коли виникає потреба у будівництві нових енергетичних об'єктів та встановленні земельних сервітутів для забезпечення їх функціонування.

Ключові слова: земельна ділянка, сервітут, земельні правовідносини, землі енергетики, енергетика.

Shcherbakov Yu. S. **LAND SERVITUDES FOR ENERGY NEEDS: METHODOLOGICAL APPROACHES IN LEGISLATION AND LAW ENFORCEMENT**

The article examines the modern methodology that underlies rulemaking in the field of ensuring land easement relations. Particular attention is paid to what current approaches determine the current legal regulation in this area. The conducted research demonstrated what methodological approaches are used when forming legislation on land easements for the needs of the energy sector. A gradual intensification of the legislator's use of the utilitarian methodological approach during rulemaking was revealed. This approach consists in the purposeful simplification of relations or formal regulation, which pursues the goal of solving practical problems. The utilitarian approach prioritizes narrow practicality, seeks to adapt land easements into tools for solving problems for which they were not intended (this was manifested in the use of easements for placing small architectural forms), or deliberately creates a hybrid type of land easements for the needs of energy and similar enterprises in order to simplify the implementation of documentary procedures. A clearly expressed utilitarian approach, on the one hand, deforms the classical legal construction of land easement, and on the other hand, makes it more flexible, adapts it to modern needs and conditions of functioning of the energy industry. At the same time, a change in the prevailing methodology is steadily changing the legislation and transforming the legal institution itself, in particular, the balance of rights and interests of landowners and servitors is shifting. It is important that the identified methodology of utilitarianism, which has found its manifestation in the formation of new types of land-easement relations, is not fully reproduced in law enforcement. The conducted analytical study of practice materials showed that courts have a differentiated approach to considering disputes regarding the establishment of land easements for energy needs and the protection of the rights of land owners in such relations. In particular, in cases where energy facilities were erected (built, placed) before the emergence of private property rights to land plots, the utilitarian methodology is used more often than in cases where there is a need to build new energy facilities and establish land easements to ensure their functioning.

Key words: land plot, easement, land legal relations, energy lands, energy.

© Ю. С. Щербаков, 2025

Постановка проблеми. Відоме з давніх часів речове право сервітуту еволюціонувало разом із усією системою суспільних відносин. В Україні правовий інститут земельного сервітуту набув особливого значення, оскільки дана юридична конструкція – право власника або землекористувача земельної ділянки чи іншої заінтересованої особи на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками) – активно використовується законодавцем для вирішення найрізноманітніших практичних проблем. З цією метою земельний сервітут модифікується і набуває подекуди нехарактерних для себе ознак.

Аналізуючи динаміку земельно-сервітутних правовідносин, можна простежити, як законодавець застосовує утилітарний підхід, трансформуючи земельний сервітут, прилаштовуючи його під конкретні практичні цілі, незважаючи при цьому на окремі канонічні ознаки даного інституту. Водночас, ці процеси супроводжуються протилежними тенденціями, а саме: схильністю до консервативного підходу в правозастосуванні, що демонструють суди під час розгляду судових справ. Указані протилежні тенденції: з одного боку, прагнення до спрощення, а з іншого – віддання переваги консервативним канонам – створюють широке поле для потенційних конфліктних ситуацій та земельних спорів. Надзвичайно рельєфно це проявляється на прикладі встановлення земельних сервітутів для енергетичних потреб. Загострення викликів енергетичної безпеки України з огляду на тривалі воєнні дії, коли існує потреба у відновленні та оптимізації енергомереж, лише поглиблює окреслені теоретико-правові та практичні проблеми. У таких умовах втілена в утилітарному підході законодавця підтримка держави є цілком необхідною та обґрунтованою, однак водночас посилюється небезпека необережно перейти межі втручання у право власності. Саме тому наразі актуальним є наукове питання щодо визначення сучасних тенденцій формування законодавства та практики правозастосування щодо земельно-сервітутних відносин у енергетичній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цивілістична наука багато уваги приділяла вивченню сервітутів, що втілилося у значній кількості робіт на цю тему, серед авторів яких, наприклад, В. В. Луць, І. Ф. Севрюкова, В. Слома, Г. В. Сосніна, Т. В. Предчук, Є. О. Харитонов, Г. Г. Харченко, В. І. Цитульський, В. В. Цюра та інші.

Юридичні проблеми встановлення, дії, припинення земельних сервітутів досліджувалися багатьма визнаними вітчизняними дослідниками, серед яких, зокрема В. Бусуйок, М. Я. Ващишин, В. І. Гордєєв, В. К. Гуревський, І. І. Каракаш, І. О. Костяшкін, П. Ф. Кулинич, Л. В. Лейба, Т. В. Лісова, Р. І. Марусенко, І. В. Мироненко, А. М. Мірошниченко, В. В. Носік, А. І. Ріпенко, В. І. Федорович, Д. В. Федчишин, Т. Є. Харитонова, М. В. Шульга тощо.

Тим не менш, незважаючи на постійний інтерес науковців та практиків до земельних сервітутів, слід констатувати значну кількість проблемних питань, що залишаються невирішеними. Особливо це стосується нових законодавчих норм та тих видів правовідносин, що вони породжують.

У зв'язку з цим **метою даної статті** є визначення актуальних методологічних підходів до формування законодавчого забезпечення встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики та правозастосування у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Земельний сервітут виник як необхідне обтяження права власності з огляду на специфіку такого об'єкту права як земля. Дійсно, класична нерухомість земельної ділянки породжує її потенційні вади, зокрема неможливість у деяких випадках самостійно задовольнити потреби користування цією ділянкою без залучення іншої ділянки (або навіть ділянок).

У сфері енергетики земельні сервітути застосовуються здебільшого саме у конструкції «сервітуарій – це не власник сусідньої земельної ділянки, а заінтересована особа», потреби якої не можуть бути задоволені іншим способом. Така заінтересована особа є у переважній більшості випадків енергетичним підприємством, яке забезпечує прокладання та функціонування лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури. Через специфічну особливість енергетичних мереж, які охоплюють усю територію країни та проходять через тисячі земельних ділянок незалежно від їх цільового призначення та права власності, земельний сервітут став тією ключовою юридичною конструкцією, яка забезпечує інтеграцію цих відносин у правове поле.

Конкретні потреби таких енергетичних підприємств, які вони можуть задовольнити лише обтяживши права інших землевласників, полягають у різноманітних технічних та організаційних заходах постійного та тимчасового характеру. Оскільки суспільна важливість та поширеність таких відносин в Україні є досить високими, вони були врегульовані на рівні спеціального закону. Так, Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 09.07.2010 року було деталізовано перелік земельних сервітутів, що можуть встановлюватися для: а) будівництва, реконструкції, капітального ремонту, розміщення експлуатації лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури; б) проходу, проїзду, а також перевезення будівельних та інших матеріалів через земельну ділянку для будівництва і експлуатації лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури; в) розміщення на земельній ділянці інформаційних щитів, попере-

джувальних знаків, які стосуються будівництва та експлуатації лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури; г) проведення вишукувальних, дослідних та інших робіт для будівництва лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури [1].

При цьому земельний сервітут у його класичному розумінні є обтяженням права власності, тобто є вкрай небажаним явищем – вимушеним виключенням, яке має місце у крайніх випадках, володіє процедурними особливостями виникнення, реалізації, припинення тощо. Нормотворець починає змінювати своє ставлення до сервітуту, а заразом – змінювати і його самого, намагаючись креативно вирішити окремі практичні завдання, що постають перед ним. Так, застосування утилітарного підходу починає прослідковуватися, починаючи уже з 2015 року, коли Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12.02.2015 року було передбачено, що власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення такого земельного сервітуту як право на розміщення тимчасових споруд (малих архітектурних форм) [2]. Це положення було розцінене в літературі як спроба законодавця прилаштувати правову конструкцію земельного сервітуту під нехарактерні для неї правовідносини з метою полегшення процедурних аспектів надання земельних ділянок під тимчасові споруди для здійснення підприємницької діяльності. Це досить прогнозовано вилилося у проблеми правозастосування, адже збільшилася кількість позовів, що обґрунтовуються порушенням конкурентного порядку передачі в користування земель комунальної власності [3; 4]. Як зазначає А. І. Ріпенко, такий крок законодавця вказує на те, що регулювання земельних відносин у сфері містобудування розвивається у напрямі обслуговування підприємницької діяльності [4, с. 103], що є проявом утилітарності у даній галузі.

Найбільш яскраво утилітарний підхід щодо регулювання земельно-сервітутних відносин у сфері енергетики проявився у 2021 році, коли було прийнято одразу два закони, спрямовані на спрощення відносин за рахунок зміни класичних положень щодо ознак та класифікації сервітутів. Першим із цих нормативно-правових актів став Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 року, яким трансформовано розуміння земельних сервітутів, що встановлюються для потреб енергетики [5]. Так, у ч. 1 ст. 101 ЗК України з'явилося правило, відповідно до якого у разі переходу права власності на об'єкт енергетики, передачі електричної енергії, для розміщення якого встановлений земельний сервітут, право земельного сервітуту (права та обов'язки особи, на користь якої встановлений земельний сервітут) переходить до нового власника такого об'єкта на тих самих умовах. У такому разі волевиявлення землевласника (землекористувача) та внесення змін до договору про встановлення земельного сервітуту не вимагаються. Документи, що підтверджують набуття права власності на об'єкт, для розміщення якого встановлений земельний сервітут, є підставою для державної реєстрації переходу права земельного сервітуту [6].

Указані зміни стали надзвичайно важливими для рутинного забезпечення функціонування енергетичної галузі в Україні, оскільки вони були спрямовані на спрощення оформлення земельно-сервітутних відносин. Це досягалося за рахунок того, що сервітут відтепер юридично прив'язувався до самого майна – лінійного об'єкту енергетичної інфраструктури, а не до сусідньої земельної ділянки або безпосередньо до юридичної особи – енергетичного підприємства. Хоча це прямо не зазначалося, основним юридичним фактом, який мав значення для існування такого сервітуту, стала фактична (а не юридична) доля енергооб'єкта. Тобто перехід прав на такий енергетичний об'єкт до іншої особи не впливає на існування самого сервітуту, і лише фізичне перенесення, знищення, руйнування такого енергооб'єкту може поставити питання про припинення сервітуту через відсутність підстави для його встановлення чи продовження існування.

Таке рішення законодавця не просто спростило оформлення і документообіг у земельних правовідносинах – відбулося дещо більш значне та вагоме. Насправді за допомогою утилітарного підходу до формування законодавства було створено новий різновид земельних сервітутів, їх особливий гібридний вид, який не можна ідентифікувати ні як суто предіальний, ні як виключно особистий. Такі сервітути не можуть бути віднесені до звичайних предіальних (речових), оскільки у даних відносинах відсутній обов'язковий елемент «пануюча земельна ділянка та обслуговуюча земельна ділянка». Разом із тим, даний вид нових сервітутів не може бути і класичним особистим, оскільки перехід прав на енергетичний об'єкт, щодо якого встановлено сервітут, не викликає припинення права, не розриває сервітутне правовідношення.

Таким чином, нормотворець змінює саму конструкцію земельного сервітуту, модифікуючи її для потреб енергетичної галузі, що формує суспільне благо у вигляді стабільного енергозабезпечення населення та економіки. Законодавець жертвує класичними теоретичними постулатами сервітутного права задля практичної зручності, в чому і полягає основна сутність утилітарного підходу в нормотворчості.

Разом із тим, внесені зміни не стосувалися посилення правового статусу власника земельної ділянки у сервітутних відносинах. Фактично утилітарний підхід спрямований переважно на задоволення інтересів лише сервітуарія (енергетичного підприємства) за рахунок обтяження права власності. Таке зміщення балансу сил між сторонами земельно-сервітутних відносин актуалізує питання щодо наявності надійних юридичних запобіжників для порушень прав та законних інтересів таких суб'єктів.

Вивчення судової практики демонструє, що у правозастосуванні утилітарний підхід не так активно застосовується, як у законодавстві. Навпаки, аналітичне дослідження судових рішень вказує на наявність власних характерних тенденцій.

Встановлення земельних сервітутів має власну напрацьовану судову практику та певні апробовані часом алгоритми, від яких органи правозастосування не бажають відходити для захоплення утилітарними підходами законодавця. Зокрема, до таких основних постулатів, що підлягають виясненню в процесі судового розгляду справ щодо встановлення земельних сервітутів, відносяться: а) здійснення спроб договірного встановлення сервітуту; б) неможливість іншим способом задовольнити потреби, окрім встановлення сервітуту; в) обрання найменш обтяжливого способу використання чужої земельної ділянки [7].

Однак, незважаючи на такі чіткі, здавалося б, орієнтири під час розгляду справ, аналіз кожного конкретного випадку вимагає детального аналізу. Вивчення досить об'ємної судової практики, накопиченої за останнє десятиліття, демонструє цікаву тенденцію, яка висвітлює диференційоване ставлення до сервітутних відносин щодо «старих» та «нових» енергетичних об'єктів. Запропонована законодавцем методологія утилітарності застосовується не до усіх випадків встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики.

Вивчення численних матеріалів судової практики вказує на в цілому прихильне ставлення до утилітарних принципів регулювання земельно-сервітутних відносин у тих випадках, коли енергетичні об'єкти були встановлені відносно давно. У такому разі суди ставляться до даних об'єктів як до іманентних ознак таких земельних ділянок, легше погоджуються на обтяження ними прав власності. При цьому іноді, поширюючи фактично сервітутні права у випадках, коли самі сервітути юридично не встановлені.

Проілюструвати цю думку можна наступним прикладом. Приватний власник земельної ділянки хотів перенести опору ліній електропередач, встановлену на території його землеволодіння таким чином, що вона заважає перебудові однієї з господарських будівель, що спричиняє її руйнування. Опора ліній електропередач була встановлена на земельній ділянці ще у 1969 році, а право власності на земельній ділянці особа набула у 2006 році. На цій підставі суди апеляційної та касаційної інстанцій вирішили, що обтяження уже існувало на момент виникнення права власності [8; 9]. Однак це досить спірна позиція, ураховуючи той факт, що право приватної власності, яке з'явилося в особи 2006 році, не було юридично жодним чином обтяжене. Прийняття у 2010 році Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» не є самодостатнім фактом. Тобто цим законом хоча і врегульовано певні питання щодо встановлення сервітутів (прав на користування чужими земельними ділянками для потреб енергетики), однак прямо відповідні сервітути ним не встановлюються. Своїми рішеннями суди фактично прийняли за доведений факт і встановлення сервітутних прав енергетичного підприємства, і встановлення обмеження використання земельної ділянки у рамках спеціальних зон навколо даного об'єкту.

Таке рішення судів продиктовано не стільки суворою законністю, скільки утилітарністю, адже задовлення вимог позивача – землевласника могло би створити умовний прецедент, який міг би потенційно привести до виникнення багатьох подібних оскаржень та багатьох зловживань, що негативно відбилося би на функціонуванні енергетичної галузі, а значить на енергозабезпеченні в цілому.

В іншій справі пряма вимога власника земельної ділянки до енергетичного підприємства про встановлення земельного сервітуту або демонтаж опори лінії електропередач також не зустріла підтримку суду [10; 11]. Основний аргумент полягав у тому, що власник, набуваючи своє право, знав про розміщення на цій землі енергооб'єкту, а значить про обтяження. Однак законодавство не обмежує власника певним строком, за який він має встигнути заявити про свої вимоги чи претензії до особи, що використовує його майно. У зв'язку з цим позиція судів, втілена у аналізованих рішеннях, може ідентифікуватися як прояв методології утилітарності.

Дещо інші тенденції спостерігаються під час розгляду справ, в яких вимагається встановлення сервітуту для потреб енергетики. У таких випадках суди більш прискіпливо зважують ступінь обтяження права власності та інші умови, які пропонуються енергетичними підприємствами. Наприклад, має значення платність та відносно незначний обсяг сервітуту, який просив встановити власник вітроелектростанції в одній зі спірних ситуацій, що розглядалася судом. Так, для будівництва ліній електропередач Приморська ВЕС була вимушена укласти близько сотні догово-

рів про встановлення земельних сервітутів, однак деякі із землевласників виявилися категорично проти подібних договірних відносин. Оскільки реалізація цього енергетичного проєкту залежала від успішного прокладання необхідної інфраструктурної мережі, то підприємство звернулося до суду та домагалося встановлення сервітуту в такий спосіб. Суд взяв до уваги потреби у встановленні такого сервітуту, а також його ключові умови, покликані компенсувати незначне обтяження права власності [12]. Хоча у даному випадку було винесено рішення на користь енергетичного підприємства, його не можна ідентифікувати як прояв утилітарного підходу, оскільки судом було проаналізовано та всебічно зважено інтереси і права обох сторін даного правовідношення.

В іншій справі суд повною мірою став на бік власника земельної ділянки, захищаючи його права у спірній ситуації з енергетичною компанією. За обставинами цієї справи ПАТ «Національне енергетична компанія «Укренерго», реалізовуючи пріоритетний для держави інвестиційний проєкт «Будівництво повітряної лінії (ПЛ) 330 кВ Новоодеська – Арциз», мало прокласти лінійний об'єкт енергетичної інфраструктури через земельну ділянку приватної власності, для чого вимагало встановлення сервітуту. Однак, враховуючи, що площа цієї земельної ділянки складає 0,0599 га, площа пропонованого сервітуту покриває 0,0367 га цієї земельної ділянки, а обов'язкові спеціальні зони вздовж такого лінійного об'єкту (охоронна та санітарна зони) вимагають власних обмежень у використанні земельної ділянки, суд дійшов висновку, що встановлення такого земельного сервітуту призведе до того, що землевласник буде фактично позбавлений можливості використовувати свою ділянку. Опираючись на такі міркування, суд відмовив енергетичному підприємству у встановленні земельного сервітуту [13], незважаючи на будь-які утилітарні підходи, що сповідуються нормотворцем відносно енергетики.

На цьому прикладі можна спостерігати виправдане ігнорування утилітарної методології органами правозастосування. Однак такі випадки зустрічаються здебільшого щодо енергетичних об'єктів, які є новими.

Висновки. Проведене дослідження продемонструвало, які методологічні підходи застосовуються під час формування законодавства про земельні сервітути для потреб енергетики. Виявлено поступову активізацію застосування законодавцем утилітарного методологічного підходу під час нормотворення. Такий підхід полягає у цілеспрямованому спрощенні відносин або формального регулювання, що переслідує мету вирішення практичних завдань. Утилітарний підхід ставить у пріоритет вузький практицизм, прагне пристосувати земельні сервітути в інструменти вирішення завдань, для яких вони не призначалися (це знайшло свій прояв у використанні сервітутів для розміщення малих архітектурних форм), або умисно створює гібридний різновид земельних сервітутів для потреб енергетичних та подібних підприємств з метою спрощення здійснення документальних процедур. Яскраво виражений утилітарний підхід, з одного боку, деформує класичну юридичну конструкцію земельного сервітуту, а з іншого боку – робить її гнучкішою, адаптує її до сучасних потреб і умов функціонування енергетичної галузі. Водночас зміна пануючої методології неухильно змінює законодавство і трансформує сам правовий інститут, зокрема зміщується баланс прав та інтересів землевласників та сервітуаріїв.

Важливо, що виявлена методологія утилітарності, яка знайшла свій прояв у формуванні нових різновидів земельно-сервітутних відносин, не повною мірою відтворюється у правозастосуванні. Проведене аналітичне дослідження матеріалів практики показало, що суди диференційовано підходять до розгляду спорів щодо встановлення земельних сервітутів для енергетичних потреб та захисту прав власників земельних ділянок у таких відносинах. Зокрема, у випадках, коли енергетичні об'єкти були зведені (збудовані, розміщені) до виникнення права приватної власності на земельні ділянки, утилітарна методологія застосовується частіше, ніж у випадках, коли виникає потреба у будівництві нових енергетичних об'єктів та встановленні земельних сервітутів для забезпечення їх функціонування.

Література

1. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09.07.2010 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 1. Ст. 1.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12.02.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 21. Ст. 133.

3. Харитонов Є. О., Харитонова О. І., Харитонова Т. Є. Малі архітектурні форми та тимчасові споруди: до проблеми правового регулювання. *Будівельне право: проблеми теорії і практики:* матер. Третьої наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 груд. 2019 р.). Київ-Тернопіль : «Бескиди», 2019. В 2-х ч. Ч. 1. С. 14–18.

4. Ріпенко А. І. Концептуально-правові засади використання земель для містобудівних потреб: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 462 с.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 9-10. Ст. 25.

6. Земельний кодекс України від 25.10.2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

7. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду

цивільних справ про захист права власності та інших речових прав» від 28.01.2013 року № 24-150/0/4-13. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VRR00095 (дата звернення: 01.04.2025 року)

8. Рішення Апеляційного суду Полтавської області від 31.03.2016 року у справі № 544/701/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/56852226# (дата звернення: 01.04.2025 року)

9. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13.07.2016 року у справі № 544/701/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/58976028 (дата звернення: 01.04.2025 року)

10. Рішення Васильківського міськрайонного суду Київської області від 11.09.2024 року у справі № 362/1074/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122191251 (дата звернення: 01.04.2025 року)

11. Постанова Київського апеляційного суду від 29.01.2025 року у справі № 362/1074/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124879117 (дата звернення: 01.04.2025 року)

12. Постанова Верховного Суду від 22.09.2021 року у справі № 325/329/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100179027 (дата звернення: 01.04.2025 року)

13. Рішення Біляївського районного суду Одеської області від 04.12.2024 року у справі № 496/8105/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124330211# (дата звернення: 01.04.2025 року)

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 341
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.11

О. В. Білан
аспірант
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
orcid.org/0009-0003-4564-9620

АДМІНІСТРАТИВНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РАКУРС НА ПРИКЛАДІ BAYERISCHES UMWELTGESETZBUCH (BAYUGB)

Стаття присвячена комплексному дослідженню адміністративно-правових аспектів екологічної політики, зосередженому на аналізі Bayerisches Umweltgesetzbuch (Баварського екологічного кодексу) як сучасного прикладу інтегрованого підходу до охорони довкілля на субнаціональному рівні. Цей нормативно-правовий акт є репрезентативною моделлю ефективного екологічного врядування в умовах багаторівневої державної системи, що поєднує вимоги національного, регіонального та міжнародного права. У статті детально проаналізовано структуру BayUGB, його ключові положення, цілі, принципи та інструменти правового регулювання в сфері охорони навколишнього природного середовища. Особливу увагу приділено адміністративним механізмам реалізації екологічної політики, таким як дозвільна система, контроль та моніторинг, а також процедурі участі громадськості у прийнятті рішень.

Окремо досліджуються переваги функціонування багаторівневої системи екологічного управління в Німеччині, з акцентом на ролі земельних урядів, зокрема уряду Баварії, у реалізації екологічної стратегії в межах загальнонаціонального і європейського правового поля. Проаналізовано співвідношення повноважень федерального центру та суб'єктів федерації, що забезпечує гнучкість та адаптивність у реагуванні на екологічні виклики. У заключній частині статті обґрунтовано доцільність та можливості імплементації кращих практик баварського законодавства в українське правове поле з метою посилення ефективності національної екологічної політики. Автор звертає увагу на потенціал нормативної адаптації з урахуванням принципів сталого розвитку, відкритості, прозорості, правової визначеності та відповідності європейським стандартам, що є ключовими орієнтирами для законодавчої трансформації в Україні.

Ключові слова: екологічна політика, екологічне врядування, сталий розвиток, законодавча інтеграція, європейські стандарти.

Bilan O. V. **ADMINISTRATIVE ASPECTS OF ENVIRONMENTAL POLICY: INTERNATIONAL AND NATIONAL PERSPECTIVE BASED ON THE EXAMPLE OF THE BAYERISCHES UMWELTGESETZBUCH (BAYUGB)**

The article is devoted to a comprehensive study of the administrative and legal aspects of environmental policy, focusing on the analysis of the Bayerisches Umweltgesetzbuch (Bavarian Environmental Code) as a modern example of an integrated approach to environmental protection at the subnational level. This regulatory act serves as a representative model of effective environmental governance within a multi-level state system that combines the requirements of national, regional, and international law. The article provides a detailed analysis of the structure of the BayUGB, its key provisions, objectives, principles, and legal instruments in the field of environmental protection. Special attention is given to the administrative mechanisms for implementing environmental policy, such as the permitting system, control and monitoring procedures, and public participation in decision-making.

The advantages of Germany's multi-level environmental governance system are examined separately, with a particular emphasis on the role of state governments–especially the Bavarian government–in implementing environmental strategy within the broader national and European legal framework. The study explores the division of powers between the federal center and the federal states, which ensures flexibility and adaptability in responding to environmental challenges. In the final part of the article, the feasibility and potential of implementing best practices from Bavarian legislation into the Ukrainian legal framework are substantiated, with the aim of enhancing the effectiveness, coherence, and transparency of Ukraine's national environmental policy. The author highlights the potential for normative adaptation based on the principles of sustainable development, openness, transparency, legal certainty, and compliance with European standards, which serve as key guidelines for legislative transformation in Ukraine.

Key words: environmental policy, environmental governance, sustainable development, legislative integration, European standards.

Постановка проблеми. Екологічна політика України тривалий час залишається вразливою до викликів сучасності, серед яких ключовими є неефективність правозастосування, низький рівень адміністративної координації, відсутність єдиного системного підходу до охорони навколишнього природного середовища, а також брак практичної імплементації міжнародних зобов'я-

© О. В. Білан, 2025

зань. Незважаючи на формальну наявність численних законодавчих актів, стратегій і програм у сфері довкілля, українська екологічна політика характеризується фрагментарністю, нормативною невизначеністю, дублюванням повноважень між державними органами та слабкими механізмами контролю [6, с. 80]. Ситуація ускладнюється повільним процесом євроінтеграції, який вимагає адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, але наштовхується на інституційну інерцію та нестачу адміністративного ресурсу.

Проблемним залишається і рівень участі громадськості в екологічному врядуванні: реалізація принципів Орхуської конвенції в Україні носить переважно декларативний характер, а механізми доступу до інформації, участі у прийнятті рішень та доступу до правосуддя з екологічних питань функціонують неповноцінно. Окремою проблемою є відсутність дієвого екологічного моніторингу, що унеможливлює оперативне реагування на загрози для довкілля. Водночас, в умовах збройної агресії проти України, виклики в екологічній сфері лише загострилися: масштаби екологічних збитків зросли, а спроможність держави до реагування ще більше ослабла.

У такій ситуації актуалізується необхідність глибокої реформи системи адміністративно-правового забезпечення екологічної політики. Проблема полягає у відсутності ефективної інституційної архітектури, яка б дозволила Україні не лише адаптувати європейське екологічне законодавство, але й створити внутрішню систему управління, здатну гарантувати сталий розвиток, прозорість, підзвітність і високий рівень екологічної безпеки [7, с. 126].

З огляду на це, вивчення позитивного досвіду інших країн, зокрема Німеччини та її федеральної землі Баварії, яка успішно поєднує міжнародні стандарти з власними адміністративними практиками, є надзвичайно важливим. Bayerisches Umweltgesetzbuch (BayUGB) може виступати джерелом натхнення для модернізації українського екологічного законодавства, оскільки містить комплексний, кодифікований підхід до врегулювання екологічних питань із чітким розподілом адміністративних функцій, цифровими інструментами управління та широкими можливостями для участі громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового забезпечення охорони довкілля та реформування екологічного управління в умовах децентралізації активно досліджуються як українськими, так і зарубіжними науковцями. В українському науковому просторі вагомий внесок у розробку цієї проблематики зробили В. Андрущенко, М. Шульга, О. Мироненко, І. Каракаш, які аналізують екологічну політику, законодавче забезпечення природоохоронної діяльності та участь громадськості в екологічному управлінні. Особлива увага у вітчизняній науці приділяється питанням децентралізації повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища, проте переважно без системної прив'язки до успішного зарубіжного досвіду [6, с. 79]. У німецькому науково-правовому дискурсі значна увага приділяється нормативному аналізу законів федеральних земель, зокрема Bayerisches Umweltgesetzbuch (BayUGB), як інструменту комплексного врегулювання природоохоронної сфери, що досліджується, зокрема, в роботах Т. Круппа, М. Райнке, Й. Шнайдера [4]. Однак у межах української правової науки системні порівняльні дослідження моделей екологічного управління в контексті адаптації іноземного досвіду, зокрема баварського, до українських реалій залишаються недостатньо розвиненими. Це зумовлює актуальність проведення дослідження, спрямованого на вивчення адміністративно-правових підходів у Баварії та формулювання рекомендацій для удосконалення українського екологічного законодавства в умовах євроінтеграції.

Метою цієї статті є аналіз Bayerisches Umweltgesetzbuch як прикладу ефективної інтеграції адміністративно-правових підходів у сфері довкілля, а також вивчення потенціалу застосування його принципів у контексті вдосконалення українського екологічного законодавства. Особливу увагу приділено проблематиці кодифікації екологічного права, організації адміністративного управління, забезпечення участі громадськості, екологічного моніторингу та інституційної підзвітності, з метою формулювання конкретних пропозицій для реформи української правової системи у сфері охорони навколишнього середовища.

У світлі сучасних екологічних викликів та євроінтеграційного курсу України актуальним є дослідження ефективних моделей екологічного врядування, зокрема досвіду федеральної землі Баварія (ФРН), де впроваджено Bayerisches Umweltgesetzbuch (BayUGB) – кодифікований нормативно-правовий акт у сфері охорони довкілля. Метою дослідження є аналіз адміністративно-правових засад екологічного управління на прикладі Баварії та визначення можливостей їх адаптації до української правової системи.

Завдання дослідження полягають у: характеристиці адміністративно-правових інструментів сталого розвитку; аналізі структури та змісту BayUGB як прикладу регіональної кодифікації екологічного законодавства; виявленні ключових принципів (децентралізація, субсидіарність, прозорість, участь громадськості); порівнянні німецької та української моделей екологічного врядування; розробці пропозицій щодо удоскона-

лення вітчизняного законодавства з урахуванням європейських стандартів і баварського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Сучасні глобальні екологічні виклики – такі як зміна клімату, деградація екосистем, забруднення довкілля та втрата біорізноманіття – потребують від держав формування цілісної, інтегрованої та ієрархічно узгодженої системи управління природоохоронною сферою. У цьому контексті ключову роль відіграє адміністративно-правовий механізм, що забезпечує ефективну імплементацію міжнародних екологічних зобов'язань (зокрема положень Орхуської конвенції, Паризької кліматичної угоди, Рамкової водної директиви ЄС) у національне правове поле [5].

Особливе значення має злагоджене функціонування інституцій державного управління охороною довкілля на всіх рівнях – від центрального до місцевого. При цьому фундаментальними принципами екологічного адміністрування виступають правова визначеність, субсидіарність, прозорість і підзвітність. У цьому аспекті значний науковий та практичний інтерес становить досвід держав із розвиненими системами екологічного управління, зокрема Федеративної Республіки Німеччина.

Німеччина вирізняється поліцентричною моделлю екологічного врядування, в межах якої повноваження в сфері охорони довкілля розподілені між федеральним урядом, урядами федеральних земель та муніципалітетами. Такий підхід забезпечує гнучкість правового регулювання, адаптацію норм до регіональних екологічних потреб і сприяє ширшому залученню громад до процесу прийняття управлінських рішень [1].

Особливої уваги заслуговує екологічна політика федеральної землі Баварія, яка в межах своєї законодавчої компетенції прийняла Bayerisches Umweltgesetzbuch (BayUGB) – Баварський екологічний кодекс (2019). Цей нормативний акт є прикладом кодифікації норм екологічного права на рівні суб'єкта федерації та створює комплексну адміністративно-правову рамку для реалізації екологічної політики на регіональному рівні [3, с. 380].

BayUGB охоплює широкий спектр регулювання – від кліматичної стратегії, охорони вод і повітря, управління відходами – до процедур громадської участі, міжвідомчої координації та оцінки впливу на довкілля (Umweltverträglichkeit sprüfung). З адміністративно-правової точки зору Кодекс втілює принципи децентралізації, правової визначеності, ефективності управлінських процедур та інтегрованого управління. Ключовим інструментом забезпечення екологічної безпеки виступає Umweltverträglichkeitsprüfung, що поєднує юридичні, технічні та соціальні аспекти сталого розвитку [3, с. 458].

BayUGB також виконує функцію імплементації норм міжнародного та європейського екологічного права, виступаючи своєрідним «мостом» між глобальними зобов'язаннями та практикою адміністративного управління. Зокрема, Кодекс містить положення щодо забезпечення участі громадськості у процесах ухвалення рішень (відповідно до Орхуської конвенції), а також передбачає інструменти реалізації положень кліматичних угод і директив ЄС.

Інституційна модель, закладена в BayUGB, передбачає чітке розмежування повноважень між земельними органами, адміністраціями округів та муніципалітетами, що забезпечує реалізацію принципу субсидіарності та адаптацію екологічної політики до локальних потреб [9, с. 81]. Особливу увагу слід звернути на наявність міжсекторальних координаційних механізмів – між екологічними, фінансовими, земельними та інфраструктурними відомствами – що дозволяє досягати синергії у впровадженні природоохоронної політики.

З огляду на євроінтеграційний курс України та нагальну потребу у вдосконаленні національного екологічного законодавства відповідно до acquis communautaire, досвід Баварії є надзвичайно цінним об'єктом для порівняльного аналізу та можливої адаптації.

Застосування засад, закладених у BayUGB, зокрема багаторівневого управління, інтеграції міжнародних стандартів, ефективного адміністративного контролю та забезпечення участі громадськості, здатне підвищити дієвість української системи екологічного врядування.

Таким чином, баварська модель, реалізована через BayUGB, є зразком ефективного адміністративно-правового механізму реалізації політики сталого розвитку та правової екологічної держави. Її аналіз та адаптація можуть стати основою для формування сучасної української екологічної політики, побудованої на принципах прозорості, участі, підзвітності та правової визначеності.

Незважаючи на спільну мету – ефективний захист довкілля, адміністративно-правові моделі Баварії та України істотно різняться за структурною організацією, ступенем децентралізації, інституційною спроможністю та рівнем реалізації міжнародних зобов'язань.

У Німеччині, зокрема в Баварії, екологічна політика реалізується в межах багаторівневої системи з чітким розподілом повноважень між різними рівнями врядування. BayUGB демонструє системний підхід до кодифікації екологічного права, який адаптує європейські та міжнародні норми до місцевих умов. Децентралізація та субсидіарність дозволяють досягти високого рівня узгодженості між плануванням, регулюванням і контролем у сфері охорони довкілля [3, с. 581].

В Україні ж екологічна політика залишається централізованою, із фрагментарним і суперечли-

вим законодавчим полем. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері охорони довкілля, попри конституційне закріплення, на практиці реалізуються лише частково. Брак фінансових, кадрових і правових ресурсів, а також обмежена адміністративна автономія стримують ефективну реалізацію екологічної політики на місцях.

Імплементація міжнародних зобов'язань також є проблемною. Попри ратифікацію Орхуської конвенції, практичні механізми участі громадськості в Україні залишаються слабко розвиненими: рівень прозорості низький, а процедури публічного обговорення – формалізовані. Натомість у Баварії такі механізми інтегровані в адміністративні процедури через BayUGB, що гарантує належне врахування громадської думки [11, с. 278].

У контексті реформи публічного адміністрування та євроінтеграції України актуальним постає запровадження ефективної, децентралізованої та системної моделі управління у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Однією з основних рекомендацій є закріплення децентралізованої моделі в екологічному законодавстві. На відміну від централізованої моделі в Україні, у Баварії управління в екологічній сфері здійснюється переважно через структури на рівні земель і муніципалітетів, що дозволяє ефективно реагувати на локальні екологічні виклики [2]. Враховуючи це, доцільним є внесення змін до Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про місцеве самоврядування в Україні» шляхом доповнення їх новими положеннями про самостійні повноваження органів місцевого самоврядування у сфері довкілля, включаючи затвердження локальних екологічних планів, контроль за дотриманням екологічного законодавства на території громади, повноваження щодо участі в екологічній експертизі та стратегічній оцінці. Крім того, доцільно запровадити у законодавстві поняття «регіонального екологічного управління» з чітким розмежуванням компетенції між центральними органами влади, обласними державними адміністраціями, військовими адміністраціями (у разі потреби) та органами місцевого самоврядування.

Іншою важливою пропозицією є нормативне регулювання локальних екологічних стратегій. На відміну від України, де більшість стратегій є загальнодержавними та слабо прив'язані до потреб місцевих громад, у Баварії передбачено територіальне планування з урахуванням екологічних ризиків та природних особливостей регіону. У зв'язку з цим доцільно внести зміни до Законів України «Про стратегічну екологічну оцінку» та «Про регіональний розвиток», передбачивши обов'язкову інтеграцію екологічного компоненту в усі регіональні стратегії розвитку та створення локальних планів дій у сфері екології (на рівні ОТГ), які мають статус нормативного акту органу місцевого самоврядування. Важливим кроком є інституційне закріплення ролі екологічних відділів на місцях. У багатьох регіонах України наразі відсутні або фактично не функціонують екологічні підрозділи в структурах місцевої влади, що знижує ефективність реалізації екологічної політики.

Пропонується внести зміни до Типових структур виконавчих органів місцевих рад та Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», передбачивши обов'язкове створення екологічного управління/відділу у кожному муніципалітеті з населенням понад 10 тис. осіб і надавши цим підрозділам нормативно визначений перелік функцій: контроль, планування, збір екологічної інформації, участь у СЕО, екопросвіта тощо.

Для забезпечення участі громадськості на місцевому рівні пропонується внести зміни до Закону України «Про доступ до публічної інформації», закріпивши обов'язок органів місцевого самоврядування публікувати екологічну інформацію в машиночитному форматі, забезпечувати онлайн-обговорення проектів рішень, які можуть вплинути на стан довкілля, а також створювати громадські екологічні ради при кожній обласній адміністрації з правом дорадчого голосу.

З метою покращення системи екологічного моніторингу пропонується внести зміни до Закону України «Про державну систему моніторингу довкілля», передбачивши створення регіональних моніторингових центрів, які адаптуватимуть загальнонаціональні методики до умов регіону, взаємодіятимуть із науковими установами, громадами та бізнесом, а також зобов'язані публікувати інтерактивні карти забруднення, ризиків та стану природних ресурсів.

Враховуючи досвід Баварії, також доцільно доповнити Закон України «Про співробітництво територіальних громад» розділом щодо екологічної співпраці, який дозволить створювати спільні служби з екологічного контролю та реалізовувати міжмуніципальні проєкти з управління відходами, охорони лісів, збереження річок.

Реалізація запропонованих змін сприятиме не лише підвищенню ефективності державної екологічної політики, а й її адаптації до реальних потреб і потенціалу регіонів України. Баварська модель демонструє, що успішна охорона довкілля можлива лише за умови тісної співпраці між державою, місцевим самоврядуванням і громадянами. Внесення відповідних змін до українського законодавства з урахуванням зазначених рекомендацій забезпечить сталу, децентралізовану й правову модель екологічного управління, що відповідатиме як європейським стандартам, так і українському контексту.

Висновки. Bayerisches Umweltgesetzbuch (BayUGB) є прикладом сучасного адміністративно-правового регулювання у сфері охорони довкілля, що характеризується системністю, чітким розподілом повноважень, інтеграцією принципів сталого розвитку та прозорістю управління. Закон ефективно об'єднує різні галузі екологічного права, сприяє узгодженості рішень та правовій визначеності, а також забезпечує активну участь громадськості відповідно до Орхуської конвенції.

Впровадження цифрових інструментів моніторингу та відкритих екологічних даних підвищує ефективність контролю та доступ до інформації. У порівнянні з українським законодавством виявляються проблеми, такі як відсутність єдиного кодифікованого акту, фрагментарність нормативно-правових джерел, недостатня інституційна взаємодія та обмежена участь громадськості. Досвід Баварії є цінним для України і може бути використаний для кодифікації екологічного законодавства, удосконалення адміністративних процедур, розвитку цифрового моніторингу, розширення повноважень регіональних органів та адаптації міжнародних стандартів. BayUGB демонструє ефективну модель екологічного управління на регіональному рівні, яка може бути орієнтиром для реформування системи охорони довкілля в Україні.

Література

1. Bayerisches Staatsministerium für Umwelt und Verbraucherschutz. Umweltpolitik in Bayern – Ziele, Maßnahmen und Herausforderungen. München: StMUV, 2022. Режим доступу: https://www.umweltministerium.bayern.de (дата звернення: 10.04.2025).

2. Bayerisches Umweltgesetzbuch (BayUGB) vom 23. Dezember 2020 (GVBl. S. 664, BayRS 2129-2-U). Режим доступу: https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayUGB (дата звернення: 10.04.2025).

3. Dauner-Lieb, B., Schneider, J. P. Umweltrecht. 15. Aufl. München: C.H. Beck, 2022. 608 с.

4. Gawel, E. Umweltökonomie und Umweltrecht in föderalen Systemen: Strukturen und Reformoptionen in Deutschland // Zeitschrift für Umweltpolitik & Umweltrecht. 2021. H. 2. C. 123–140.

5. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція). 1998. Режим доступу: https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention (дата звернення: 10.04.2025).

6. Лазор, Н. В. Екологічна політика: сучасні виклики та перспективи розвитку в Україні / Н. В. Лазор // Економіка та держава. 2021. № 3. С. 78–82.

7. Семчик, О. І. Адміністративно-правовий механізм охорони довкілля в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення / О. І. Семчик // Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 124–128.

8. Schink, A., Schlacke, S. (Hrsg.). Umweltrecht. 6. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2021. 980 с.

9. Stüer, B. Öffentliches Umweltrecht. 10. Aufl. Köln: Heymanns Verlag, 2020. 950 с.

10. Верховна Рада України. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.

11. Wegener, B. Föderalismus und Umweltpolitik: Die Rolle der Bundesländer am Beispiel Bayerns // Bayerische Verwaltungsblätter. 2020. H. 7. C. 289–295.

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.12

І. В. Глиняний
доктор філософії, доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7573-1658

В. В. Марчук
асистент кафедри міжнародної та кримінальної юстиції
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-8545-9114

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дослідження охоплює питання організації та функціонування поліцейських підрозділів в умовах підвищеної загрози національній безпеці, зміни в системі управління та координації дій правоохоронних органів, а також адаптації правових та адміністративних процедур до нових умов. Особлива увага приділяється механізмам забезпечення громадської безпеки, підтриманню правопорядку, захисту прав і свобод громадян, а також взаємодії поліції з військовими структурами та органами державної влади. Дослідження спрямоване на виявлення проблемних аспектів та розробку рекомендацій щодо вдосконалення публічного адміністрування в цій сфері для підвищення ефективності роботи Національної поліції в умовах воєнного стану.

У ході дослідження розглядаються також питання кадрової політики в умовах воєнного стану, зокрема, в контексті підвищення їхньої готовності до дій в екстремальних умовах. Аналізується вплив воєнного стану на морально-психологічний стан поліцейських, а також на їхню взаємодію з цивільним населенням. Завдяки системному підходу до вивчення проблематики, а також використанню як теоретичних, так і емпіричних методів дослідження, робота сприяє глибшому розумінню особливостей публічного адміністрування Національної поліції України в умовах воєнного стану та формуванню науково обґрунтованих рекомендацій для підвищення ефективності її діяльності в надзвичайних ситуаціях.

В рамках дослідження аналізується протидія організованій злочинності а також діяльність Національної поліції України у сфері забезпечення кібербезпеки та протидії гібридній інформаційній війні в умовах воєнного стану, актуальність якої поступово зростає з розвитком сучасних інформаційних технологій.

У рамках роботи також аналізуються механізми контролю та підзвітності поліції під час воєнного стану, включаючи внутрішній моніторинг та взаємодію з міжнародними організаціями на підставі змін Закону України «Про Національну поліцію України». Дослідження висвітлює важливість прозорості та підзвітності в діяльності поліції для підтримки довіри громадян, особливо в умовах режиму воєнного стану.

Ключові слова: Національна поліція України, режим воєнного стану, публічне адміністрування, організована злочинність, кадрова політика, підвищення кваліфікації, кіберзлочинність.

Hlynianyi I. V., Marchuk V. V. **PUBLIC ADMINISTRATION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW**

The article covers the issues of organization and functioning of police units in conditions of increased threat to national security, changes in the system of management and coordination of actions of law enforcement agencies, as well as adaptation of legal and administrative procedures to new conditions. Particular attention is paid to the mechanisms of ensuring public safety, maintaining law and order, protecting the rights and freedoms of citizens, as well as the interaction of the police with military structures and state authorities. The study is aimed at identifying problematic aspects and developing recommendations for improving public administration in this area in order to increase the effectiveness of the work of the National Police under martial law.

In the course of the study, the issue of personnel policy in the conditions of martial law is also considered, in particular, in the context of increasing their readiness to act in extreme conditions. The impact of martial law on the moral and psychological state of police officers, as well as on their interaction with the civilian population, is analyzed. Thanks to a systematic approach to the study of the problem, as well as the use of both theoretical and empirical research methods, the work contributes to a deeper understanding of the peculiarities of the public administration of the National Police of Ukraine under martial law and the formation of scientifically based recommendations to increase the effectiveness of its activities in emergency situations.

Within the framework of the study, the fight against organized crime is analyzed, as well as the activities of the National Police of Ukraine in the field of ensuring cyber security and countering hybrid information warfare in the conditions of martial law, the relevance of which is gradually increasing with the development of modern information technologies.

The article also analyzes the mechanisms of control and accountability of the police during martial law, including internal monitoring and interaction with international organizations based on changes to the Law of Ukraine «On

© І. В. Глиняний, В. В. Марчук, 2025

the National Police of Ukraine». The study highlights the importance of transparency and accountability in police operations to maintain public trust, especially under martial law.

Key words: National Police of Ukraine, martial law, public administration, organized crime, personnel policy, professional development, cybercrime.

Постановка проблеми. У сучасних умовах військового конфлікту на території України, виникає нагальна потреба переосмислення підходів до публічного адміністрування, зокрема в діяльності Національної поліції України. Воєнний стан вимагає від правоохоронних органів ефективної адаптації до нових викликів, включаючи підтримання громадської безпеки, правопорядку та захисту прав громадян в умовах постійної загрози.

Основна проблема полягає у недостатньо розроблених механізмах та інструментах, які б забезпечували оперативне реагування Національної поліції на надзвичайні ситуації, пов'язані з військовими діями. Це включає як проблеми нормативно-правового забезпечення, так і питання кадрової підготовки, внутрішньої координації, взаємодії з іншими державними структурами та громадськістю.

Під час воєнного стану Національна поліція Україна стикається з багатьма проблемами на які повинна швидко реагувати, як протидія організованій злочинності, а також забезпечення кібербезпеки та протидії гібридній інформаційній війні в умовах воєнного стану, актуальність якої поступово зростає з розвитком сучасних інформаційних технологій.

Додатково ускладнює ситуацію необхідність дотримання прав і свобод людини під час здійснення поліцейських функцій, що в умовах воєнного стану може бути суттєво ускладнене. Існує ризик того, що без належних механізмів контролю та підзвітності поліція може зіткнутися з труднощами у забезпеченні належного балансу між необхідністю підтримання порядку і повагою до прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження про аналіз та вдосконалення публічного адміністрування Національної поліції України, її кадрової та організаційної діяльності заслуговують роботи вчених М.В. Ковалів, В.О. Іваха, Г.В. Атаманчука, А.П. Альохіна, О.М. Бандурки, К.Л. Бугайчука, М.О. Живки, О.В. Герасименко, Ю.В. Орлов, М.В. Коваліва, Н.Р. Нижника, О.Д. Оболенського, В.В. Сокуренко, В.В. Доценко.

Метою статті є проведення комплексного аналізу особливостей публічного адміністрування Національної поліції України в умовах воєнного стану та розробка рекомендацій щодо вдосконалення її діяльності з метою підвищення ефективності підтримання громадської безпеки, правопорядку та захисту прав громадян. Стаття має на меті виявити існуючі проблеми в організації та управлінні поліцейськими підрозділами в умовах військового конфлікту, а також запропонувати інноваційні підходи для адаптації правових, адміністративних та кадрових процесів поліції до викликів, що виникають в таких екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України відіграє ключову роль у забезпеченні громадського порядку та безпеки, захисті прав і свобод громадян, особливо в умовах нестабільності та зовнішніх загроз. З моменту введення воєнного стану на території України, перед правоохоронними органами постали нові виклики, які вимагають оперативного і ефективного реагування. Умови військового конфлікту суттєво змінюють контекст діяльності поліції, підвищуючи вимоги до організації роботи, координації з іншими державними структурами, а також до дотримання прав людини в ситуаціях надзвичайної важливості.

Сучасні реалії вимагають переосмислення існуючих підходів до публічного адміністрування поліції, адаптації правових і адміністративних механізмів до умов воєнного стану. Важливими стають питання забезпечення ефективної роботи поліції в умовах підвищеної загрози, підтримання морально-психологічного стану співробітників, а також налагодження комунікації з населенням та іншими силовими структурами. Недостатня підготовка системи публічного адміністрування до таких умов може призвести до негативних наслідків, як для правоохоронної системи, так і для суспільства в цілому.

Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [1] та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2]. Співробітники Національної поліції України мають право вживати необхідних заходів для забезпечення оборони України. Також, в умовах воєнного стану органи Національної поліції України переходять на посилений режим несення служби.

Нещодавно народні депутати ухвалили Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану» [3].

Закон мав на меті оптимізацію діяльності Національної поліції України під час воєнного стану, зокрема треба звернути увагу на такі зміни в п. 36 статті 23 Закону України «Про Національну полі-

цію України». Відтепер за письмовим запитом в установленому законом порядку Національна поліція України безоплатно одержує від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання визначених цим Законом завдань та повноважень поліції, у тому числі стосовно військовополонених, у вигляді та у формі, що зазначені в такому запиті [4].

Також п. 39 який встановлює, що у межах визначеної законодавством компетенції Національна поліція України здійснює розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень [4].

Також згідно п. 42 та 43 здійснює співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європолом) та діє як Національний контактний пункт між компетентними органами України та Європолом [4].

Розширення повноважень також були з боку заходів для запобігання, виявлення та припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден над визначеною територією чи об'єктом із спеціальним режимом або над місцем здійснення спеціального поліцейського контролю, проведення операцій із припинення правопорушення [4].

Звичайно, під час воєнного стану Національна поліція України потребує розширення повноважень, але також одночасно з розширенням повноважень така посада потребує все більш кваліфікованих працівників, які зможуть використовувати такі повноваження без порушення демократичних принципів України, Конституції та інших міжнародних засад.

Додатковою проблемою вищезазначеної тези є також зміна в Законі «Про Національну поліцію України» стосовно того, що під час дії режиму воєнного стану атестування поліцейських не проводиться. Рішення про переведення поліцейських на іншу посаду приймає керівник відповідного підрозділу, беручи до уваги інтереси служби [4].

Звичайно, атестування працівників Національної поліції України під час воєнного стану є складним організаційним завданням, але проводити підвищення кваліфікації таких працівників та обов'язкове роз'яснення стосовно нових повноважень Національної поліції України під час воєнного стану є необхідною умовою підготовки працівників до праці в ймовірно екстрених умовах.

Тільки зазначені вище зміни в повноваженнях Національної поліції доводять те, що зазначений державний орган є одним із основних органів держаної влади в цивільному секторі, який захищає народ України під час режиму воєнного стану, у зв'язку з чим зростає потреба оптимізації його публічного адміністрування.

Це може стосуватися різноманітних сфер публічного адміністрування Національної поліції України, наприклад оптимізації психологічного стану працівників вищезазначеного державного органу. Протидія негативному інформаційно-психологічному впливу є новим, специфічним завданням психологічного супроводу працівників поліції і може забезпечуватися інтерактивними методами навчання.

Наприклад, розроблений тренінг «Інформаційно-психологічна безпека» у науковій праці В.В. Доценко «Особливості психологічного супроводу працівників поліції в умовах війни» може стати суттєво корисним для працівників Національної поліції України [5].

Як зазначає автор, це може призвести до розвитку навичок критичного мислення у поліцейських, навичок швидкої адаптації до екстрених умов та аналізу інформації, знання про дезінформацію, фейки, навичок протидії маніпуляціям свідомістю та поширення чуток, розвиток навичок протидії маніпулятивним впливам.

Інформаційна та ідеологічна боротьба є одним із головних напрямів впливу в умовах війни, тому психологічна праця з одним із найважливіших державних органів під час дії воєнного стану є суттєво корисною реформацію публічного адміністрування Національної поліції України у майбутньому.

Що стосується умов підготовки кваліфікованих кадрів, то Національна поліція України під час воєнного стану характеризується посиленим варіантом несення служби. Однак позитивною відмінністю в окремих органах та підрозділах поліції є виділення спеціальних підрозділів, група окремих поліцейських, які мають змогу підвищити свою професійну, фізичну та спеціальну підготовку і успішно здійснювати окремі види адміністративної діяльності. Прикладами можуть бути підрозділи спеціального призначення, групи спеціального хімічного захисту, снайпери, фахівці з відео фіксації та зв'язку [4].

Об'єктивно, такий підхід є найбільше ефективним, враховуючи, що не всі поліцейські регулярно використовують або застосовують зброю, спеціальні засоби чи фізичну силу. З метою підвищення ефективності протидії диверсіям та злочинам із застосуванням зброї, які можуть регулярно відбуватися на всій території України в умовах війни, доцільно до складу спеціальних підрозділів включати поліцейських, які мають найбільший досвід роботи у військовій сфері. Це зайвий раз доводить необхідність проводження навчання

працівників Національної поліції України, підвищення їх кваліфікації під час виконання обов'язків, а також можливо електронного тестування на знання нових реформації в законодавстві стосовно поліцейською діяльності під час дії режиму воєнного стану за допомогою інформаційних технологій.

Під час режиму військового стану також зростає загроза з боку кіберзлочинності. Так, загальновідомо, що стабільна робота банківської справи, авіаперевезень, великих компаній та бізнесу в цілому базується на комунікації за допомогою електронних засобів. Стабільна робота підприємств і бізнесу в цілому базується на комунікації за допомогою електронних засобів, і це не зазначаючи працю державних органів України, які також є залежними від стабільності роботи інформаційних технологій.

Як зазначає І.Д. Казанчук та А.В. Колотовець згідно з офіційною статистикою, з 1998 по 2021 рік кількість виявлених кібер злочинів зросла приблизно в 7,5 разів [6]. За час війни кількість злочинів, скоєних у кіберпросторі, зросла в двічі. Тому наявним викликом є оптимізація діяльності правоохоронних органів в умовах величезної кількості дезінформації, яка поширюється сьогодні, та швидке реагування на такі злочини.

Згідно з законом України «Про Національну поліцію України» поліція в установленому законом порядку протидіє злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури які загрожують безпеці населення та порушують функціонування систем життєзабезпечення, захищає інтереси об'єктів критичної інфраструктури, суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі, запобігає та розкриває кіберзлочинність проти об'єктів критичної інфраструктури [4].

Звісно, протидія кіберзлочинності ще потребує вдосконалення з боку законодавства України в сфері підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України, встановлення нових правових визначень стосовно віртуальних активів, дезінформації, кібер нападу з боку країн агресорів на інформаційний простір України, а також запровадження ефективних правових механізмів та інструкцій протидії таким негативним явищам.

Ще одним викликом під час публічного адміністрування органів Національної поліції України в умовах режиму воєнного стану є організована злочинність.

В умовах навантаження правоохоронної системи у зв'язку з режимом воєнного стану ризик будь-якої злочинності значно зростає, що вже було проаналізовано на прикладі кіберзлочинності, але окремою небезпекою є організована злочинність, що традиційно становить велику небезпеку для прав і свобод громадян незалежною демократичної країни.

Національна поліція України завжди створювали як превентивні, так правозахисні заходи протидії організованої злочинності. Такий приклад можна простежити в науковій праці О.В. Герасименко та Ю.В. Орлова, де розглядалась проведена в кінці лютого 2022 року Департаментом стратегічних розслідувань, спільно з Головним слідчим управлінням Національної поліції та Офісом Генерального прокурора, безпрецедентної масштабної спеціальної операції з ліквідації діяльності наркокартелю в місті Кривий Ріг Дніпропетровської області. Для проведення заходів було задіяно понад 1200 правоохоронців. За результатами вказаної операції задокументовано діяльність злочинної спільноти «Двадцатівські», яка складалась з трьох злочинних організацій та шести організованих злочинних груп [7].

Такі приклади підтверджують потребу в вдосконалені законодавства, зокрема з боку забезпечення регламентованої чіткої взаємодії між державними правоохоронними органами України, Національної поліції України, Департаментом стратегічних розслідувань та територіальними підрозділами Служби безпеки України, а також міжнародними організаціями, такими як Європол ті Інтерпол.

Сучасна організована злочинність все більше буде використовувати сучасні технологій, від ІТ до БПЛА, тому Національній поліцій України завжди повинно буде реформувати свої підрозділи як задля превентивної діяльності, так і для реальної протидії таких загроз в комунікації з іншими державними органами України.

Висновки. В ході проведеного дослідження було проаналізовано основні виклики та особливості публічного адміністрування Національної поліції України в умовах воєнного стану. Виявлено, що ефективність роботи поліції в таких умовах значною мірою залежить від адаптації існуючих управлінських підходів до нових реалій, посилення координації з іншими державними структурами та забезпечення належного рівня підготовки особового складу. Поряд із цим, важливою складовою є дотримання прав і свобод громадян, навіть в умовах підвищеної загрози національній безпеці.

Аналіз нормативно-правової бази, що регламентує діяльність поліції під час воєнного стану, вказав на необхідність її вдосконалення з метою забезпечення більш гнучких і оперативних механізмів реагування на виклики, пов'язані з військовими діями. Особлива увага була приділена питанням внутрішньої організації роботи поліції, кадрової політики та морально-психологічного забезпечення співробітників, що є критично важливими для ефективного виконання завдань в екстремальних умовах.

На основі проведеного дослідження були сформульовані рекомендації щодо вдосконалення публічного адміністрування Національної поліції України, які включають розвиток правових інструментів, підвищення рівня підготовки поліцейських кадрів, оптимізація протидія кіберзлочинності, а також ефективна протидія організованої злочинності в умовах воєнного стану. Впровадження цих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності роботи поліції, збереженню правопорядку та громадської безпеки, а також забезпеченню захисту прав і свобод громадян навіть в умовах надзвичайної ситуації.

Важливо також підкреслити, що в умовах воєнного стану поліція має не лише виконувати свої основні функції, але й діяти як важливий елемент національної стійкості, підтримуючи моральний дух населення та забезпечувати довіру громадян до державних інститутів. Ефективне публічне адміністрування Національної поліції в цей період є запорукою не тільки оперативної реакції на поточні виклики, але й довгострокової стабільності та безпеки в країні.

Література

1. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

2. Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відомості Верховної Ради 2015, № 28, ст.250 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

3. Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text.

4. Закон України «Про Національну поліцію України», відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

5. В.В. Доценко «Особливості психологічного супроводу працівників поліції в умовах війни», збірник тез всеукраїнського міжвідомчого психологічного форуму (м. Київ, 30 червня 2022 року) URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5467b19a-8360-4562-be49-522fe0e67566/content.

6. І. Д. Казанчук та А. В. Колотовець «Організаційно-правові аспекти діяльності Національної поліції України у сфері забезпечення кібербезпеки та протидії гібридній інформаційній війні в умовах воєнного стану» URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c9fe092a-3368-4409-9df1-8d6707919e98/content.

7. О. В. Герасименко та Ю. В. Орлов «Проблеми протидії організованій злочинності в умовах війни: від актуальних викликів до стратегічного управління» вісник кримінологічної асоціації України.2023.no1(28) URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/39/16.

УДК 342.74:343.352(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.13

О. Ю. Дубинський
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри морського та господарського права
факультету морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова,
заслужений працівник освіти України
orcid.org/0000-0002-5272-8365

С. І. Маркін
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та конституційного права
факультету морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова,
адвокат
orcid.org/0009-0005-8756-2616

СИСТЕМА ОРГАНІВ ПРАВООХОРОННОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу основних органів правоохоронної спрямованості, що формують основу системи запобігання корупції в Україні. Розглянуто правові та організаційні аспекти діяльності цих органів у сфері запобігання корупції, їх місце в системі антикорупційної політики України, а також основні виклики, з якими вони стикаються у своїй роботі. Особлива увага приділена аналізу сучасних інструментів запобігання корупції, які застосовуються цими органами, та перспективам їх удосконалення в контексті євроінтеграційного курсу України. Наголошено, що центральну роль у запобіганні та протидії корупції відіграють правоохоронні органи. Їхня діяльність спрямована не лише на виявлення та розслідування корупційних правопорушень, але й на попередження таких проявів через ефективну превентивну політику. Вказано на необхідність вдосконалення їхньої роботи в умовах реформування правової системи України та євроінтеграційного процесу. Підкреслено вагомість для ефективності діяльності цих органів, їх взаємодію з іншими державними інституціями та громадянським суспільством, адже від результативності їхньої роботи залежить рівень довіри населення до влади, стабільність державного управління та поступальний розвиток нашої держави.

Зроблено висновок, що ефективність запобігання корупції значною мірою залежить від системного підходу до організації діяльності правоохоронних органів. Це включає чіткий розподіл функцій між суб'єктами протидії корупції, координацію їхньої роботи, а також забезпечення належного рівня професійної підготовки кадрів. Важливим аспектом є створення умов для незалежності правоохоронних органів від політичного впливу, що дозволить уникнути вибіркового підходу до боротьби з корупцією. Окрім того, запобігання корупції потребує впровадження сучасних антикорупційних механізмів, заснованих на міжнародних стандартах та найкращих практиках, з-поміж яких фінансовий моніторинг, ефективна система декларування доходів і майна посадових осіб, а також використання цифрових технологій для підвищення прозорості діяльності державних органів.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, правоохоронні органи, превентивні заходи, фінансовий моніторинг, система декларування доходів, суб'єкти протидії корупції.

Dubynskyy O. Yu., Markin S. I. **SYSTEM OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF CORRUPTION PREVENTION IN UKRAINE**

The article is devoted to the analysis of the main law enforcement agencies that form the basis of the corruption prevention system in Ukraine. The legal and organizational aspects of the activities of these agencies in the field of corruption prevention, their place in the system of anti-corruption policy of Ukraine, as well as the main challenges they face in their work are considered. Special attention is paid to the analysis of modern corruption prevention tools used by these agencies and the prospects for their improvement in the context of Ukraine's European integration course. It is emphasized that law enforcement agencies play a central role in preventing and combating corruption. Their activities are aimed not only at identifying and investigating corruption offenses, but also at preventing such manifestations through effective preventive policies. The need to improve their work in the context of reforming the legal system of Ukraine and the European integration process is indicated. The importance of the effectiveness of these bodies, their interaction with other state institutions and civil society, is emphasized, because the level of public trust in the authorities, the stability of public administration and the progressive development of our state depend on the effectiveness of their work.

It is concluded that the effectiveness of corruption prevention largely depends on a systemic approach to organizing the activities of law enforcement agencies. This includes a clear division of functions between the subjects of combating corruption, coordination of their work, as well as ensuring an appropriate level of professional training of personnel. An important aspect is the creation of conditions for the independence of law enforcement agencies from

© О. Ю. Дубинський, С. І. Маркін, 2025

political influence, which will avoid a selective approach to the fight against corruption. In addition, the prevention of corruption requires the implementation of modern anti-corruption mechanisms based on international standards and best practices, including financial monitoring, an effective system of declaring income and property of officials, as well as the use of digital technologies to increase the transparency of the activities of state bodies.

Key words: corruption, corruption prevention, law enforcement agencies, preventive measures, financial monitoring, income declaration system, anti-corruption actors.

Постановка проблеми. Корупція є однією з найбільших загроз для демократичного розвитку та економічної стабільності будь-якої держави. Вона підриває довіру громадян до державних інституцій, створює несприятливі умови для інвестицій та економічного зростання, а також негативно впливає на правову систему країни. У контексті України, яка перебуває на шляху реформування та євроінтеграції, боротьба з корупцією є однією з ключових умов для забезпечення верховенства права та сталого розвитку.

Правоохоронні органи відіграють центральну роль у запобіганні та протидії корупції. Їхня діяльність спрямована не лише на виявлення та розслідування корупційних правопорушень, але й на попередження таких проявів через ефективну превентивну політику. У цьому контексті важливо дослідити правовий статус, функції та повноваження правоохоронних органів як суб'єктів запобігання корупції в Україні, а також оцінити ефективність їхньої діяльності в умовах сучасних викликів.

Актуальність дослідження ролі правоохоронних органів у запобіганні корупції також обумовлена необхідністю вдосконалення їхньої роботи в умовах реформування правової системи України та євроінтеграційного процесу. Питання ефективності діяльності цих органів, їх взаємодії з іншими державними інституціями та громадянським суспільством потребують глибокого аналізу. Саме від результативності їхньої роботи залежить рівень довіри населення до влади, стабільність державного управління та поступальний розвиток нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика запобігання корупції є надто багатогранною і глобальною, а тому в науковому плану отримала досить широке висвітлення, зокрема у працях: О. Бандурки, Н. Бортник, М. Віхляєва, В. Гвоздецького, Б. Головкіна, І. Дмитрук, О. Дрозда, С. Єсімова, В. Заросила, М. Коваліва, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Литвинова, Ю. Ломжець, В. Ортинського, С. Пєткова, С. Сороки, Н. Христинченко та ін.

Метою цієї статті є аналіз ролі правоохоронних органів у системі запобігання корупції, висвітлення нормативно-правових засад їхньої діяльності, а також виявлення основних проблем і перспектив удосконалення їхньої роботи.

Виклад основного матеріалу. Корупція залишається однією з найгостріших проблем сучасного українського суспільства, яка негативно впливає на всі сфери державного управління, економіки, соціального життя та міжнародного іміджу країни. Успішна боротьба з цим явищем вимагає комплексного підходу, де ключову роль відіграють правоохоронні органи. Їх діяльність спрямована не лише на виявлення та розслідування корупційних злочинів, але й на попередження їх виникнення через реалізацію превентивних заходів.

На думку І. М. Дмитрук та Ю. В. Ломжець, корупційні прояви можуть мати як політичний, так і економічний характер. Зокрема, політична корупція спричиняє виникнення неконтрольованої політичної ситуації в державі, що становить серйозну загрозу для демократичних інститутів та балансу між різними гілками влади. Економічна корупція, у свою чергу, негативно впливає на ефективність функціонування ринкових механізмів і державного регулювання.

Таким чином, науковці дійшли висновку, що для формування ефективного механізму реалізації адміністративно-правових заходів із запобігання та протидії корупції в органах державної влади України необхідно: враховувати історичний та міжнародний досвід; впроваджувати наукові дослідження та успішні міжнародні практики боротьби з корупцією; систематично реалізовувати рекомендації міжнародних організацій та експертів у процесі законотворчої діяльності, а також забезпечувати належне функціонування правоохоронних органів [1, с. 105].

Ефективне функціонування системи антикорупційної політики неможливе без інтеграції всіх складових елементів інституціонального механізму, зокрема спеціалізованих органів, відповідальних за запобігання корупційним проявам, виявлення фактів корупції, проведення розслідувань, викриття порушень та, найголовніше, притягнення винних осіб до відповідальності [2, с. 252].

Згідно з положеннями Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, в Україні було створено Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), яке є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, відповідальним за формування та реалізацію державної антикорупційної політики [3].

Відповідно до закону, НАЗК підзвітне Верховній Раді України та підконтрольне Кабінету Міністрів України, водночас його незалежність гарантується завдяки спеціальному статусу, особливому порядку призначення та припинен-

ня повноважень Голови, визначеному законом порядку фінансування та матеріально-технічного забезпечення, належним умовам оплати праці керівництва і службовців, прозорості діяльності та іншим механізмам [3].

До основних функцій НАЗК належать: аналіз стану запобігання та протидії корупції в Україні, розробка Антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми, підготовка національних доповідей щодо реалізації антикорупційної політики, моніторинг виконання законодавства у сфері етичної поведінки та врегулювання конфлікту інтересів, контроль за дотриманням обмежень щодо фінансування політичних партій, ведення відповідних реєстрів, а також інформування громадськості про заходи у сфері запобігання корупції. НАЗК також співпрацює з міжнародними організаціями та державними органами у межах своєї компетенції, здійснює контроль за деклараціями осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і координує виконання міжнародних зобов'язань у сфері антикорупційної політики [3].

У контексті зростання уваги до протидії корупції на місцевому рівні та підвищення значущості громад у процесах відновлення, автори дослідження «Розвиток запобігання корупції в Україні: конструктивний підхід» пропонують НАЗК розглянути можливість заснування регіональних представництв або призначення радників для більш ефективного врахування місцевої специфіки. Зважаючи на обмеженість ресурсів, НАЗК могло б налагодити співпрацю з міжнародними партнерами, використовуючи їхні офіси та приміщення для розміщення своїх уповноважених зі зв'язків з громадськістю. Як приклади можуть слугувати регіональні офіси Програми ЄС «U-LEAD з Європою» або регіональні представництва ПРООН, що займаються питаннями відновлення та розвитку [4, с. 22].

В процесі створення системи органів для боротьби з корупцією в Україні разом із НАЗК було засновано Національне антикорупційне бюро України (НАБУ). Цей орган отримав статус центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, на який покладено завдання запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, що належать до його компетенції, а також недопущення нових злочинів [5].

Відповідно до чинного законодавства, основною метою діяльності НАБУ є протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчиняються високопосадовцями, уповноваженими на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, і які становлять загрозу національній безпеці. НАБУ також впроваджує інші заходи, передбачені законом, для боротьби з корупцією [5].

Діяльність НАБУ ґрунтується на таких принципах: 1) верховенство права; 2) повага до прав і свобод людини та громадянина; 3) законність; 4) об'єктивність і справедливість; 5) незалежність НАБУ та його співробітників; 6) підконтрольність і підзвітність суспільству та відповідним державним органам; 7) відкритість для демократичного цивільного контролю; 8) політична нейтральність і позапартійність; 9) співпраця з іншими державними органами, місцевими органами самоврядування та громадськими об'єднаннями [5].

Для забезпечення незалежності НАБУ законодавство передбачає низку гарантій, серед яких: 1) особливий порядок конкурсного відбору Директора НАБУ та чіткий перелік підстав для припинення його повноважень; 2) конкурсні умови відбору інших працівників НАБУ, їхній спеціальний правовий і соціальний захист, а також гідні умови оплати праці; 3) визначений законом порядок фінансування та матеріально-технічного забезпечення НАБУ; 4) передбачені заходи для гарантування особистої безпеки працівників НАБУ, їхніх родичів і майна; 5) інші засоби, визначені законодавством [5].

Однією з найбільш складних завдань на шляху створення ефективної системи антикорупційних органів стало заснування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, утворення якої було передбачено Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [6]. Тривалі труднощі у функціонуванні цього органу були усунуті завдяки внесенню змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів, які посилили незалежність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Відповідно до цих змін, прокуратура набула статусу юридичної особи публічного права, отримала окреме майно, що є державною власністю, рахунки в органах казначейського обслуговування бюджетних коштів, а також печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням [7].

Законодавчі зміни також передбачили створення у структурі Спеціалізованої антикорупційної прокуратури підрозділів, які функціонують окремо від Офісу Генерального прокурора. До таких підрозділів належать служби для забезпечення документообігу (включаючи електронний документообіг), режимно-секретної роботи, управління персоналом, внутрішнього контролю та інші необхідні для виконання завдань прокуратури підрозділи. Ці підрозділи підпорядковуються заступнику Генерального прокурора – керівнику Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або особі, яка виконує його обов'язки.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура виконує такі основні функції: 1) здійснення

нагляду за дотриманням законодавства під час оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, що проводяться Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення в судових провадженнях за відповідними справами; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у справах, пов'язаних із корупцією або правопорушеннями, що мають корупційний характер, а також представництво інтересів держави у справах про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення у дохід держави. У межах реалізації своїх завдань Спеціалізована антикорупційна прокуратура також здійснює міжнародне співробітництво [7].

Як зазначають автори Методичних рекомендацій щодо організації роботи із запобігання корупції юридичних осіб, що перебувають у сфері управління МВС, протидія корупції в Україні здійснюється через діяльність сукупності державних органів. До ключових антикорупційних інституцій державного рівня в Україні, за оцінками науковців, належить Національна поліція України (НП) – центральний орган виконавчої влади, який виконує функцію служіння суспільству шляхом забезпечення захисту прав і свобод громадян, протидії злочинності, а також підтримання публічної безпеки та порядку [8, с. 7]. Основні функції Національної поліції України визначені Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Відповідно до цього Закону, Національна поліція, зокрема, забезпечує створення та ведення інформаційних ресурсів, що містять дані про зареєстровані кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, адміністративні правопорушення корупційного характеру, а також інформацію про осіб, які їх вчинили, та результати судового розгляду зазначених правопорушень [9].

О. В. Баганець звертає увагу на діяльність ще одного важливого органу, який відіграє значну роль у цілісній системі антикорупційних органів, а саме Державного бюро розслідувань [10, с. 49–51], аналізуючи аспекти його компетенції та проблемні питання, пов'язані з розслідуванням антикорупційних злочинів у межах повноважень суб'єктів протидії корупції. Відповідно до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року № 794-VIII, до основних завдань цього органу належить запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування таких категорій злочинів: 1) злочинів, скоєних службовими особами, які займають особливо відповідальне становище згідно з частиною першою статті 9 Закону України «Про державну службу», а також особами, чиї посади віднесено до першої – третьої категорій державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, за винятком випадків, коли такі злочини належать до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України; 2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури чи іншими прокурорами цієї прокуратури, за винятком випадків, коли досудове розслідування таких злочинів входить до компетенції детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України [11].

Отже, правоохоронні органи України, такі як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національна поліція, Державне бюро розслідувань (ДБР) та інші, виконують функцію основних суб'єктів запобігання корупції. Їх завдання не обмежуються лише покаранням винних осіб, але й включають формування правової культури, запровадження механізмів прозорості та підзвітності, а також забезпечення дотримання антикорупційного законодавства.

У рамках нашого дослідження не можна залишити поза увагою судову гілку влади, яка є одним із ключових елементів у протидії корупції та відіграє важливу роль у системі суб'єктів антикорупційної діяльності, зокрема Вищий антикорупційний суд. Як зазначає О. О. Мєняйлов, створення в Україні принципово нового судового органу – Вищого антикорупційного суду (ВАКС) – було зумовлене необхідністю формування відповідних правових основ для його функціонування, які б забезпечували легітимність цілей, методів та способів діяльності цього суду [12, с. 12].

Відповідно до положень Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня 2018 року № 2447-VIII, цей суд здійснює правосуддя як перша та апеляційна інстанція у кримінальних провадженнях, що належать до його юрисдикції згідно з процесуальним законодавством. Також він здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів осіб у таких провадженнях у встановленому законом порядку. Крім того, суд розглядає справи щодо визнання необґрунтованими активів і їх конфіскації на користь держави в межах цивільного судочинства, а також справи про застосування санкцій, передбачених пунктом 1-[1] частини першої статті 4 Закону України «Про санкції», у рамках адміністративного судочинства.

Окрім здійснення правосуддя, Вищий антикорупційний суд аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику у провадженнях, які належать до його компетенції, інформує Верховний Суд про результати узагальнень та надає пропозиції щодо проектів законодавчих актів, пов'язаних з організацією та діяльністю суду, спе-

ціальними вимогами до суддів і гарантіями їхньої діяльності. Ця інформація також публікується на офіційному веб-сайті суду. Варто зазначити, що територіальна юрисдикція Вищого антикорупційного суду охоплює всю територію України [13].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що корупція є однією з найбільш небезпечних загроз для демократичного розвитку, правової держави та економічної стабільності України. У цьому контексті роль правоохоронних органів як суб'єктів запобігання корупції набуває особливого значення. Проведене дослідження дозволяє зробити низку важливих висновків, які окреслюють ключові аспекти їхньої діяльності у цій сфері.

По-перше, ефективність запобігання корупції значною мірою залежить від системного підходу до організації діяльності правоохоронних органів. Це включає чіткий розподіл функцій між суб'єктами протидії корупції, координацію їхньої роботи, а також забезпечення належного рівня професійної підготовки кадрів. Важливим аспектом є створення умов для незалежності правоохоронних органів від політичного впливу, що дозволить уникнути вибіркового підходу до боротьби з корупцією.

По-друге, запобігання корупції потребує впровадження сучасних антикорупційних механізмів, заснованих на міжнародних стандартах та найкращих практиках. Серед таких механізмів можна виділити посилення фінансового моніторингу, створення ефективних систем декларування доходів і майна посадових осіб, а також використання цифрових технологій для підвищення прозорості діяльності державних органів.

По-третє, ключову роль у запобіганні корупції відіграє Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Вищий антикорупційний суд (ВАКС). Однак їхній успіх значною мірою залежить від співпраці з іншими правоохоронними органами, такими як Національна поліція (НП), Державне бюро розслідувань (ДБР) та Служба безпеки України (СБУ). Взаємодія між цими органами має бути побудована на принципах відкритості, довіри та взаємодоповнюваності.

По-четверте, важливим напрямом діяльності правоохоронних органів є формування в суспільстві нетерпимості до корупції. Це можливо через активізацію просвітницької роботи, залучення громадянського суспільства до антикорупційної діяльності та забезпечення доступу громадськості до інформації про результати боротьби з корупцією.

По-п'яте, для підвищення ефективності запобігання корупції необхідно вдосконалювати нормативно-правову базу. Особливу увагу доцільно приділити усуненню прогалин у законодавстві, які дозволяють уникати відповідальності за корупційні правопорушення, а також забезпеченню належного правового регулювання діяльності правоохоронних органів у цій сфері.

Отже, правоохоронні органи відіграють центральну роль у системі запобігання корупції в Україні. Проте їхня ефективність залежить від багатьох чинників: належної координації дій, незалежності від зовнішнього впливу, забезпечення ресурсами та підтримки з боку суспільства. Лише за умови комплексного підходу до вирішення проблеми корупції можна досягти реальних результатів у боротьбі з цим явищем та забезпечити розвиток України як демократичної правової держави.

Література

1. Дмитрук І. М., Ломжець Ю. В. Проблеми правового регулювання антикорупційної діяльності в сфері публічного управління. *Humanization concept of public administration: theoretical and methodological fundamentals*: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 100–121.
2. Сорока С., Генералова А. Антикорупційні органи як основні засоби протидії корупції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 2 (38). С. 249–255.
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
4. Jackson, D.; Huss, O.; Keudel, O. Розвиток запобігання корупції в Україні: конструктивний підхід. Bergen: U4 AntiCorruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute. U4. Issue 2024:05. 31. URL: https://monitoring.izi.institute/anti-corruption_policy_and_practice/tpost/fotzf7o7y1-rozvitok-zapobgannya-korupts-v-ukran-kon (дата звернення: 18.04.2025).
5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-УІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.
6. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 8 грудня 2023 року № 3509-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 135. Ст. 793.
8. Методичні рекомендації щодо організації роботи із запобігання корупції юридичних осіб, що належать до сфери управління МВС: виробничо-практичне видання. / Фодчук А. Б., Романюк П. І., Бортник С. М. та ін.; ХНУВС. К.: ДП «ІНФОТЕХ», 2019. 90 с.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
10. Баганець О. В. Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро і Генеральна прокуратура України: проблеми повноважень щодо розслідування антикорупційних злочинів. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі [Текст]: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 49–51.

11. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

12. Мєняйлов О. О. Особливості діяльності суддів ВАКС: правові засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Вип. 61. Т. 2. С. 12–15.

13. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 24. Ст. 212.

УДК 343.352:343.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.14

К. О. Дубова
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри морського та господарського права
факультету морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
orcid.org/0000-0002-1098-9620

Р. М. Достдар
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри морського та господарського права
факультету морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
orcid.org/0000-0001-8614-7561

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

У статті розглядаються ключові правові механізми протидії корупції, їх відповідність міжнародним стандартам та ефективність у контексті сучасних викликів. Особлива увага приділяється аналізу українського досвіду у впровадженні антикорупційної політики, а також оцінці її результативності в умовах реформування правової системи. Зокрема, досліджуються питання функціонування антикорупційних органів, прозорості у сфері публічних закупівель і декларування доходів посадових осіб. Вказано, що ефективна протидія корупції потребує комплексного підходу, який включає як нормативно-правове регулювання, так і дієві механізми їх реалізації. Національні антикорупційні стратегії, створення спеціалізованих органів, міжнародна співпраця та впровадження інноваційних технологій є лише частиною інструментарію, що використовується для боротьби з цим явищем. Проте, попри значний прогрес у розробці антикорупційного законодавства, залишається актуальним питання його ефективного застосування на практиці.

Зроблено висновок про те, що вагомою є інституційна спроможність антикорупційних органів, оскільки функціонування спеціалізованих антикорупційних органів є важливим елементом у системі протидії корупції. Проте їхня ефективність залежить від рівня незалежності, ресурсного забезпечення та чіткого розподілу повноважень. Недостатня інституційна спроможність або втручання у їхню діяльність можуть знижувати довіру громадськості та результати роботи. Підкреслено, що ключовим елементом ефективної протидії корупції є застосування міжнародних стандартів, зокрема європейських, які вже пройшли своє апробування на практиці. Імплементація міжнародних стандартів та рекомендацій у сфері антикорупційної політики є важливим напрямом реформування національного законодавства. Зокрема, виконання зобов'язань за Конвенцією ООН проти корупції та іншими міжнародними актами сприяє гармонізації правових підходів і підвищенню ефективності боротьби з корупцією на глобальному рівні. Надзвичайно важливою для протидії корупції в українському суспільстві є роль громадянського суспільства, оскільки активна участь громадянського суспільства у процесах моніторингу, контролю та викриття корупційних практик є ключовим фактором успішної антикорупційної політики. Водночас необхідно забезпечити правові гарантії захисту викривачів корупції, що сприятиме підвищенню прозорості та відповідальності в управлінні.

Ключові слова: корупція, суб'єкти запобігання корупції, механізми протидії корупції, міжнародні та європейські стандарти протидії корупції, декларування доходів, антикорупційна політика, інституційна основа, громадянське суспільство.

Dubova K. O., Dostdar R. M. **COMBATING CORRUPTION: LEGAL MECHANISMS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN EXPERIENCE**

The article examines the key legal mechanisms for combating corruption, their compliance with international standards and effectiveness in the context of modern challenges. Particular attention is paid to the analysis of the Ukrainian experience in implementing anti-corruption policy, as well as assessing its effectiveness in the context of reforming the legal system. In particular, the issues of the functioning of anti-corruption bodies, transparency in the field of public procurement and declaration of income of officials are investigated. It is indicated that effective combating corruption requires a comprehensive approach, which includes both regulatory and legal regulation and effective mechanisms for their implementation. National anti-corruption strategies, the creation of specialized bodies, international cooperation and the introduction of innovative technologies are only part of the tools used to combat this phenomenon. However, despite significant progress in the development of anti-corruption legislation, the issue of its effective application in practice remains relevant.

It is concluded that the institutional capacity of anti-corruption bodies is important, since the functioning of specialized anti-corruption bodies is an important element in the system of combating corruption. However, their effectiveness depends on the level of independence, resource provision and a clear division of powers. Insufficient institutional capacity or interference in their activities can reduce public trust and work results. It is emphasized that a key element of effective combating corruption is the application of international standards, in particular European

© К. О. Дубова, Р. М. Достдар, 2025

ones, which have already been tested in practice. The implementation of international standards and recommendations in the field of anti-corruption policy is an important direction of reforming national legislation. In particular, the implementation of obligations under the UN Convention against Corruption and other international instruments contributes to the harmonization of legal approaches and increasing the effectiveness of the fight against corruption at the global level. The role of civil society is extremely important for combating corruption in Ukrainian society, since the active participation of civil society in the processes of monitoring, control and exposing corrupt practices is a key factor in a successful anti-corruption policy. At the same time, it is necessary to provide legal guarantees for the protection of whistleblowers, which will contribute to increasing transparency and accountability in management.

Key words: corruption, corruption prevention entities, anti-corruption mechanisms, international and European standards for combating corruption, income declaration, anti-corruption policy, institutional framework, civil society.

Постановка проблеми. Корупція є одним із найгостріших викликів, з якими стикаються сучасні держави, незалежно від рівня їхнього економічного розвитку чи політичної стабільності. Вона підриває основи демократичних інститутів, сприяє нерівності, уповільнює економічне зростання та знижує довіру громадян до державних органів. У зв'язку з цим боротьба з корупцією стає пріоритетним завданням для багатьох країн, включаючи Україну.

Ефективна протидія корупції потребує комплексного підходу, який включає як нормативно-правове регулювання, так і дієві механізми їх реалізації. Національні антикорупційні стратегії, створення спеціалізованих органів, міжнародна співпраця та впровадження інноваційних технологій є лише частиною інструментарію, що використовується для боротьби з цим явищем. Проте, попри значний прогрес у розробці антикорупційного законодавства, залишається актуальним питання його ефективного застосування на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика протидії корупції є актуальною в плані наукового пошуку вже тривалий період часу. В умовах сьогодення ця проблематика набула нового поштовху з огляду на надзвичайно деструктивний вплив корупції на важливі сфери життєдіяльності українського суспільства, що зумовлено багатьма чинниками, зокрема воєнною агресією російської федерації проти України. Цей аспект оголив багато проблемних сторін і вимагає негайного реагування і від держави, в особі її уповноважених органів, і від наукової спільноти. У цьому контексті варто звернути увагу на праці таких вчених як: О. Бандурка, В. Білоус, М. Бліхар, О. Бондаренко, Н. Бортник, М. Віхляєв, В. Гвоздецький, І. Дмитрук, Н. Добрянська, О. Дрозд, С. Єсімов, І. Жаровська, В. Заросило, Т. Коломоєць, Ю. Ломжець, В. Макарчук, К. Нестеренко, А. Палюх, С. Сорока, Н. Христинченко та багато інших, де робиться спроба вирішення тих викликів, які несе з собою корупція.

Метою цієї статті є визначення основних проблем, що перешкоджають ефективній реалізації антикорупційних заходів, а також формулювання рекомендацій щодо їх удосконалення. Аналіз правових механізмів протидії корупції є важливим етапом на шляху до створення прозорої та справедливої системи управління, яка базується на принципах верховенства права та суспільної довіри.

Виклад основного матеріалу. Корупція є однією з найгостріших проблем сучасного суспільства, яка негативно впливає на економічний розвиток, підриває довіру до державних установ та порушує принципи верховенства права. У зв'язку з цим протидія корупції стала пріоритетним напрямком діяльності багатьох держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Юридичні механізми протидії корупції включають у себе як національні, так і міжнародні інструменти. На національному рівні ключовими елементами є розробка антикорупційного законодавства, створення спеціалізованих органів, таких як антикорупційні бюро чи комісії, а також впровадження прозорих процедур у сфері державного управління. Наприклад, закони про державну службу та застосування поняття конфлікту інтересів є важливими засобами запобігання корупційним проявам.

Transparency International Ukraine представила друге Дослідження спроможності, управління та взаємодії органів антикорупційної інфраструктури України 2023 року, яке було проведено за підтримки Проєкту USAID «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «ВзаємоДія». За результатами цього дослідження, антикорупційні органи підвищили свій середній загальний бал з 3,4 у 2020 році до 3,9 у 2023 році. Найвищий бал отримав ВАКС – 4,6, а найнижчий – АРМА з 3,4 бала [1].

Як зазначають К. А. Возняковська, Д. А. Біленець та В. В. Марчук, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), створене згідно з Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» [2], відіграє ключову роль у розслідуванні корупційних злочинів, особливо тих, що пов'язані з діяльністю високопосадовців та організованих злочинних угруповань. НАБУ займається розслідуванням найскладніших корупційних справ, які значно впливають на економічну стабільність держави. Основною функцією НАБУ є розслідування корупційних правопорушень, що стосуються значних фінансових потоків, державних закупівель та діяльності державних підприємств. Робота НАБУ спрямована на виявлення та документування корупційних схем, які можуть

використовуватись для незаконного збагачення або відмивання коштів, що становить серйозну загрозу для економічної безпеки країни [3, с. 46].

Науковці також підкреслюють значущість Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), яка здійснює процесуальний контроль за діяльністю НАБУ та підтримує державне обвинувачення у справах, розслідуваних цим органом. Як юридична особа публічного права, САП є незалежною від Офісу генерального прокурора та відіграє важливу роль у забезпеченні незалежності розслідувань і судового процесу, що є важливим для досягнення справедливості у справах про корупцію. САП також відповідає за координацію діяльності між різними правоохоронними органами, що забезпечує ефективне розслідування та притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення. Координація між НАБУ та САП дозволяє створити цілісну систему боротьби з корупцією, що охоплює всі етапи від розслідування до судового розгляду [3, с. 46].

К. А. Возняковська, Д. А. Біленець і В. В. Марчук акцентують увагу на ряді інших важливих аспектів, що є суттєвими для ефективної протидії корупції. Зокрема, сучасні технології відіграють ключову роль у сфері публічного управління та економічної діяльності. Одним із основних технологічних інструментів виступає система електронних декларацій, яка забезпечує прозорість фінансових потоків державних службовців. Це дозволяє не лише здійснювати контроль за доходами посадовців, але й виявляти можливі невідповідності між задекларованими доходами та фактичним майновим станом, що може вказувати на корупційні дії. Електронне декларування стало важливим етапом у забезпеченні прозорості діяльності державних службовців та зміцненні довіри громадськості до державних інституцій [3, с. 46].

Про те, що електронна система декларування є одним із важливих антикорупційних інструментів, що виконує запобіжну роль і ефективно виявляє корупцію, йдеться й на Єдиному веб-портал органів виконавчої влади України. Тут, констатується, що вона забезпечує громадський контроль над майновим станом державних службовців, доходи яких, зокрема, надходять з Державного бюджету, та підсилює негативне ставлення суспільства до корупційних дій. Таким чином, електронні декларації, які зберігаються в інформаційно-телекомунікаційній системі «Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», є важливим джерелом інформації для виявлення корупції як спеціалізованими антикорупційними органами, так і громадськими активістами. Це обґрунтовує вимоги ЄС щодо належного функціонування системи електронного декларування та перевірки декларацій [4]. Як інструмент запобігання корупції в публічній службі, розглядає антикорупційне декларування, Т. О. Коломоєць, підкреслюючи унікальність його змісту та позитивну практику застосування у країнах світу [5, с. 49].

Згадувані нами К. А. Возняковська, Д. А. Біленець і В. В. Марчук, також висловлюють думку, що система ProZorro, яка була запроваджена згідно з Законом України «Про публічні закупівлі» [6], є важливим технологічним рішенням, що забезпечує повну прозорість процесу державних закупівель та значно знижує ризики корупції у цій сфері. Вона надає можливість громадськості контролювати процеси закупівель, що підвищує довіру до державних інституцій і зменшує ймовірність зловживань владою. Впровадження ProZorro стало ключовим етапом у реформуванні системи публічних закупівель в Україні, дозволяючи суттєво знизити корупційні ризики та покращити ефективність використання державних коштів. Завдяки прозорості та відкритості процедур закупівель вдалося досягти значної економії бюджетних коштів, що є позитивним прикладом застосування технологій у боротьбі з корупцією.

Науковці, спираючись на дослідження Н. М. Пономаренко, К. А. Возняковської та Ю. В. Неміш, зазначають, що електронна система публічних закупівель ProZorro позитивно впливає на розвиток публічних закупівель в Україні. Вона сприяє підвищенню прозорості торгів і тендерних процедур, а також розширює можливості для участі в тендерах суб'єктів малого і середнього бізнесу. Проте, існуючі недоліки в правоохоронній і судовій системах України призводять до випадків формування корупційних схем як у межах системи ProZorro, так і поза її межами [3, с. 46].

Окремо, науковці звертають увагу на технології блокчейну, які, вважають вони, мають значний потенціал у протидії корупції. Інтеграція блокчейну в системи обліку та контролю державних фінансів може забезпечити незмінність і прозорість записів, що ускладнює можливість маніпуляцій та корупційних дій. Це особливо важливо для фінансового моніторингу та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, що можуть бути залучені до незаконних операцій. Використання блокчейн-технологій у державному управлінні сприяє підвищенню рівня довіри до фінансових операцій та зниженню ризиків корупції у сфері господарювання [3, с. 46–47].

Важливою складовою протидії корупції в Україні є міжнародний та європейський досвід у цій сфері. Зокрема, на міжнародному рівні важливу роль відіграють Конвенція ООН проти корупції (UNCAC) [7], Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію [8] та інші міжнародні угоди. Ці документи встановлюють стандарти для гармонізації національного

законодавства та сприяють міжнародній співпраці у боротьбі з корупцією.

У рамках європейської інтеграції нашої держави важливу роль відіграє європейська ініціатива прозорості, яка спрямована на стимулювання діалогу в сферах, де прозорість на рівні ЄС була необхідною для подальшого вдосконалення, як зазначає С. Книш. Науковець підкреслює, що приклади включають публікацію даних про бенефіціарів фондів ЄС, регулювання лобіювання, посилення етики в інституціях ЄС, а також регулювання доступу до документів.

Також дослідник акцентує увагу на зусиллях Ради Європи, яка розробила двадцять Керівних принципів для ефективнішої боротьби з корупцією. Ці принципи підтримують національну антикорупційну політику, оскільки регулюють майже всі сфери державного управління, що стосуються запобігання та боротьби з корупцією в органах публічної влади. Вони не тільки допомагають країнам у запобіганні корупції, але й у розробці широкого спектра превентивних заходів, таких як підвищення обізнаності громадськості, етична поведінка, незалежність судової влади та прокуратури, обмеження імунітету для державних службовців, спеціалізація окремих осіб та установ на боротьбі з корупцією, підтримка кодексів поведінки для державних службовців та належних процедур аудиту в державному управлінні, нагляд за фінансуванням політичних партій та свободою медіа.

Проте ці двадцять Керівних принципів не є юридично обов'язковими, і національні уряди лише заохочуються імплементувати їх під час розробки своєї національної антикорупційної політики. Незважаючи на необов'язковий характер, вони мають значення для стимулювання адекватної антикорупційної політики. Для моніторингу виконання двадцяти Керівних принципів Рада Європи створила механізм оцінювання на рівні ЄС у формі Групи держав проти корупції (GRECO). GRECO контролює дотримання державами антикорупційних стандартів організації і є важливою інституцією у боротьбі з корупцією як в ЄС, так і за його межами. GRECO оцінює дотримання антикорупційних конвенцій Ради Європи, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією та Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією. Кримінальна конвенція зосереджена на криміналізації активного та пасивного підкупу державних службовців, а також національних та іноземних посадових осіб, посадових осіб міжнародних організацій, членів національних та іноземних законодавчих органів. Конвенція включає не лише корупцію та хабарництво, а й неправомірний вплив як форму корупції. Також вона гарантує захист інформаторів, які співпрацюють з органами слідства та прокуратури [9, с. 70].

Ефективна протидія корупції також вимагає залучення громадянського суспільства та медіа. Громадський контроль, розкриття інформації про корупційні правопорушення та підвищення рівня правової свідомості громадян є невід'ємними складовими успішної антикорупційної політики.

Однак, попри наявність багатьох інструментів, проблема корупції залишається актуальною через низку викликів. Серед них – недостатнє фінансування антикорупційних органів, політичний тиск, низький рівень правозастосування та відсутність належної координації між різними структурами.

З урахуванням цього, необхідно погодитися з висловлюванням директора Національного антикорупційного бюро України А. Ситника, який під час конференції «7 років антикорупційної реформи: підсумки і результати», що відбулася 9 грудня 2021 року в Києві, зазначив, що ефективна превенція, виховання нульової толерантності до корупції, викриття злочинів і справедливе покарання, а також наявність політичної волі та контроль з боку суспільства є ключовими елементами для побудови України без корупції [10].

Висновки. Отже, підсумовуючи викладені вище міркування щодо правових механізмів протидії корупції та аналізу ефективності їх застосування можна зробити низку важливих висновків.

Передусім необхідно підкреслити складність природи корупції, адже вона є багатогранним явищем, яке має і правові, і соціальні, й економічні, та культурні аспекти. Її подолання вимагає комплексного підходу, що включає не лише вдосконалення законодавства, але й зміну суспільної свідомості та формування культури нетерпимості до корупційних проявів.

Важливим аспектом є значення правових механізмів, які відіграють ключову роль у запобіганні та протидії корупції. Аналіз існуючих нормативно-правових актів свідчить про наявність значного потенціалу для боротьби з корупцією, однак ефективність їх застосування часто залишається низькою через прогалини у правозастосуванні, недостатню координацію між органами влади та брак політичної волі.

Не менш вагомою є інституційна спроможність антикорупційних органів, оскільки функціонування спеціалізованих антикорупційних органів є важливим елементом у системі протидії корупції. Проте їхня ефективність залежить від рівня незалежності, ресурсного забезпечення та чіткого розподілу повноважень. Недостатня інституційна спроможність або втручання у їхню діяльність можуть знижувати довіру громадськості та результати роботи.

Ключовим елементом ефективної протидії корупції є застосування міжнародних стандартів, зокрема європейських, які вже пройшли

своє апробування на практиці. Імплементація міжнародних стандартів та рекомендацій у сфері антикорупційної політики є важливим напрямом реформування національного законодавства. Зокрема, виконання зобов'язань за Конвенцією ООН проти корупції та іншими міжнародними актами сприяє гармонізації правових підходів і підвищенню ефективності боротьби з корупцією на глобальному рівні.

Надзвичайно важливою для протидії корупції в українському суспільстві є роль громадянського суспільства, оскільки активна участь громадянського суспільства у процесах моніторингу, контролю та викриття корупційних практик є ключовим фактором успішної антикорупційної політики. Водночас необхідно забезпечити правові гарантії захисту викривачів корупції, що сприятиме підвищенню прозорості та відповідальності в управлінні.

Отож, для досягнення успіху в боротьбі з корупцією необхідно забезпечити комплексний підхід, що включає вдосконалення законодавства, зміцнення інституційної спроможності, розвиток міжнародного співробітництва та активізацію громадянського суспільства. Лише за умови системного підходу можна досягти сталих результатів у зниженні рівня корупції та забезпеченні прозорості у всіх сферах суспільного життя.

Література

1. Спроможні, ефективні й незалежні: аналіз антикорорганів. 12 жовтня 2023 р. URL: https://ti-ukraine.org/research/spromozhni-efektyvni-j-nezalezhni-analiz-antykoruptsijnyh-organiv/ (дата звернення: 23.04.2025).

2. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-УІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

3. Возняковська К. А., Біленець Д. А., Марчук В. В. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування як засіб боротьби з організованою злочинністю в сфері господарювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 84: частина 3. С. 43–62.

4. Боротьба з корупцією. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeyu/borotba-z-korupciyeyu (дата звернення: 23.04.2025).

5. Коломоєць Т. О. Антикорупційне декларування як інструмент запобігання корупції в публічній службі: видове розмаїття, закріплене в законодавстві країн світу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. № 3. Т. 32 (71). С. 49–56.

6. Про публічні закупівлі. Закон України від 25 грудня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text

7. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 50. Ст. 496) *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 23.04.2025).

8. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999 р. (Конвенцію ратифіковано із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 50. Ст. 497). *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 47–48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 (дата звернення: 23.04.2025).

9. Книш С. Антикорупційна політика Європейського Союзу: етапи формування, здобутки і перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). С. 67–77.

10. Ситник А. Сильні антикорупційні органи, політична воля та контроль суспільства – складові ефективної боротьби з корупцією. 09.12.2021 р. URL: https://nabu.gov.ua/news/novyny-sylni-antykorupciyni-organy-politychna-volya-ta-kontrol-suspilstva-skladovi-efektyvnoyi/ (дата звернення: 23.04.2025).

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.15

О. С. Дяковський
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
докторант кафедри публічного права
Державного податкового університету
orcid.org/0000-0003-3412-9278

С. С. Мороз
кандидат юридичних наук, адвокат, керуючий партнер
Адвокатського об'єднання «Юридична компанія «Діктум»
orcid.org/0009-0009-0499-3170

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ОСНОВА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА ЯК СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правового статусу нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації. Автором проаналізовано основні аспекти правового статусу нотаріуса в контексті його функціонування як публічного управлінця, уповноваженого здійснювати важливі адміністративні процедури, зокрема в сфері реєстрації прав на нерухоме майно, юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Визначено, що адміністративно-правовий статус нотаріуса включає в себе цілу низку елементів, серед яких ключовими є правосуб'єктність, права і обов'язки, відповідальність, гарантії захисту прав тощо.

У статті зосереджено увагу на особливостях правосуб'єктності нотаріусів, яка включає як юридичну правосуб'єктність, так і делеговані державою владні повноваження щодо здійснення реєстраційних функцій. Нотаріус виступає як суб'єкт публічної адміністрації, що здійснює певні управлінські функції в межах законодавчо визначених повноважень, які зокрема стосуються реєстрації прав на нерухоме майно, обтяжень і правочинів. Відтак, він є невід'ємною частиною адміністративної системи та правової інфраструктури держави, зокрема у процесах реєстрації юридичних фактів, що мають важливе правове значення.

З метою вивчення адміністративно-правового статусу нотаріусів, автором досліджено нормативно-правові акти, які регулюють їх діяльність, серед яких основну увагу приділено Закону України «Про нотаріат», Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», а також ряд підзаконних актів. Автором зауважується, як ці нормативно-правові акти формують правову основу для діяльності нотаріуса як реєстратора і надають йому компетенцію для здійснення відповідних адміністративних функцій.

Стаття підкреслює важливість детального правового регулювання адміністративно-правового статусу нотаріуса, оскільки його діяльність має великий вплив на правовий оборот в Україні та забезпечення стабільності правових відносин.

Ключові слова: нотаріат, адміністративно-правовий статус, державна реєстрація, правосуб'єктність нотаріуса, компетенція та відповідальність нотаріуса, персональні дані, захист даних, вразливі дані, інформація.

Diakovskyi O. S., Moroz S. S. **THEORETICAL AND LEGAL BASIS FOR DETERMINING AND CHARACTERIZING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A NOTARY AS A SUBJECT OF STATE REGISTRATION**

The article is devoted to the study of the administrative and legal status of a notary as a subject of state registration. The author analyzes the main aspects of the notary's legal status in the context of his/her functioning as a public administrator authorized to carry out important administrative procedures, in particular, in the area of registration of rights to real estate, legal entities and individual entrepreneurs. The author determines that the administrative and legal status of a notary includes a number of elements, among which the key ones are legal personality, rights and obligations, liability, guarantees of rights protection, etc.

The article focuses on the peculiarities of notaries' legal personality, which includes both legal personality and the powers delegated by the State to perform registration functions. A notary acts as a public administration entity that performs certain administrative functions within the limits of legally defined powers, which, in particular, relate to the registration of rights to real estate, encumbrances and transactions. Therefore, it is an integral part of the administrative system and legal infrastructure of the state, in particular in the processes of registering legal facts of important legal significance.

With a view to studying the administrative and legal status of notaries, the author examines the legal acts regulating their activities, with the main focus on the Law of Ukraine «On Notaries», the Law of Ukraine «On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organizations», the Law of Ukraine «On State Registration of Real Property Rights and Encumbrances», and a number of by-laws. The author notes how these legal acts form

© О. С. Дяковський, С. С. Мороз, 2025

the legal basis for notaries' activities as registrars and provide them with the competence to perform the relevant administrative functions.

The article emphasizes the importance of detailed legal regulation of the administrative and legal status of a notary, since his or her activities have a major impact on the legal turnover in Ukraine and ensure the stability of legal relations.

Key words: notary, administrative and legal status, state registration, legal personality of a notary, competence and responsibility of a notary, personal data, data protection, sensitive data, information.

Постановка проблеми. Адміністративно-правовий статус нотаріуса є вагомим питанням, яке прямо впливає на забезпечення прав свобод та законних інтересів громадян, особливо в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну. Адже нотаріуси відіграють провідну роль у забезпеченні правової стабільності та реєстрації різноманітних правових документів. Тому актуальність огляду наукових досліджень, що стосуються статусу нотаріуса в процедурах державної реєстрації, обумовлена необхідністю забезпечення дотримання конституційно гарантованих прав і свобод громадян, а також прав та законних інтересів юридичних осіб. Це, у свою чергу, сприяє формуванню правового режиму законності та запобігає виникненню такого негативного явища як правовий нігілізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наявних наукових концепцій з метою виокремлення єдиного наукового підходу щодо розуміння поняття та елементів адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах щодо державної реєстрації випливає з наукових досліджень, в яких розкривається сутність загальної категорії «правовий статус» та спеціалізованої «адміністративно-правовий статус». Це відноситься до концепцій, що обґрунтовані в рамках загальної теорії права, зокрема, такими науковцями, як: О.Ф. Скакун, О.В. Зайчук, А.В. Панчишин, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, П.М. Рабінович та інші, а також у доктрині адміністративного права – В.В. Зуй, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, С.Г. Стеценко та інші. Однак потребується більш детальний аналіз, зважаючи на адаптацію чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Мета статті – дослідження та аналіз адміністративно-правового статусу нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації та виділення структурних елементів даного адміністративно-правового статусу.

Виклад основного матеріалу. Розуміння адміністративно-правового статусу нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації є комплексним питанням, яке потребує розкриття проблематики інших тем, зокрема, для початку необхідно визначитися із розумінням такого поняття, як «правовий статус». В юридичній науці наявні декілька підходів до тлумачення та визначення змісту даної категорії.

Наприклад, відповідно до наукової думки, яку обґрунтовує О.Ф. Скакун, правовий статус – це визначена законодавством система взаємозалежних прав, законних інтересів і обов'язків суб'єкта права. Дане поняття є одним з найважливіших політико-правових категорій, що нерозривно пов'язане із соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності. Будучи складним багатоаспектним конституційно-правовим механізмом, правовий статус виступає як юридична міра соціальної свободи суб'єкта права; визначає межі, у яких можуть відбуватися кількісні зміни його правового становища. Правовий статус є основою правового становища – узагальненої категорії, що охоплює основні характеристики стану суб'єкта права в державі [1, с. 569].

Дещо інше розуміння має А.В. Панчишин, який вважаю, що правовий статус є самостійною категорією, яка характеризується наступними ознаками: універсальний характер; відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин та ступінь і характер їх взаємодії; права та свободи, що складають основу статусу, не можуть реалізуватись без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності; забезпечує системність прав, свобод та обов'язків; елементи структури правового статусу взаємозалежні та взаємодіючі; характеризується відносною стабільністю [2, с. 96].

Тобто, роблячи проміжні висновки, може зазначити, що термін «правовий статус» має загальний характер, оскільки він охоплює основні характеристики суб'єкта в контексті його взаємодії з суспільством і державою в рамках існуючої правової системи. Більш точне розуміння правового статусу, яке повною мірою розкриває аспект особи, формується через призму норм відповідних галузей права, зокрема адміністративного. Галузеві правові статуси конкретизують загальний правовий статус стосовно окремих видів правовідносин, що виникають у суспільстві. Таким чином, «адміністративно-правовий статус» є однією з конкретизацій загального поняття «правовий статус» і повинен тлумачитися на його основі.

Для розкриття поняття «адміністративно-правовий статус» можемо звернутися до Т.О. Коломоєць, яка дану категорію розкриває, як сукупність суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права за певним органом. У той же час обов'язковою ознакою набуття суб'єктом адміністративно-правового статусу є наявність у нього конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються в рамках як адмі-

ністративних правовідносин, так і поза ними [3, с. 64].

І.П. Голосніченко визначає зміст адміністративно-правового статусу як сукупність прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права, реалізація яких забезпечується певними гарантіями. Основою цього статусу є адміністративна правоздатність – здатність мати права і виконувати обов'язки адміністративно-правового характеру [4, с. 198]. Такий погляд на дане питання також розділяє В.А. Миколенко [5, с. 14].

П.С. Лютіков вважає, що права й обов'язки особи слід розглядати у площині адміністративно-правового статусу особи, вважаючи їх поряд з адміністративною правосуб'єктністю ключовими елементами всієї структури адміністративно-правового статусу особи [6, с. 128].

Найбільш повно тлумачення даного поняття, на нашу думку, дає О.В. Мещерякова яка доводить, що адміністративно-правовий статус особи складається з сукупності елементів, які утворюють його склад. Поряд із наявністю різних поглядів на перелік його структурних елементів, доцільно зазначити, що права і обов'язки становлять серцевину правового статусу, а тому є його обов'язковими елементами. До елементів адміністративно-правового статусу слід відносити: адміністративну правосуб'єктність; права; обов'язки; заборони і відповідальність за їхнє порушення [7, с. 610].

Розглядаючи саме адміністративно-правовий статут нотаріуса, варто зосередити увагу на дисертації В.В. Юрченка, в якій аналізується проблема адміністративно-правового статусу нотаріуса в умовах реформування юстиції України (2014 року) та О.О. Висєканцева, в якій безпосередньо вивчаються проблеми адміністративно-правового статусу державного нотаріуса (2014 року).

Так, О.О. Висєканцев пропонує розглядати адміністративно-правовий статус державного нотаріуса як встановлені законодавством права, обов'язки, обмеження, гарантії та відповідальність, які у своїй взаємодії відображають правове положення державного нотаріуса в системі державних органів [8, с. 7]. Тобто, як бачимо, дослідник включає до елементів адміністративно-правового статусу не тільки повноваження, а й засоби забезпечення реалізації статусу та законності діяльності нотаріуса, а саме: гарантії, обмеження й відповідальність.

Доречною вдається точка зору, яку висловлює В.В. Юрченка щодо визначення адміністративно-правового статусу нотаріуса як його положення (місця) у механізмі держави та системі владовідносин, визначеного шляхом закріплення у адміністративно-правових нормах відповідних прав та обов'язків, а також інших найбільш важливих і принципових юридичних характеристик [9, с. 46]. Аналізуючи даний підхід, в літературі ставиться під сумнів доцільність включення нотаріуса у систему владовідносин, адже необхідна насамперед відповідність ознак статусу нотаріуса ознакам владовідносин, зокрема, визначення існування належних способів і засобів, які має право застосовувати держава, у випадку невиконання чи неналежного виконання рішень, дій нотаріуса.

Тобто, підсумовуючи викладене для подальшої характеристики статусу нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації необхідно зазначити, що основними елементами адміністративно-правового статусу в доктрині визначаються адміністративна правосуб'єктність, права та обов'язки, а також відповідальність. Окрім цього, до складу обґрунтовано пропонують відносити ще гарантії захисту прав і обов'язків, заборони, компетенцію.

Вищезгадані елементи адміністративно-правового статусу нотаріус реалізує не лише під час вчинення нотаріальних дій, а й при здійсненні реєстрації, оскільки нотаріус є спеціальним суб'єктом, уповноваженим державою на проведення реєстраційних дій, що дозволяє виконувати основні завдання держави у сфері державної реєстрації. А тому додатково варто також проаналізувати сутність, структуру та правове забезпечення даної процедури.

Чинним законодавством України визначено, що державній реєстрації підлягають:

– юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, їхня символіка (у випадках, передбачених законом), громадські формування, що не мають статусу юридичної особи, та фізичні особи-підприємці (ч. 1 ст. 3 Закону України від 15.05.2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (далі – Закон № 755-IV) [10];

– речові права на нерухоме майно та їх обтяження (ч. 1 ст. 1 Закону України від 01.07.2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон № 1952-IV) [11];

– акти цивільного стану (ч. 1 ст. 1 Закону України від 01.07.2010 р. № 2398-VI «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (далі – Закон № 2398-VI) [12];

– рухоме майно та його обтяження (Порядок ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.07.2004 р. № 830) [13];

Даний перелік об'єктів державної реєстрації не є вичерпний.

Якщо звертатися до юридичної літератури, то зокрема, О.С. Луніна визначає державну реєстра-

цію як юридичний акт та виділяє широке і вузьке (юридичне) значення державної реєстрації. У широкому значенні реєстрація полягає у цілеспрямованій діяльності щодо внесення відомостей про об'єкт, який підлягає реєстрації, у офіційні документи, реєстри. У вузькому значенні реєстрація є юридичним актом визнання законним та юридично значимим об'єкт реєстрації (інформацію, відомості, речі матеріального світу тощо) [14, с. 42–43].

Науковець М. Гурковський вважає, що державна реєстрація – це інститут адміністративного права, яким забезпечується фіксація фактів, явищ, відомостей чи певних матеріальних об'єктів з метою їх державного обліку та контролю, засвідчення дійсності та надання їм законного (легітимного) статусу, в результаті чого настають певні юридичні наслідки. Вона здійснюється у встановленому законодавством порядку органами публічної адміністрації, на які покладено також обов'язки щодо ведення та належного функціонування відповідного державного реєстру [15, с. 173].

Дещо інший підхід має Болгар О.В., який тлумачить державну реєстрацію як форму діяльності виконавчої влади, що опосередковує здійснення правового контролю та обліку реєстрованих об'єктів шляхом винесення реєструючим органом адміністративно-правових актів у рамках нормативно врегульованої процедури [16, с. 340].

Деякі дослідники вбачають у реєстрації тільки елемент технічного обліку. Проте державна реєстрація має не лише інформаційне значення, її роль головним чином полягає в тому, щоб підтвердити юридичні факти чи їх системи. Очевидно, акт реєстрації є рішенням компетентного органу, що вказує на юридичний стан суб'єкта. Реєстраційні дії мають юридичні наслідки [17, с. 209–210]. На думку вчених Ю.О. Куц та С.В. Краснопьорової, реєстрація у світовій практиці традиційно належить до управлінських послуг [18, с. 10–11].

Інші науковці розглядають державну реєстрацію як юридичний факт. Так Н.В. Майка вважає, що державна реєстрація за своєю природою є правовстановлюючим юридичним фактом [19, с. 44]. С.О. Слободянюк, зауважує, що державна реєстрація має не технічний, а правостворюючий та/або правопідтверджуючий характер і розглядається як юридичний факт, що здійснюється відповідним реєструючим органом, її метою є мінімізація потенційної можливості порушень прав учасників обороту об'єктів нерухомості [20, с. 8]. В.В. Нікітін доводить, що державна реєстрація є юридичним фактом, що є сукупністю офіційних, юридично значущих дій, які здійснюються уповноваженими органами державної влади, та полягає в офіційному визнанні, зміні та припиненні певних прав або правочинів через затвердження таких процесуальних дій у спеціально створених інформаційних базах – реєстрах [21, с. 9].

Варто також розглянути, яке визначення надається процедури державної реєстрації на законодавчому рівні в тих чи інших нормативно-правових актах.

Так, п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону № 755-IV визначено, що державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців – офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, відокремленого підрозділу юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу-підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом, про юридичну особу та фізичну особу-підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом.

Законом № 1952-IV, а саме п. 1 ч. 1 ст. 2, визначається державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Проаналізувавши ці два визначення, які наведені в законодавстві, можна визначити наступні ознаки державної реєстрації:

1) є офіційно визначеною;

2) здійснюється уповноваженими державою суб'єктами;

3) являє собою юридичний факт;

4) полягає у визнанні і підтвердженні відповідного юридичного факту;

5) здійснюється за допомогою процедур щодо внесення відомостей до спеціального реєстру, а також проведення інших реєстраційних дій.

Отже, аналізуючи приписи чинного законодавства України, а саме Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», державну реєстрацію доцільно визначати як юридичний факт, а також як сукупність цілеспрямовано здійснюваних адміністративних процедур.

Відтак, розібравшись із всіма необхідними поняттями, визначивши їхню структуру та зміст, можемо розглянути адміністративно-правовий статус нотаріуса в контексті державної реєстрації. Першим елементом правого статусу нотаріуса, який варто проаналізувати є правосуб'єктність.

Хоч деякі науковці не відносять правосуб'єктність до складових елементів адміністративно-правового статусу, на нашу думку, правосуб'єктність є основним та базовим елементом адміністративно-правового статусу нотаріуса, тоді як інші елементи адміністративно-правового статусу є похідними і повинні розглядатися в сукупності, як єдине ціле. Адже, як стверджує К.І. Чижмар, правове становище нотаріуса також визначається правосуб'єктністю, складовими елементами якої є закріплена Законом України від 02.09.1993 р. № 3425-XII «Про нотаріат» (далі – Закон № 3425-XII) безперечна юрисдикція, на здійснення якої уповноважений нотаріус, та компетенція, що виявляється в його повноваженнях [22, с. 83]. Розвиваючи далі цю думку, слід зазначити, що складові елементи правосуб'єктності нотаріуса визначаються не тільки Законом № 3425-XII, а й раніше згаданими Законом № 755-IV та Законом № 1952-IV, що виявляється в його правах та обов'язках щодо вчинення не тільки нотаріальний дій, а й державної реєстрації.

В аспекті здійснення державної реєстрації нотаріусом, можна констатувати про те що нотаріус у даних правовідносинах виступає як суб'єкт владних повноважень. Так згідно п. 7 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), суб'єкт владних повноважень – орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг [23].

Підтвердженням цього є позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, викладена в Листі від 07.02.2014, згідно з якою владність у нотаріальних правовідносинах, то вона виявляється лише в офіційній силі нотаріальних актів. Правовідносини, що виникають між нотаріусами та іншими суб'єктами нотаріальної діяльності, є суто процесуальними за своєю сутністю і не можуть характеризуватися як владні відносини у розумінні КАС. Однак слід звернути увагу, що у зв'язку з прийняттям Закону України від 01 липня 2004 року № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація прав у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва проводиться нотаріусом, яким вчинено таку дію. Тобто держава в цій частині делегує нотаріусам владні повноваження. Тому судам при розгляді позовів щодо оскарження дій або бездіяльності нотаріуса як державного реєстратора прав на нерухоме майно слід пам'ятати, що це справи адміністративної юрисдикції згідно з п. 8 постанови пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 року № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» [24].

Також варто звернути увагу, що Мін'юст як держатель відповідного реєстру є суб'єктом владних повноважень, який делегує свої повноваження з ведення реєстру Державному підприємству «Інформаційний центр» Мін'юсту, яке у свою чергу укладає відповідні договори з реєстраторами – державними нотаріальними конторами та приватними нотаріусами. Самі ж нотаріуси виступають як суб'єкти делегованих владних повноважень Отже, при вчиненні зазначених реєстраційних дій нотаріус діє як суб'єкт владних повноважень. Отже, при вчиненні зазначених реєстраційних дій нотаріус діє як суб'єкт владних повноважень [25, с. 152].

Слушною тут є думка Т.С. Курило відповідно до якої законодавець відніс нотаріусів до окремою групи суб'єктів, а саме осіб, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але які надають публічні послуги. Загалом, такий підхід відповідає сучасному уявленню про роль і призначення нотаріусів в публічному управлінні: вони посвідчують права, а також факти, що мають юридичне значення, вчиняють інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [26, с. 169].

Іншою складовою адміністративно-правового статусу нотаріуса в контексті державної реєстрації є сукупність прав та обов'язків, закріплених законодавством у сфері державної реєстрації. В першу чергу статус нотаріуса як державного реєстратора встановлюється нормами раніше згаданих законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», і в даному аспекті він, що логічно і правильно, не відрізняється від статусу інших державних реєстраторів. Всі вони мають однаковий обсяг прав та обов'язків, зокрема щодо: прийняття документів, перевірки та розгляду документів, в тому числі дотримання строків державної реєстрації, територіальності, відмови у проведенні державній реєстрації; розгляду документів і загалом порядку проведення реєстраційних дій в державних реєстрах.

Права, обов'язки нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації та порядок їх реалізації конкретизовано підзаконними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України. Зокрема, слід виділити поста-

нову Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127, якою затверджено Порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [27], наказ Міністерства юстиції України 09.02.2016 № 359/5, яким затверджено Порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи [28].

Ще одним елементом, без якого неможливо уявити адміністративно-правовий статус нотаріуса є юридична відповідальність. І.В. Святецька вказує, що відповідальність нотаріуса, за своєю суттю, – це форма впливу держави на допущені порушення правових норм, на посягання на соціальні інтереси суспільства, права особи. Нотаріус відповідає за правомірність своїх дій не тільки перед особами, що звернулись за нотаріальною допомогою, але й перед суспільством в цілому [29, с. 56].

Окрім вищевказаних елементів адміністративно-правового статусу нотаріуса у відносинах щодо державної реєстрації доцільно також розглянути гарантії прав та обов'язків. Як пише М.В. Бондарєва, традиційно під гарантіями процесуальної діяльності розуміються правові засоби, що містяться у нормах права, і забезпечують суб'єктам процесуальної діяльності виконання ними обов'язків і використання наданих прав [30, с. 79].

Доцільно звернути увагу, що стаття 8-1 Закону України «Про нотаріат» визначає гарантії нотаріальної діяльності. Відповідно до цієї норми, держава гарантує і забезпечує рівні умови доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності. Будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, у тому числі вимагання від нього, його помічника, інших працівників, які знаходяться у трудових відносинах з нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства. Обшук, виїмка, огляд робочого місця (контори) провадяться на підставі та в порядку, встановленому законом [31].

Статтею 11 Закону № 1952-IV передбачено для державних реєстраторів наступну гарантію: «Державний реєстратор самостійно приймає рішення за результатом розгляду заяв у сфері державної реєстрації прав. Втручання, крім випадків, передбачених цим Законом, будь-яких органів влади, їх посадових осіб, юридичних осіб, громадян та їх об'єднань у діяльність державного реєстратора під час проведення реєстраційних дій забороняється і тягне за собою відповідальність згідно із законом» [11].

Відповідну гарантію також визначено ч. 10 ст. 6 Закону № 755-IV: «Втручання будь-яких органів, їх посадових осіб, громадян, юридичних осіб та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, у діяльність державного реєстратора під час проведення реєстраційних дій, крім випадків, передбачених цим Законом, забороняється і тягне за собою відповідальність згідно із законом» [10].

Висновок. Аналіз адміністративно-правового статусу нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації показав, що цей статус є комплексним та багатогранним правовим явищем, яке вимагає детального розгляду на основі як загальних, так і спеціальних адміністративно-правових норм. Визначення адміністративно-правового статусу нотаріуса передбачає врахування низки елементів, таких як адміністративна правосуб'єктність, права та обов'язки, відповідальність, гарантії захисту прав, заборони та компетенція. Ці елементи реалізуються в межах законодавчих актів, що регулюють діяльність нотаріусів, зокрема, Законів України «Про нотаріат», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Важливою складовою адміністративно-правового статусу нотаріуса є його правосуб'єктність, що охоплює як юридичну правосуб'єктність, так і делеговані владні повноваження щодо здійснення державної реєстрації. Нотаріус виступає як суб'єкт публічної адміністрації, уповноважений державою на виконання важливих адміністративних функцій, зокрема, у сфері реєстрації прав на нерухоме майно та юридичних осіб. Державна реєстрація, здійснювана нотаріусами, має правостворюючий характер і тісно пов'язана з виконанням публічних управлінських функцій.

До ключових аспектів адміністративно-правового статусу нотаріуса належать також його права та обов'язки у сфері державної реєстрації. Окрім того, особливу увагу слід приділити юридичній відповідальності нотаріусів, яка є основною формою впливу на порушення ними правових обов'язків.

Загалом, адміністративно-правовий статус нотаріуса як суб'єкта державної реєстрації є важливим елементом правової системи, який потребує подальшого вдосконалення для забезпечення ефективності та законності в діяльності нотаріусів, а також для забезпечення належної охорони прав учасників цивільного обігу в тому числі захисту персональних даних.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: (енциклопед. курс): підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти. Харків: Еспада, 2006. 776 с.

2. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*, 2010. № 2. С. 95–98.

3. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 284 с.

4. Голосніченко І. П. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.

5. Миколенко В. А. Прокуратура України як суб'єкт адміністративного права: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.

6. Лютіков П. С. Класифікація та характерні ознаки суб'єктивних прав та обов'язків як складових адміністративно-правового статусу юридичної особи:теоретико-правовий аналіз. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*, 2013. № 2(1). С. 125–131.

7. Мещерякова О. В. Щодо визначення елементів адміністративно-правового статусу учасників операцій ООН з підтриманням миру. *Форум права*, 2011. № 2. С. 609–612.

8. Висєканцев О. О. Адміністративно-правовий статус державного нотаріуса: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Сумський державний університет. Суми, 2014. 203 с.

9. Юрченко В. В. Адміністративно-правовий статус нотаріуса в умовах реформування юстиції України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України. К., 2013. 205 с.

10. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV: станом на 23 верес. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text (дата звернення: 04.12.2024).

11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV: станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text (дата звернення: 04.12.2024).

12. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI: станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text (дата звернення: 04.12.2024).

13. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна: Постанова Каб. Міністрів України від 05.07.2004 № 830: станом на 20 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/830-2004-п#Text (дата звернення: 04.12.2024).

14. Луніна Олена Станіславівна. Публічно-правові спори у сфері державної реєстрації як предмет адміністративного судочинства: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний авіаційний університет. Київ, 2015. 207 с

15. Гурковський М. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. 217 с.

16. Болгар О. Сутність державної реєстрації як форми публічного адміністрування. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 5. С. 336–340.

17. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 543 с.

18. Куц Ю. О., Краснопьорова С.В. Якісні адміністративні послуги – головна умова підвищення довіри населення до органів влади: монографія. Х.: ХарРІНАДУ «Магістр», 2006. 192 с.

19. Майка Н. В. Реєстрація речових прав на чужу нерухомість як юридичний факт. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2017. № 4. С. 43–45.

20. Слободянюк С. О. Цивільно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. ун-т імені Т. Шевченка. Київ, 2012. 18 с.

21. Нікітін В. В. Адміністративно-правовий статус державних (публічних) реєстраторів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2017. 208 с.

22. Чижмар К. Конституційно-правовий статус нотаріату в контексті реалізації його правосуб'єктності. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2014. № 4. С. 82–84.

23. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV: станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 04.12.2024)

24. Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014. *Інформаційно-аналітична база «Ліга-Закон»*. URL: https://ips. ligazakon.net/document/VRR00137 (дата звернення 04.12.2024)

25. Юрах В. Правовий статус нотаріуса у відносинах публічного характеру. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Право*, 2017. Вип. 1. С. 151–155.

26. Курило Т. Адміністративно-правовий статус нотаріуса як особливого суб'єкта адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2016. Т. 2, № 2. С. 167–173.

27. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Каб. Міністрів України від 25.12.2015 № 1127: станом на 25 верес. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-п#Text (дата звернення: 04.12.2024).

28. Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи: Наказ М-ва юстиції України від 09.02.2016 № 359/5: станом на 3 верес. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0200-16#Text (дата звернення: 04.12.2024).

29. Святецька І. В. Деякі питання юридичної відповідальності нотаріуса. *Мала енциклопедія нотаріуса*, 2013. № 2. С. 56–59.

30. Бондарєва М. В. Гарантії нотаріальної діяльності. *Університетські наукові записки*, 2010. № 2 (34). С. 79–82.

31. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII: станом на 15 квіт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text (дата звернення: 04.12.2024)

32. Kreminskyi O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A., Diakovskyi O. Legal regime of virtual currency in Ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Rela es Internacionais do Mundo Atual*, 2024. Vol. 1. № 43. P. 21–24.

33. Дяковський О. С., Габрелян А. Ю. Основні засади та принципи протидії дезінформації. *Юридичний вісник*, 2024. № 4. С. 30–36.

34. Габрелян А. Ю. Особливості функціонування міжнародних стратегічних альянсів в ІТ-сфері. «Правові системи». Науково-практичний електронний журнал, 2018. № 1/2. С. 490–498.

35. Габрелян А. Ю. Переваги та недоліки створення міжнародних стратегічних альянсів. «Правові системи». Науково-практичний електронний журнал, 2018. № 3. С. 601–610.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.16

А. І. Кисько
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
та інформаційної безпеки факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0009-0008-0758-1641

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

В дослідженні йде мова про погляди українських дослідників та законодавців на розуміння поняття «публічна безпека і порядок». Наголошується на тому, що у різних нормативно-правових актах застосовується терміносполучення «публічна безпека і порядок» а також «громадська безпека і порядок». Вказано на необхідність законодавчого закріплення таких понять, як «публічна безпека і порядок» та «публічне місце». Підсумовано, що в сучасному законодавстві України існують колізії у питанні застосування терміносполучень «публічна безпека і порядок» та «громадська безпека і порядок». На прикладах застосування зазначених терміносполучень у Законах України «Про Національну поліцію», «Про національну безпеку України», Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» вказано, що законодавець їх ототожнює, хоча й може застосовувати їх у одних і тих самих актах. Вказано, що законодавцем визначається громадська (публічна) безпека і порядок як стан, за якого життєво важливі для суспільства й громадян цінності, інтереси, права і свободи захищені від будь-яких загроз. Також зроблено висновок, що серед дослідників адміністративного права існує дискусія щодо доцільності застосування у законодавстві терміносполучення «публічна безпека і порядок» через те, що у більшості нормативно-правових актів міститься терміносполучення «громадська безпека і порядок» як звична конструкція, яка застосовувалася до 2015 року, коли вперше «публічна безпека і порядок» з'явилася в Законі України «Про Національну поліцію України». Водночас дослідники зауважують на ототожненні цих терміносполучень законодавцем. Визначення «публічна безпека і порядок», які наводять деякі дослідники, скоріше стосуються ідеального стану речей та суспільних відносин, до якого варто розвиватися та прагнути у реальності.

Ключові слова: підтримання, публічне місце, порядок і безпека, суспільні та державні цінності, захист від загроз.

Kysko A. I. **DOCTRINAL APPROACHES TO THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC SAFETY AND ORDER IN THE ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE**

The study discusses the views of Ukrainian researchers and legislators on the understanding of the concept of "public safety and order". It is emphasized that in various regulatory legal acts the term combination "public safety and order" and "public safety and order" are used. The need for legislative consolidation of such concepts as "public safety and order" and "public place" is indicated. It is summarized that in the modern legislation of Ukraine there are conflicts in the issue of the use of the term combinations "public safety and order" and "public safety and order". Based on examples of the use of the specified term combinations in the Laws of Ukraine "On the National Police", "On the National Security of Ukraine", "On the Peculiarities of Ensuring Public Order and Public Safety in Connection with the Preparation and Holding of Football Matches", it is indicated that the legislator identifies them, although he may use them in the same acts. It is indicated that the legislator defines public safety and order as a state in which values, interests, rights and freedoms that are vital for society and citizens are protected from any threats. It is also concluded that among researchers of administrative law there is a discussion about the appropriateness of using the term "public safety and order" in legislation due to the fact that most regulatory legal acts contain the term "public safety and order" as a familiar construction that was used until 2015, when "public safety and order" first appeared in the Law of Ukraine "On the National Police of Ukraine". At the same time, researchers note the identification of these term combinations by the legislator. The definitions of "public safety and order" given by some researchers rather relate to the ideal state of affairs and social relations that should be developed and strive for in reality.

Key words: maintenance, public place, order and safety, public and state values, protection from threats.

Постановка проблеми. В адміністративному праві та у законодавстві України використовуватися активно конструкція «публічна безпека і порядок» стали після прийняття у 2015 році Закону України «Про Національну поліцію», до цього часу застосовувався здебільшого термін «громадська безпека і порядок». Для розвитку органів державної влади, науки адміністративного права десять років не є значним відрізком часу у порівнянні із історію розвитку і становлення державних інститутів та адміністративного права країн із сталими демократичними інститутами, які мають історію у багато десятків років або навіть сотень. Тому на нашу думку висвітлення проблематики поняття та змісту публічної безпеки і порядку залишається актуальною для науки адміністративного права, оскільки на теоретичному підгрунті засновується поліпшення практичної діяльності поліції (щодо підтримання публічної безпеки і порядку), вносяться зміни до чинних нормативно-правових актів, як регулюють суспільні відносини у сфері надання поліцей-

© А. І. Кисько, 2025

ських послуг із підтримання публічної безпеки і порядку. Акцентуємо увагу й на тому, що базою пізнання особливостей, ознак певного явища у суспільних відносин є надання йому визначення поняття та змісту явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове питання висвітлення поняття та змісту публічної безпеки і порядку в адміністративному праві розглядають наступні дослідники: В. Авер'янов, В. Барба, О. Батраченко, О. Бандурко, Р. Герасимчук, П. Голосніченко, О. Довгань, О. Дубенко, І. Зозуля, Т. Комзюк, А. Манжула, В. Фатхутдінов та інші.

Метою статті є розглянути підходи та проблеми визначення поняття та змісту публічної безпеки і порядку із точки зору науки адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Ми розглядатимемо поняття та зміст публічної безпеки із позицій українських законодавців, тобто аналізу ситуації із законодавчим закріпленням визначення такого поняття, а також із позиції дослідників у сфері адміністративного права, які розглядають поняття «публічна безпека і порядок».

Піл час аналізу нормативно-правових актів можна дійти висновку про відсутність уніфікованого застосування терміносполучення «публічна безпека і порядок». В деяких актах міститься зазначена конструкція, в інших «громадська безпека і порядок», або «громадський порядок» чи «публічний порядок». Такі визначення можуть застосовуватися паралельно у нормативно-правових актах. Термін «публічна безпека і порядок» застосовується у Законі України «Про Національну поліцію України» у визначенні Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом підтримання публічної безпеки і порядку, поліція також відповідно до цього Закону надає поліцейські послуги у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку [9]. Зауважимо, що у ст. 1 застосовується словосполучення «підтримання публічної безпеки», а вже у ст. 2 «забезпечення публічної безпеки і порядку», уникаючи уніфікації застосування терміносполучень.

П. 10 ч. 1 ст. 23 Закону України серед поліцейських повноважень передбачено вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях, що окреслює розуміння просторових меж, де така безпека і порядок мають підтримуватися поліцейськими, тобто у публічних місцях, перелік яких не є вичерпним у п. 10 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію України». П. 27 ч. 1 ст. 23 зазначеного Закону застосовується терміносполучення «забезпечення публічної безпеки і порядку» у контексті вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), і у цьому ж пункті, а саме у другому абзаці застосовується терміносполучення «громадської безпеки і порядку»: «залучення для проведення виконавчих дій поліцейських здійснюється за вмотивованою постановою виконавця, яка надсилається керівнику територіального органу поліції за місцем проведення відповідної виконавчої дії. Відмова у залученні поліції для проведення виконавчих дій допускається лише з підстав залучення особового складу даного територіального органу поліції до припинення групового порушення *громадської безпеки і порядку* чи масових заворушень під час дії воєнного стану, а також для подолання наслідків надзвичайних ситуацій, небезпечних подій, у тому числі аварій, епідемій» [9]. Конструкція «забезпечення публічної безпеки і порядку застосовується у інших статтях Закону України «Про Національну поліцію України», а саме у ст. 36, ст. 45 (надає право заради забезпечення публічної безпеки і порядку застосовувати спеціальні засоби). У ст. 45 одразу також й вказується, що спеціальні засоби застосовуються для припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень. Натомість в зазначеному Законі немає визначень «публічна безпека і порядок»; «громадська безпека і порядок» або забезпечення чи підтримання такої безпеки і порядку.

В інших нормативно-правових актах, наприклад, у Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад паралельно застосовуються терміносполучення у пп. 3 п. 2 Розділу II у контексті обов'язків дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад «публічна безпека», а у пп. 11 п. 2 Розділу II «забезпечення публічної безпеки і порядку». П. 2 Розділу III Інструкції з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням дільничні офіцери поліції та поліцейські офіцери громад проводять відкриті зустрічі та гласні виступи щодо стану дотримання законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результатів своєї діяльності на відповідній поліцейській дільниці [4]. Тобто вже застосовується ще одне терміносполучення «охорони громадського порядку». Нажаль, у цьому нормативно-правовому акті також не зазначаються поняття підтримання або забезпечення публічної безпеки і порядку.

Якщо ми вважаємо за необхідне законодавче закріплення поняття публічної безпеки і порядку, А. Крищенко наголошує на тому, що введення зазначеного терміну взагалі є недоцільним, оскільки воно не згадується у інших норматив-

но-правових актах, а саме в Конституції України [7]. Також дослідник зауважує, що на сучасному етапі розвитку українського законодавства терміни «публічна безпека» і «публічний порядок» варто вважати рівнозначними із поняттями «громадська безпека» та «громадський порядок», й доцільним кроком буде внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію», де замість терміносполучення «публічна безпека і порядок» застосовувати раніше вживані терміни «громадський порядок» і «громадська безпека» (або «громадська безпека і порядок»), оскільки у інакшому разі треба буле змінювати понад 5 тисяч нормативно-правових актів [7, с. 211–212]. Дослідниця О. Когут також зазначає на доцільність повернення до використання у нормативно-правових актах терміносполучення «громадська безпека і порядок» та ототожнює його зміст із «публічною безпекою і порядком» [5, с. 59].

Зазначимо, що терміни «громадський порядок» і «громадська безпека» законодавчо закріплені у Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», а саме: «громадська безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки; громадський порядок – сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм» [10]. Тобто законодавець розглядає зміст громадської безпеки і порядку як стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства від загроз й такі суспільні відносини (діяльність Національної поліції України), за яких забезпечуються нормальні умови життєдіяльності громадян, підприємств та публічних адміністрацій. У такому розумінні ми вважаємо за доцільність ототожнення поняття публічної безпеки і порядку та громадської безпеки і порядку.

Законодавець розкриває на законодавчому рівні терміносполучення «громадська безпека і порядок» у Законі України «Про національну безпеку України», де зазначає, що це «захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз» [8]. У такому розумінні розширюється коло суб'єктів, які забезпечують (підтримують) громадську безпеку і порядок, а саме сили безпеки, оскільки п. 17 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону України до сил безпеки належать правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України [8]. Таким чином законодавець ставить громадську безпеку і порядок частиною національної безпеки. Тобто розвідувальні органи також забезпечують таку безпеку і порядок, а не лише, наприклад, підрозділи Національної поліції України у публічних місцях.

Ще одним твердженням до ототожнення законодавцем понять публічної безпеки і порядку та громадської безпеки і порядку є те, що у зазначеному Законі України «Про національну безпеку України» ч. 4 ст. 18 Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що *забезпечує громадську безпеку і порядок*, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [8]. Тобто від змісту тлумачення поняття цього органу виконавчої влади, що міститься у Законі України «Про Національну поліцію України», відрізняється терміносполучення «підтримання публічної безпеки і порядку» та «забезпечення громадської безпеки і порядку», що свідчить про ототожнення й неточності та протиріччя під час створення законопроєкту. Разом із тим, визначення громадської (публічної) безпеки і порядку в Законі України «Про національну безпеку України» означає стан, за якого життєво важливі для суспільства й громадян цінності, інтереси, права і свободи захищені від будь-яких загроз. На нашу думку, доцільним є наведення у доктринальних документах не вичерпного переліку найважливіших цінностей (з урахуванням, що у Конституції України вказано що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [6]. Разом із тим, у Конституції України вказано, що згідно ст. 116 Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, *громадського порядку*, боротьби зі злочинністю [6]. Також Законодавець застосовує терміносполучення забезпечення громадського порядку. У ст. 138 (про відання Автономної республіки Крим) зазначено про участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди,

сприяння охороні правопорядку та *громадської безпеки*. Тобто у Конституції згадується саме про громадську безпеку і не застосовуються терміносполучення публічної безпеки і порядку.

У науковій літературі з адміністративного права дослідники використовують терміносполучення «громадська безпека і порядок», «публічна безпека і порядок», можуть їх ототожнювати розглядати як відмінні взаємозалежні поняття. О. Батраченко зауважує, що «публічний порядок характеризується таким станом упорядкованості суспільних правовідносин (передусім публічно-правових), за якого кожна особа, державний орган, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи добровільно дотримуються правових та морально-етичних норм, культурних та інших соціальних правил, виконують відповідні приписи з метою досягнення публічної безпеки та загального благополуччя. Це означає, що публічна безпека є прямим наслідком публічного порядку» [2, с. 15]. Добровільне дотримання усіх норм неможливе усіма членами суспільства через суб'єктивні причини, саме тому й створені органи виконавчої влади на кшталт Національної поліції України задля підтримання публічної безпеки.

Дослідник також наводить визначення змісту терміну публічної безпеки як стану захищеності життєво-важливих для держави, суспільства та окремих осіб інтересів, прав, свобод людини і громадянина, який є пріоритетним завданням діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Публічний порядок є станом упорядкованості публічних правовідносин та всієї публічно-правової системи, за якого особи, державні органи та органи місцевого самоврядування й їх посадові особи добровільно дотримуються правових та морально-етичних норм, інших соціальних правил з метою досягнення публічної безпеки і загального добробуту [2, с. 25].

О. Дубенко розглядає термін публічної безпеки і порядку як стан, в якому люди відчувають свою безпеку і можуть вільно користуватися своїми правами та свободами без страху перед злочинцями, терористами та іншими загрозами. Погоджуємося із тезою дослідника, що публічна (він використовує терміносполучення «громадська (публічна) безпека і порядок», таким чином ототожнюючи їх) безпека і порядок є складовою більш широкого явища у вигляді національної безпеки держави [3, с. 141–142]. Зазначені дослідниками визначення дозволяють зробити припущення, що вони розглядають публічну безпеку і порядок як певні ідеальні явища, до якого суспільство та держава мають прагнути. В. Барба наводить авторське бачення публічної безпеки і порядку: «урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, попередження злочинів та проступків, повагу до честі й людської гідності, дотримання норм суспільної моралі і порядку» [1, с. 36]. Хоча автор не вказує на таку ознаку безпеки, як стан захищеності певних суспільних та державних інтересів та цінностей, наведений зміст поняття є слушним, оскільки тут висвітлюються ті аспекти, які покликана у питанні підтримання публічної безпеки здійснювати Національна поліція України, а саме попередження злочинів та проступків та дотримання норм суспільної моралі і порядку.

Висновки. Таким чином, під час нашого дослідження ми дійшли наступних висновків:

1. В сучасному законодавстві України існують колізії у питанні застосування терміносполучень «публічна безпека і порядок» та «громадська безпека і порядок». На прикладах застосування зазначених терміносполучень у Законах України «Про Національну поліцію», «Про національну безпеку України», Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» наголошено, що законодавець їх ототожнює, хоча й може застосовувати їх у одних і тих самих актах одночасно й у цілому законодавцем визначається громадська (публічна) безпека і порядок як стан, за якого життєво важливі для суспільства й громадян цінності, інтереси, права і свободи захищені від будь-яких загроз.

2. Серед дослідників адміністративного права існує дискусія щодо доцільності застосування у законодавстві терміносполучення «публічна безпека і порядок» через те, що у більшості нормативно-правових актів міститься терміносполучення «громадська безпека і порядок» як звична конструкція, яка застосовувалася до 2015 року, коли вперше «публічна безпека і порядок» з'явилася в Законі України «Про Національну поліцію України». Водночас дослідники зауважують на ототожненні цих терміносполучень законодавцем, із чим ми погоджуємося. Визначення «публічна безпека і порядок», які наводять деякі дослідники, скоріше стосуються ідеального стану речей та суспільних відносин, до якого варто розвиватися та прагнути у реальності.

Література

1. Барба В. Є. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 32–36.

2. Батраченко О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку: дис.... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07. Суми: СумДУ, 2017. 218 с.

3. Дубенко О. М. Публічна безпека і порядок як комплексне явище в поліцейській діяльності.

Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 1. С. 138–142.

4. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад: затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 року № 650 (у редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України від 18 травня 2022 року № 301). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text

5. Когут О.В. Категорія «публічна безпека та порядок»: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 23 квітня 2019 року) / За ред. О.Г. Турченко. Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 55–59.

6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

7. Крищенко А.Є. Особливості визначення терміна «публічна безпека і порядок». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 206–214.

8. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

9. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

10. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 8 липня 2011 року № 3673-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17#Text

УДК 342.9:630.6:35.072.2
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.17

Б. Я. Павлюх
аспірант
Київського університету інтелектуальної власності та права
orcid.org/0009-0005-3283-3968

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексне дослідження принципів публічного адміністрування у сфері лісового господарства України як ключових засад ефективної, законної та прозорої діяльності органів публічної влади. Обґрунтовано, що принципи публічного адміністрування є нормативно і концептуально визначеними орієнтирами, які формують структуру, функції, повноваження та відповідальність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері охорони, використання та відтворення лісових ресурсів. Зроблено акцент на аналізі чинного адміністративного та спеціального законодавства, зокрема положень Лісового кодексу України, які встановлюють правові засади державного регулювання та визначають компетенцію суб'єктів управління. У роботі враховано наукові підходи провідних вітчизняних фахівців-адміністративістів, які наголошують на необхідності впровадження принципів належного врядування «Good governance», адаптованих до європейських стандартів управління публічними ресурсами. Показано, що в сучасних умовах реалізації європейського вектора розвитку України особливо актуальними є принципи законності, прозорості, підзвітності, ефективності, стратегічності, інклюзивності та участі громадськості. Виявлено проблеми нормативного закріплення і практичного застосування цих принципів у діяльності уповноважених суб'єктів публічного адміністрування. Аргументовано необхідність вдосконалення адміністративно-правового механізму реалізації зазначених принципів з урахуванням екологічної складової управління та викликів, пов'язаних зі зміною клімату, зростанням антропогенного навантаження, а також недосконалістю системи контролю. Запропоновано напрями реформування галузевого регулювання, орієнтовані на правову визначеність, цифровізацію процесів, розвиток партнерства з громадськістю та посилення відповідальності посадових осіб. З цього випливає, що принципи публічного адміністрування у сфері лісового господарства мають стати системоутворюючими елементами екологічної політики держави, здатної забезпечити сталий розвиток та збереження національного природного капіталу.

Ключові слова: адміністративне право, державне регулювання, ефективність, євроінтеграція, екологічна політика, лісове господарство, лісове законодавство, належне врядування, органи виконавчої влади, підзвітність, прозорість, публічне адміністрування, принципи управління, сталий розвиток, участь громадськості.

Pavliukh B. Ya. **PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF FORESTRY IN UKRAINE**

The article presents a comprehensive study of the principles of public administration in the forestry sector of Ukraine as key principles of effective, legal and transparent activities of public authorities. It is substantiated that the principles of public administration are normatively and conceptually defined guidelines that form the structure, functions, powers and responsibilities of executive authorities and local self-government bodies in the field of protection, use and reproduction of forest resources. Emphasis is placed on the analysis of current administrative and special legislation, in particular the provisions of the Forest Code of Ukraine, which establish the legal principles of state regulation and determine the competence of management entities. The work takes into account the scientific approaches of leading domestic administrative specialists who emphasize the need to implement the principles of good governance "Good governance", adapted to European standards of public resource management. It is shown that in the modern conditions of implementing the European vector of development of Ukraine, the principles of legality, transparency, accountability, efficiency, strategicity, inclusiveness and public participation are particularly relevant. The problems of normative consolidation and practical application of these principles in the activities of authorized subjects of public administration are identified. The need to improve the administrative and legal mechanism for implementing these principles is argued, taking into account the environmental component of management and challenges associated with climate change, the growth of anthropogenic load, as well as the imperfection of the control system. The directions of reforming sectoral regulation are proposed, focused on legal certainty, digitalization of processes, development of partnership with the public and strengthening the responsibility of officials. It follows that the principles of public administration in the field of forestry should become system-forming elements of the state's environmental policy, capable of ensuring sustainable development and preservation of national natural capital.

Key words: public administration, management principles, forestry, administrative law, state regulation, good governance, environmental policy, forest legislation, executive authorities, public participation, accountability, efficiency, transparency, sustainable development, European integration.

Постановка проблеми. Лісове господарство України є важливою складовою екологічної та економічної безпеки держави. Сучасні трансформаційні процеси в системі публічного управління України, зумовлені курсом на європейську інтеграцію, зокрема імплементацією стандартів належного врядування, які вимагають ґрунтовного переосмислення принципів функціонування публічного адміністрування у різних галузях, зокрема у сфері лісового господарства. Лісові ресурси України становлять важливу екологічну, економічну та соціальну цінність, забезпечують стабільність природного середовища, формують біорізноманіття та відіграють ключову роль

© Б. Я. Павлюх, 2025

у підтриманні кліматичного балансу. Проте багаторічні системні проблеми, серед яких – надмірна бюрократизація, низький рівень прозорості в управлінських рішеннях, корупційні ризики, неефективне використання лісових ресурсів – свідчать про необхідність оновлення механізмів державного управління на основі сучасних принципів публічного адміністрування.

У цьому контексті принципи публічного адміністрування – законність, прозорість, підзвітність, ефективність, дотримання прав людини та участь громадськості – мають слугувати фундаментом для формування дієвої адміністративно-правової моделі управління лісовим господарством. Водночас, у вітчизняному правовому полі ще не сформовано цілісного бачення щодо впровадження зазначених принципів у практику діяльності органів публічної влади у цій галузі. Наявні адміністративно-правові механізми часто не відповідають сучасним викликам, таким як зміни клімату, зростання тиску на природні ресурси, необхідність діджиталізації управління, а також потреба у залученні громадянського суспільства до процесів прийняття рішень.

Крім того, у процесі наближення до європейських стандартів врядування Україна має забезпечити відповідність принципам, визначеним спільною програмою організації економічного співробітництва та розвитку SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management), що охоплюють стратегічне планування, забезпечення верховенства права, надійне державне управління людськими ресурсами, добросовісне та прозоре надання послуг. Аналіз відповідності чинної системи управління лісовим господарством цим принципам є особливо важливим у період реформування державної служби та територіальної організації влади.

Таким чином, дослідження принципів публічного адміністрування у сфері лісового господарства є не лише актуальним, але й необхідним для формування нової парадигми управління природними ресурсами в Україні, які повинні базуватися на засадах демократичності, відкритості, ефективності та правової визначеності. Результати такого дослідження можуть стати основою для вдосконалення нормативно-правової бази, оптимізації функціонування органів державної влади, а також запровадження практик належного врядування в екологічно важливих сферах нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики принципів публічного адміністрування у сфері лісового господарства в Україні звертали свою увагу: В.Б. Авер'янов, В.І. Андрейцев, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, І.В. Бородін, С.О. Біднячук, А.П. Бобко, В.В. Галунько, І.М. Глобенко, П.П. Голосніченко, В.М. Голян, Є.В. Додін, Т.В. Довгий, О.О. Дребот, Н.П. Зіновчук, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, Я.М. Коваль, В.С. Лавров, П.М. Лакида, С.П. Мельник, Є.О. Мішенін, А.М. Мордовець, В.О. Пил, І.О. Синякевич, О.М. Фурдичка, О.С. Шубало та інші. Однак, варто зазначити, що хоча згадані науковці у своїх працях торкалися питань, пов'язаних з тематикою публічного адміністрування у сфері лісового господарства, їх дослідження здебільшого стосувалися суміжних правових інститутів та категорій. Власне проблема принципів адміністрування оподаткування в зазначеній галузі залишалася поза фокусом їхньої уваги або висвітлювалася лише фрагментарно, без комплексного аналізу в межах окремого наукового дослідження.

Метою статті є комплексне дослідження принципів публічного адміністрування у сфері лісового господарства в Україні шляхом глибокого аналізу теоретико-правових засад адміністративного права та чинного національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Для повноти розкриття нашої проблематики, необхідно з'ясувати теоретичні засади публічного адміністрування у сфері лісового господарства, зокрема дослідити наукові роботи провідних вчених-адміністративістів. Згідно із тлумачним словником української мови «принцип» означає основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму і т. ін. [1].

А. Шарая дійшла висновку, що вчені-адміністративісти, пропонуючи власні підходи до визначення поняття «принципи адміністративного права», здебільшого збігаються в таких твердженнях: 1) принципи адміністративного права – це основні засади, ідеї, положення, які покладені в основу галузі; 2) принципи адміністративного права – це підстава для формування і функціонування системи та змісту галузі; 3) принципи адміністративного права – це підгрунтя для адміністративно-правових норм, 4) принципи адміністративного права – це базис діяльності суб єктів адміністративного права; 5) принципи адміністративного права – це гарантія забезпечення прав та свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства і держави. Навряд чи можна сперечатися із вірністю, вказаних тез, тому слід зазначити, що саме вони відображають дійсний зміст і значення принципів адміністративного права, а тому повинні стати основою для формулювання єдиного, загальноприйнятого та загальновизнаного визначення принципів адміністративного права для застосування науковцями та практичними працівниками [2, с. 118].

Таким чином, принципи адміністративного права в контексті публічного адміністрування у сфері лісового господарства України становлять

фундаментальні засади, що визначають зміст, структуру та функціонування всієї галузі адміністративного права. Вчені-адміністративісти, хоча й пропонують різні підходи до їх тлумачення, одностайно визнають їх як основу нормотворення, діяльності суб'єктів публічного управління та гарантію захисту прав і свобод громадян. Отже, ці принципи мають стати базисом для формулювання уніфікованого наукового і практичного визначення, що сприятиме ефективному публічному адмініструванню, зокрема й у лісогосподарській сфері.

Вітчизняні вчені-адміністративісти, зокрема В. Брановицький, підкреслюють важливість нормативно-правового забезпечення діяльності місцевих державних адміністрацій у сфері природокористування, включаючи лісове господарство [3].

Ю. Ковейко вважає, що ведення лісового господарства досить складне та багатогранне поняття, яке становить сферу суспільного виробництва, основними завданнями якої є використання, охорона й відтворення лісових ресурсів відповідними підприємствами, установами, організаціями та громадянами. Відносно принципів необхідно зауважити, що існує достатньо велика кількість і вони є невичерпними. Сучасні умови ведення лісового господарства для забезпечення його екологічно сталого розвитку потребують нових удосконалених підходів і методів господарювання з урахуванням міжнародних вимог і стандартів, у тому числі в частині підтримання захисних та інших корисних функцій лісів, збереження їхнього біологічного різноманіття як основного чинника їхньої продуктивності, стійкості й стабільності розвитку, розширення мережі природно-заповідного фонду України. Сталий розвиток лісового господарства передбачає досягнення екологічно орієнтованого, соціально прийнятного та економічно життєздатного ведення лісового господарства. Але існує низка перешкод, які необхідно подолати в процесі переходу до сталого лісового господарства. Заслуговує на увагу й потребує підтримки пропозиція науковців щодо наближеного до природи сталого ведення лісового господарства та багатофункціональне використання лісу й лісових ресурсів [4, с. 170].

Таким чином, ведення лісового господарства в Україні є складним і багатогранним процесом, який охоплює не лише використання, охорону та відтворення лісових ресурсів, а й забезпечення екологічної, економічної та соціальної рівноваги. У цьому контексті принципи публічного адміністрування виступають важливим інструментом формування та реалізації ефективної лісогосподарської політики Реалізація принципів прозорості, наукової обґрунтованості, законності, екологічної сталості та підзвітності органів влади є передумовою переходу до сталого, наближеного до природи, багатофункціонального управління лісовими ресурсами, що відповідає сучасним міжнародним стандартам.

Публічне адміністрування у сфері лісового господарства передбачає діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо реалізації політики у сфері охорони, використання та відтворення лісів. Згідно з науковими дослідженнями, публічне адміністрування базується на принципах законності, прозорості, ефективності, підзвітності та участі громадськості [5].

Щоб у повному обсязі розкрити досліджувану нами проблематику, необхідно в тому числі розкрити якими нормативно-правовими актами регулюється дана сфера правових відносин. Основним нормативним актом, що регулює відносини у сфері лісового господарства, є Лісовий кодекс України. Зокрема, стаття 25 визначає основні завдання державного регулювання та управління у сфері лісових відносин, серед яких забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів. Крім того, статті 26–28 Лісового кодексу визначають повноваження Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства у сфері лісових відносин. Ці положення забезпечують нормативне закріплення принципів публічного адміністрування, таких як законність, підзвітність та ефективність [6].

На практиці реалізація принципів публічного адміністрування у сфері лісового господарства стикається з низкою проблем, серед яких недостатня прозорість прийняття рішень, обмежена участь громадськості та недосконале нормативне регулювання. Зокрема, дослідження В. Брановицького вказує на проблемні аспекти нормативно-правового забезпечення прийняття розпоряджень місцевими державними адміністраціями у контексті публічного адміністрування галузі природокористування. Зокрема у своїй роботі він зазначає, що нормативно-правові засади та здійснення функції нормативно-правового регулювання місцевими державними адміністраціями на практиці знаходяться на неналежному рівні насамперед через наявність прогалин у чинному законодавстві і невиконання органами публічної влади вимог закону щодо затвердження необхідних порядків їх діяльності. Вирішення окреслених проблем вимагає передусім внесення змін і доповнень до законодавства, спонукання органів виконавчої влади до затвердження необхідних порядків, зокрема, шляхом здійснення нормотворчої ініціативи [3].

Згідно із вище аналізованим для подолання цих проблем необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, забезпечити ефективний кон-

троль за діяльністю органів публічної влади та активізувати участь громадськості у процесах прийняття рішень.

Отже на основі проаналізованого вище, можемо визначити, що принципи публічного адміністрування у сфері лісового господарства в Україні – це сукупність основоположних і нормативно закріплених засад, що визначають зміст, форму, механізми та якість діяльності органів публічної влади у процесі управління лісовими ресурсами з урахуванням екологічних, соціальних та економічних чинників.

Таким чином, розкриємо основні принципи публічного адміністрування у сфері лісового господарства: – принцип законності – уся діяльність органів публічного управління у сфері лісового господарства має здійснюватися виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України. Це забезпечує правову визначеність, передбачуваність рішень та унеможливлює свавілля при використанні природних ресурсів; принцип прозорості та відкритості – усі рішення, які стосуються управління лісовими ресурсами, мають бути доступними для громадськості. Органи влади повинні забезпечити відкритість інформації щодо стану лісів, планів вирубки, лісовідновлення, укладених договорів, що сприяє підвищенню довіри та громадському контролю; – принцип підзвітності – суб'єкти публічного адміністрування у сфері лісового господарства зобов'язані звітувати перед суспільством та вищими органами про результати своєї діяльності, ефективність використання ресурсів, виконання державної політики у лісовій сфері; – принцип участі громадськості – громадяни, громадські організації, науковці та інші заінтересовані сторони повинні мати реальну можливість брати участь у процесах прийняття управлінських рішень, пов'язаних із веденням лісового господарства, охороною лісів та природоохоронною діяльністю; – принцип екологічної збалансованості – управлінські рішення повинні спрямовуватися на збереження лісів як екологічної системи, забезпечення їх відновлюваності, захисту біорізноманіття та підтримання сталого природного балансу з урахуванням довгострокових екологічних наслідків; – принцип ефективності та результативності – діяльність у сфері публічного управління лісами має бути орієнтована на досягнення конкретних цілей з мінімальними витратами, при цьому необхідно забезпечити якісне виконання завдань, пов'язаних з охороною, раціональним використанням та відтворенням лісів; – принцип інноваційності та наукової обґрунтованості – розробка та реалізація рішень у лісовому господарстві повинна базуватися на сучасних наукових дослідженнях, новітніх технологіях і практиках, що дозволяють підвищити продуктивність лісів і водночас зберігати природну рівновагу; – принцип міжвідомчої та міжсекторальної координації – ефективне управління лісовими ресурсами вимагає узгоджених дій між різними органами влади, секторами економіки, місцевим самоврядуванням і громадянським суспільством для забезпечення комплексного підходу до використання та охорони лісів; – принцип справедливості та недискримінації – усі рішення у сфері лісового адміністрування повинні прийматися з дотриманням принципу рівності перед законом, без дискримінації за будь-якими ознаками, з урахуванням інтересів усіх соціальних груп, зокрема місцевих громад, які безпосередньо залежать від лісових ресурсів.

Висновки. Принципи публічного адміністрування у сфері лісового господарства в Україні – це сукупність основоположних і нормативно закріплених засад, що визначають зміст, форму, механізми та якість діяльності органів публічної влади у процесі управління лісовими ресурсами з урахуванням екологічних, соціальних та економічних чинників. Вони виступають орієнтирами для формування адміністративно-правової політики держави у цій сфері, забезпечують законність, прозорість, ефективність, підзвітність, дотримання прав людини та участь громадськості. Слід зауважити, що ці принципи є не лише правовими орієнтирами, але й інструментами практичної реалізації державної екологічної політики, зокрема в умовах децентралізації, європейської інтеграції та цифрової трансформації публічного управління. Їх імплементація сприяє створенню збалансованої, відкритої та відповідальної моделі управління, здатної забезпечити сталий розвиток лісового господарства, збереження біорізноманіття, адаптацію до змін клімату та зміцнення довіри громадян до держави. Принципи публічного адміністрування є фундаментальною основою функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері лісового господарства. Вони забезпечують системність, ефективність, прозорість та відповідальність у прийнятті управлінських рішень щодо збереження, використання та відновлення лісових ресурсів. В контексті аналізованого дослідження, ми визначили що основні з них такі: – принцип законності; – принцип прозорості та відкритості; – принцип підзвітності; – принцип участі громадськості; – принцип екологічної збалансованості; – принцип ефективності та результативності; – принцип інноваційності та наукової обґрунтованості; – принцип міжвідомчої та міжсекторальної координації; – принцип справедливості та недискримінації. Крім того, слід зазначити, що впровадження сучасних принципів публічного адміністрування у сферу лісового господарства потребує системного перегляду та оновлення законодавчої бази, розробки

чітких процедур прийняття рішень, діджиталізації управлінських процесів, а також посилення громадського контролю та моніторингу виконання політики з боку інститутів громадянського суспільства.

Отже, реформа публічного адміністрування у сфері лісового господарства є важливою умовою сталого природокористування, екологічної безпеки та інтеграції України до європейського правового простору. Необхідність чіткого законодавчого закріплення та реального втілення принципів публічного управління є викликом і водночас можливістю для державної політики у цій галузі.

Література

1. Білодід І. Словник української мови. Київ. *Наукова Думка*. 1970–1980.

2. Шарая А. Поняття принципів адміністративного права в сучасній доктрині. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2013. № 1(1). С. 115–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2013_1_20.

3. Брановицький В. Проблемні аспекти нормативно-правового забезпечення прийняття розпоряджень місцевими державними адміністраціями у контексті публічного адміністрування галузі природокористування. Нове українське право. 2024. № 2. С. 8.

4. Ковейно Ю. Щодо змісту, напрямів і принципів ведення лісового господарства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 4(2). С. 49–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_4(2)__14

5. Про внесення змін до Лісового кодексу України. Відомості Верховної ради України від 26.05.2006 № 2. стор. 766, стаття 170

6. Лісовий кодекс України. Закон України № 3404-IV від 08.02.2006.

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.18

О. Г. Погребняк
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0009-0009-2157-9318

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬСЯ МІГРАЦІЙНИМИ ОРГАНАМИ В НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ: НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Стаття присвячена дослідженню питань надання публічних послуг міграційними органами в умовах дії правового режиму воєнного стану. Визначено нормативно-правову базу, що регламентує надання публічних та електронних адміністративних послуг міграційними органами в період воєнного стану. Проаналізовано види, форми та способи надання таких послуг у кризових умовах, а також окреслено перелік ключових послуг, які забезпечуються органами міграційної служби в зазначений період. Окрему увагу приділено впливу воєнного стану на звичний порядок надання публічних (в тому числі електронних) послуг, включаючи зміни у формі їх надання та обмеження, пов'язані з технічними або безпековими факторами. Розглянуто механізми взаємодії інших центральних органів виконавчої влади з міграційними органами щодо забезпечення безперервності та доступності публічних послуг у надзвичайних умовах. Виявлено низку проблем, з якими стикаються громадяни під час отримання публічних послуг. Серед ключових викликів – інфраструктурні обмеження, цифрова нерівність та кадровий дефіцит. Окрема увага має бути зосереджена на підтримці віддалених районів, де адміністративні послуги залишаються малодоступними. Досвід Швеції демонструє, що цифровізація, публічно-приватне партнерство та автономність у прийнятті управлінських рішень сприяють підвищенню ефективності в роботі міграційних органів.

Досліджено труднощі, що виникають в службовців міграційних органів під час надання послуг, включаючи обмеження у використанні цифрових інструментів та неможливість надання деяких послуг через електронні сервіси. У підсумку запропоновано практичні шляхи удосконалення механізмів надання публічних послуг у сфері міграційної діяльності під час дії особливих правових режимів, зокрема воєнного стану. Це забезпечить не лише безперервність надання публічних послуг в умовах кризи, а й стане основою для сталого розвитку та посилення довіри до державних інституцій у мирний період.

Ключові слова: адміністративні послуги, міграційні органи, електронні послуги, державні службовці, воєнний стан, кадровий потенціал.

Pogrebnyak O. G. **FEATURES OF PUBLIC SERVICES PROVIDED BY MIGRATION AUTHORITIES IN EMERGENCY CONDITIONS: ON THE EXAMPLE OF THE ODESSA REGION**

The article is devoted to the study of issues related to the provision of public services by migration authorities under the legal regime of martial law. The author defines the legal framework governing the provision of public and electronic administrative services by migration authorities during martial law. The author analyses the types, forms and methods of providing such services in crisis conditions, and also outlines the list of key services provided by the migration authorities during this period. Particular attention is paid to the impact of martial law on the usual procedure for the provision of public (including electronic) services, including changes in the form of their provision and restrictions related to technical or security factors. The author considers the mechanisms of interaction between other central executive authorities and migration authorities to ensure the continuity and availability of public services in emergency conditions. The author identifies a number of problems faced by citizens when receiving public services. Key challenges include infrastructure constraints, digital inequality and staff shortages. Special attention should be paid to supporting remote areas where administrative services remain inaccessible. Sweden's experience shows that digitalisation, public-private partnerships and autonomy in decision-making contribute to increased efficiency in the work of migration authorities.

The article identifies the main types of public services provided by migration authorities with a view to clarifying the current state of their implementation and highlighting problematic and controversial issues. The author examines the difficulties encountered by migration officials in the course of providing services, including restrictions on the use of digital tools and the inability to provide some services through electronic services. As a result, the author proposes practical ways to improve the mechanisms for providing public services in the field of migration activities during the operation of special legal regimes, in particular, martial law. This will not only ensure the continuity of public services in times of crisis, but will also form the basis for sustainable development and strengthening trust in state institutions in times of peace.

Key words: administrative services, migration authorities, electronic services, civil servants, martial law, human resource potential.

Постановка проблеми. Надання публічних послуг міграційними органами є важливим інструментом реалізації їхніх функцій у сфері публічного адміністрування та забезпечення прав і законних інтересів громадян. Ефективність виконання цих функцій значною мірою залежить від нормативно-правового регулювання, визначених форм і процедур реалізації, а також від зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на діяльність відповідних органів. Введення в дію право-

© О. Г. Погребняк, 2025

вого режиму воєнного стану у 2022 році істотно трансформувало порядок надання адміністративних послуг міграційними органами. Ці зміни охоплюють як організаційно-функціональні аспекти їх діяльності, так і змістовне наповнення адміністративних процедур. Актуальність такого впливу зумовлює потребу в теоретичному та практичному осмисленні нових умов функціонування міграційних органів у контексті забезпечення доступності та безперервності публічних послуг в умовах надзвичайного правового режиму. Крім того, в умовах воєнного стану діяльність міграційних органів, зокрема в Одеському регіоні, зазнала суттєвих змін. Зростання кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО), посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства та необхідність адаптації до нових викликів вимагають від міграційних служб оперативного реагування та впровадження інноваційних підходів до надання публічних послуг. Також, сучасні виклики вимагають постійного розвитку професійних якостей [2] та компетентності [7, с. 152], розвитку психологічної стійкості [8, с. 72] тощо.

Аналіз остінніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем забезпечення публічних послуг в Україні займались такі науковці як: Дробуш І., Зінченко О., Ковальова А., Колодяжна В., Корнута Л., Легеза Є., Тимощук В., Попко В., Сухінін Д., Школик А. та ін.

Метою статті є дослідження особливостей публічних послуг, що надаються міграційними органами, визначення проблем та надання пропозицій для удосконалення порядку надання послуг, а також визначення впливу правового режиму воєнного стану на процедури та порядок надання публічних послуг.

Виклад основного матеріалу. Діяльність міграційних органів України, зокрема Державної міграційної служби, регламентується законами та підзаконними нормативними актами, і реалізується через систему функцій, зокрема через надання адміністративних послуг з метою забезпечення прав і законних інтересів громадян. З урахуванням інтересів соціальних груп у суспільстві формується ряд питань, які можуть бути реалізованими на державному рівні, тож публічні послуги і виступають тим способом, через який відповідні питання можуть бути реалізовані [5, с. 263]. Україна обрала курс на формування сервісної держави, і науковцями, із урахуванням вищезазначеного, наголошується, що надання послуг, зокрема адміністративних, є проявом створення державою умов не лише для розвитку громадянського суспільства, а і для максимального задоволення потреб населення [6, с. 64]. Ці потреби можуть бути задоволені через надання органами державної влади, виключно якісно, послуг. Важливо все ж, пам'ятати, що послуги формуються не державою, а розвитком громадянського суспільства та наявністю нових потреб.

Варто передусім звернути увагу на генезу становлення поняття «публічна послуга» та «адміністративна послуга». Зокрема, поняття «державні послуги» було на законодавчому рівні закріплено ще у 1994 році через прийняття Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» та визначено як будь-які платні послуги, обов'язковість отримання яких законодавчо визначена, та які надаються фізичним чи юридичним особам органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та створеними ними установами і організаціями, що утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів. Сьогодні зазначений закон втратив чинність, хоч і ввів в український законодавчий обіг вперше визначення поняття державних послуг.

Натомість, станом на зараз, не зважаючи на певний шлях становлення та розвитку, питання визначення базових понять щодо розуміння «публічної послуги» залишається розпорошеним та несистематизованим. Зокрема, поняття «публічної послуги» та «електронної публічної послуги» міститься в Законі України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [3]. У той же час, визначення «адміністративна послуга» знаходить своє закріплення у Законі України «Про адміністративні послуги» [1]. Натомість проблемою електронних публічних послуг є те, що у повному обсязі, передбаченому законодавством, їх можна реалізувати лише у великих містах. Що ж стосовно Одеської області, варто зазначити, що завдяки своєму географічному розташуванню та наявності морських портів, Одеса є стратегічно важливим регіоном у контексті міграційних процесів. Так, з початку повномасштабної агресії проти України, Одещина стала одним із основних регіонів прийому ВПО. Станом на серпень 2024 року, в області зареєстровано понад 102 тисячі переселенців, з яких понад 30 тисяч – діти, а майже 4 тисячі – особи з інвалідністю [10].

Наступним етапом наукового пошуку буде визначення основних видів публічних послуг, котрі надаються міграційними органами та з'ясування проблем та особливостей їх практичного застосування в період воєнного стану. Згідно з чинним законодавством України, міграційні органи, зокрема Державна міграційна служба України (ДМС), надають громадянам низку адміністративних послуг у сфері міграції та документування. Ці послуги регламентуються відповідними нормативно-правовими актами, серед них Постанова Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2016 р. «Деякі питання надання адміністративних послуг у сфері міграції» [4]. Серед основних адміністративних послуг, які надаються

міграційними органами варто визначити наступні: 1) оформлення та видача паспорта громадянина України (ID-картки); 2) оформлення та видача паспорта громадянина України для виїзду за кордон; 3) оформлення та видача посвідки на тимчасове або постійне проживання; 4) оформлення та видача документів для осіб без громадянства; 5) оформлення та видача документів для біженців; 6) реєстрація та зняття з реєстрації місця проживання або перебування особи; 7) видача довідок про реєстрацію місця проживання або перебування особи; 8) інші послуги, пов'язані з імміграцією, громадянством та документуванням іноземців та осіб без громадянства [10]. Варто звернути увагу, що зазначені послуги надаються через територіальні підрозділи ДМС та центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи) по всій Україні. З метою підвищення доступності та зручності для громадян, деякі послуги також доступні в електронному форматі через портал «Дія». Щодо конкретних показників роботи, зокрема в Одеському регіоні, статистика констатує, що в рамках операції «Мігрант», що тривала з квітня по липень 2024 року, співробітниками Головного управління ДМС України в Одеській області було виявлено 166 порушників міграційного законодавства, прийнято 112 рішень про примусове повернення, 15 рішень про примусове видворення та застосовано 84 заборони на в'їзд до України [9].

Незважаючи на зусилля міграційних органів, існує низка проблем, що ускладнюють ефективне надання публічних послуг в умовах сьогодення. Варто зазначити, що серед основних проблемних питань та складнощів, котрі виникають в процесі реалізації зазначених послуг є наступні:

1) перевантаження системи. Значне збільшення кількості звернень від ВПО призводить до перевантаження міграційних служб, особливо в прикордонних районах;

2) інфраструктурні обмеження. Недостатня кількість центрів надання адміністративних послуг у віддалених районах ускладнює доступ громадян до необхідних послуг;

3) технічні труднощі. Недостатній рівень цифровізації та обмежений доступ до електронних сервісів, особливо в сільській місцевості, ускладнюють процес отримання послуг;

4) кадровий дефіцит та низька оплата праці. Мобілізація та евакуація населення спричинили нестачу кваліфікованих працівників у міграційних органах, що впливає на якість та швидкість обслуговування. У той же час, порівняно низький рівень оплати праці та значна відповідальність та вимогливість до державного службовця лише підсилюють, так званий «кадровий голод».

Цікавим в контексті вивчення існуючих проблем та шляхів вирішення та покращення ситуації є вивчення міжнародного досвіду в частині забезпечення публічних послуг та функціонування міграційних органів. У першу чергу, ефективний зарубіжний досвід свідчить про необхідність цифровізації всіх послуг як муніципальних, так і державних, що не лише підвищить рівень доступності громадянина до послуги, що надається державними чи муніципальними органами, а і оптимізує роботу у таких органах [6, с. 64]. Зокрема, у Швеції, країні, в якій відсутні ієрархічні зв'язки між центральним рівнем управління та регіонами, органи місцевого самоврядування мають максимальну автономію у частині надання всіх можливих послуг, які можуть реалізуватись на місцевому рівні. У Швеції, перелік адміністративних послуг, що надаються міграційними органами, визначено спеціальними законодавчими актами. Ці акти закріплюють можливість вирішення питань, пов'язаних із реєстрацією, документуванням, міграційною підтримкою громадян, а також покладають на відповідні установи обов'язок забезпечення реалізації таких послуг та відповідальність за їх якість. Особливістю функціонування шведських міграційних органів є активне впровадження публічно-приватного партнерства в організацію надання публічних послуг, що дозволяє зменшити залежність від централізованих ресурсів і підвищити оперативність надання послуг. Значну роль у цьому відіграє цифровізація: кожен громадянин має персональний цифровий кабінет, через який забезпечується комунікація з державними структурами та доступ до адміністративних послуг, включаючи й міграційні.

Схожий досвід має і Україна. Держава наразі перебуває на етапі активного розвитку цифрової інфраструктури у сфері адміністративного врядування. Через функціонуючий державний вебпортал надання електронних послуг (зокрема, платформу «Дія») вже забезпечується доступ до більшості публічних послуг. Наразі здійснюються заходи щодо інтеграції більшої кількості міграційних послуг у цифрову систему з метою підвищення зручності та прозорості їх отримання для громадян. Втім, це лише частина, котра може підсилити та значно оптимізувати публічні послуги, у тому числі і для міграційних органів. Крім активного впровадження та масштабування електронних послуг, варто пам'ятати і про інші важливі умови розвитку та оптимізації публічних послуг. У сфері діяльності міграційних органів важливим є продовження створення додаткових мобільних та стаціонарних пунктів обслуговування, особливо в районах з високою концентрацією ВПО, що будуть представляти єдину екосистему ефективного надання публічних послуг міграційними органами. Не менш важливим є модернізація технічного обладнання та забезпечення стабільного інтернет-з єднання для ефективного

використання електронних сервісів. Проведення інформаційних кампаній для ознайомлення громадян з доступними послугами та процедурами їх отримання. А також залучення міжнародної технічної та фінансової допомоги для підтримки та розвитку міграційної інфраструктури.

Висновки. Дослідження особливостей надання адміністративних послуг міграційними органами в умовах воєнного стану дає змогу окреслити кілька ключових висновків. По-перше, функціонування міграційної системи України, зокрема в Одеському регіоні, довело свою здатність до адаптації, реагування на критичні виклики та забезпечення базових потреб населення – як громадян України, так і іноземців та осіб без громадянства. Значне навантаження на служби не зупинило реалізацію обов'язкових процедур документування, реєстрації та контролю, однак виявило низку системних проблем, що потребують вирішення. Серед ключових викликів – інфраструктурні обмеження, цифрова нерівність та кадровий дефіцит. Окрема увага має бути зосереджена на підтримці віддалених районів, де адміністративні послуги залишаються малодоступними. Досвід Швеції демонструє, що цифровізація, публічно-приватне партнерство та автономність у прийнятті управлінських рішень сприяють підвищенню ефективності в роботі міграційних органів.

Подальший розвиток системи надання адміністративних послуг у сфері міграції потребує комплексного підходу. Серед пріоритетів – розбудова мережі постійних мобільних та стаціонарних пунктів обслуговування, модернізація технічного обладнання, підвищення цифрової грамотності громадян, а також посилення інституційної спроможності міграційної служби через міжнародну співпрацю. Це забезпечить не лише безперервність надання публічних послуг в умовах кризи, а й стане основою для сталого розвитку та посилення довіри до державних інституцій у мирний період.

Література

1. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text
2. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19
3. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.06.2021 р. № 1689-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text
4. Деякі питання надання адміністративних послуг у сфері міграції : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.2026 р. № 770 / Кабінет Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2016-%D0%BF#Text
5. Легеза Є.О. Теорія публічних послуг: адміністративно-правова складова : монографія. Херсон : Вид. дім «Гельветика». 2016. 452 с.
6. Козін А.О. Особливості надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування у період воєнного стану. *Juris Europensis Scientia*. Чернівці. 2024. № 4. С. 63–65. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2024/12.pdf
7. Корнута Л.М. Адміністративно-правові аспекти професійної компетентності публічних службовців : питання теорії та практики : монографія / Л.М. Корнута. Одеса, Юридика, 2024. 420 с.
8. Корнута Л.М. Роль та значення психологічних тренінгів у ході формування професійних навиків у працівників міграційних органів. *Juris Europensis Scientia*. Чернівці. 2021. № 1. С. 71–76. URL: http://www.jes.nuoua.od.ua/
9. Офіційний сайт Державної міграційної служби України. URL: https://dmsu.gov.ua/news/region/17564.html?utm_source=chatgpt.com
10. Офіційний сайт Державної міграційної служби України в Одеській області. URL: https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.19

Т. О. Рекуненко
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу забезпечення якості освіти
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0001-7668-0581

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ В ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ

У статті проведено дослідження надання адміністративних послуг у галузі фінансів як ключового елементу публічного адміністрування в умовах трансформації економіки та розвитку цифрового суспільства. Автор розглядає сутність і зміст поняття «адміністративна послуга», її ознаки, класифікацію та особливості реалізації в межах забезпечення фінансової безпеки України. Підкреслюється значення таких послуг для забезпечення відкритості, ефективності та підзвітності органів публічної влади у сфері управління фінансами.

Окрема увага приділяється аналізу законодавчого забезпечення надання адміністративних послуг у галузі фінансів, зокрема діяльності органів Державної податкової служби, Державної казначейської служби, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та інших суб'єктів, уповноважених на надання таких послуг. Виявлено основні проблеми, що стримують розвиток цієї сфери, серед яких: складність процедур, дублювання функцій, низький рівень цифровізації, нерівномірність доступу до послуг, а також недостатній рівень правової обізнаності отримувачів послуг.

У межах дослідження запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення механізмів надання адміністративних послуг у галузі фінансів: розвиток електронного врядування, створення єдиного цифрового середовища для надання послуг, спрощення процедур, автоматизація процесів та запровадження ефективного контролю за якістю обслуговування. Наголошено на необхідності системного підходу до реформи адміністративних послуг у галузі фінансів з метою забезпечення фінансової безпеки в умовах воєнного стану, підвищення довіри до державних інституцій та стимулювання сталого фінансово-економічного розвитку.

Ключові слова: адміністративні послуги, призначення, галузь, фінанси, безпека, класифікація, публічне управління, цифровізація, регулювання.

Rekunenko T. O. **ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FINANCIAL SECTOR**

The article explores the provision of administrative services in the financial sector as a key component of public administration in the context of economic transformation and the development of the digital society. The author examines the essence and content of the concept of "administrative service," its characteristics, classification, and specific features of implementation within the framework of ensuring Ukraine's financial security. The significance of such services in promoting transparency, efficiency, and accountability of public authorities in financial governance is emphasized.

Particular attention is devoted to the analysis of the legislative framework governing the provision of administrative services in the financial sector, especially the activities of the State Tax Service, the State Treasury Service, the National Securities and Stock Market Commission, and other authorized institutions. The article identifies key issues impeding the development of this area, including procedural complexity, duplication of functions, low levels of digitalization, unequal access to services, and insufficient legal awareness among recipients.

Within the scope of the study, a number of recommendations are proposed to improve the mechanisms for providing administrative services in the financial sector: the development of e-governance, the creation of a unified digital environment for service delivery, simplification of procedures, process automation, and the implementation of effective quality control systems. The article underscores the need for a systematic approach to reforming administrative services in the financial sector to ensure financial security under martial law, increase public trust in government institutions, and promote sustainable financial and economic development.

Key words: administrative services, function, sector, finance, security, classification, public administration, digitalization, regulation.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток галузі фінансів в Україні потребує вдосконалення адміністративних послуг, що надаються органами державної влади та місцевого самоврядування. Адміністративні послуги в галузі фінансів мають важливе значення для забезпечення ефективного функціонування ринкової економіки, адже вони не лише полегшують доступ до фінансових ресурсів для громадян та підприємств, установ та організацій, але й сприяють підвищенню рівня довіри до органів державної влади. Проте існуючі адміністративні процедури часто характеризуються надмірною бюрократією, відсутністю прозорості та неефективним управлінням, що в свою чергу ускладнює доступ до фінансових послуг і створює перешкоди, зокрема, для розвитку підприємництва та інвестиційного клімату. Враховуючи важливість адміністративних послуг для забезпечення стабільності фінансової системи та розвитку економіки, постає необхідність проведення наукових досліджень для виявлення існуючих проблем та розробки механізмів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій у сфері адміністративних послуг в галузі фінансів дозволяє виявити низку актуальних проблем та напрямків для вдоско-

© Т. О. Рекуненко, 2025

нальення. Окремі дослідження, зокрема роботи таких авторів, як О. А. Баранов, А. О. Пахомова, та С. В. Шахова, звертають увагу на низький рівень автоматизації адміністративних процедур в галузі фінансів, що призводить до затримок у наданні послуг та зниження їх якості. Також у роботах зазначається проблема відсутності єдиного реєстру для взаємодії фінансових установ і державних органів, що ускладнює процес обробки заявок та надання послуг. Також слід зазначити, що в останніх публікаціях дедалі більше уваги приділяється цифровізації адміністративних послуг. Запровадження електронних платформ для надання адміністративних послуг дозволяє скоротити час обробки заявок та підвищити ефективність роботи органів влади, однак залишається потреба у вирішенні питання безпеки та захисту персональних даних користувачів.

Метою статті є дослідження адміністративних послуг у галузі фінансів, аналіз їх ефективності та визначення напрямків удосконалення

Виклад основного матеріалу. З метою забезпечення реалізації прав, наданих фізичним та юридичним особам, суб'єкти публічної адміністрації надають адміністративні послуги у галузі фінансів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги» – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [5]. Такі послуги є важливою складовою адміністративно-правового механізму реалізації публічної функції держави, пов'язаної із забезпеченням фінансової безпеки, підтриманням стабільності економічної системи та належного виконання податкових і бюджетних зобов'язань. Надання адміністративних послуг у цій галузі не лише сприяє зміцненню довіри до державних інституцій, але й формує передумови для ефективного управління публічними фінансами. При цьому важливою особливістю таких послуг є їх правова регламентація, що визначає порядок звернення, строки розгляду, підстави для відмови або задоволення заяви, а також гарантії прав заявників [3].

Суб'єкт звернення – фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг, а суб'єкт надання адміністративної послуги – орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [5].

У рамках належної реалізації функцій із надання адміністративних послуг, відповідні суб'єкти зобов'язані забезпечити комплекс організаційних, інформаційних та комунікаційних умов, які сприяють підвищенню доступності, прозорості та ефективності надання таких послуг [4]. Зокрема, до основних обов'язків суб'єктів надання адміністративних послуг належить:

1. Забезпечення інформаційної відкритості в місцях обслуговування громадян. Це включає обов'язкове розміщення стендів із прикладами необхідних документів, переліком адміністративних процедур, термінами їх здійснення, а також інструкціями щодо оформлення звернень. Такі стенди мають бути оформлені у доступній формі, що дозволяє суб'єкту звернення самостійно зорієнтуватися в процедурі отримання послуги без залучення сторонньої допомоги.

2. Формування та підтримка офіційних інтернет-ресурсів, які містять актуальну, вичерпну та структуровану інформацію щодо порядку надання відповідних адміністративних послуг. Сайти повинні також надавати відомості про умови доступу до приміщень прийому, транспортну інфраструктуру поблизу, наявність місць паркування тощо, що є особливо важливим з огляду на дотримання принципів інклюзивності та зручності.

3. Регламентований прийом суб'єктів звернень уповноваженими посадовими особами, який здійснюється відповідно до графіку, затвердженого керівником органу, що надає адміністративні послуги. Час прийому не повинен бути меншим за 40 годин на тиждень, що сприяє зменшенню черг, підвищенню ефективності обслуговування та задоволенню потреб громадян.

4. Оперативне інформування суб'єктів звернень засобами електронних комунікацій (телефонний зв'язок, електронна пошта, онлайн-чати тощо) щодо порядку отримання адміністративних послуг. Це дозволяє знизити інформаційну асиметрію та забезпечити підтримку на всіх етапах отримання послуги.

5. Підготовка та розповсюдження безкоштовних довідкових матеріалів, які роз'яснюють процедури надання адміністративних послуг. Ці матеріали повинні бути доступні у місцях надання послуг та містити зручну для користувача інформацію.

6. Організація механізмів зворотного зв'язку, зокрема через облаштування скриньок для пропозицій, встановлення електронних каналів зв'язку через Єдиний державний вебпортал електронних послуг. Важливо забезпечити щорічний аналіз отриманих зауважень і пропозицій та впровадження на їх основі заходів з покращення якості обслуговування.

7. Надання безоплатних консультацій, які здійснюються безпосередньо у приміщеннях для прийому громадян, із метою забезпечення повного розуміння вимог і процедур, пов'язаних із наданням конкретних адміністративних послуг [5].

Для набуття статусу фінансова установа, здійснення діяльності з надання фінансових послуг, юридичні особи повинні пройти ліцензування. При цьому набуття статусу юридичної особи можливе лише з моменту їх реєстрації у порядку, встановленому Законом «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», дія якого поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб – підприємців [6]. Державна реєстрація, відповідно до п. 1 ст. 4 названого закону, це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, передбачених цим законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. З цього положення статті випливає взаємозв'язок створення та державної реєстрації юридичних осіб.

Суттєвим елементом забезпечення прозорості та зручності при наданні адміністративних послуг у галузі фінансів є обов'язкова наявність інформаційної картки, яка виконує функцію інструменту орієнтації отримувачів послуг у процедурних аспектах їх надання. З метою забезпечення доступності цієї інформації, така картка підлягає розміщенню як на офіційному веб-сайті органу, уповноваженого надавати відповідну послугу, так і безпосередньо в місці обслуговування громадян або юридичних осіб, тобто там, де здійснюється прийом суб'єктів звернень [9].

Інформаційна картка адміністративної послуги у сфері фінансів повинна містити чітко структуровану та вичерпну інформацію, яка дозволяє отримувачу послуги самостійно ознайомитися з усіма її аспектами та належним чином підготувати необхідні документи. Зокрема, до обов'язкових елементів такої картки належать:

1. Ідентифікаційна інформація про суб'єкта надання послуги, включаючи його офіційну назву, фактичну адресу, режим роботи, контактні телефони, електронну пошту та адресу вебсайту. Це забезпечує можливість звернення за додатковою консультацією або подання запиту в альтернативний спосіб.

2. Перелік необхідних документів, які заявник повинен подати для ініціювання процедури отримання адміністративної послуги. Окрім цього, зазначається порядок подання документів (особисто, поштою, через електронну форму тощо), а також, за потреби, – умови, що мають бути дотримані для реалізації права на послугу або правові підстави її надання.

3. Інформація щодо платності послуги. У випадку, якщо послуга є платною, зазначається розмір адміністративного збору, механізм і порядок внесення відповідної плати, банківські реквізити або доступні електронні способи розрахунку. Безоплатні послуги також мають бути чітко позначені.

4. Термін виконання послуги, який фіксує проміжок часу, протягом якого уповноважений орган повинен надати відповідь або результат адміністративної дії. Це сприяє дотриманню принципу своєчасності публічного адміністрування.

5. Опис очікуваного результату, тобто документу, довідки, дозволу або іншого рішення, яке отримує заявник за підсумком розгляду його звернення.

6. Форми отримання результату, включаючи можливість його вручення особисто, надсилання поштою, електронне інформування тощо.

7. Нормативно-правове обґрунтування, а саме – перелік актів законодавства, які визначають підстави, порядок і умови надання відповідної адміністративної послуги. Це дозволяє забезпечити юридичну визначеність та гарантує дотримання принципів правомірності при її наданні.

Таким чином, інформаційна картка виступає ключовим засобом комунікації між суб'єктом надання послуги та її отримувачем, сприяючи реалізації прав громадян та підвищенню якості адміністрування у сфері публічних фінансів. Її належне оформлення та оновлення є важливою умовою прозорого та ефективного функціонування інституту адміністративних послуг в Україні.

У розрізі цього дослідження, варто зазначити про адміністративні послуги, які надаються Міністерством фінансів України, зокрема:

1. Надання адміністративних послуг з провадження господарської діяльності з виготовлення бланків цінних паперів, а саме: видача, копія, переоформлення, дублікат, анулювання ліцензії на провадження господарської діяльності з виготовлення бланків цінних паперів [7].

2. Надання адміністративних послуг з провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей, а саме: видача, копія, переоформлення, дублікат, анулювання ліцензії на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [7], ліцензія – це право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню; ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища [7].

Процедура ліцензування має чітко визначений нормативний характер і проходить кілька послідовних етапів:

1. Ініціювання ліцензійного процесу. Підприємство, яке має намір здійснювати господарську діяльність, що підпадає під ліцензування, подає відповідну заяву встановленої форми до ліцензійного органу, додаючи необхідний перелік документів, визначених законодавством.

2. Оцінка поданих матеріалів. Уповноважені представники ліцензійного органу перевіряють відповідність поданих документів законодавчим вимогам та ухвалюють рішення про надання або відмову у видачі ліцензії.

3. Реєстрація у відповідному реєстрі. Інформація про суб'єкта господарювання та ліцензований вид діяльності вноситься до офіційного реєстру.

4. Оформлення та видача ліцензії. Рішення про видачу ліцензії доводиться до відома заявника шляхом надання офіційного письмового повідомлення.

Зазначимо, що сам процес ліцензування охоплює значно ширше коло питань, ніж просто оформлення, анулювання чи дублювання ліцензій. Це комплексна система, яка включає організаційні принципи державного регулювання, такі як мінімізація втручання в господарську діяльність, забезпечення рівноправності суб'єктів, дотримання ліцензійних умов. Вона функціонує як інструмент правового контролю над процесом набуття спеціального статусу суб'єктом підприємництва і базується на взаємодії норм, що містять дозволи, обмеження та зобов'язання [10].

Таким чином, процес отримання ліцензії є не лише формальною процедурою, а юридично значущим фактом, що оформлюється у вигляді індивідуального адміністративного акта, який має правозасновуючу дію. Цей акт виступає ключовим юридичним інструментом, що засвідчує виникнення у суб'єкта господарювання спеціального права на здійснення певного виду діяльності в галузі фінансів. Ліцензія не просто підтверджує відповідність суб'єкта встановленим вимогам, а й є необхідною умовою для легітимного входження на фінансовий ринок.

Юридичне значення ліцензії полягає в тому, що вона визначає межі спеціальної правоздатності фінансової установи: лише за її наявності суб'єкт може надавати визначений законом перелік фінансових послуг. Особи, які не отримали відповідного дозволу, позбавлені права на ведення такої діяльності, що прямо обумовлено нормативно-правовими актами у сфері фінансового регулювання. Відповідно, ліцензування є важливим механізмом забезпечення законності та порядку на ринку фінансових послуг [2].

Процедура ліцензування виконує функцію первинного, так званого «вхідного» контролю, завдяки якому державні органи або уповноважені регулятори здійснюють оцінку потенційних учасників ринку на предмет їх відповідності вимогам фінансової безпеки. Основною метою цього етапу є запобігання потраплянню на ринок суб'єктів, які через свою організаційну, фінансову чи технічну неспроможність можуть створити загрози для стабільності фінансової системи, прав та інтересів інших учасників ринку, включаючи споживачів фінансових послуг [8; 9].

Серед типових ризиків, які враховуються при здійсненні ліцензування, слід назвати недостатній розмір статутного капіталу, що не дозволяє забезпечити належну фінансову стійкість установи; відсутність ефективної системи корпоративного управління, що може призвести до управлінських зловживань; невідповідність кваліфікаційного рівня керівного персоналу встановленим критеріям, а також технічна неготовність установи до ведення діяльності, зокрема відсутність належної ІТ-інфраструктури та надійних каналів комунікації.

Значна кількість адміністративних послуг у галузі фінансів надається й Головними управліннями Державної податкової служби України, наприклад такі як: видача картки платника податків, внесення до паспорта громадянина України (у формі книжечки) даних про реєстраційний номер облікової картки платника податків з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків; внесення до паспорта громадянина України (у формі книжечки) відмітки про наявність права здійснювати будь-які платежі за серією та номером паспорта; реєстрація реєстратора розрахункових операцій; реєстрація книг обліку розрахункових операцій; видача довідки про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію); підтвердження статусу податкового резидента України; включення неприбуткового підприємства (установи, організації) до Реєстру неприбуткових установ та організацій тощо [1].

Таким чином, адміністративні послуги, що надаються у галузі фінансів, можна класифікувати за багатьма критеріями:

1. За змістом послуг:

а) видача дозволів, наприклад: дозвіл на використання приміщення чи резервуару як складу тимчасового зберігання; погодження на експорт або імпорт дорогоцінних металів та каміння у формі давальницької сировини;

б) видача свідоцтв, зокрема: свідоцтво про сплату єдиного податку для фізичних осіб – підприємців;

в) видача ліцензій, наприклад: на виготовлення бланків цінних паперів чи документів суворої звітності; дублікати ліцензій на організацію лотерей;

г) реєстраційні дії з веденням реєстрів.

2. За формою реалізації – ці послуги, як правило, супроводжуються оформленням документів, необхідних для забезпечення реалізації прав громадян (наприклад, ліцензування господарської діяльності).

3. За критерієм платності – поділяються на платні та безоплатні, при цьому більшість таких послуг є платними.

4. За типом отримувача – послуги можуть бути адресовані як фізичним, так і юридичним особам.

Висновки. Отже, адміністративні послуги, що надаються у галузі фінансів, відіграють важливу роль у забезпеченні належного функціонування фінансової системи держави та реалізації публічних інтересів у сфері управління фінансами. Їх надання передбачає взаємодію держави з фізичними та юридичними особами, спрямовану на забезпечення реалізації їх прав і законних інтересів, а також дотримання вимог фінансового та іншого законодавства. У сучасних умовах, особливо в період воєнного стану, ефективне та прозоре надання адміністративних послуг у галузі фінансів набуває стратегічного значення. Це дозволяє забезпечити стабільність державних фінансів, підвищити довіру до органів публічної влади та сприяти створенню безпечного і прогнозованого середовища для економічної діяльності. Саме тому реформування і цифровізація цих послуг, а також приведення їх у відповідність до найкращих міжнародних стандартів мають стати пріоритетними напрямами державної політики щодо розвитку фінансового ринку.

Література

1. Атаманчук Н. І. Адміністративно-юрисдикційна діяльність податкових органів в Україні: сучасний стан та перспективи реформування в умовах вступу до Європейського Союзу. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 53–61. DOI : https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.8

2. Ємець Л. Адміністративно-правові форми управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 62–67.

3. Люх В.В. Інструменти адміністративно-правового забезпечення фінансової безпеки держави. *Юридична наука*. 2020. № 2. С. 155–160.

4. Пінчук В. Поняття, ознаки та основні форми адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 191–195.

5. Про адміністративні послуги: Закон України від 06 верес. 2012 р. № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text

6. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 трав. 2003 р. № 755-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text

7. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02 берез. 2015 р. № 222-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-19

8. Уткіна М. С. Адміністративно-правові засади функціонування фінансової системи України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 221 с.

9. Целлер Е., Куйбіда Р., Мельник Р. Дискреція адміністративних органів і судовий контроль за її реалізацією : проєкт звіту. 2020. 54 с.

10. Шестак Л. В., Шкарупа В. К. Поняття та юридичний зміст ліцензування. *Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України*. 2004. № 2 (24). С. 130–134. С. 133.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.20

І. Ю. Сороколат
аспірант кафедри фінансового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0009-0001-5652-7851

ПРАВОВИЙ СТАТУС РЕЗИДЕНТА ДІЯ СІТІ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У представленій науковій статті проаналізовано умови та порядок набуття правового статусу резидента Дія Сіті. Автором наголошено на тому, що законодавець закріплює вичерпний перелік вимог, який не підлягає розширенню. При цьому регламентовано як перелік позитивних (ті, які мають бути обов'язково дотримані для того, аби мати можливість отримати правовий статус резидента Дія Сіті), так і перелік негативних вимог (ті, які мають бути відсутні або наявність яких унеможливлює отримання правового статусу резидента Дія Сіті).

Зазначено, що в чинному законодавстві закріплено нетиповий підхід, який передбачає не лише регламентацію позитивних і негативних вимог для юридичних осіб, які бажають отримати статус резидента Дія Сіті, а й можливість юридичної особи відповідати не всім вимогам, які позначені як обов'язкові. У той же час законодавець чітко визначив ті аспекти, які є для нього пріоритетними, а також темпоральні й процедурні вимоги та певні юридичні наслідки для таких осіб. Автором констатовано, що такий крок є позитивним, оскільки за такого підходу суб'єкти, які займаються певними видами діяльності, зокрема, в IT індустрії, матимуть можливість в межах правового поля якісно врегулювати відносини. У цьому контексті відбувається двостороння підтримка держави і юридичних осіб, що набуває вкрай важливого значення в умовах воєнного стану.

Проаналізовано порядок набуття правового статусу резидента Дія Сіті. Наголошено, що набуття статусу резидента Дія Сіті і внесення інформації у відповідний реєстр, повідомлення Мінцифрою відповідних органів державної влади створює сприятливі умови для таких юридичних осіб, оскільки цей факт дозволяє їм в межах правового поля функціонувати без ризиків додаткових перевірок контролюючими органами чи Держпраці. Зосереджено увагу на податково-правових преференціях, які отримують резиденти Дія Сіті.

Ключові слова: воєнний стан, правовий режим Дія Сіті, правовий статус, резидент Дія Сіті, податкові преференції, стимулювання, податкове законодавство, реєстр Дія Сіті, принцип стабільності, цифрова економіка.

Sorokolat I. Yu. **LEGAL STATUS OF A DIIA CITY RESIDENT: ESSENCE AND FEATURES**

This scientific article analyzes the conditions and procedure for acquiring the legal status of a Diia City resident. The author emphasizes that the legislator establishes an exhaustive list of requirements, which is not subject to expansion. At the same time, both a list of positive requirements (those that must be strictly met in order to be eligible for Diia City residency) and a list of negative requirements (those whose presence prevents the acquisition of this status) are clearly regulated.

It is noted that the current legislation introduces an atypical approach that not only outlines the positive and negative criteria for legal entities wishing to obtain the Diia City resident status, but also allows for the possibility of not fully meeting all of the mandatory requirements. At the same time, the legislator has precisely defined the priority aspects of eligibility, as well as temporal and procedural conditions and specific legal consequences for such applicants. The author considers this approach to be positive, since it enables entities engaged in specific types of activity, particularly in the IT industry, to legally regulate their business relations within a clearly defined legal framework. In this context, a two-way system of support between the state and legal entities is formed, which is of critical importance under martial law.

The article also analyzes the procedure for acquiring the legal status of a Diia City resident. It is emphasized that obtaining resident status, entry into the relevant register, and notification of the relevant state authorities by the Ministry of Digital Transformation creates favorable conditions for such legal entities. This formal recognition allows them to operate within the legal framework without the risk of additional inspections by controlling bodies or the State Labor Service. Attention is also paid to the tax and legal preferences available to Diia City residents.

Key words: martial law, Diia City legal regime, legal status, Diia City resident, tax preferences, stimulation, tax legislation, Diia City register, principle of stability, digital economy.

Постановка проблеми. Створення спеціального правового режиму «Дія.City» заклало підґрунтя для розвитку інноваційного й високотехнологічного бізнесу в Україні. Одним із ключових елементів цього режиму є інститут «резидента Дія.City» – юридичної особи, яка отримує низку податкових, трудових та корпоративних преференцій на засадах, визначених Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» № 1667-IX від 15.07.2021 р. (далі – Закон № 1667-IX) [1]. Підкреслимо, що з огляду на досить короткий період існування такого правового режиму, у науці ще не віднайшло достатнього висвітлення характеристика правового статусу резидента Дія Сіті. З урахуванням цього, **метою представленої публікації є** дослідження правової природи резидента Дія Сіті, аналізу порядку набуття такого статусу, його основних переваг.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 1 вже згаданого Закону № 1667-IX, який регламентує загальні підходи до порядку набуття статусу резидента Дія, останні являють собою юридичних осіб, які відповідно до цього Закону набувають статус резидента Дія Сіті та згідно з інформацією, що міститься у реєстрі Дія Сіті, перебувають у зазначеному статусі [1]. Наве-

© І. Ю. Сороколат, 2025

дене визначення не розкриває суть резиденства Дія Сіті. Ми можемо лише виділити такі ознаки: це юридична особа; набуває статус резидента Дія Сіті; інформація про набуття такого статусу обов'язково міститься у реєстрі Дія Сіті.

Водночас законодавець закріпив ряд вимог, які є необхідними для набуття статусу резидента Дія Сіті. Зокрема, до таких вимог віднесено:

1) юридична особа має бути зареєстрована на території України в установленому законодавством України порядку, незалежно від її місцезнаходження та місця провадження господарської діяльності;

2) здійснює один або кілька з таких видів діяльності: а) комп'ютерне програмування, консультування з питань інформатизації, діяльність із керування комп'ютерним устаткованням; б) видання комп'ютерних ігор, а також іншого програмного забезпечення; в) надання програмних продуктів, у тому числі комп'ютерних ігор, у режимі «онлайн» та надання веб-послуг із доставки програмних додатків, включаючи розповсюдження примірників (копій, екземплярів) програмного забезпечення у електронній формі, у тому числі комп'ютерних ігор, його елементів, оновлень, доповнень та розширень функціоналу; г) освітня діяльність у галузі інформаційних технологій, у тому числі надання вищої, фахової передвищої та професійно-технічної освіти за такими спеціальностями як комп'ютерні науки, інформаційні системи та технології, комп'ютерна інженерія, кібербезпека, наука про дані, а також надання інших видів освіти, а саме: навчання комп'ютерній грамоті (цифровій грамотності), що включає послуги з навчання цифровій грамотності, розробленню, модифікації, тестуванню та технічній підтримці програмного забезпечення, у тому числі комп'ютерні ігри, навчання бізнес аналізу (для цілей розроблення, модифікації, тестування та технічної підтримки програмного забезпечення), побудові графічних інтерфейсів, організації процесів з контролю якості, системному адмініструванню, проектному менеджменту, розробці документації; д) оброблення даних і пов'язана із цим діяльність, крім надання інфраструктури для оброблення даних та розміщення (хостингу) і послуг з розміщення (хостингу), та діяльність веб-порталів; е) дослідження та експериментальні розробки у сфері природничих і технічних наук щодо інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій; є) проведення маркетингових кампаній та надання рекламних послуг з використанням програмного забезпечення, розробленого за участю резидента Дія Сіті, у мережі Інтернет та/або на пристроях користувачів; ж) діяльність організаторів кіберспортивних змагань, кіберспортивних команд, спеціалізованих комп'ютерних центрів та/або клубів, призначених для проведення кіберспортивних змагань, а також студій трансляцій кіберспортивних змагань; з) діяльність постачальника послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, а також інші напрямки. При цьому такий діяльності має бути вказаний у її статуті та/або відомостях про неї, що містяться у Єдиному державному реєстрі;

3) розмір середньої місячної винагороди залученим працівникам та гіг-спеціалістам, починаючи з календарного місяця, наступного за календарним місяцем, в якому набуто статус резидента Дія Сіті, кожного календарного місяця становить не менше, ніж еквівалент 1200 євро за офіційним курсом гривні щодо євро, встановленим Національним банком України станом на перше число відповідного календарного місяця;

4) середньооблікова кількість працівників та гіг-спеціалістів юридичної особи (у разі залучення) за підсумками кожного календарного місяця, починаючи з наступного за календарним місяцем, в якому юридичною особою набуто статус резидента Дія Сіті, становить не менше дев'яти осіб;

5) сума кваліфікованого доходу юридичної особи, отриманого за перших три календарних місяці, наступні за календарним місяцем, в якому юридичною особою набуто статус резидента Дія Сіті, становить не менш як 90 відсотків суми її загального доходу за такий період, а сума кваліфікованого доходу, отриманого за кожен календарний рік перебування у статусі резидента Дія Сіті, становить не менш як 90 відсотків суми загального доходу юридичної особи за той самий період (за наявності загального доходу);

6) щодо юридичної особи відсутні обставини, передбачені у ч. 2 ст. 5 аналізованого закону [1, ч. 1 ст. 5]. Як бачимо, законодавець закріплює вичерпний перелік вимог, який не підлягає розширенню. При цьому регламентовано як перелік позитивних (ті, які мають бути обов'язково дотримані для того, аби мати можливість отримати правовий статус резидента Дія Сіті), так і перелік негативних вимог (ті, які мають бути відсутні або наявність яких унеможливлює отримання правового статусу резидента Дія Сіті).

Так, до другої групи віднесено такі вимоги:

1) реєстрація юридичної особи на території та/або відповідно до законодавства іноземної держави;

2) у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо або опосередковано належать державі Україна або територіальній громаді;

3) яка має статус неприбуткового підприємства, установи, організації;

4) яка порушила вимоги законодавства щодо розкриття інформації про кінцевих бенефіціарних власників та/або подання інформації про структуру власності юридичної особи;

5) прямим або опосередкованим власником часток (акцій) у статутному капіталі якої є держава, визнана Верховною Радою України державою-агресором, або юридична особа, зареєстрована відповідно до законодавства такої держави, або фізична особа, яка є громадянином такої держави та/або постійно (переважно) проживає на її території. Це положення не застосовується у разі здійснення володіння часткою (акціями) у статутному капіталі через юридичну особу, акції якої перебувають в обігу на організованих ринках капіталу згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України (крім випадків реєстрації такої юридичної особи відповідно до законодавства держави-агресора);

6) у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо або опосередковано належать юридичним особам, зареєстрованим у державах, включених Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) до переліку країн, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом;

7) стосовно якої застосовано спеціальні економічні або інші обмежувальні заходи (санкції) відповідно до законодавства України, або визнані Україною міжнародні санкції або яка є пов'язаною особою особи, стосовно якої застосовано такі обмежувальні заходи (санкції);

8) яка визнана банкрутом;

9) яка перебуває у процесі припинення, крім перетворення;

10) яка протягом більш як 30 днів має податковий борг, загальна сума якого становить понад 10 мінімальних заробітних плат (виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня поточного календарного року);

11) яка є постачальником послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, та не виконала вимоги законодавства щодо включення до певного реєстру, постановки на облік, отримання ліцензії чи іншого дозвільного документа (якщо такі вимоги встановлені законодавством як умова надання відповідних послуг);

12) яка здійснює діяльність з організації та/або проведення азартних ігор, крім діяльності з надання послуг у сфері азартних ігор;

13) до якої застосовано додатковий (нефінансовий) захід кримінально-правового характеру, передбачений п. 4 ч. 2 ст. 96^{-10-1} Кримінального кодексу України, протягом строку, визначеного в судовому рішенні про застосування такого заходу [1, ч. 2 ст. 5]. На перший погляд, юридична особа, яка бажає отримати статус резидента Дія Сіті і користуватися перевагами такого унікального правового і податкового простору, має відповідати чітко визначеній сукупності умов. Але законодавець в цій ситуації обрав доволі нетиповий підхід, оскільки окрім закріплення позитивних і негативних вимог для таких суб'єктів, регламентував можливість юридичної особи відповідати не всім вимогам, які позначені як обов'язкові. При цьому чітко визначив ті аспекти, які є для нього пріоритетними, а також темпоральні й процедурні вимоги та певні юридичні наслідки для таких осіб.

Згідно з ч. 3 ст. 5 Закону Закону № 1667-IX юридична особа, яка відповідає не всім вимогам, передбаченим ч. 1 ст. 5, має право перебувати у статусі резидента Дія Сіті, але не довше ніж до 31 грудня календарного року, наступного за календарним роком, в якому вона набула статусу резидента Дія Сіті. Для цього така юридична особа має дотриматись таких вимог:

1) відповідає вимогам, передбаченим п. 1, 4 і 5 ч. 1 ст. 5;

2) державну реєстрацію створення юридичної особи здійснено не раніше ніж за 24 календарних місяці до дня подання заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті;

3) розмір доходу юридичної особи, визначений відповідно до пп. 2 п. 292.1 ст. 292 Податкового кодексу України, не перевищує граничного обсягу доходу, встановленого п. 291.4 ст. 291 Податкового кодексу України для суб'єктів господарювання третьої групи платників єдиного податку, у кожному з таких років:

у календарному році, що передує календарному року, в якому юридична особа подала заяву про набуття статусу резидента Дія Сіті;

у календарному році, в якому юридична особа подала заяву про набуття статусу резидента Дія Сіті;

у календарному році, в якому юридична особа набула статусу резидента Дія Сіті;

у календарному році, наступному за роком, у якому юридична особа набула статусу резидента Дія Сіті;

4) у заяві про набуття статусу резидента Дія Сіті зазначено про звернення до уповноваженого органу відповідно до ч. 3 ст. 5 цього Закону [1].

Законодавець наголошує на тому, що якщо після настання кінцевого терміну (31 грудня календарного року, наступного за календарним роком, в якому юридична особа набула статусу резидента Дія Сіті), відповідає всім позитивним вимогам, закріпленим у ч. 1 ст. 5 Закону № 1667-IX, вона продовжує перебувати у статусі резидента Дія Сіті. З огляду на викладене, в межах правового режиму Дія Сіті юридичним особам надається можливість набуття статусу резидента Дія Сіті навіть при відповідності мінімальному набору позитивних вимог. При цьому слід звернути увагу на те, що для приведення у відповідність іншим вимогам, передбачених чинним законодавством дається доволі значний проміжок часу – до 31 грудня календарного року, наступного за календарним роком, в якому юридична особа набула статусу

резидента Дія Сіті. Фактично, юридичній особі, яка бажає перейти в площину правового режиму Дія Сіті надається мінімум календарний рік (все залежить від моменту набуття статусу резидента Дія Сіті) для того, щоб привести все у відповідність до законодавчих приписів. Якщо ж юридична особа не досягає цієї мети (відповідність комплексу необхідних умов) у вищевказаний строк, то відповідно статус резидента Дія Сіті втрачається. На наше переконання, такий підхід нормотворця щодо надання строку для досягнення відповідності юридичної особи комплексу необхідних умов є заохочувальним видом стимулювання відповідних суб'єктів для переходу на досліджуваний правовий режим. Зокрема, це може стосуватися молодих компаній, стартапів, які ще не мають повноцінної матеріально-технічної бази та (або) людського ресурсу для того, щоб спробувати цей правовий режим.

Як вбачається, такий крок є позитивним, оскільки за такого підходу суб'єкти, які займаються певними видами діяльності, зокрема, в IT індустрії, матимуть можливість в межах правового поля якісно врегулювати відносини. У цьому контексті відбувається двостороння підтримка, з одного боку, держава створює пільгові умови для відповідних суб'єктів, залучаючи їх до наповнення бюджетів і стимулюючи розвиток в Україні цифрової економіки, а з іншого боку – такі юридичні особи отримують певні преференції, у тому числі податково-правового характеру. А в умовах воєнного стану така взаємодія між державою та представниками певних напрямків бізнесу набуває вкрай важливого значення.

Підкреслимо, що крім відповідності повному комплексу умов, які висуває законодавець до потенційних резидентів Дія Сіті, наразі передбачено декілька процедурних аспектів. Так, чинним законодавством передбачено необхідність подання заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті до уповноваженого органу. Таким органом є Міністерство цифрової трансформації України. Окрім норм Закону № 1667-IX порядок подання та розгляду заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті та Порядок формування та ведення реєстру Дія Сіті затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1445 від 29.12.2021 р. [2]. Зважаючи на обмежений обсяг нашої публікації, ми не будемо детально зупинятися на розкритті вищевказаних Порядків. Позначимо, що для набуття статусу резидента Дія Сіті заявник звертається до Мінцифри із заявою про набуття статусу резидента Дія Сіті за формою згідно з додатком та документами, що додаються до неї, в електронній формі з дотриманням вимог Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» через державний веб-портал правового режиму Дія Сіті (city.diia.gov.ua) або ж шляхом надсилання на адресу електронної пошти Мінцифри, зазначену на його офіційному веб-сайті, для комунікації із заявниками та резидентами Дія Сіті [2, п. 3]. Заява і всі документи, додані до неї, мають бути українською мовою.

Фактично, для реєстрації законодавець створив дуже гарні умови, оскільки одним із способів подання заяви та супровідних документів до неї є онлайн формат. Потенційний здобувач статусу резидента Дія Сіті має зазначити деяку інформацію, зокрема: код ЄДРПОУ, назва та організаційно-правова юридичної особи, КВЕДи, за якими така юридична особа здійснює свою діяльність, інформацію про персонал, а також обов'язкова наявність електронного цифрового підпису (ЕЦП).

Строк розгляду заяви та доданих до неї документів Мінцифрою становить 10 робочих днів з дня їх надходження. При цьому законодавець передбачає низку послідовних стадій в межах перевірки заяви та доданих до неї документів. Зокрема, йдеться про:

1) проведення перевірки поданих заявником документів та відомостей щодо нього в Єдиному державному реєстрі на предмет наявності підстав для повернення заяви без розгляду;

2) прийняття рішення про повернення заяви без розгляду або прийняття заяви;

3) у разі прийняття заяви проводиться перевірка зазначеної в заяві інформації та відомостей про заявника, що містяться в державних реєстрах, базах даних, інформаційних системах, держателями яких є державні органи, компетентні органи іноземних держав та міжнародні міжурядові організації, на предмет наявності підстав для прийняття рішення про відмову в набутті заявником статусу резидента Дія Сіті, надіслання запитів зазначеним органам та організаціям, проведення перевірки отриманих від них відомостей стосовно зазначених підстав;

4) прийняття рішення про набуття заявником статусу резидента Дія Сіті або про відмову в набутті заявником статусу резидента Дія Сіті [2, п. 13]. Прийняття кожного з цих рішень має чітко визначені підстави та юридичні наслідки.

Водночас нас цікавитиме позитивне рішення про набуття статусу резидента Дія Сіті, оскільки тільки після набуття статусу резидента Дія Сіті, особа може претендувати на податкові преференції, передбачені цим режимом. Відповідно до п. 33 Порядку подання та розгляду заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті Мінцифри забезпечує внесення відомостей про заявника до реєстру Дія Сіті одночасно з прийняттям рішення про набуття заявником статусу резидента Дія Сіті, але не пізніше ніж протягом одинадцятого робочого дня з дня надходження заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті, що була прийнята до розгля-

ду та щодо якої Мінцифри не прийнято рішення про відмову в набутті статусу резидента Дія Сіті. У день прийняття рішення про набуття заявником статусу резидента Дія Сіті Мінцифри надсилає відповідне рішення заявнику на адресу його електронної пошти, зазначену в заяві [2]. При цьому законодавець зазначає, що рішення Мінцифри про набуття статусу резидента Дія Сіті або ж про відмову заявнику в набутті статусу резидента Дія Сіті публікуються на офіційному веб-сайті Мінцифри не пізніше ніж протягом дня надсилання відповідного рішення заявнику [2, п. 34].

Разом із опублікуванням інформації про набуття статусу резидента Дія Сіті на офіційному сайті Мінцифри передбачено обов'язок такого уповноваженого органу у день опублікування такого рішення надіслати до інформаційних систем центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, відомості про відповідне рішення та, за наявності, відомості, що містяться у заяві про перехід на оподаткування як резидента Дія Сіті – платника податку на прибуток підприємств на особливих умовах [1]. Також підкреслимо, що набуття статусу резидента Дія Сіті і внесення інформації у відповідний реєстр, повідомлення Мінцифрою відповідних органів державної влади створює сприятливі умови для таких юридичних осіб, оскільки цей факт дозволяє їм в межах правового поля функціонувати без ризиків додаткових перевірок контролюючими органами чи Держпраці.

Розглянувши організаційні вимоги законодавця до набуття статусу резидента Дія Сіті, зробимо деякі висновки. Так, по-перше, для набуття вказаного статусу чинним національним законодавством передбачено перелік позитивних (ті, які мають бути обов'язково дотримані для того, аби мати можливість отримати правовий статус резидента Дія Сіті), так і перелік негативних вимог (ті, які мають бути відсутні або наявність яких унеможливлює отримання правового статусу резидента Дія Сіті); по-друге, встановлено, що держава надає можливість отримати правовий статус резидента Дія Сіті юридичним особам, які не відповідають всім необхідним умовам, якщо в межах чітко встановленого строку буде досягнуто таку відповідність. Підкреслено, що такий крок є заохочувальним видом стимулювання відповідних суб'єктів для переходу на досліджуваний правовий режим. Зокрема, це може стосуватися молодих компаній, стартапів, які ще не мають повноцінної матеріально-технічної бази та (або) людського ресурсу для того, щоб спробувати цей правовий режим.

По-третє, розглянуто загальний порядок, строки та стадії подання та розгляду заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті. Наголошено, що набуття статусу резидента Дія Сіті і внесення інформації у відповідний реєстр, повідомлення Мінцифрою відповідних органів державної влади створює сприятливі умови для таких юридичних осіб, оскільки цей факт дозволяє їм в межах правового поля функціонувати без ризиків додаткових перевірок контролюючими органами чи Держпраці.

Слушними вбачаються міркування Калаченкової К.О., яка наголошує на тому, що мобільність процедури та порядку набуття статусу резидента Дія Сіті юридичними особами в Україні є вельми позитивним кроком та привабленим, зокрема для міжнародних компаній, які готові ставати резидентами та впроваджувати свою господарську діяльність в межах її території. Тому саме правове регулювання режиму ДіяСіті для юридичних осіб буде зазнавати змін, що є характерними в сучасних реаліях і цим самим підвищувати рівень впровадження цифрових технологій в економічній (господарській) діяльності створюючи найбільш сприятливі умови для малого та середнього вітчизняного та іноземного бізнесу [3, с. 374].

Далі зупинимося на перевагах правового режиму Дія Сіті, зокрема, на податкових. Відповідно до положень Податкового кодексу України зазначений режим передбачає певні преференції за двома напрямками: корпоративне оподаткування та податки на працю. Розглянемо вказані напрямки трохи детальніше. Говорячи про корпоративне оподаткування, йдеться про те, що в режимі Дія Сіті по податку на прибуток передбачається заміна класичної ставки (18 %) на податок на виведений капітал (9 %). При цьому акцентуємо увагу на тому, що Податковий кодекс України не містить такого поняття як «податок на виведений капітал», натомість використовується категорія «податок на прибуток на особливих умовах». Приміром, в пп. 14.1.282[1] п. 14.1 ст. 14 резидент Дія Сіті визначається як платник податку, що сплачує податок на прибуток підприємств на особливих умовах – резидент Дія Сіті, який у порядку, передбаченому п. 141.10 ПК України, обрав або перейшов на відповідний режим оподаткування. Резиденти Дія Сіті, які не обрали (не перейшли) на відповідний режим оподаткування, сплачують податок на прибуток підприємств на загальних підставах і вважаються резидентами Дія Сіті, що не є платниками податку на особливих умовах, у якому застосовано спеціальний термін «резидент Дія Сіті – платник податку на особливих умовах» [4]. З огляду на викладене можемо зробити висновок про те, що законодавець визначає резидента Дія Сіті залежно від того, в якому порядку останній сплачує податок на прибуток, – на загальних підставах чи на особливих умовах. Підкреслимо, що обрання загального чи особливого підходу є добровільним і залежить виключно від платника податків.

Так звана група «податків на працю» в межах правового режиму Дія Сіті охоплює пільгову ставку податку на доходи фізичних осіб (під час встановлення аналізованого правового режиму передбачалося 5 % замість 18 % плюс військовий збір 1,5 %), а також спрощені підходи до сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) – сплата тільки з мінімальної заробітної плати замість фактичних фондів оплати праці. Крім цього, додатковою преференцією була регламентована стабільність або гарантії незмінності умов (законодавство забезпечує стабільність податкових та інших умов на 25 років) [1, ст. 3], що також виступило значним податковим стимулом для платників податків резидентів Дія Сіті.

Показово, що Законом України від 04.12.2024 р. №4113-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [5] для резидентів Дія Сіті з 1 січня 2025 року встановлено додаткові умови для сплати ПДФО та ЄСВ за пільговими ставками. Відповідно до вищевказаного нормативно-правового акту резидент Дія Сіті як податковий агент застосовує ставку податку на доходи фізичних осіб у розмірі 5 % щодо таких доходів фізичних осіб: 1) заробітна плата; 2) винагорода за гіг-контрактом, укладеним у порядку, передбаченому Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», у тому числі винагороди за створення та перехід прав на твори, створені за замовленням; 3) авторська винагорода за створення службового твору та перехід прав на службові твори. Законодавець зазначає, що такі доходи спеціалістів резидента Дія Сіті, що були нараховані (виплачені) у календарному місяці, в якому набуто статус резидента Дія Сіті, оподатковуються за ставкою, визначеною пунктом 167.1 ст. 167 Податкового кодексу України.

Але поряд із тим законодавець зазначає: у разі якщо податковий агент – резидент Дія Сіті у відповідний календарний місяць не відповідав вимогам, визначеним пп. 2 і 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (крім випадків, зазначених в абз. 1 п. 170.14-1.6), такий податковий агент зобов'язаний у межах податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску самостійно нарахувати податок за ставкою, встановленою пунктом 167.1 статті 167 цього Кодексу, щодо доходів спеціалістів резидента Дія Сіті, передбачених підпунктами «а» і «б» підпункту 170.14-1.2 цього пункту, що були нараховані (виплачені) протягом такого календарного місяця, та за власний рахунок сплатити (перерахувати) до подання податкового розрахунку податок до бюджету за вирахуванням податку, що був сплачений (перерахований) до бюджету з таких доходів [4].

Наведена норма свідчить про необхідність платника податків – резидента Дія Сіті здійснити доплату податку за місяця недотримання критерію, тобто різницю між податком на доходи фізичних осіб за ставкою 18 % та ставкою 5 %. При цьому сума такого сплаченого (перерахованого) податку податковим агентом не включається до складу загального місячного (річного) оподатковуваного доходу спеціалістів резидента Дія Сіті. З огляду на наведене, можемо констатувати, що стабільність, яка була задекларована як перевага правового режиму Дія Сіті, зазнала відповідних трансформацій. Можливо, такі зміни зумовлені викликами, які постають через правовий режим воєнного стану в Україні, і у подальшому дозволять удосконалити податкове регулювання функціонування правового режиму Дія Сіті, а також адаптувати його функціонування до умов правового режиму воєнного стану.

При цьому підкреслимо, що дотримання принципу стабільності було проблемним і в умовах мирних часів в Україні, і до введення правового режиму Дія Сіті, хоча принцип стабільності виступає одним із принципів податкового законодавства, закріплених у ст. 4 Податкового кодексу України [4]. На наше переконання, ця проблема потребує вирішення, оскільки принцип стабільності не лише формує чітку та якісну податкову політику, а й виступає складовою правової визначеності, що в свою чергу є складовою принципу верховенства права. Вважаємо, що в умовах воєнного стану держава має робити все для підтримки своїх громадян-платників податків, лише за такого підходу можлива зворотня підтримка та розвиток в умовах сьогодення і повоєнної відбудови країни.

Висновки. На підставі аналізу положень чинного національного законодавства України констатуємо, що статус резидента Дія Сіті відкриває перед суб'єктами значні преференції, зокрема, податкові, спрямовані на стимулювання інновацій та інвестицій у цифрову економіку. Це допомагає підприємствам зростати, розширювати свою діяльність та конкурувати на ринку більш успішно. Подальший розвиток досліджуваного правового режиму має бути орієнтований на забезпечення стабільності ІТ-сфери, утримання висококваліфікованих фахівців в Україні, а також на створення сприятливих передумов для якнайшвидшого встановлення миру та економічного відновлення після завершення війни.

Література

1. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України: Закон України від 15.07.2021 р. № 1667- IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text

2. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»: постанова Кабінету Міністрів України від 29.12. 2021 р. № 1445. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-2021-%D0%BF#Text

3. Калаченкова К.О. Щодо особливостей правового регулювання режиму Дія Сіті для юридичних осіб. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 372–375.

4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755 – **VI**. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n8035

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 04.12.2024 р. №4113-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4113-20#Text

УДК 342.9: 343.9:340.12
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.21

Н. П. Христинченко
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
orcid.org/0000-0001-7473-7193

В. В. Галунько
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
orcid.org/0000-0003-1619-5028

І. О. Глобенко
доктор філософії у галузі знань «Право»,
доцент кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
orcid.org/0000-0002-3058-521X

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК) ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

У статті з'ясовано, що формування національної системи законодавства в умовах розбудови України, як незалежної держави спрямовано на забезпечення конституційних засад організації держави, принципу верховенства права, який є в Україні конституційним (ст. 8 Конституції України). В Україні продовжується реалізація гуманістичних принципів побудови держави та права. Важлива роль у проведенні правової реформи, поряд з іншими фундаментальними галузями правової науки, належить адміністративному праву України. Слід також зазначити, що сучасний процес державотворення в Україні зумовлює інтерес до ряду питань, пов'язаних із здійсненням цілеспрямованої діяльності різних соціальних суб'єктів щодо зміцнення законності і правопорядку в країні, утвердження, забезпечення і охорони прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України. Розкрито, що особливої гостроти набула проблема боротьби з адміністративними правопорушеннями (проступками) та іншими правопорушеннями, які створюють загрозу розбудови незалежної держави. Деліктогенна ситуація залишається небезпечним соціальним явищем, а заходи, що вживаються для її стабілізації з боку держави, бажаного результату поки що не дають. Визначено, що вчення про склад адміністративного проступку займає одне з центральних місць в адміністративно-правовій науці і має велике практичне значення. Воно сприяє виявленню ознак антигромадських діянь, їх розмежуванню й установленню справедливих санкцій, допомагає відповідним органам кваліфікувати проступки й обирати адекватні їм заходи впливу, дозволяє зрозуміти закон, допомагає навчанню юристів і правовому вихованню громадян. Враховуючи вищезазначене, слід вказати на необхідність та важливість звернутися до цієї проблеми. Безумовно, адміністративні делікти не мають великої громадської небезпеки для суспільства, але вони дезорганізовують діяльність органів публічного управління та управління посягають на громадський порядок, власність права й свободи громадян. Тому з'ясування сутності такого виду адміністративного делікту, як адміністративний проступок, причин його вчинення є необхідним кроком щодо якісної, всебічної адміністративно-правової реформи в державі, а наукове дослідження зазначених проблем набуває особливого змісту та актуальності.

Ключові слова: адміністративний проступок, правопорушення, склад проступку, вина, умисел, протиправність, суспільна небезпека, шкідливість.

Khrystynchenko N. P., Halunko V. V., Hlobenko I. O. **ADMINISTRATIVE OFFENCE (MISDEMEANOR) AS A SOCIO-LEGAL CATEGORY**

The article reveals that the formation of a national system of legislation in the context of the development of Ukraine as an independent state is aimed at ensuring the constitutional foundations of the organization of the state, the principle of the rule of law, which is constitutional in Ukraine (Article 8 of the Constitution of Ukraine). The implementation of humanistic principles of state and law building continues in Ukraine. An important role in the implementation of legal reform, along with other fundamental branches of legal science, belongs to the administrative law of Ukraine. It should also be noted that the modern process of state formation in Ukraine determines interest in a number of issues related to the implementation of targeted activities of various social subjects to strengthen the rule of law and order in the country, the establishment, provision and protection of the rights and freedoms of man and citizen, enshrined in the Constitution of Ukraine. It is revealed that the problem of combating administrative offenses (misdemeanors) and other offenses that pose a threat to the development of an independent state has become particularly acute. The

© Н. П. Христинченко, В. В. Галунько, І. О. Глобенко, 2025

tortious situation remains a dangerous social phenomenon, and the measures taken to stabilize it by the state have not yet yielded the desired result. It has been determined that the doctrine of the composition of an administrative offense occupies one of the central places in administrative law science and is of great practical importance. It contributes to the identification of signs of anti-social acts, their differentiation and the establishment of fair sanctions, helps the relevant authorities to qualify offenses and choose adequate measures of influence, allows understanding the law, helps the training of lawyers and the legal education of citizens. Given the above, it should be noted the need and importance of addressing this problem. Of course, administrative offenses do not pose a great public danger to society, but they disorganize the activities of public administration bodies and encroach on public order, property, rights and freedoms of citizens. Therefore, clarifying the essence of such a type of administrative offense as an administrative misconduct, the reasons for its commission is a necessary step towards high-quality, comprehensive administrative and legal reform in the state, and scientific research into these problems acquires special meaning and relevance.

Key words: administrative offense, offense, elements of the offense, guilt, intent, illegality, social danger, harmfulness.

Вступ. Ключове місце у правовому забезпеченні адміністративної реформи в Україні займає адміністративне право. Особливого змісту набула проблема боротьби з адміністративними проступками та іншими правопорушеннями, які створюють загрозу розбудові правлової держави. Деліктогенна ситуація залишається одним з найбільш небезпечних соціальних явищ, а заходи, що застосовуються для її стабілізації з боку держави, необхідного результату сьогодні не дають.

Безумовно, адміністративні делікти не мають великої громадської небезпеки для суспільства, але вони дезорганізують діяльність органів публічного управління посягають на громадський порядок, власність права й свободи громадян. В окремих випадках вони переростають у злочини. Зокрема, це питання стосується значної кількості громадян, які вчинили адміністративні проступки. Тому з'ясування сутності адміністративного проступку, його місця в системі правопорушень, розуміння його як соціально-правового явища, складу, причин його вчинення та заходів щодо його профілактики буде одним з перших кроків до якісного забезпечення правопорядку на території нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя проблематики адміністративного правопорушення склали наукові праці фахівців в галузі адміністративного права, кримінології, соціології, теорії управління – Авер'янова Ю., Бандурки О., Битяка Ю., Васильєва А., Голосніченка І., Додіна Є.., Ківалова С., Клюшніченка О., Колпакова В., Комзюка А., Кузьменко О., Лук'янця Д., Остапенка О., Пєткова В. та інших.

Мета статті полягає в тому щоб на основі аналізу діючого законодавства України визначити сутність адміністративного проступку, як соціально-правової категорії. Також здійснити спробу, в межах статті, розвинути вчення про причини та умови вчинення правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Із соціологічної точки зору адміністративне правопорушення (проступок) відносно правомірної поведінки є явищем об'єктивно протилежним. Правомірна поведінка відповідає правовим приписам, не заборонена правовими нормами. Термін римського права «legitimus» – законний був сприйнятий романо-германською правовою сім'єю, як термін, який означає те, що дозволено законом або узгоджено з приписами позитивного права. В контексті аналізу правопорушень у соціології можна виділити наступні основні теорії: антропологічну, соціальної природи правопорушень, соціального конфлікту.

Основу антропологічної теорії складають конструкти Ч. Ломброзо. Він зазначав, що правопорушнику властиві йому антропологічні ознаки – побудова тіла, форма челюсті, довжина пальців та ін.

З точки зору соціальної природи правопорушень їх поява і трансформація обумовлена соціальними умовами життя, а саме – функціонуванням соціальних інститутів, можливостями для реалізації особистості в суспільстві, розвитком політичних свобод громадян. Е. Дюркгейм стверджує, що правопорушення тісно пов'язані з основними умовами життя [1, с. 40].

Соціальні конфлікти можуть стати джерелом протиправної поведінки громадянина, фоном, на якому виникають правопорушення. Вчені – кримінологи провели дослідження, які показали зв'язок правопорушень з соціально-економічними процесами в життєдіяльності суспільства [2, с. 176]. З точки зору соціології адміністративні правопорушення (проступки) є наслідком неспроможності суб'єктів запропонувати прийнятні засоби вирішення протиріч в соціумі.

Філософська доктрина пропонує розуміти правопорушення як суспільно небезпечну або шкідливу соціальну дію спрямовану на знищення основ цивілізованого життя, яка порушує норми, які зафіксовані правовими кодексами держави [3, с. 20]. Для класичної філософії розуміння першооснов правопорушень частіше всього означало прагнення досягнути вищого промислу. Виявлення трансцендентних основ правопорушень означало, що знищення їх за допомогою людських засобів частіше всього неможливо.

Правопорушення – суспільно небезпечне або шкідливе неправомірне (протиправне) винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної

особи, яке передбачає адміністративну відповідальність. Систему ознак правопорушення, як загальної категорії складають: а) воно має протиправний характер, тобто не відповідає нормам права, і являє собою порушення заборон, які визначені в законах та підзаконних нормативних актах, невиконання обов'язків, які встановлені нормативно-правовим актом; б) воно є суспільно-небезпечним або суспільно шкідливим; в) воно відображається в протиправній поведінці (дії, або в бездіяльності); г) воно носить свідомо-вольовий характер, тобто вчинення правопорушення залежить від волі правопорушника; д) воно є винним. Вина – це психічне відношення правопорушника до дій і їх наслідків; е) воно є карним, тобто тягне за собою застосування до правопорушника заходів державного впливу, заходів юридичної відповідальності.

Розглядаючи адміністративне правопорушення (проступок) як сукупність протиправних суспільних відносин, слід звернути увагу на негативну функцію цих зв'язків. Вона виступає як перешкода в здійснюванні запрограмованого нормами права адміністративного правопорядку.

Згідно ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) «Адміністративним правопорушенням» (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управляння і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність [4].

В даній статті КУпАП дається загальне визначення адміністративного правопорушення (проступку), як підстави адміністративної відповідальності. В цій статті законодавець виділяє основоположні характеристики правопорушення, яке визначається адміністративним правопорушенням (проступком). Але в статті не вказується, в чому саме особливість цього правопорушення в порівнянні з іншими протиправними діяннями.

Опис законодавцем поняття «адміністративне правопорушення» (проступок)» створює неоднозначність тлумачення та зіставлення дефініцій «адміністративне правопорушення» та «адміністративний проступок» [5, с. 544]. Це означає, що на практиці виникають труднощі при кваліфікації конкретних протиправних дій. В першу чергу тоді, коли вони посягають на суспільні відносини, які охороняються не тільки заходами адміністративного примусу, але й кримінальним законом. Поняття адміністративної відповідальності, її зміст і обсяг до сьогоднішнього часу залишається одним із самих суперечливих питань української правової науки [6, с. 21].

На користь підтвердження даної позиції є те, що термін «правопорушення» для всіх деліктів носить родовий характер і для адміністративного правопорушення (проступку) і для кримінального правопорушення.

Аналіз законодавства дозволяє зрозуміти, що термін «адміністративний проступок» указує не тільки на суспільні відносини де вчиняються ці противоправні діяння – сферу публічного управління, а і на те, що за вчинення правопорушення (проступку) застосовуються заходи адміністративного примусу, як виду державного примусу основоположною озакою якого є те, що він застосовується органами публічної влади, у позасудовому порядку. А правовою основою застосування данного примусу є адміністративно-процесуальні норми. Це підтверджується і тим, що адміністративний примус може застосовуватися за протиправні діяння, які посягають на різні суспільні відносини, які регулюються різними галузями права – земельним, цивільним, адміністративним.

Звідси, можна дійти до висновку, що адміністративні првопорушення (проступки) – це специфічний різновид правопорушень, за вчинення яких застосовуються адміністративні стягнення. Серед характерних ознак, які відокремлюють адміністративне правопорушення від адміністративного проступку, слід назвати специфічну сферу правовідносин, що регулюються нормами адміністративного права, де суб'єктами правопорушення виступають юридичні особи.

Тобто в контексті розмежування понять «адміністративний проступок» та «адміністративне правопорушення» можна визначити, що адміністративним правопорушенням слід вважати будь-яке порушення норм адміністративного права, а адміністративним проступком є протиправне діяння, за вчинення якого законодавством передбачено накладення адміністративного стягнення. Отже, на законодавчому рівні – в КУпАП необхідно застосувати при визначенні цього явища термін «адміністративний проступок», і не користуватися двома термінами, як це має місце в чинному КУпАП. А це вказує на необхідність перейменування вказаного нормативного акту таким чином: «Кодекс законів України про адміністративні проступки».

Адміністративний проступок як і правопорушення має цілу низку ознак, більшість яких зазначена в понятті адміністративного проступку згідно ст. 9 КУпАП.

Протиправність означає, що дію чи бездіяльність прямо заборонено адміністративно – правовими нормами. Ознака протиправності вказує також на неприпустимість аналогії закону, що сприяє зміцненню законності Вона виключає можливість притягнення до адміністративної відповідальності за діяння, не передбаченні законодавством про адміністративні правопорушення.

Винність – це відношення правопорушника до протиправних дій та їх наслідків. Законодавець визначає форми вини, які мають юридичне значення. Це умисел (вина у формі умислу) і необережність (вина у формі необережності). Умисел може бути прямим чи непрямим (евентуальним).

Необережна вина проявляється у формі самовпевненості чи недбалості. Вина враховується при накладенні адміністративного стягнення, при звільнені від адміністративної відповідальності чи передачі матеріалів про вчинення адміністративного проступку на розгляд громадської організації або трудового колективу.

Карність означає, що адміністративним проступком визнається лише таке протиправне, винне (умисне чи необережне) діяння, за яке законодавством передбачено застосування адміністративних стягнень.

Адміністративні проступки суспільно шкідливі або суспільно небезпечні. Категорія «суспільна небезпека» є гносеологічною. Це рівень оцінки діяння державою. Така оцінка здійснюється з позиції права і закону [7, с. 649].

Наукові пошуки з в цьому напрямку вчених-правознавців у сфері теорії права адміністративного, кримінального, цивільного права, кримінології однозначного висновку не дають. І по даній проблемі сформувались дві точки зору.

Перша із них визначає адміністративне правопорушення (проступок), як суспільно-шкідливе явище. А кримінальне правопорушення є особливим видом протиправної поведінки і його основна властивість виражається у суспільній небезпеці. Для інших правопорушень дана ознака не є обов'язковою.

Отже, у праві чітко закріплено, що малозначущий протиправний вчинок не є громадсько-небезпечним і не може розглядатися як злочин [8, с. 243].

Друга точка зору виражається в тому, що адміністративні правопорушення (проступки) – це суспільно-шкідливі, антисуспільні явища. Кримінальні правопорушення відрізняються від адміністративних правопорушень (проступків) тим, що перші діяння суспільно-шкідливі, а прихильники оцінки адміністративних правопорушень (проступків) як діянь, що являють певну суспільну небезпеку (Є. Додін, Л. Коваль та ін. українські науковці) виходять із матеріальної єдності усіх правопорушень. Тобто і кримінальні правопорушення, і адміністративні правопорушення (проступки), й дисциплінарні проступки, й цивільні правопорушення є у відповідній мірі суспільно небезпечними діяннями. Тому суспільна небезпека – це ознака, властива їм усім без винятку. Відмінність полягає лише в ступіні суспільної небезпеки.

Кримінальні правопорушення мають підвищений ступінь суспільної небезпеки, адміністративним правопорушенням (проступкам) та іншим правопорушенням вона властива у меншій мірі і не досягає того рівня з якого починається застосування заходів кримінальної відповідальності. Кримінальні правопорушення і адміністративні правопорушення (проступки), як соціально-правові явища, у відповідній мірі схожі між собою, а критерії розмежування між ними дещо умовні. Саме тому перші з них перетворюються на другі і навпаки. Зважаючи на сформовані правовою доктриною точки зору можна дійти висновку, що відмінність термінів «суспільна шкідливість» і «суспільна небезпечність», є досить умовною. Хоча можна стверджувати, що найбільш коректним на законодавчому рівні щодо адміністративного правопорушення (проступку) є термін «суспільна шкідливість».

Діючий на сьогодні КУпАП має визначати адміністративний проступок – як суспільно шкідливу, протиправну, винну (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на права і свободи громадян, права і законні інтереси юридичних осіб, власність, громадський порядок і громадську безпеку, встановлений порядок органів публічного управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

У зв'язку з реформуванням законодавства України взагалі та адміністративного законодавства в тому числі, актуальною проблемою залишається визначення місця адміністративного правопорушення (проступку) серед інших правопорушень в Україні. Це має не тільки теоретико правове і практичне значення.

Висновки. В контексті розмежування понять «адміністративний проступок» та «адміністративне правопорушення» здійснено висновок, що адміністративним правопорушенням небхідно вважати будь-яке порушення норм адміністративного права, а адміністративним проступком – протиправне діяння за яке законодавством передбачено адміністративні стягнення. Більш вірним на законодавчому рівні слід застосувати термін «адміністративний проступок», а не двох термінів, як це має місце в діючому КУпАП. Адміністративний проступок має свої властиві йому ознаки: суспільну шкідливість, протиправність, винність, караність. Причини та умови вчинення адміністративних проступків та умови, що їм сприяють носять об'єктивний і суб'єктивний характер.

Література

1. Durkheim, Émile. Rules of the sociological method, research to Second Edition, trans. WDHalls. The Free Press, 1982, ISBN 978-0-02-907940-9 , p.45.

2. Александров Ю., Гаврилишин А., Лихолоб В. та ін. Кримінологія і профілактика злочинів. Курс лекцій. Київ. Академія внутр. справ МВС України. 1996. 174 с.

3. Бачинін В., Журавський В., Панов М. Філософія права. Підручник для юрид. спец-тей вищих навч. закладів. Київ. Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. 472 с.

4. Кодекс України про адміністративні правонарушения. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984 р., № 51, стаття 1122: 2020. 406 с.

5. Галунько В., Діхтієвський П., Гулак О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник: у 2-х томах. Том1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право. Одеса. *Видавництво «Юридика»*. 2024. 622 с.

6. Кузьменко О. Адміністративна відповідальність :курс лекцій. Київ. *Юрінком інтер.* 2016. 568 с.

7. Діхтієвський П., Ващенко Ю., Задирака Н. та ін. Адміністративне право України. Підручник; за заг. Ред. П. Діхтієвського. Київ. *«Видавництво Людмила»*. 2023. 772 с.

8. Колпаков В. Адміністративне право України: Підручник. Київ. *Юрінком Інтер.* 1999. 736 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.22

Р. В. Шаповал
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-5716-9291

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ

У статті досліджено малозначність як складну оцінювальну правову категорію, яка виконує гуманізуючу функцію в адміністративному судочинстві, зокрема при розгляді справ, пов'язаних з проявами колабораційної діяльності. Автор простежує історичну еволюцію концепції малозначності – від її витоків у римському та канонічному праві до формалізованого застосування в адміністративно-деліктному законодавстві сучасної України. Увага зосереджена на аналізі змістовних характеристик малозначного правопорушення в українській доктрині адміністративного права, зокрема на таких критеріях, як відсутність істотної шкоди, низький ступінь суспільної небезпеки, ситуативний характер діяння та соціальні особливості правопорушника. У межах тематики колабораційної діяльності визначено форми поведінки, які можуть визнаватися малозначними за наявності пом'якшуючих обставин, таких як примус, відсутність умислу або суто побутовий контекст дій. Детально охарактеризовано методологічні підходи до дослідження малозначності, зокрема формально-юридичний, історико-правовий, соціогуманітарний та порівняльно-правовий, що дозволяє здійснювати комплексну кваліфікацію відповідних діянь. Проаналізовано низку показових судових рішень, у яких виявляється суперечлива практика застосування або ігнорування інституту малозначності до колабораційних дій, зокрема у справах про роботу на окупаційних адміністраціях, участь у побутовому обслуговуванні ворога чи виконання гуманітарних функцій. Акцент зроблено на розриві між кримінально-правовим підходом до колабораціонізму та обмеженістю адміністративної юрисдикції у цій сфері. Автор пропонує чітке нормативне розмежування малозначних адміністративних порушень і злочинів, розробку критеріїв для застосування статті 22 КУпАП до справ колабораційного характеру та удосконалення судової практики з урахуванням обставин конкретних справ. На основі проведеного аналізу сформульовано рекомендації щодо уніфікації підходів до оцінки малозначності, забезпечення правової визначеності, пропорційності правових наслідків і дотримання принципів верховенства права в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: малозначність, адміністративне правопорушення, колабораціонізм, адміністративне судочинство, юрисдикція, принцип гуманізму, війна, публічно-правовий спір, юридична кваліфікація.

Shapoval R. V. **SOME ISSUES OF THE CONSIDERATION OF MINOR CASES RELATED TO COLLABORATIVE ACTIVITIES BY ADMINISTRATIVE COURTS**

The article examines minor offense as a complex evaluative legal category that performs a humanizing function in administrative proceedings, in particular when considering cases related to manifestations of collaborative activity. The author traces the historical evolution of the concept of minor offense – from its origins in Roman and canon law to its formalized application in the administrative tort law of modern Ukraine. Attention is focused on the analysis of the substantive characteristics of a minor offense in the Ukrainian doctrine of administrative law, in particular on such criteria as the absence of significant harm, a low degree of public danger, the situational nature of the act and the social characteristics of the offender. Within the framework of the topic of collaborative activity, forms of behavior that may be recognized as minor in the presence of mitigating circumstances, such as coercion, lack of intent or a purely everyday context of actions are identified. The methodological approaches to the study of minor offenses are described in detail, in particular, formal-legal, historical-legal, socio-humanitarian and comparative-legal, which allows for a comprehensive qualification of the relevant acts. A number of illustrative court decisions are analyzed, which reveal the contradictory practice of applying or ignoring the institute of minor offenses to collaborationist acts, in particular in cases of work in occupation administrations, participation in household services for the enemy or the performance of humanitarian functions. The emphasis is placed on the gap between the criminal-legal approach to collaborationism and the limitations of administrative jurisdiction in this area. The author proposes a clear normative distinction between minor administrative offenses and crimes, the development of criteria for the application of Article 22 of the Code of Administrative Offenses to cases of a collaborative nature, and the improvement of judicial practice taking into account the circumstances of specific cases. Based on the analysis, recommendations were formulated regarding the unification of approaches to assessing insignificance, ensuring legal certainty, proportionality of legal consequences, and adherence to the principles of the rule of law in armed conflict.

Key words: insignificance, administrative offense, collaborationism, administrative justice, jurisdiction, principle of humanism, war, public-law dispute, legal qualification.

З початком збройної агресії рф проти України у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, питання правової оцінки дій, що можуть бути кваліфіковані як колабораційна діяльність, набуло особливого значення. Зважаючи на множинність форм прояву такої поведінки, особливої уваги потребує розмежування між діяннями, які становлять реальну загрозу національній безпеці, та тими, що є юридично незначними. Це питання є надзвичайно важли-

© Р. В. Шаповал, 2025

вим в межах адміністративного судочинства, що забезпечує захист прав і свобод особи у публічно-правових спорах.

Інститут малозначності має глибокі історичні корені. У римському праві сформулювали принцип de minimis non curat lex («закон не переймається дрібницями»), який знаходив відображення у працях таких юристів, як Ульпіан та Павел [1]. У правовому дискурсі доби Середньовіччя канонічне право визнавало допустимість незастосування санкцій до особи, яка вчинила незначне порушення з морально виправданих причин. Ці підходи заклали підвалини для індивідуалізованої оцінки провини.

У добу Нового часу, зокрема в системах континентального права, почалася формалізація ідеї малозначності. У Французькому кримінальному кодексі 1810 року запроваджено диференціацію злочинів за ступенем суспільної небезпеки, що передбачало й обов'язок суду оцінювати тяжкість правопорушення. У Прусському земельному праві (Allgemeines Landrecht) ще у 1794 році було прямо вказано на можливість відмови у застосуванні покарання за діяння, що не мають істотного значення.

У радянському праві категорія малозначності з'явилася на рівні правозастосовної практики в 1960-х роках, але застосовувалась вибірково й підпорядковувалась політичній доцільності. Адміністративно-деліктне законодавство УРСР 1984 року передбачало у статті 22 КпАП можливість усного зауваження як наслідок визнання правопорушення малозначним. Водночас у суспільно-політичній практиці навіть дрібні діяння могли кваліфікуватися як небезпечні для соціалістичного ладу, що обмежувало судову дискрецію.

Після проголошення незалежності України інститут малозначності зберігся, але довгий час залишався інструментом формального застосування. З розвитком адміністративної юстиції у 2000-х роках почала формуватись практика, орієнтована не лише на формальну сторону складу правопорушення, а й на обставини його вчинення. На сьогодні єдиною законодавчою підставою для застосування інституту малозначності в адміністративному праві залишається стаття 22 КУпАП (ред. 2024), однак відсутність уніфікованих критеріїв її застосування призводить до фрагментарної та нерівномірної практики [2, с. 237].

У сучасній адміністративно-правовій доктрині малозначність визнається складним правовим феноменом, який поєднує у собі формальну ознаку протиправності та фактичну відсутність істотної шкоди суспільним відносинам. Загалом, до ознак малозначного адміністративного правопорушення належать: 1) Формальна протиправність – діяння порушує припис правової норми, але не завдає істотної шкоди; 2) Мінімальний ступінь суспільної шкідливості – вчинене діяння не створює реальної загрози публічному порядку або суспільним інтересам; 3) Відсутність або незначущість негативних наслідків – немає фактичної шкоди або вона є несуттєвою; 4) Позитивна характеристика правопорушника – особа раніше не притягувалась до відповідальності, має належну репутацію, виявляє каяття; 5) Ситуативний або випадковий характер правопорушення – діяння є результатом одноразової помилки чи складних життєвих обставин, без умислу на порушення

У свою чергу критерії малозначності не мають універсального переліку та залежать від комплексу чинників, що відображають як об'єктивні, так і суб'єктивні сторони правопорушення. У науковій літературі неодноразово наголошується на необхідності диференційованого підходу до оцінки подібних діянь з урахуванням конкретного контексту [3, с. 63]. Малозначність у цьому сенсі слід розглядати не як технічну норму, а як інструмент гнучкого юридичного розсуду, який дозволяє адаптувати правову реакцію до обставин конкретної справи.

На нашу думку, критеріями малозначності, можуть бути:

1. Об'єктивні критерії – стосуються безпосередньо вчиненого діяння, незалежно від особи правопорушника, і включають: а) ступінь суспільної шкідливості – мінімальний ризик негативних наслідків; б) характер порушеної норми – незначущі для публічного інтересу суспільні відносини; в) відсутність негативних наслідків – відсутність матеріальних збитків, шкоди життю чи здоров'ю; г) короткочасність чи разовість діяння – порушення носить одиничний характер і не повторюється; ґ) форма вини – ненавмисне діяння, обумовлене правовою помилкою або складними умовами.

2. Суб'єктивні критерії – включають характеристики правопорушника та його мотиви: а) мотивація – дія не була спрямована на завдання шкоди, а виникла через життєві обставини, психологічний тиск чи помилку; б) добровільне усунення наслідків – компенсація шкоди, публічне вибачення тощо; в) подальша поведінка – співпраця з органами влади, відсутність повторних порушень; г) соціально-демографічні особливості – вік, стан здоров'я, соціальна вразливість, громадська діяльність, що пом'якшує відповідальність.

Що стосується нормативно-правового регулювання дій пов'язаних з колабораційною діяльністю, то у відповідь на агресію рф Верховна Рада України ухвалила Закон № 2108-IX від 3 березня 2022 року [4], який запровадив кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України) [5]. Ця стаття передбачає кримінальну відповідальність за низку дій, що становлять загрозу національній безпеці Украї-

ни, зокрема: а) публічне заперечення збройної агресії проти України; б) добровільне зайняття посад у незаконних органах влади на тимчасово окупованих територіях; в) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним формуванням; г) організація та проведення заходів політичного характеру у співпраці з державою-агресором. Санкції за вчинення таких дій варіюються від позбавлення права обіймати певні посади до позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна [6, с. 805].

На відміну від ККУ, Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) не містить спеціальної статті, що передбачає відповідальність за колабораційну діяльність. Однак, окремі дії, які можуть розглядатися як колабораційні, можуть підпадати під інші статті КУпАП. З точки зору адміністративного права важливим є положення ст. 22 КУпАП, яке дозволяє визнати діяння малозначним і обмежитися усним зауваженням, забезпечуючи гуманізацію адміністративного процесу [7]. Варто зазначити, що адміністративна відповідальність застосовується до менш тяжких діянь, які не досягають рівня суспільної небезпеки, необхідного для кримінальної відповідальності.

Кодекс адміністративного судочинства України (КАСУ) визначає порядок розгляду адміністративними судами справ, у яких однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень. Хоча КАСУ не містить спеціальних положень щодо розгляду справ, пов'язаних із колабораційною діяльністю, адміністративні суди можуть розглядати справи, в яких оскаржуються рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, пов'язані з притягненням особи до відповідальності за колабораційну діяльність. Наприклад, особа може оскаржити рішення про звільнення з посади у зв'язку з підозрою в колабораційній діяльності або рішення про відмову в наданні адміністративної послуги з аналогічних підстав. Крім того, стаття 12 КАС України дає змогу застосовувати спрощене провадження в малозначних справах

Що стосується розмежування між Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кодексом адміністративного судочинства України) у контексті колабораційної діяльності, то воно є ключовим для правильного застосування норм права. Ці нормативні акти мають різні цілі, об'єкти правового регулювання та процедури, що визначає їх відмінності у підходах до колабораційної діяльності.

1. Об'єкт правового регулювання: а) ККУ – спрямований на охорону основ національної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності України. Колабораційна діяльність розглядається як кримінальне правопорушення, що загрожує державній безпеці; б) КУпАП – зосереджується на захисті громадського порядку, інформаційної безпеки та авторитету державних інституцій. Колабораційна діяльність тут розглядається як адміністративне правопорушення, що порушує встановлений порядок; в) КАСУ – регламентує порядок розгляду адміністративними судами спорів, пов'язаних з діяльністю суб'єктів владних повноважень. У контексті колабораційної діяльності, КАСУ застосовується при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності органів влади щодо притягнення до відповідальності за колабораціонізм.

2. Суб'єкти правовідносин: а) ККУ – суб'єктами є фізичні особи, громадяни України, які вчинили дії, передбачені статтею 111-1 ККУ; б) КУпАП – суб'єктами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, які вчинили адміністративні правопорушення, пов'язані з колабораційною діяльністю; в) КАСУ – сторонами у справах є фізичні або юридичні особи, які оскаржують рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, а також самі суб'єкти владних повноважень.

3. Форми колабораційної діяльності: а) ККУ-передбачає кримінальну відповідальність за такі дії, як публічне заперечення збройної агресії проти України, добровільне зайняття посад у незаконних органах влади, передача матеріальних ресурсів незаконним збройним формуванням, організація та проведення заходів політичного характеру у співпраці з державою-агресором тощо; б) КУпАП – не містить спеціальної статті щодо колабораційної діяльності, але окремі дії можуть підпадати під інші статті, наприклад, поширювання неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення, або поширювання інформації, що дискредитує Збройні Сили України; в) КАСУ – не визначає форм колабораційної діяльності, але встановлює процедури оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади щодо притягнення до відповідальності за колабораціонізм.

4. Процедури притягнення до відповідальності: а) ККУ – порушення кримінальної справи, досудове розслідування, судовий розгляд, винесення вироку та призначення покарання; б) КУпАП – складання протоколу про адміністративне правопорушення, розгляд справи уповноваженим органом або судом, винесення постанови та призначення адміністративного стягнення; в) КАСУ – подання адміністративного позову, розгляд справи адміністративним судом, винесення рішення щодо законності дій чи рішень суб'єктів владних повноважень.

5. Санкції: а) ККУ – передбачає суворі покарання, включаючи позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна; б) КУпАП – передбачає менш суворі санкції, такі

як штрафи або адміністративний арешт; КАСУ – не передбачає санкцій у вигляді покарання, але може зобов'язати суб'єкта владних повноважень скасувати незаконне рішення, відновити порушені права особи тощо.

6. Мета правового регулювання: а) ККУ – забезпечення національної безпеки та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили тяжкі злочини проти держави; б) КУпАП – підтримання громадського порядку та запобігання менш тяжким правопорушенням; в) КАСУ – захист прав і свобод громадян у сфері публічно-правових відносин та забезпечення законності в діяльності органів влади.

Розмежування між ККУ, КУпАП та КАСУ щодо колабораційної діяльності є необхідним для правильного застосування норм права. ККУ застосовується до осіб, які вчинили тяжкі злочини проти держави, КУпАП до менш тяжких правопорушень, а КАСУ для оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади. Розуміння цих відмінностей сприяє ефективному захисту національної безпеки та прав громадян.

У свою чергу варто відзначити, що попри суспільну небезпеку колабораційної діяльності та її значний вплив на національну безпеку, адміністративні суди України на сьогоднішній день фактично не здійснюють розгляд справ, безпосередньо пов'язаних із визнанням або кваліфікацією дій як колабораційної діяльності. Така ситуація зумовлена кількома юридичними та процесуальними причинами, які мають концептуальне значення в межах системи публічного права.

Більше того, правова кваліфікація колабораційної діяльності є предметом кримінального провадження. Згідно зі статтею 111-1 Кримінального кодексу України, колабораціонізм визнано тяжким злочином проти основ національної безпеки держави, тому правозастосування у цій сфері здійснюється виключно в межах кримінальної юрисдикції. Таким чином, навіть якщо фактично поведінка особи має ознаки співпраці з ворогом, адміністративний суд не може досліджувати чи давати правову оцінку таким обставинам, оскільки це виходить за межі його предметної компетенції.

Окрему проблему становить відсутність законодавчої моделі так званої «адміністративної превенції» у сфері протидії колабораційній діяльності. На сьогодні органи виконавчої влади не мають механізмів адміністративного впливу на осіб, чия поведінка викликає підозру у прихованій або латентній співпраці з ворогом, якщо вона не тягне за собою ознак кримінального правопорушення. У такому разі навіть інструменти адміністративного нагляду чи запобіжників (наприклад, тимчасові обмеження у публічній службі) не можуть бути оскаржені в адміністративному суді з огляду на відсутність матеріального нормативного підґрунтя.

Наразі в Україні не сформувалася стала судова адміністративна практика, яка б стосувалася розгляду справ про колабораційні дії або оскарження правових наслідків, що випливають із звинувачень у колабораціонізмі. Це пов'язано насамперед із тим, що чинне адміністративне законодавство України не містить положень, які б регламентували відповідальність за колабораційну діяльність у формі адміністративного правопорушення.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення відсутня навіть згадка про «колабораційну діяльність» як окремий правовий феномен, що унеможливлює її інтерпретацію через правові категорії адміністративного делікту. Хоча існують такі статті, як поширювання неправдивих чуток та дискредитація ЗСУ, вони лише частково торкаються інформаційної сфери, не охоплюючи інші форми співпраці з ворогом, наприклад, економічну, організаційну або кадрову співпрацю з окупаційними структурами.

В окремих випадках особи можуть звертатися до адміністративного суду з позовами про оскарження дій органів державної влади, які, на їхню думку, порушили їхні права шляхом неправомірного обвинувачення у колабораційній діяльності або через дискримінаційне ставлення на цій підставі (наприклад, звільнення з державної служби). Проте такі справи не стосуються суті колабораційної діяльності як протиправного діяння, а лише перевіряють правомірність управлінських рішень в адміністративному порядку.

Відсутність адміністративно-правової категорії колабораційної діяльності породжує нормативну прогалину, яка ускладнює реалізацію адміністративно-правових засобів реагування на факти сприяння агресору у нетяжких формах, що не тягнуть за собою кримінальної відповідальності. Це також знижує ефективність попереджувальної функції адміністративного права у сфері державної безпеки.

Таким чином, проблема має системний характер і не обмежується лише практикою правозастосування – вона відображає глибинну незбалансованість між кримінально-правовими й адміністративно-правовими інструментами у сфері протидії колабораційній діяльності.

У свою чергу аналіз чинної судової практики свідчить про актуальність питання визнання деяких колабораційних діянь малозначними. Судді переважно оцінюють ступінь суспільної небезпеки, мотиви особи, її подальшу поведінку та фактичну шкоду від вчиненого. Тенденцією є наявність двох підходів: перший – визнання діяння малозначним за відсутності реальних негативних наслідків та умислу; другий – відмова від малозначності у випадках, коли дії навіть з міні-

мальними наслідками можуть становити загрозу національній безпеці.

У справі № 761/18386/23 Шевченківського районного суду м. Києва обвинувачений, приватний підприємець, продовжував надавати послуги пасажирських перевезень на окупованій території м. Херсона. Суд визнав його дії колабораційною діяльністю, не враховуючи обставини, що могли свідчити про малозначність діяння, такі як забезпечення базових потреб населення та відсутність альтернативних засобів для існування. Суд формально зазначив, що обвинувачений діяв умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, але не конкретизував, який саме суспільно небезпечний характер і які саме суспільно небезпечні наслідки мали дії засудженого, не навів також доказів саме такого суспільно небезпечного умислу обвинуваченого [8].

У справі № 344/5495/23, розглянутій Івано-Франківським міським судом, директорка ліцею була засуджена за частиною 3 статті 111-1 КК України. Суд зазначив, що вона впроваджувала стандарти освіти держави-агресора та здійснювала пропаганду. Проте у вироку не конкретизовано, які саме дії мали пропагандистський зміст, не надано доказів умисного схиляння до співпраці педагогічного колективу, а також проігноровано обставини здійснення діяльності під примусом з боку окупаційної влади [9].

Окрему увагу заслуговує проблема укладання угод про визнання винуватості. Наприклад, у справі № 953/7265/22 (Київський районний суд м. Харкова) обвинувачена погодилася на спрощений порядок розгляду та визнала вину в обмін на м'яке покарання – позбавлення права обіймати посади на 10 років. Її дії полягали у виконанні функцій з гуманітарного медичного забезпечення. Проте з огляду на характер займаної посади, обвинувачення мало бути висунуто за частиною 5 статті 111-1 КК України, а не частиною 2, що свідчить про заниження кваліфікації в межах домовленості [10].

У рішенні Краматорського міського суду (справа № 234/1983/23) фігурантка справи була засуджена за те, що протягом двох днів готувала обіди для працівників окупаційної адміністрації, при цьому перебуваючи під тиском з боку комендатури. Суд визнав ці дії співпрацею з ворогом, проте не взяв до уваги короткотривалість дій, їхню побутову природу та відсутність переконань, спрямованих на підтримку окупаційного режиму. На думку науковців, такі дії за певних умов можуть бути розцінені як малозначні [11, с. 161].

Водночас окремі адміністративні суди демонструють більш збалансований підхід. Так, у постанові Луганського окружного адміністративного суду від 19.05.2023 у справі № 360/1939/23 суд, розглядаючи питання про притягнення особи до адміністративної відповідальності за участь в організації публічного заходу на користь окупаційної влади, дійшов висновку про малозначність діяння, оскільки обвинувачений був залучений до участі через тиск, не був його організатором, а захід мав формальний характер. Суд застосував ст. 22 КУпАП і обмежився усним зауваженням, що відповідає стандартам пропорційності та принципу індивідуалізації адміністративної відповідальності [12].

Таким чином, аналіз свідчить про необхідність чітких критеріїв оцінки малозначності, щоб уникнути суб'єктивності судових рішень, забезпечити принципи справедливості й пропорційності, враховуючи індивідуальні обставини справ [13].

У свою чергу функціонування адміністративної юстиції в умовах агресії рф проти України показало необхідність адаптації судочинства до нових безпекових викликів. Особливу увагу адміністративні суди приділяють справам щодо оскарження державних рішень про притягнення осіб до відповідальності за формально колабораційну діяльність, але малозначну поведінку.

Відповідно до ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України), адміністративні суди розглядають публічно-правові спори, оцінюючи рішення державних органів про звільнення з посад, припинення виплат чи позбавлення статусу, пов'язані з формальним звинуваченням у колаборації [14]. Основним завданням суду є визначення малозначності діяння за критеріями ст. 22 КУпАП [7] та принципу пропорційності (ст. 2 КАС України) [14].

Окремої уваги заслуговує застосування судом стандартів Європейського суду з прав людини. Відповідно до рішення у справі Handyside v. the United Kingdom (1976), обмеження прав у демократичному суспільстві мають бути пропорційними і необхідними, навіть в умовах надзвичайної ситуації [15]. Це вимагає від адміністративних судів уникати автоматизованих рішень, керуючись натомість індивідуалізованим підходом та визнанням меж допустимого державного втручання.

У свою чергу досвід Німеччини, Франції та Італії у розгляді справ про колабораційну діяльність свідчить про важливість індивідуального підходу та врахування конкретних обставин кожного випадку.

У *Німеччині* стаття 153 Кримінального процесуального кодексу дозволяє припиняти провадження за малозначні правопорушення, якщо вони не становлять значного суспільного інтересу. Це стосується, зокрема, випадків, коли особа виконувала допоміжні функції без умислу сприяти окупаційній владі [16]. Крім того, для моло-

дих правопорушників особлива увага приділяється реабілітації та ресоціалізації, відповідно до Закону про молодіжні суди (Jugendgerichtsgesetz) [17].

У *Франції* після Другої світової війни використовувався інститут «національної негідності», що дозволяв позбавляти певних громадянських прав без кримінального переслідування. При цьому суди враховували малозначний характер участі особи в колабораційних діях, застосовуючи пом'якшення або відмовляючись від суворих санкцій [18]. Варто зазначити, що під час процесу « puration l gale» (легальне очищення) було порушено понад 46 000 справ, з яких значна частина стосувалася незначних форм співпраці. Це свідчить про прагнення французької правової системи до диференційованого підходу та врахування ступеня участі особи в колабораційній діяльності [19].

Італійський досвід після війни характеризувався застосуванням амністії («амністія Тольятті»), що охопила широкий спектр правопорушень, пов'язаних із фашистським режимом. Цей захід сприяв національному примиренню, проте викликав дискусії щодо ризику уникнення відповідальності за серйозні злочини [20]. Італійський досвід свідчить про важливість ретельного балансування між прагненням до національного примирення та необхідністю забезпечення справедливості. Він підкреслює, що застосування інституту малозначності повинно бути обґрунтованим та обмеженим, щоб уникнути безкарності за серйозні злочини.

Таким чином, міжнародна практика підтверджує необхідність обережного та збалансованого підходу до застосування принципу малозначності у справах, пов'язаних із колабораційною діяльністю, з метою забезпечення справедливості, стабільності та соціального примирення.

З урахуванням вищенаведеного, на рівні законодавчої ініціативи варто розглянути доцільність:

1. Запровадження окремої глави в КУпАП, яка б передбачала адміністративну відповідальність за нетяжкі форми колабораційної діяльності (наприклад, символічна підтримка окупантів, участь у заходах на користь ворога, організаційна допомога без отримання вигоди тощо).

2. Надання адміністративним судам чітко визначеної процесуальної компетенції для розгляду спорів, що виникають із запровадженням адміністративних заходів протидії колабораційній діяльності – таких як анулювання допуску до державної таємниці, обмеження на зайняття посад, виключення з реєстрів держслужбовців тощо.

3. Створення умов для співпраці адміністративних судів з органами національної безпеки у питаннях, де адміністративний спір прямо пов'язаний із ознаками потенційного сприяння агресору.

Наразі адміністративні суди України не розглядають справи щодо суті колабораційної діяльності через відсутність відповідних повноважень та правових норм, що визначали б її як адміністративне правопорушення. Це призводить до повної відсутності відповідної адміністративної судової практики. Усунення цієї прогалини вимагає системного перегляду адміністративного законодавства України, запровадження окремих норм щодо адміністративної відповідальності за колабораціонізм, а також закріплення нових процесуальних механізмів захисту інтересів держави у сфері безпеки в межах адміністративної юстиції.

Висновки. Розгляд малозначних справ, пов'язаних із колабораційною діяльністю, в умовах збройного конфлікту має особливе значення для забезпечення балансу між захистом національних інтересів і дотриманням фундаментальних принципів верховенства права, гуманізму та справедливості. У процесі дослідження встановлено, що інститут малозначності в адміністративному праві відіграє не лише техніко-юридичну роль, а й виступає інструментом індивідуалізації відповідальності, що набуває особливої ваги в делікатних справах, де йдеться про дії, що лише формально можуть мати ознаки правопорушення.

Запропонована в статті система критеріїв оцінки малозначності дозволяє адміністративним судам більш точно враховувати індивідуальні обставини кожної справи, зокрема наявність примусу, гуманітарний характер дій, відсутність суспільної небезпеки чи повторюваності. Наявність таких механізмів правової оцінки дозволить уникати надмірної криміналізації незначних форм колабораційної поведінки та сприятиме формуванню більш гуманного, зваженого підходу в адміністративному правозастосуванні.

Підсумовуючи, слід наголосити на необхідності: вдосконалення нормативного регулювання інституту малозначності; запровадження чітких методичних рекомендацій для судів; уніфікації правозастосовної практики та забезпечення відповідності рішень стандартам пропорційності, якісної юридичної оцінки та поваги до прав людини, з урахуванням надзвичайного воєнного контексту, в якому функціонує адміністративна юстиція України.

Література

1. De minimis non curat lex – Википедия. свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/De_minimis_non_curat_lex (дата звернення: 09.04.2025).

2. Панькевич В., Сухоребра Т. Звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського*

Національного Університету. 2020. № 62. С. 235–239. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/03/43.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.04.2025).

3. Грищук В. К., Маковецька Н. Є., Рибалко В. О. Оцінне поняття «малозначність» як підстава для звільнення від адміністративної відповідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння. *Legal Bulletin*. 2022. № 5. С. 59–65. URL: https://dspace.krok.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7c6d148c-a22e-4dd9-bfe5-9ce055c4386c/content (дата звернення: 09.04.2025).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення: 09.04.2025).

5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 26 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 09.04.2025).

6. Ясниська Т. Ю. Колабораційна діяльність в адміністративній сфері. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 12. С. 803–809. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/136.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.04.2025).

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24): Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 17 квіт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 20.04.2025).

8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113430160 (дата звернення: 20.04.2025).

9. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112221947 (дата звернення: 20.04.2025).

10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107934917 (дата звернення:20.04.2025).

11. Письменський Є. Особливості кваліфікації колабораційної діяльності у формі передачі матеріальних ресурсів ворогові. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спеціальний випуск № 2 (127). С. 158–164.

12. ZakonOnline. Ухвала суду від 19.05.2023 по справі № 360/221/23 Луганський окружний адміністративний суд | ZakonOnline – Право знати!. Аналітично-правова система ZakonOnline. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/110968651?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.04.2025).

13. Відповідальність за колабораціонізм: Верховний Суд опублікував актуальні правові позиції – PRAVO.UA. URL: https://pravo.ua/vidpovidalnist-za-kolaboratsionizm-verkhovnyi-sud-opublikuvav-aktualni-pravovi-pozytsii/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.04.2025).

14. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 9 квіт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 09.05.2025).

15. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B"itemid":["001-57499"]%7D (date of access: 09.04.2025).

16. German Code of Criminal Procedure (Strafproze ordnung – StPO). Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html (date of access: 09.04.2025).

17. Criminal Procedure Law in Germany. Schlun & Elseven. URL: https://se-legal.de/criminal-defense-lawyer/criminal-procedure-law-in-germany/?lang=en&utm_source=chatgpt.com&nowprocket=1 (date of access: 09.04.2025).

18. Indignit nationale – Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Indignit_nationale?utm_source=chatgpt.com (date of access: 09.04.2025).

19. Black market in wartime France – Wikipedia. the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Black_market_in_wartime_France?utm_source=chatgpt.com (date of access: 09.04.2025)

20. Togliatti amnesty – Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Togliatti_amnesty?utm_source=chatgpt.com (date of access: 09.04.2025).

21. Верховний Суд. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з війною URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.04.2025).

УДК 35.08(477+4/9)-021.272
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.23

М. О. Яременко
аспірантка
Київського університету інтелектуальної власності та права
orcid.org/0009-0005-7276-5365

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

В Україні на сьогоднішній день необхідність реформування державної служби зумовлена низкою проблем, зокрема фрагментарністю законодавства, відсутністю системного підходу у визначенні статусу державних службовців, а також неурегульованістю процедури їхнього призначення та звільнення. Тому, триває реформа державної служби, яка спрямована на створення ефективної системи публічного управління. Це є одним із ключових напрямів адміністративно-правових перетворень, що вимагає вивчення зарубіжного досвіду організації державної служби.

Багато країн світу вже впровадили ефективні моделі реформування, які можуть слугувати основою для вдосконалення української держслужби. У зв'язку з цим видається актуальним і доцільним звернутися до досвіду таких держав, оскільки це дасть змогу визначити методи і способи організації державної служби, які були б доречними і можуть бути застосовані у вітчизняній практиці.

Також важливим є й те, що зверненням до зарубіжного досвіду дасть змогу виявити помилки, яких припустилися інші країни, щоб врахувати їх і згодом не допускати. Водночас зіставлення зарубіжних структур і концепцій із українськими дасть змогу якнайкраще розібратися в проблемах, таких як розмитість цілей та завдань, відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності роботи службовців, недостатність механізмів захисту від необґрунтованих звільнень, а також відсутність єдиних етичних норм поведінки чиновників. У зв'язку з цим досвід зарубіжних країн може бути корисним для покращення ситуації в Україні.

В зв'язку з чим у статті розглянуто досвід організації структури державної служби в ряді зарубіжних країн (США, Великобританії, Франції, Німеччині). Проаналізовано відкриту (англосаксонську) та закриту (континентальну) моделі державної служби, їхні переваги та недоліки, а також можливості адаптації позитивного досвіду інших країн в українському законодавстві.

Проведено порівняльно-правове дослідження особливостей правового регулювання державної служби, виокремлено основні проблеми, з якими стикається державна служба в Україні.

Результатом дослідження є формулювання висновків та пропозицій щодо вдосконалення законодавства, що регулює державну службу в Україні, використовуючи досвід зарубіжних країн.

Ключові слова: державна служба, державне управління, адміністративне право, правове регулювання.

Yaremenko M. O. **CIVIL SERVICE IN UKRAINE AND ABROAD: A COMPARATIVE ANALYSIS**

In Ukraine today, the need to reform the civil service is driven by a number of problems, including fragmented legislation, the lack of a systematic approach to determining the status of civil servants, and the unregulated procedure for their appointment and dismissal. Therefore, the civil service reform is ongoing, aimed at creating an effective public administration system. This is one of the key areas of administrative and legal reforms, which requires the study of foreign experience in organising the civil service.

Many countries have already implemented effective reform models that can serve as a basis for improving the Ukrainian civil service. In this regard, it seems relevant and expedient to turn to the experience of such countries, as this will allow us to identify methods and ways of organising the civil service that would be appropriate and can be applied in domestic practice.

It is also important to note that by looking at foreign experience, it will be possible to identify mistakes made by other countries in order to take them into account and prevent them in the future. At the same time, comparing foreign structures and concepts with Ukrainian ones will help to better understand problems such as blurred goals and objectives, lack of clear criteria for assessing the performance of employees, insufficient mechanisms for protecting against unjustified dismissals, and the absence of uniform ethical standards of behaviour for officials. In this regard, the experience of foreign countries may be useful for improving the situation in Ukraine.

In this regard, the article examines the experience of organising the civil service structure in a number of foreign countries (the USA, the UK, France, Germany). The author analyses the open (Anglo-Saxon) and closed (continental) models of civil service, their advantages and disadvantages, and the possibilities of adapting the positive experience of other countries to Ukrainian legislation.

The author conducts a comparative legal study of the peculiarities of legal regulation of the civil service and identifies the main problems faced by the civil service in Ukraine.

The study resulted in the formulation of conclusions and proposals for improving the legislation governing the civil service in Ukraine, using the experience of foreign countries.

Key words: civil service, public administration, administrative law, legal regulation.

Постановка проблеми. Державна служба є важливим елементом публічного управління, який забезпечує ефективну реалізацію функцій держави. В Україні продовжується реформа державної служби, спрямована на підвищення її ефективності та модернізацію правового регулювання. Однак в українському законодавстві існує низка проблем, зокрема:

© М. О. Яременко, 2025

– Відсутність системного характеру в регулюванні державної служби.

– Недостатня регламентація правового статусу державних службовців.

– Відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності їхньої діяльності.

– Нечітко визначені процедури прийняття та звільнення державних службовців.

Водночас у світі вже розроблено ефективні моделі державної служби, які можуть бути корисними для вдосконалення українського законодавства. Це зумовлює актуальність порівняльного аналізу досвіду інших країн, зокрема США, Великобританії, Франції та Німеччини.

Метою дослідження є проведення порівняльно-правового аналізу моделей державної служби в Україні та США, Великобританії, Франції, Німеччини для запозичення закордонного досвіду в процесі вдосконалення українського законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема державної служби є предметом численних досліджень у правознавстві. Зокрема, Бойко В. О., Коваль О. І. виділяють комплексний підхід до аналізу реформ у державній службі, що допомагає зрозуміти основні виклики сучасності[1].

На ролі інноваційних технологій для підвищення ефективності державного управління наголошує Іваненко О. С. [2].

Поряд з цим, Мельник І. Р. підкреслює значущість професійного розвитку службовців як ключового чинника адаптації до змінних умов [3].

Сидоренко А. П., Петренко М. В. поглиблено аналізують поточний стан державної служби [4].

Всебічному аналізу інституціональних змін, що відображає динаміку трансформацій у системі державної служби присвячено дослідження Гончаренко Л. В. [5].

Разом з тим Коваленко Т. М., доречно, звертає увагу на закордонні моделі організації державної служби [6]: англосаксонську модель (відкрита) та континентальну модель (закрита).

Таким чином, проводячи порівняльний аналіз українського досвіду та законодавства організації державної служби з європейськими стандартами, дозволяє визначити напрямки інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогодні, основним законодавчим актом, що регулює державну службу в Україні, є Закон України «Про державну службу» [7], який визначає правові засади діяльності державних службовців та містить офіційне визначення терміну «державного службовця».

У світовій практиці сформувались дві основні моделі організації державної служби: англосаксонська (відкрита) та континентальна (закрита), які можуть бути як прикладом для застосування в Україні, так і адаптовані під потреби українських реалій. Кожна з них має власні особливості, що впливають на принципи формування кадрів, кар'єрне зростання, систему винагород і механізми звільнення державних службовців.

Так, Англосаксонська модель державної служби реалізується в таких країнах, як США, Велика Британія, Канада, Австралія та інших. Ця модель ґрунтується на судовій практиці, законодавчих актах та регуляторних рішеннях уряду й характеризується такими ключовими ознаками:

– відсутністю чітко організованої системи нормативного правового регулювання офіційних відносин;

– відкрита конкурентоспроможна система відбору персоналу;

– залежність заробітної плати та офіційного зростання від результатів роботи державного службовця;

– спрощена процедура звільнення.

До країн, що використовують континентальну модель організації державної служби належить, Німеччина та Франція. Закрита модель характеризується такими ознаками, як:

– наявність детальної регламентації компетенцій кожного рівня державної служби;

– багаторівнева система відбору кадрів;

– високий соціальний статус працівника, тобто чим довше особа перебуває на державній службі та відповідній посаді, тим більше у нього заробітна плата та наявні пільги;

– у Німеччині та Франції процедура звільнення працівника є складним процесом.

Для порівняння з державною службою в Україні видається важливим, перш за все, розглянути особливості державної служби у Сполучених Штатах Америки (надалі – США). У США держслужба регулюється Кодексом законів США та Законом про реформування державної служби 1978 року. Вона поділяється на федеральну, службу штатів і місцеву службу. При цьому, федеральна служба поділяється на конкурсну та патронажну.

У США фундаментом становлення державної служби окрім кваліфікаційних вимог до державних службовців, існує панівний принцип так званої «системи заслуг», яка «представляє проходження громадянами конкурсного добору на відкриту вакантну посаду державної служби»[9].

Також при прийнятті на державну службу в цій країні, питання громадянства є дуже важливим. Відповідно до законодавства, особи, які не мають громадянства США, приймаються лише тоді, коли громадяни держави не претендують на певну посаду.

В Україні вступ до державної служби також здійснюється шляхом конкурентного відбору на основі принципу рівності всіх претендентів, що за своєю суттю є аналогією «системи заслуг» у США.

Обов'язкові вимоги до кандидата на державну службу – це наявність базової освіти та спеціальної попередньої підготовки. Вся система прийняття, навчання та просування у державній службі в США організована таким чином, щоб створити тип професійного менеджера широкого профілю.

Але головною та відмінною особливістю організації державної служби як у США, так і в Україні є простота процедури звільнення. Тож, досвід США можна застосовувати в модернізованій формі в українській системі.

У Великій Британії державна служба відокремлена від політики, а система кар'єрного зростання базується на професійних заслугах та стажі.

Важливим елементом концепції «державного службовця» у Великобританії є те, що він вважається «слугою корони». Це означає, що державний службовець отримує призначення або безпосередньо від «Корони», або зараховується до державної служби внаслідок проходження спеціальної кваліфікаційної процедури та перебуває на посаді державного службовця невизначений період «на королівський розсуд».

У Великобританії є дві категорії працівників: працівники, які захищають громадський порядок та державні службовці. Перша категорія включає суддів, військовослужбовців, правоохоронних органів та вчителів. Друга категорія включає працівників, які виконують функцію уряду.

На відміну від Великобританії в Україні, вчителі державних установ не є державними службовцями. Попри присутність у Кабінеті міністрів Великобританії, який відіграє ключову роль в управлінні системою державних служб, найвищий корпус державних службовців, здійснює важливий внесок у цю сферу як незалежний орган. Тому призначення вищих державних службовців є «королівською прерогативою».

Головним критерієм для кар'єрного підвищення є досвід, а не професіоналізм, а основна вимога до державного службовця – лояльність, стриманість у політичних справах. До цього ж, державна служба вимагає «політичного нейтралітету».

Британський практичний досвід також викликає інтерес залучення кандидатів від найталановитіших представників приватного сектору на посади державної служби, а також досвіду побудови оптимального механізму децентралізації системи державної служби, в якому періодично впроваджуються коригування. Неможливо не відзначити досвід реформування державних структур Великобританії, що, безсумнівно, буде корисним для України.

У зв'язку з цим необхідно відзначити механізми взаємодії між владою та представниками громадянського суспільства, розроблених англійцями. Для цього у Великобританії створена спеціальна комісія з державної служби. Відповідальність його членів – це контроль над функціонуванням всієї системи державних служб та розробкою рекомендацій для державних службовців. Цей орган також має великий вплив на призначення державної служби. Загалом, державна служба Великобританії вважається стандартом у всьому світі завдяки наявності високої корпоративної етики.

Отже, законодавцю доцільно ґрунтовно дослідити етичні кодекси Великобританії, що регламентують діяльність чиновників різних рівнів, з метою розроблення аналогічних нормативних документів для України.

Франція характеризується континентальною моделлю організації державної служби. Сучасне французьке законодавство повністю регулює побудову та організацію державної служби в країні, яка регулюється законами 1983–1986 років, а підготовка кадрів здійснюється через Національну школу адміністрації (ENA).

У Франції, як і у більшості європейських країн, прийняття на державну службу проводиться на конкурсній основі. Як і в Сполучених Штатах, особи без громадянства не приймаються на державну службу. При прийнятті на державну службу, забороняється дискримінація за національним, расовими, релігійним та статевими ознаками.

У Німеччині державна служба також реалізується на основі «закритої» моделі. Важливі положення щодо інституту державної служби в Німеччині містяться майже у всіх розділах Основного закону ФРН, який встановлює принципи формування та функціонування державної служби. Відповідно до основного закону Німеччини, Федерація має виключну законодавчу компетентність щодо визначення юридичного статусу осіб у Федеральній державній службі. При цьому, існують жорсткі правила прийняття, кар'єрного зростання та довічного призначення службовців.

Як і в Німеччині, в Україні основні принципи державної служби закріплені в Конституції або випливають із неї. Державні службовці в Німеччині – це особи, які здійснюють свою діяльність в межах державних завдань. Оскільки, Німеччина має федеральний устрій, державні службовці поділяються за цим принципом на державних службовці федерального та земельного рівня, і, відповідно, існує нормативна правова система щодо федеральної та земельної державної служби.

Найважливіші загальновизнані принципи, що стосуються правового статусу державних службовців у Німеччині, включають: довічне призначення, зобов'язання державного службовця бути вірним обов'язку держслужбовця, заборона на страйки, право на участь в профспілках мати політичний нейтралітет, службова ієрархія тощо.

Процедура вступу до державної служби в Німеччині чітко регульована: спочатку є повідомлення про наявність вільної посади державної служби в спеціальних друкованих ЗМІ, а потім – відбір з-поміж осіб, які подали документи, та тих, хто хоче потрапити на службу.

Вибір кандидатів здійснюється відповідно до професійних досягнень, придатності та здібностей. Як і у Франції, походження, раса кандидата, його релігійні чи політичні погляди не враховуються. Водночас призначення можливе виключно на посаду початкового рівня. На відміну від Сполучених Штатів Америки та Німеччини, де концепція спеціалізації працівника в державному апараті домінує, у Франції та Великобританії, переважають положення про необхідність широкої підготовки для виконання на посаді як адміністративних, так і технічних функцій.

Як зазначає Кучменко В., дослідження державної служби України в порівняльному аспекті із закордонними аналогами дає змогу визначити проблеми реалізації її функцій, нормативно-правового регулювання та взаємодії між учасниками державно-службових відносин [10].

Проаналізувавши англосаксонську та континентальну модель організації державної служби необхідно підкреслити, що порівнюючи з українським законодавством у багатьох країнах, які належать до вказаних моделей, відсутнє чітке визначення терміну «державний службовець».

Проте, не можна не погодитись, що Українська державна служба має низку недоліків, таких як розмитість цілей та завдань, відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності роботи службовців, недостатність механізмів захисту від необґрунтованих звільнень, а також відсутність єдиних етичних норм поведінки чиновників [11].

Відповідно, це зумовлює необхідність реформування державної служби зумовлена низкою проблем, зокрема фрагментарністю законодавства, відсутністю системного підходу у визначенні статусу державних службовців, а також неврегульованістю процедури їхнього призначення та звільнення.

Таким чином, зазначений досвід закордонних країн може бути корисним для покращення ситуації в Україні.

Висновки. Порівняльний аналіз державної служби в Україні та інших країнах дозволяє зробити такі висновки:

1. Україні слід чітко регламентувати правовий статус державних службовців та механізми їхньої відповідальності.
2. Варто запровадити систему оцінки ефективності держслужбовців, використовуючи досвід США та Великобританії.
3. Необхідно розробити механізми підготовки та підвищення кваліфікації службовців, зокрема на основі французької моделі навчання у спеціалізованих закладах.
4. Потрібно запровадити незалежні органи з відбору та оцінки держслужбовців, подібні до британських комісій.
5. Доцільно вивчити досвід адміністративної юстиції Німеччини для створення ефективної системи оскарження рішень чиновників.

Таким чином, використання закордонного досвіду сприятиме вдосконаленню української державної служби та підвищенню її ефективності, прозорості та професіоналізму.

Література

1. Сучасні виклики та реформи державної служби в Україні: монографія / ред. В. О. Бойко, О. І. Коваль. Київ: «Наукова думка», 2022. 240 с.
2. Іваненко О. С. Інновації у державній службі: проблеми та перспективи реформування. Львів : «Світ науки», 2022. 320 с.
3. Мельник І. Р. Професійний розвиток державної служби в умовах сучасних викликів. Харків: «Наука і суспільство», 2023. 280 с.
4. Сидоренко А. П., Петренко М. В. Проблематика державної служби: аналіз сучасного стану та шляхи удосконалення. Дніпро: «Університет», 2023. 310 с.
5. Інституціональні трансформації державної служби в Україні: монографія / ред. Л. В. Гончаренко. Київ: Інститут державної служби, 2024. 350 с.
6. Коваленко Т. М. Державна служба та європейський досвід: проблеми інтеграції. Одеса: «Океан», 2024. 265 с.
7. Про державну службу: Закон від 10.12.2015 року, № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (дата звернення: 10.04.2025).
8. Про Стратегію реформування державного управління України на 2022–2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021, № 831-р. Офіційний вісник України. 2021. № 59.
9. Курінний Є. Перспективи подальшого становлення публічної служби в Україні. Вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 3. С. 79–85.
10. Кучменко В., Безбах Р. Історичні особливості розвитку державної служби в Україні. Політичні науки та публічне управління. 2023. № 2 (68). С. 88–93.
11. Линдюк О. Суперечності модернізації державної служби в Україні. Вісник Державного управління справами. 2024. № 1 (15). С. 12.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.415:342.841
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.24

Д. О. Колодін
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-6368-0849

ПОЗБАВЛЕННЯ ВИБОРЧИХ АБО РЕФЕРЕНДУМНОГО ПРАВ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХІД

У статті, в історичній, порівняльно-правовій та проспективній (на підставі аналізу проєкту нового КК України) площині, а також крізь призму міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини та конституційного принципу рівного виборчого права аналізується можливість конституювання у вітчизняній кримінально-правовій площині такого заходу, як позбавлення виборчих або референдумного прав. Ретельно досліджується позиція противників цього кроку, зокрема і такі аргументи, як фундаментальний характер зазначених прав, їх належність до першого покоління прав людини, незаперечність принципу рівного виборчого права, як одного з міжнародних виборчих стандартів, що містяться в базових міжнародних договорах присвячених правам людини, і є обов'язковими для держав, які ратифікувати ці договори, невідповідність приписам, встановленим у ст. ст. 71, 76, 103, 136 та 141 Конституції України, сприяння побудові «поліцейської» держави. Наголошується на необхідності розмежування таких понять, як «відсутність у особи права голосу через відсутність умов для його набуття», «обмеження виборчих або референдумного прав» та «позбавлення виборчих або референдумного прав». Робиться висновок, що легалізація позбавлення виборчих або референдумного прав, як кримінально-правового заходу, не пов'язана із встановленням необґрунтованих обмежень у реалізації зазначених прав чи створенням штучних перешкод для їх виникнення, у зв'язку з чим, не суперечить ані Конституції України, ані міжнародно-правовим договорам чи практиці ЄСПЛ, оскільки переслідує законну мету і є повністю співрозмірним із тяжкістю кримінально-протиправних діянь, які вчиняються шляхом зловживання зазначеними правами. Наголошується на тому, що сфера застосування цього заходу, який з точки зору своєї кримінально-правової природи (принаймні у межах чинного КК України) має розглядатися як додаткове покарання, повинна обмежуватися кримінальними правопорушеннями проти народного волевиявлення, відповідальність за які встановлена ст. ст. 157- 160 КК. Визначається коло кримінально-протиправних діянь, при вчиненні яких позбавлення виборчих або референдумного прав має передбачатися як додаткове обов'язкове покарання. Пропонуються зміни до чинного КК та КВК України та формулюються відповідні положення de lege ferenda.

Ключові слова: виборчі права, референдумне право, позбавлення, обмеження, кримінально-правовий захід, додаткове покарання, кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення.

Kolodin D. O. **DEPRIVATION OF ELECTORAL OR REFERENDUM RIGHTS AS A CRIMINAL LAW MEASURE**

The article examines the possibility of introducing the measure of deprivation of electoral or referendum rights, within the domestic criminal law framework, from historical, comparative legal, and prospective perspectives (based on the draft of the new Criminal Code of Ukraine), as well as through the lens of international human rights standards and the constitutional principle of equal suffrage. The position of opponents of this measure is thoroughly investigated, including arguments such as the fundamental nature of these rights, their classification as first-generation human rights, the inviolability of the principle of equal suffrage as one of the core international electoral standards enshrined in key human rights treaties binding upon ratifying states, the alleged inconsistency with Articles 71, 76, 103, 136, and 141 of the Constitution of Ukraine, and the risk of fostering a "police state". The article emphasizes the importance of distinguishing between the concepts of "absence of voting rights due to lack of conditions for their acquisition," "restriction of electoral or referendum rights," and "deprivation of electoral or referendum rights." It is concluded that the legalization of the deprivation of such rights as a criminal law measure is not related to the imposition of unjustified restrictions on the exercise of these rights or the creation of artificial obstacles to their realization. Therefore, it does not contradict either the Constitution of Ukraine or international legal treaties or the case law of the European Court of Human Rights, as it pursues a legitimate aim and is fully proportionate to the gravity of criminal offenses committed through the abuse of these rights. It is stressed that the scope of application of this measure – which, by its criminal law nature (at least within the current Criminal Code of Ukraine), should be regarded as an additional punishment – must be limited to criminal offenses against the people's electoral will, as defined in Articles 157 to 160 of the Criminal Code. The article identifies the range of criminally wrongful acts for which the deprivation of electoral or referendum rights should be prescribed as a mandatory additional punishment. It also proposes amendments to the current Criminal and Criminal Executive Codes of Ukraine and formulates corresponding de lege ferenda provisions.

Key words: electoral rights, referendum rights, deprivation, restriction, criminal law measure, additional punishment, criminal offenses against the electoral will of the people.

© Д. О. Колодін, 2025

Постановка проблеми. У період розробки та прийняття нового Кримінального кодексу (далі КК) України доволі актуальним є питання щодо можливості впровадження нових форм державного реагування на вчинене протиправне діяння, які здатні, насамперед, убезпечити людину, суспільство та державу від нових кримінальних правопорушень. У зазначеному аспекті на особливу увагу заслуговує такий захід, як позбавлення виборчих чи референдумного прав, який унеможливлює скоєння винуватою особою нових діянь, пов'язаних із зловживанням зазначеними правами.

Огляд останніх досліджень і публікацій дозволяє зробити висновок, що ставлення до цього питання з боку вітчизняної кримінально-правової доктрини є неоднозначним – від повного сприйняття згаданого заходу до категоричного заперечення будь-якої можливості його легалізації.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою статті є доведення тези про те, що позбавлення виборчих або референдумного прав не пов'язане із встановленням необґрунтованих обмежень у їх реалізації чи створенням штучних перешкод для їх виникнення, у зв'язку з чим цілком може бути легалізовано як кримінально-правовий захід, що застосовується при вчинені посягань на народне волевиявлення та спрямований на убезпечення цього об'єкта від нових зазіхань на нього. Для досягнення цієї мети необхідно: 1) охарактеризувати позбавлення виборчих прав в історичній ретроспективі; 2) охарактеризувати позбавлення права голосувати у порівняльно-правовій площині; 3) розглянути позбавлення виборчих або референдумного прав крізь призму міжнародно правових стандартів у галузі прав людини; 4) визначити кримінально-правову природу позбавлення виборчих або референдумного прав та сферу його застосування.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, чинний КК України такого заходу протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення (посяганнями на народне волевиявлення автор вважає діяння, відповідальність за які встановлена ст. ст. 157–160), як позбавлення виборчих або референдумного прав громадян не передбачає. За проектом нового КК, підготовленого Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, створеної відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2019 р. [1], суд може обмежити особу права брати участь у виборах або референдумі (п. 3 ч. 3 ст. 3.6.3), хоча запропонована авторами цього документу редакція відповідних положень є не зовсім вдалою, оскільки не дозволяє одночасно вирішити питання щодо природи права, яке обмежується – чи то йдеться про виборчі або референдумне право, чи про право на участь у процесі виборів або референдуму. Однак, за проєктом, поряд із обмеженням права брати участь у виборах або референдумі, як самостійні засоби виокремлюються також обмеження права обіймати певні посади та обмеження права здійснювати певні види діяльності (п. 1, 4, ч. 3 ст. 3.6.3). Такий підхід дозволяє припустити, що у межах п. 3 згаданої статті йдеться саме про виборчі або референдумне право, а не про право на участь у виборчому чи референдумному процесі, якого особа може позбутися шляхом заборони обіймати певні посади чи займатися певними видами діяльності. До того ж, ст. 4.10.18 проєкту встановлює відповідальність за незаконну участь у голосуванні на виборах або референдумі (під нею розуміється голосування на виборах або референдумі особою, яка не має права на таке голосування), що також є підтвердженням того факту, що у п. 3 ч. 3 ст. 3.6.3 йдеться про обмеження виборчих чи референдумного прав, хоча застосування ст. 4.1018 не виключається і тоді, коли участь у голосуванні беруть особи, які не мають на це права, наприклад, неповнолітні або іноземці чи особи без громадянства.

Втім, так чи інакше, питання щодо можливості впровадження у кримінально-правову площину такого заходу, як позбавлення виборчих або референдумного прав, у вітчизняній доктрині залишається предметом гострих дискусій, внаслідок яких сформувалося дві основні позиції. Одні вчені вважають, що зазначені права є результатом розвитку суспільних відносин, а тому позбавлені природного «фундаменту». Вони виникають внаслідок суспільного договору, як консолідуючий фактор народної єдності та зв'язок між державою і громадянином. Зловживання окремими суб'єктами громадською довірою фактично розриває цей суспільний договір, що й створює підстави для позбавлення їх відповідних прав. На думку інших фахівців, виборчі та референдумне права є фундаментальними і згідно з деякими концепціями, зокрема концепцією Карела Васака, належать до першого покоління прав людини. Аргументуючи свою позицію прихильники цієї точки зору наголошують на тому, що принцип рівного виборчого права є одним з міжнародних виборчих стандартів, що містяться в базових міжнародних договорах, присвячених правам людини, і є обов'язковим для держав, які ратифікували відповідні договори. Вони посилаються, зокрема на ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., згідно з якою кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість: (а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; (б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців.

Виходячи з цих положень, наголошується на тому, що позбавлення виборчого права може мати місце лише під час воєнного стану або іншого надзвичайного становища в державі, а пропозиції щодо впровадження зазначеного заходу у мирний час є безпідставними і спрямовані на побудову «поліцейської» держави. Оскільки принцип рівного виборчого права закріплений і в Конституції України (ст. ст. 71, 76, 103, 136 та 141), у підсумку зазначається, що пропозиції передбачити в КК позбавлення виборчого права (активного та/або пасивного) суперечать і Основному закону країни, відповідно до якого не мають права голосу лише громадяни, визнані судом недієздатними [2, с. 99–106].

Передусім слід зазначити, що позбавлення активного та пасивного виборчого права не є якимось екстраординарним заходом, а було добре відоме ще першим вітчизняним КК. Так, за КК УРСР 1922 р., як самостійний вид покарання передбачалася поразка прав (п. «ж.» ч. 1 ст. 32), яка полягала у позбавленні на строк не більше п'яти років: 1) активного і пасивного виборчого права; 2) активного виборчого права у професійні та інші організації; 3) права займати відповідальну посаду, а також бути засідателем у народному суді, захисником у суді, поручителем чи опікуном (ст. 40).

Поразка прав могла бути призначена судом як додаткове покарання (теж на строк до п'яти років), якщо суд визнає засудженого знеславленим. тобто підсудний своєю поведінкою доведе, що він не гідний користуватися таким високим правом, як виборче право. Поразка прав призначалася як додаткове обов'язкове покарання при засудженні особи до позбавлення волі на строк більше одного року чи до іншого більш тяжкого покарання (ст. 42).

За КК УРСР 1927 р. поразка (в україномовному варіанті тексту цього КК використовувався термін «обмеження») прав теж виступала самостійним заходом соціального захисту судово-виправного характеру (п. «д.» ч. 1 ст. 21) і полягала у позбавленні: а) активного і пасивного виборчого права; б) права займати державні посади і мати почесні звання; в) права займати виборні посади у громадських організаціях; г) батьківських прав (ст. 29). Суд був зобов'язаний обговорити питання про призначення поразки прав як додаткового покарання у тих випадках, коли особа засуджувалася до позбавлення волі на строк більше одного року. При призначенні більш м'якого заходу соціального захисту поразка прав не допускалася (ст. 32). Поразка прав призначалася на строк не більше п'яти років (ст. 30) і могла стосуватися як усіх перерахованих вище прав разом, так і окремого права. Поразка у правах (чи її складові, зокрема позбавлення виборчого права) у статтях Особливої частини як КК 1922 р., так і КК 1927 р., не згадувалася.

Доктрина періоду дії КК 1927 р. виходила з того, що поразка у правах є доцільною лише тоді, коли суд, враховуючи характер злочину та особу винного, дійде висновку, що засуджений може використовувати ці права на шкоду інтересам трудящих. Позбавлення виборчих прав не могло застосуватися до осіб, які за віком ще не користувалися ними, зокрема, до неповнолітніх. Слід також нагадати, що КК УРСР 1927 р., як і попередній КК, не передбачав спеціальних складів, пов'язаних з порушенням виборчих прав (цими актами встановлювалася відповідальність лише за участь у виборах до рад особи, яка завідомо для неї не мала на це права, яка відповідно до ст. 104 КК 1922 р., та ст. 85 КК 1927 р., розглядалася як посягання на порядок управління). Нормами про перешкоджання громадянину у здійсненні його права обирати і бути обраним до Рад депутатів трудящих (ст. 85), а також відповідальність посадових осіб за підробку виборчих документів чи завідомо неправильний підрахунок голосів (ст. 108) КК УРСР 1927 р. був доповнений лише у грудні 1937 р. Тому позбавлення виборчих прав і законодавцем, і доктриною із посяганням на виборчі права громадян не пов'язувалося. Підставою його застосування визнавалася можливість завдання шкоди інтересам трудящих.

Такий підхід дійсно створював певне підґрунтя для зловживань з боку влади з ідеологічних мотивів, що, вірогідно, і викликає особливу занепокоєність противників конституювання позбавлення виборчих або референдумного прав, як кримінально-правового заходу, який буде сприяти побудові «поліцейської» держави. Тому, перш за все, слід акцентувати увагу на тому, що сфера застосування зазначеного заходу має обмежуватися ситуаціями, пов'язаними із вчиненням кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення. Міжнародно-правові стандарти, зокрема й ті, що містяться у ст. 2 та ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, дійсно забороняють будь-які необґрунтовані обмеження принципу рівного виборчого права з політичних, ідеологічних, етнічних чи інших міркувань. Але ці приписи зовсім не виключають можливості позбавлення прав виборця у разі вчинення ним діяння, механізм якого зумовлений зловживаннями зазначеними правами, так само, як право особи на свободу і заборона свавільного арешту та затримання не виключають можливості позбавлення її волі у випадку вчинення відповідного злочину.

Не випадково, кримінальне законодавство багатьох країн світу передбачає можливість позбавлення особи не тільки пасивного (Бельгія, Швейцарія, Франція тощо), а й активного (Аргентина, Норвегія, ФРН тощо), виборчого права

у випадку вчинення відповідних діянь, що ніяк не суперечить зазначеним вище міжнародно-правовим договорам, учасниками яких є і згадані країни.

При характеристиці принципу рівного виборчого права у міжнародно-правових джерелах найчастіше використовується такий термін, як «обмеження». Фігурує він і у практиці ЄСПЛ з розгляду справ про порушення права на вільні вибори, передбаченого ст. 3 Протоколу №1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. ЄСПЛ, як правило, виходить з того, що Держави у внутрішніх правових системах мають право встановлювати певні обмеження при реалізації права на вільні вибори. Проте, ці обмеження мають встановлюватися задля досягнення законної мети з використанням пропорційних засобів і не повинні зашкоджувати суті права на вільні вибори та роботи його неефективним [3, с. 31].

У вітчизняних джерелах зазначається, що Конституція України встановлює три умови, наявність яких обмежує право особи на вільні вибори – відсутність громадянства України, недосягнення громадянином України 18-річного віку та недієздатність громадянина України [4, с. 509–510].

Однак, як уявляється, у наведених вище випадках мова йде не про обмеження виборчих або референдумного прав, а про їх відсутність. Не випадково, в теорії конституційного права виокремлюють умови для набуття та умови для здійснення активного і пасивного виборчого права. У ч. 2 ст. 70 Конституції України прямо підкреслюється, що недієздатні особи не мають права голосу. У разі поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною (ст. 42 ЦК), право голосу в неї виникає. Те саме відбувається і у тих випадках, коли іноземець чи особа без громадянства набуває громадянство України, або громадянин України досягає повноліття.

Слід підкреслити, що національний законодавець іноді намагався встановити більш широке коло підстав, наявність яких унеможливлює виникнення права на вільні вибори. Так, наприклад, за Конституцією УРСР 1919 р. політичні права визнавалися лише за трудящими масами. Населення країни, яке використовувало найману працю та жило на нетрудові доходи (зокрема, приватні торгівці, комерційні посередники, ченці, служителі релігійних культів, колишні поліцейські та жандарми), а також засудженні не мали політичних прав. За Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 11 грудня 1997 р. не мали права голосу засуджені, що перебували у місцях позбавлення волі. Цілком зрозуміло, що подібні приписи не переслідують законної мети, на що і звертає увагу ЄСПЛ. Тому згадані положення Закону 1997 р. були визнанні неконституційними рішенням КСУ ще у 1998 р. Однак, так чи інакше, у цих чи аналогічних випадках мова йде не про обмеження, а про відсутність у особи права голосу.

Що ж стосується обмежень виборчих чи референдумного прав, то вони можуть мати місце лише у тих випадках, коли особа має право голосу, але через ті чи інші легітимні обставини не може його реалізувати. Як здається, Конституція України передбачає лише дві такі обставини: 1) обмеження реалізації виборчих або референдумного прав через воєнний або надзвичайний стан (ч. 2 ст. 64); 2) обмеження у реалізації громадянином права бути обраним до Верховної Ради України через непогашену або не зняту судимість за вчинення умисного злочину (ч. 3 ст. 76).

Не є обмеженням пасивного виборчого права так звані виборчі цензи (віковий, осідлості), які є юридичними вимогами до кандидатів, що є необхідними для глибокого усвідомлення сутності політичного, економічного, соціального, духовного та іншого життя в Україні, тих суспільних та державних процесів, які в ній відбуваються, чіткого визначення власного ставлення до них, можливих перспектив їх удосконалення. Тобто, зазначені цензи є кваліфікаційними умовами не наявності, а реалізації виборчого права. Не є обмеженням пасивного виборчого права і грошова застава, яка є лише умовою реєстрації кандидата чи партії, з метою забезпечення відповідального ставлення громадян, як ймовірних кандидатів у депутати, до їх участі у виборах і сприяє прийняттю ними виважених рішень щодо реалізації свого пасивного виборчого права (п. п. 2, 3 Рішення КСУ від 30 січня 2002 р. (справа про виборчу заставу).

Термін «обмеження» вживається і у вітчизняній кримінально-правовій площині. Так, наприклад, про обмеження прав йшлося у ст. 29 КК УРСР, 1927 р. У контексті цієї статті, використання зазначеного поняття було цілком виправданим, оскільки йшлося про певне утискування статусу особи шляхом скорочення кількості її прав. Проте, що стосується конкретного права, зокрема й активного та пасивного виборчого права, то винувата особа його повністю позбавлялася.

Термін «обмеження» використовують і розробники згаданого вище проєкту нового КК України, ймовірно орієнтуючись на відповідні міжнародно-правові документи. Однак, у контексті ч. 3 ст. 3.6.3 проєкту, вживання такого поняття, як «обмеження» навряд чи можна визнати виправданим. Особа може бути обмежена у реалізації свого права голосу, але права брати участь у виборах або референдумі особу не можна позбавити частково – на чверть чи на половину. Воно або є, або його немає. Тому мова має йти не про обмеження виборчих чи референдумного прав, а про їх позбавлення. Не даремно, самі розробники проєкту

нового КК, при характеристиці обмеження права обіймати певні посади або здійснювати певні види діяльності підкреслюють, що засуджений позбавляється можливості обіймати відповідні посади або займатися забороненою діяльністю (ч. 6 ст. 3.6.4), вірогідно усвідомлюючи, що заборонити особі займати ті чи інші посади, або займатися тією чи іншою діяльністю у певних відсотках неможливо.

Слід підкреслити, що кримінальне законодавство європейських країн, при характеристиці правових наслідків вчиненого діяння, термін «обмеження» не використовує, що є абсолютно обґрунтованим. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 параграфу 45 КК ФРН, особа позбавляється правової здатності протягом п'яти років займати публічні посади та набувати прав, що випливають з публічних виборів, а згідно з ч. 5 цього параграфу суд може позбавити засудженого на строк від двох до п'яти років права публічно обирати чи голосувати, якщо закон передбачає це особливо [5].

Що ж стосується принципового питання про можливість позбавлення особи виборчих чи референдумного прав, то воно, як уявляється, цілком може бути вирішено позитивно. Не заперечуючи належність зазначених прав до кола фундаментальних і погоджуючись з неприпустимістю встановлення необґрунтованих обмежень у їх реалізації чи створення штучних перешкод для їх виникнення, необхідно наголосити на тому, що наділення виборчих чи референдумного прав суто сакральним характером (опоненти конституювання позбавлення зазначених прав, як кримінально-правового заходу, заперечують можливість його застосування навіть у тих випадках, коли зловживання цими правами розглядається як кримінально-протиправне діяння) є певним перебільшенням, хоча саме з нього виходять противники ідеї легалізації позбавлення зазначених прав, як кримінально-правового заходу.

При цьому їх не засмучує, наприклад, передбачена чиним КК можливість позбавити особу волі на строк до десяти років за повторне подання до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про себе (ч. 2 ст. 158), хоча згаданий Пакт 1966 р. закріплює і право особи на свободу та особисту недоторканість, яке теж явно не належить до прав людини четвертого чи п'ятого покоління.

Слід також додати, що вітчизняні суди вже давно і доволі активно позбавляють виборців суміжного права – права на участь у виборчому процесі. Так, наприклад, вироком Шевченківського районного суду міста Києва від 29 листопада 2021 р. гр. Т. було заборонено на п'ять років займатися діяльністю, пов'язаною з участю в утворенні та діяльності виборчих округів, дільниць, комісій, а також діяльністю у формі уповноважених представників, довірених осіб, офіційних спостерігачів від партій (блоків) та кандидатів [6]. Вироком Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області гр. В. була позбавлена на п'ять років права обіймати посади у виборчих комісіях [7]. Позбавляють суди винних осіб і права займатися передвиборною агітацією [8].

Звертає на себе увагу та обставина, що на відміну від чинного КК, де покарання та інші форми реагування на кримінально-протиправну поведінку визначаються як певні заходи, у проєкті для їх позначення використовується термін «засіб». Як підкреслює С.В. Ківалов, заходом є конкретний прийом або дія, тоді як засобами є система прийомів або дій, що дають можливість досягти певної мети чи результату і з цієї позиції вживання терміна «захід», замість «засіб», є більш влучним для позначення того, яким чином здійснюється діяльність [9, с. 20]. Цю думку поділяє і Ю.Ю. Коломієць, наголошуючи на тому, що коли мова йде про реалізацію охоронної функції держави, має використовуватися термін «захід» [9, с. 395]. Не вдаючись до полеміки, слід зазначити, шо представники Робочої групи термін «засіб використовують не тільки для характеристики різних форм реагування на протиправні діяння (ст. 3.1.2), а й для характеристики ознак корупційного кримінального правопорушення (засобом його вчинення визнаються хабар та неправомірна вигода), а також для характеристики ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення взагалі (ст. 2.2.8). Як відомо, терміни, що використовуються у кримінально-правової площині повинні мати однаковий зміст. Тому навіть з цих позицій, запропоноване рішення навряд чи можна визнати вдалим.

Не має однозначного вирішення і питання щодо кримінально-правової природи такого заходу, як позбавлення виборчих або референдумного прав.

Як зазначалося вище, за першими вітчизняними КК поразка (обмеження) прав, у тому числі і позбавлення активного і пасивного виборчого права, розглядалися як додаткове покарання (захід соціального захисту судово-виправного характеру). За кримінальним законодавством деяких зарубіжних країн, наприклад КК Аргентини, поразка в правах, зокрема і позбавлення виборчих прав, передбачається як основний вид покарання (ст. 5, ст. 19), яке може призначатися як на певний строк, так і довічно (ст. 20/3). Відповідно до Загальногромадянського кримінального кодексу Норвегії позбавлення права голосування є не покаранням, а іншим правовим наслідком (параграф 31). Аналогічну природу зазначений захід має і за КК ФРН, згідно з яким суд може позбавити засудженого до позбавлення волі на строк

від двох до п'яти років права публічно обирати чи голосувати, якщо закон передбачає це особливо (абз. 5 параграфу 45).

Розробники згаданого вище прєкту нового КК України суттєво скорочують види основних покарань, обмежуючи їх лише громадськими роботами, штрафом, обмеженням свободи, строковим ув'язненням та довічним ув'язненням (ст. 3.2.2). Решта заходів, у тому числі і ті, які за чинним КК є покараннями, зокрема, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позиціонуються як засоби безпеки. Як засіб безпеки передбачається і обмеження права брати участь у виборах або референдумі (п. 3 ч. 3 ст. 3.6.3).

Зазначені обмеження застосовуються судом при призначенні покарання або при звільненні від нього (ч. 2 ст. 3.6.4).

Строки обмеження права брати участь у виборах або референдумі залежать від виду кримінального правопорушення (проступок, злочин 1–4 ступенів тяжкості, злочин 5–9 ступенів тяжкості) і варіюються у межах від шести місяців до 15 років (ч. 6 ст. 3.6.3).

Як уявляється, питання щодо кримінально-правової природи позбавлення виборчих чи референдумного прав не є принциповим у тому разі, якщо застосування цього заходу обмежується лише випадками засудження особи за посягання на народне волевиявлення (при звільнені від кримінальної відповідальності за нього чи у ситуаціях, коли особа не вчиняла кримінального правопорушення, позбавлення виборчих чи референдумного прав є неприпустимим). Тому у межах чинного КК, який дозволяє застосовувати деякі заходи кримінально-правового характеру, наприклад, обмежувальні заходи чи спеціальну конфіскацію і при звільнені особи від кримінальної відповідальності (ст. 91^1) чи у випадку вчинення суспільно-небезпечного діяння (ст. 96^1), зазначений захід має позиціонуватися як додаткове покарання.

Слід зазначити, що подекуди зарубіжний законодавець диференціює можливість застосування такого додаткового наслідку, як позбавлення можливості користуватися правами, отриманими в результаті публічних виборів чи позбавлення права публічно обирати або голосувати в залежності від вчиненого особою діяння. Так, наприклад, за КК ФРН згадані додаткові наслідки застосовуються судами лише у разі вчинення перешкоджання здійсненню виборчого права (параграф 107), фальсифікації результатів виборів (параграф 107а), насильницького перешкоджання здійсненню виборчого права (параграф 108) та підкупу при здійсненні виборчого права (параграф 108б). В інших випадках, можливість застосування позбавлення виборчих прав пов'язується із вчиненням не конкретного діяння, а певної категорії діянь. Так, наприклад, відповідно до параграфу 31 Загальногромадянського кримінального кодексу Норвегії, засуджений за будь-яке діяння, передбачене главою 8, 9 чи 10 (остання встановлює відповідальність за злочини, пов'язані із здійсненням громадянських прав, зокрема вплив на чию-небудь поведінку чи голосування з громадських питань, зловживання своїм активним виборчим правом, виправлення підсумків голосування тощо), може, якщо це в інтересах суспільства, бути позбавлений права голосування з громадських питань на строк до десяти років.

Як здається, на підтримку заслуговує саме останній підхід, оскільки, по-перше, враховуючи високий рівень динамізму вітчизняних кримінально-правових приписів у сфері протидії посяганням на народне волевиявлення, встановлення переліку діянь, при вчинені яких можливе застосування такого заходу, як позбавлення виборчих або референдумного прав, є недоцільним, а по-друге, вітчизняна практика застосування суміжного (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю) заходу і у тих випадках, коли він не передбачений у санкції статті Особливої частини, виходячи з характеру вчиненого кримінального правопорушення, цілком довела свою ефективність.

У той же час, при вчинені деяких діянь, зазначений захід може встановлюватися як додатковий обов'язковий. Такий крок є обґрунтованим у разі: 1) умисного подання виборцем до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про себе (ч. 1 ст. 158); 2) отримання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі від особи, яка не має права його надавати (ч. 1 ст. 158); 3) голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу (ч. 1 ст. 158); 4) незаконного опускання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі до виборчої скриньки (ч. 1 ст. 158); 5) включення кандидатом до виборчої документації завідомо недостовірних відомостей (ч. 2 ст. 158); 6) порушення таємниці голосування (ч. 1 ст. 159). В інших випадках позбавлення виборчих чи референдумного прав може застосовуватися на розсуд суду, виходячи з того, що зловживання цими правами напряму обумовлює механізм вчинення відповідного правопорушення проти народного волевиявлення.

В найменуванні розділу 4.10 проєкту нового КК України мова йде про виборчі права та референдумне право. Такий підхід є цілком обґрунтованим. Словосполучення «виборчі права» підкреслює ту обставину, що це поняття включає: 1) право вільно обирати (право голосу на виборах); 2) право бути обраним. Відповідно до ч. 2 ст. 6 ВК України ці права є основними. На відмінну від

них, референдумне право дихотомією не характеризується і полягає у праві громадянина України бути учасником всеукраїнського референдуму, тобто мати право голосу на ньому (ст. 6 Закону України «Про всеукраїнський референдум»). Саме тому, поняття «виборчі права» має вживатися у множинні, а «референдумне право» – в однині, хоча самі розробники проєкту пропонують інше пояснення свого підходу, відповідно до якого вживання терміну «виборчі права» пов'язано з тим, що в Україні проводиться три види виборів – вибори Президента України, вибори народних депутатів України і місцеві вибори і тільки один вид референдумів – всеукраїнський референдум [10, с. 225], з чим навряд чи можна погодитися, оскільки ні наявність декількох типів виборів, ні наявність декількох типів референдумів до збільшення кількості виборчих чи референдумних прав, не призводить.

У літературі з конституційного права до виборчих прав традиційно відносили не тільки активне та пасивне виборче право, а й право брати участь у висуванні кандидатів, право брати участь у передвиборній агітації, право брати участь у спостереженні за проведенням виборів і роботою виборчих комісій, право робити внески до виборчих фондів, право на безперешкодний доступ до документованої інформації про себе, а також списку виборців в цілому, на уточнення цієї інформації, з метою забезпечення її повноти та достовірності, право на участь у роботі виборчих комісій, право на фінансування виборчої кампанії, право на оскарження порушень виборчих прав громадян, право брати участь в інших заходах, пов'язаних із виборами. При цьому підкреслювалося, що цей перелік не є вичерпним і має відкритий характер, а зазначені права є похідними від активного виборчого права.

Аналогічний підхід використовувався і при визначенні кола похідних референдумних прав, що, до речі, дозволяло вживати поняття «референдумні права» і у множинні.

Прийнятий у 2019 р. ВК України запропонував дещо інший підхід до класифікації виборчих, прав. Відповідно до цього законодавчого акту виокремлюються основні виборчі права (тобто право голосу на виборах і право бути обраним) та права на участь у виборчому процесі (ст. 6 ВК України). До останніх належить право: 1) бути членом виборчих комісій, які організовують підготовку та проведення відповідних виборів; 2) отримувати та поширювати інформацію, що стосується підготовки та проведення відповідних виборів; 3) брати участь у проведенні передвиборної агітації на відповідних виборах; 4) здійснювати спостереження за проведенням відповідних виборів; 5) оскаржувати порушення власних виборчих прав, інших власних особистих прав та законних інтересів, пов'язаних з участю у виборчому процесі (ч. 1 ст. 9). Так само вирішується питання і в чинному Законі України «Про всеукраїнський референдум». Тут розрізняються референдумне право, тобто право брати участь у референдумі та права на участь у процесі референдуму, відповідно з якими виборці можуть ініціювати проведення референдуму за народною ініціативою, підтримувати або не підтримувати своїм підписом таку ініціативу, брати участь у роботі комісії з всеукраїнського референдуму як їх члени, а також у проведенні агітації всеукраїнського референдуму, здійсненні спостереження за проведенням всеукраїнського референдуму та інших заходах щодо підготовки та проведення всеукраїнського референдуму в порядку, визначеному цим Законом та іншими законами України (ч. 7 ст. 6 згаданого Закону).

З викладеного постає, що, по-перше, сфера дії такого заходу, як позбавлення виборчих або референдумного прав обмежується лише основними виборчими правами та правом голосу на референдумі (права на участь у виборчому процесі та права на участь у процесі референдуму особа може бути позбавлена у межах суміжного заходу – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), а по-друге – самостійними різновидами цього заходу виступають позбавлення активного виборчого права, позбавлення пасивного виборчого права (КК деяких країн передбачають лише цей різновид позбавлення виборчих прав, зокрема КК Бельгії, КК Франції, КК Швейцарії тощо) та позбавлення права голосу та референдумі. Диференціація зазначених різновидів на рівні КК уявляється недоцільною. Питання про призначення того чи іншого виду позбавлення має вирішуватися судом виходячи з механізму вчинення відповідного кримінального правопорушення проти народного волевиявлення. При цьому не виключається можливість позбавлення особи обох основних виборчих прав, а також виборчого та референдумного прав, якщо зловживання ними зумовило вчинення відповідних посягань.

На думку автора, конституювання такого виду додаткового покарання, як позбавлення виборчого чи референдумного прав, не потребує створення окремої статті Загальної частини, а цілком можливе у межах ст. 55 КК. Для цього необхідно: 1) доповнити ч. 1 ст. 51 пунктом 3 наступного змісту: «позбавлення виборчих або референдумного прав»; 2) ч. 2 ст. 52 КК викласти у такій редакції: «Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення виборчих або референдумного прав та конфіскація майна»; 3) назву статті 55 КК викласти у наступній редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав»; 4) абзац третій ч. 1

ст. 55 викласти у наступній редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення виборчих або референдумного прав, як додаткові покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення, призначаються на строк п'ять років»; 5) ч. 2 ст. 55 КК викласти у наступній редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав, як додаткові покарання, можуть бути призначені й у тих випадках, коли вони не передбачені у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою, у зв'язку із заняттям певною діяльністю або у зв'язку із зловживанням виборчими чи референдумним правами, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав»; 6) доповнити статтю 55 КК частиною четвертою наступного змісту: «При призначенні позбавлення виборчих або референдумного прав, як додаткового покарання до обмеження волі чи позбавлення волі на певний строк воно поширюється на весь час відбування основного покарання і, крім цього на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення виборчих або референдумного прав до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 цього Кодексу з моменту набрання законної сили вироком»; 7) у статті 77 КК після слів «займатися певною діяльністю» додати словосполучення «позбавлення виборчих чи референдумного прав».

З метою забезпечення належного виконання такого додаткового покарання, як позбавлення виборчих або референдумного прав доцільними є також зміни та доповнення до Кримінально-виконавчого кодексу України наступного змісту: 1) назву глави сьомої Особливої частини викласти у такій редакції: «Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав»; 2) доповнити главу сьому Особливої частини статтею 35^1 наступного змісту: «1. Суд, який постановив вирок про позбавлення засудженого виборчих або референдумного прав, після набрання ним законної сили направляє копію вироку органу ведення Державного реєстру виборців, повноваження якого поширюються на територію, де знаходиться виборча адреса засудженого виборця. 2. Після одержання копії вироку, яким засудженого позбавлено виборчих чи референдумного прав, орган ведення Державного реєстру виборців вносить відповідні відомості до бази даних Державного реєстру виборців. 3. Орган ведення Державного реєстру виборців протягом місяця з дня одержання копії вироку сповіщає суд, який постановив вирок, про його виконання».

Висновки. Конституювання позбавлення виборчих або референдумного прав, як кримінально-правового заходу, не пов'язане із встановленням необґрунтованих обмежень у їх реалізації чи створенням штучних перешкод для їх виникнення, у зв'язку з чим, не суперечить ані Конституції України, ані міжнародно-правовими договорам чи практиці ЄСПЛ, оскільки переслідує цілком законну мету і є повністю співрозмірним із тяжкістю кримінально-протиправних діянь, які вчиняються шляхом зловживання зазначеними правами. Сфера застосування цього заходу, який з точки зору своєї кримінально-правової природи (принаймні у сучасних умовах) має розглядатися як додаткове покарання, повинна обмежуватися кримінальними правопорушеннями проти народного волевиявлення, відповідальність за які встановлена ст. ст. 157–160 чинного КК України.

Література

1. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проекту станом на 2 квітня 2025 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf
2. Тихий В.П. Правові позиції Європейського суду з прав людини та проблеми кримінальної відповідальності за порушення виборчого права. Кримінальне право України. 2006. №1. С. 99–106.
3. Тагієв Р.С., Мазур М.В. Право на вільні вибори в рішеннях Європейського суду з прав людини. Вісник Верховного Суду України. 2004. №9. С. 31–34.
4. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол.: В.Я.Тацій, О.В.Петришин, Ю.Г.Барабани та ін.: Нац. акад. прав. наук. України. 2-ге вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2012. 1128 с.
5. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини.URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html
6. Вирок Шевченківського районного суду м.Києва у кримінальному провадженні №761/1990/21 від 29.11.2021р. ЄДРСР.URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102380482
7. Вирок Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні №276/119/21 від 25.02.2021 ЄДРСР. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95141741
8. Див. напр.: Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області у кримінальному провадженні №703/351/15 від 23.10.2015 ДРСР. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/52642852
9. Таксономія правових заходів: монографія за ред. О.Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2024. 526 с.
10. Проект нового Кримінального Кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. За заг. ред. Ю.В.Бауліна, М.І.Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ,2024. 494 с.

УДК 343.21:340.12
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.25

С. С. Мірошниченко
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
orcid.org/0000-0002-4215-1603

ОСУДНІСТЬ ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Стаття присвячена актуальній для сучасної науки проблемі осудності та неосудності в аспекті її кримінально-правового значення, яка в контексті воєнного стану в Україні набуває особливої гостроти. Військова агресія проти України і багаторічне протистояння українських військовиків на лінії бойового зіткнення значно загострила емоційно-психологічне сприйняття світогляду, у будь-якому разі – вкрай негативно позначалася на психічному здоров'ї, насамперед, підростаючого покоління. Акцентується увага на феномені обмеженої осудності, наукові дискусії щодо якого віднедавна остаточно змістилася на міждисциплінарний рівень. Відмічається, що інститут обмеженої осудності нормативно закріплено у кримінальному законодавстві ряду країн континентальної Європи (Австрія, Німеччина, Франції, Швейцарії та інші держави), проте в національних правових системах європейських держав відмінною є правова оцінка цього інституту. Зазначається, що стану обмеженої осудності притаманні такі психічні аномалії, які не досягли рівня психічної хвороби, проте можуть впливати на емоційну стійкість, здатність до самоконтролю, загострити негативні риси людини. При цьому наводяться експертні дані щодо соціально-демографічної та психологічної характеристики засуджених із обмеженою осудністю. Разом із цим констатується, що інститут обмеженої осудності в аспекті історичної і сучасної оцінки як кримінально-правової категорії сприймається неоднозначно, у тому числі з огляду на правові наслідки вчинення кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності, тобто визнання обмежено осудної особи суб'єктом кримінального правопорушення. Робиться висновок, що саме «осудність» та «неосудність» є тими кримінально-правовими категоріями, які мають застосовуватися при вирішенні питань кримінальної відповідальності та покарання.

Ключові слова: осудність, обмежена осудність, кримінальне правопорушення, воєнний стан, психічний розлад, діагностика.

Miroshnychenko S. S. **CONVICTION AS A INDICATION OF A CRIMINAL OFFENSE SUBJECT**
The article is devoted to an issue of significant relevance for modern legal science – the legal understanding of sanity and insanity within the framework of criminal law. In the context of martial law in Ukraine, this issue has gained particular urgency. The military aggression against Ukraine and the prolonged confrontation involving Ukrainian military personnel on the front lines have considerably intensified emotional and psychological perceptions of reality and, in any case, have had a severely negative impact on mental health, primarily among the younger generation. The study emphasizes the phenomenon of diminished sanity, the academic discussion of which has recently shifted definitively to an interdisciplinary level. It is noted that the institution of diminished sanity is legally established in the criminal laws of several continental European countries (Austria, Germany, France, Switzerland); however, the legal interpretation of this institution differs significantly across national legal systems. Diminished sanity is characterized by mental abnormalities that do not meet the criteria for a mental illness but may influence emotional stability, the ability to exercise self-control, and may exacerbate an individual's negative traits. The article presents expert findings regarding the socio-demographic and psychological profile of convicted individuals with diminished sanity. It is further emphasized that the institution of diminished sanity, both historically and in modern times, is perceived ambiguously as a criminal law category. This ambiguity extends to the legal consequences of committing a criminal offense in a state of diminished sanity – specifically, whether a person in such a state should be recognized as a subject of a criminal offense. The article concludes that the concepts of "sanity" and "insanity" are fundamental criminal law categories that must be applied when determining criminal liability and sentencing.

Key words: sanity, diminished sanity, criminal offense, martial law, mental disorder, diagnosis.

Постановка проблеми. У ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків, які призводять до вчинення кримінального правопорушення, особа завжди поставала найважливішою ланкою. Проблематика осудності та неосудності в аспекті кримінально-правового значення цих станів з минулих століть привертала увагу учених-юристів, психіатрів, філософів та практикуючих спеціалістів, проте не втрачає своєї актуальності і дотепер.

В контексті воєнного стану в Україні, в умовах якого відмічається значне погіршення психічного здоров'я людей військових і цивільного населення, що посилює детермінацію злочинності, вона набуває особливої гостроти. За даними МОЗ України на початок листопада 2022 року за допомогою до психологів і психіатрів звернулися 650 тис. українців. Для порівняння, у 2019-му – вполовину менше, близько 300 тис. громадян. Причому за попередніми прогнозами, як зазначав Міністр охорони здоров'я Віктор Ляшко, психологічної підтримки надалі потребуватимуть близько 15 млн. українців, з них близько 3–4 млн. необхідно буде призначати медикаментозне лікування [1]. Невтішними є і дані одного із соціологічних опитувань молоді щодо психоемоційного стану в умовах війни, проведеного фахівцями Терно-

© С. С. Мірошниченко, 2025

пільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Опитування, зокрема, засвідчили, що нормативні показники психологічного стану мають лише 36% студентів. Якщо говорити про депресію різного ступеня (від легкого до дуже важкого), то у 46% досліджуваних помірний рівень, і до 30% – з ознаками важкого перебігу депресії. Рівень тривожності у 46% студентів в межах норми, проте у 54% рівень високий. Стресовий стан у нормі в 39% респондентів, помірний рівень у 29% і високий у 32% [2].

В контексті проблем злочинної протиправності, обумовленої психічною патологією, вирізняється феномен обмеженої осудності, наукові дискусії щодо якого віднедавна остаточно змістилася на міждисциплінарний рівень. На наше переконання, саме ця обставина і призвела до змішування понять і невиправданого законодавчого закріплення нового інституту кримінального права – обмеженої осудності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми обмеженої осудності у кримінальному праві зверталися В. М. Бурдін, А. А. Васильєв, О. В. Зайцев, В. Г. Карпова, В. Я. Марчак, Н. А. Орловська, Т. М. Приходько, С. В. Чорней та інші науковці. Разом із цим низка питань, пов'язаних із цією проблемою, залишається дискусійною.

Отже, вибір теми, обумовлений її **метою**, яку визначено в контексті критичного доктринального аналізу обмеженої осудності як кримінально-правової категорії, що полягає в обґрунтуванні допустимості меж поєднання медичного та юридичного критеріїв психоемоційного стану особи.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії кримінального права, практики правозастосування та судової практики з'ясувати проблемні питання осудності як ознаки суб'єкта кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна кримінально-правова доктрина і кримінальний закон стоять на позиції, що обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення виступає осудність, яка є умовою винуватості особи і настання кримінальної відповідальності.

Осудність як обов'язкова ознака суб'єкта правопорушення (ст. 19 Кримінального кодексу України [3]) має кореляційний зв'язок із психічним здоров'ям людини, її здатністю усвідомлювати (не усвідомлювати) протиправність своїх дій (бездіяльності), керувати ними. Відтак кримінально-правові проблеми осудності досліджуються на перетині кримінального права, кримінології, психології, психіатрії як науки про патології психіки та методи їх лікування.

Ґрунтуючись на наукових дослідженнях, доктрина кримінального права визнає негативний вплив психічних розладів людини у певній юридично-значущій ситуації (кримінально-протиправній поведінці), намагаючись надати релевантну відповідь у кримінальному законі.

Кримінальний кодекс України (ст. 20) поряд із традиційним для вітчизняного кримінального права інститутом неосудності (*за яким особа, вчиняючи суспільно-небезпечне діяння не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, не підлягає кримінальній відповідальності*) передбачив новий інститут – обмежену осудність [3]. Згідно із законодавчою новелою 2001 року особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, підлягає кримінальній відповідальності. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Слід зазначити, що інститут обмеженої осудності у різний спосіб нормативно закріплено у кримінальному законодавстві ряду країн континентальної Європи, зокрема, Австрії, Німеччини, Франції, Швейцарії. Зокрема, категорія зменшеної осудності, як відмічає В. Г. Карпова, відображена в Кримінальному кодексі Німеччини з 1975 р., у параграфі 21 якого зазначено, що «якщо з однієї із зазначених у параграфі 20 причин здатність особи усвідомлювати протиправність діяння або діяти відповідно до цього розуміння була суттєво зменшена при вчиненні діяння, то покарання згідно з параграфом 49 абзац 1 може бути пом'якшено». Підкреслюється, що особливістю німецького кримінального законодавства щодо обмеженої осудності є опис критерію, який ідентичний опису медичного критерію неосудності. Розрізняються ж ці стани лише за юридичним (психологічним) критерієм [4, с. 52]. Загалом же способи нормативного закріплення зазначеного інституту в національних правових системах європейських держав різняться ступенем правової оцінки обмеженої осудності: в деяких – покарання застосовується в будь-якому випадку, в зв'язку з тим, що особа несе суспільну небезпеку, а в інших – покарання пом'якшується аж до звільнення від кримінальної відповідальності [4, с. 77].

Поряд із цим у статутному праві Англії і США немає норм, які б прямо вказували на подібну кримінально-правову категорію [4, с. 50]. Однак, в англосаксонському праві, як констатує В. Я. Марчак, правило зменшеної відповідальності поширюється лише на випадки обвинувачення у вбивстві й не може бути застосоване, наприклад, у випадку замаху на умисне вбивство. Англійська

судова практика дотримується такого підходу, згідно з яким для застосування правила про зменшену осудність необхідно поєднання трьох елементів. По-перше, обвинувачений повинен страждати від «аномалії свідомості» у момент вчинення злочину, яку звичайна розумна особа визначає як «ненормальність». По-друге, «аномалія свідомості» повинна походити від однієї з визначених причин, а саме від затримки чи відставання у психічному розвитку, від будь-якої вродженої причини, викликаної захворюванням чи ушкодженням. При цьому під хворобою чи ушкодженням слід розуміти органічне чи фізичне ушкодження або хворобу тіла, включаючи мозок. Будь-якою вродженою причиною може бути функціональне психічне захворювання. По-третє, «аномалія свідомості», яка згадана в Законі, повинна суттєво зменшити психічну відповідальність обвинуваченого за його дії чи бездіяльність. Відповісти на питання про те, що ж розуміти під словом «суттєво», достатньо складно. Судова практика виходить із того, що в багатьох випадках йдеться про неможливість обвинуваченим контролювати свої дії та імпульси [5, с. 59].

У США, зауважує вчений, в деяких північноамериканських штатах у необхідних випадках суди використовують інститут обмеженої (зменшеної) осудності, коли надані обвинуваченим докази свідчать про те, що в момент вчинення ним діяння він знаходився у такому психічному стані, що не міг вчинити злочин, який вимагає спеціального наміру чи злого умислу. У випадку визнання особи такою, яка діяла в стані обмеженої осудності, злочин кваліфікується як менш суспільно небезпечний, тобто як нетяжкий. Будь-яких загальноприйнятих чітко визначених критеріїв обмеженої осудності судова практика не напрацювала. У зв'язку з цим деякі американські теоретики відзначають, що іноді складно відмежувати психічний розлад від сп'яніння, коли в обвинуваченого, наприклад, теж відсутній [5, с. 56–57].

Виписуючи кримінально-правову норму – ст. 20 КК України, законодавець не конкретизував, про який саме психічний розлад йдеться. Загальну дефініцію психічних розладів дає Закон України «Про психіатричну допомогу» (далі – Закон). Стаття 3 цього Закону закріплює презумпцію здоров'я, згідно з якою кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим та іншими законами України. Водночас Закон визначає, що психічними вважаються розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з застосовуваною (чинною) в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті. Зокрема, Закон передбачає поняття «тяжкий психічний розлад» – розлад психічної діяльності (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку. Окрім цього, Закон оперує терміном «характер психічного розладу». Засади діагностики психічного розладу та лікування особи, яка страждає на психічний розлад визначені у статті 7. Зокрема, діагноз психічного розладу встановлюється відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів діагностики та Міжнародної статистичної класифікації хвороб, травм і причин смерті, прийнятих центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я для застосування в Україні. Діагноз психічного розладу не може базуватися на незгоді особи з існуючими в суспільстві політичними, моральними, правовими, релігійними, культурними цінностями або на будь-яких інших підставах, безпосередньо не пов'язаних із станом її психічного здоров'я [6].

Як відмічає професор медицини Н. В. Завязкіна, закладена в діючій Міжнародній класифікації хвороб 10-го перегляду (МКХ10) операційна модель діагностики заснована на виявленні певної сукупності симптомів та забезпечує достатню відтворюваність діагностичного висновку, однак часто не дозволяє обґрунтувати експертний висновок. Традиційний категоріальний підхід розкриває клінічні особливості психічного розладу, забезпечуючи надійність ретроспективного і прогностичного експертного висновку, однак не виключає «розширювальної» діагностики. Засади психологічної діагностики психічних розладів, значимих для судово-психіатричної експертизи, потребують уточнення. Введення до кримінального та цивільного судочинства правових категорій «обмежена осудність» та «обмежена дієздатність» висуває перед експертами нові завдання, які потребують розробки науково обґрунтованої методології проведення експертних досліджень [7, с. 2–3].

До критерію психічного розладу наука відносить хронічні або тимчасові хворобливі розлади психічної діяльності непсихотичного рівня (так звані межові психічні розлади або психічні аномалії), важливою характеристикою яких є кількісне обмеження здатності сприймати свідомо свої дії (наприклад, психопатія, неврози, фізіологічний афект тощо) [8, с. 132].

Тобто стану обмеженої осудності притаманні такі психічні аномалії, які не досягли рівня психічної хвороби, проте можуть впливати на емоційну стійкість, здатність до самоконтролю, загострити негативні риси людини тощо. Цікавою у зв'язку з цим є соціально-демографічна та психологічна характеристика засуджених із обмеженою осудністю, що наведені пенітенціарним психологом станом на червень 2022 року.

Згідно статистики засуджені зазначеної категорії складають 4% від загального числа засуджених. Особи досліджуваної категорії страждають: олігофренією (12%), психопатією (27%); іншими видами психічних захворювань (17%, у тому числі, через наслідки черепно-мозкової травми – 44%). Такі особи є асоціальними, здатними вчиняти різні види кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі. Їм притаманне формальне ставлення до виконання своїх обов'язків, упертість, дратівливість, неврівноваженість і нестриманість, грубість, песимізм, упереджене ставлення до інших засуджених. Зазначеній категорії осіб притаманна схильність до аутодеструктивних дій (22,8% з тих, що знаходяться у місцях позбавлення волі). Примітно, що психологічні розлади найчастіше зустрічаються у осіб віком 20–30 років. Засуджені цієї категорії вчинили злочини, передбачені ст. ст. 121, 185, 186, 187 КК України. Як відмічає пенітенціарний психолог, більшість із них (74%) мають 2–4 судимості, 61% підтримує зв'язок із засудженими негативної, а 39% з особами нейтральної або позитивної спрямованості. Крім цього майже усі засуджені цієї категорії мають проблеми з фізичним здоров'ям. Засудженим із обмеженою осудністю властива аномальність розвитку особистості: труднощі характеру; нерозбірливі зв'язки та стосунки; непередбачувана поведінка; невизнання; поступова деградація, зміни соціальних орієнтирів і цінностей [9, с. 348–349].

Військова агресія проти України, в результаті якої від ракетно-бомбових ударів потерпає цивільне населення і багаторічне протистояння українських військовиків на лінії бойового зіткнення значно загострила емоційно-психологічне сприйняття світогляду. У будь-якому разі вкрай негативно позначалася на психічному здоров'ї, насамперед, підростаючого покоління. Це при тому, що демографічна ситуація з року в рік погіршується: якщо у лютому 2022 року налічувалося більше 41 млн. громадян, то на кінець 2024 року – лише 32 млн. [10]. За оцінкою Інституту демографії та проблем якості життя НАН України навесні 2025 року, до 2041 року населення України може скоротитися до 28,9 мільйона осіб, а до 2051-го – до 25,2 мільйона [11]. Вже сам факт сприйняття такої інформації і розуміння далеко не позитивних тенденцій, безумовно, не сприяє збереженню здоров'я нації, негативно позначається на психоемоційній поведінці людей.

Діагностуючи психічні розлади, як зазначають науковці, психолог має власне універсальне експертне завдання – оцінити наявність або відсутність істотного впливу індивідуально-психологічних особливостей на поведінку суб'єкта у момент здійснення інкримінованих йому діянь. У будь-якому випадку психолог зобов'язаний визначити структуру особистості підекспертного і оцінити з її врахуванням міру здатності до довільної саморегуляції діяльності в конкретній ситуації. Йдеться про встановлення конкретних обставин психологічної природи: ступеню усвідомлення юридично значущих дій та можливості вольового управління ними; здатності правильно сприймати факти навколишньої дійсності, запам'ятовувати та відтворювати інформацію; особливості функціонування когнітивних процесів, мотиваційних чинників та особливостей емоційно-вольової сфери [7, с. 12–13].

Інститут обмеженої осудності в аспекті історичної і сучасної оцінки як кримінально-правової категорії сприймається неоднозначно. Більш того, жоден з вітчизняних кодексів (1922, 1927 і 1960 рр.) такого інституту не закріплював, хоча й обговорювався в науці.

Так, Т. М. Приходько, обґрунтовуючи правильність такої пропозиції, пропонувала закріпити у Загальній частині КК України статтю наступного змісту: «Обмежено осудною визнається особа, у якої під час вчинення нею злочину була суттєво обмежена внаслідок хронічного або тимчасового розладу психічної діяльності (непсихотичного рівня) здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними при якісному збереженні критичної функції свідомості. Така особа підлягає кримінальній відповідальності. Визнання особи обмежено осудною здійснюється судом. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання в бік його пом'якшення» [12, с. 8–9].

Дискусійність доктрини обмеженої осудності обумовлена, передусім, правовими наслідками вчинення кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності – притягнення особи до відповідальності, тобто визнання обмежено осудної особи суб'єктом кримінального правопорушення. Тож «...осудність особи з психічним розладом і осудність особи без психічного розладу стосовно кримінальної відповідальності юридично рівнозначні» [13, с. 396].

Відтак обидва стани (осудності та обмеженої осудності) однаково протиставляються стану неосудності, встановлення якого не тягне притягнення особи до кримінальної відповідальності. Як зауважив професор медицини В. Б. Первомайський, поняття «осудність-неосудність» відносяться до категорії контрадикторних або взаємовиключних понять, між якими жодне третє поняття неможливе. Їх розділяє якісна межа. Тому обмежена осудність не виступає третьою категорією, а є кількісною характеристикою осудності [14, с. 76].

Вищенаведені аргументи вагомо посилюють критичне ставлення до «обмеженої осудності» як кримінально-правової категорії та законодавчої

доцільності її збереження в чинному КК України, а тим паче – проєкті нового кримінального закону.

В іншій праці вчений зауважив, що для вирішення питання про неосудність особи необхідно тільки дві основні, найбільш загальні ознаки медичного критерію: встановлення розладу саме в психічній сфері та його хворобливу природу. Перша ознака виключає усі захворювання, окрім психічних, а друга – нехворобливі порушення психічної діяльності, які впливають на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Жодні інші медичні критерії не мають значення для суду в питаннях щодо осудності-неосудності особи. Тобто для суду не є суттєвим, чи вчинила особа суспільно-небезпечне діяння в стані слабоумства, маячного психозу чи сутінкового розладу свідомості. Достатньо встановити, що особа вчинила діяння в стані такого хворобливого психічного розладу, який виключає здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними. Медичним найменуванням такого стану є «хворобливі розлади психічної діяльності», а їх визначення є завданням експертного дослідження [15, с. 141]. Від себе додамо – судово-медичного дослідження, висновок якого судом буде враховано при визначенні правової категорії – осудності.

Медичні критерії, які визначають психічне здоров'я в діапазоні «здоровий-хворий», можуть передбачати проміжні стани, зокрема, обмежено придатний, практично здоровий, інвалід чи, по сучасному, особа з обмеженими можливостями, межовий розлад особистості тощо. Однак принцип правової визначеності передбачає однозначність і передбачуваність юридично-значущих наслідків за осмислені протиправні дії. В цьому контексті ключовим є – осмислення, без будь яких «напів-» чи «майже...».

Підсумовуючи, доходимо висновку, що саме «осудність» та «неосудність» є тими кримінально-правовими категоріями, які мають застосовуватися при вирішенні питань кримінальної відповідальності та покарання.

Література

1. Ляшко В. Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний. Дата публікації 7 червня 2022 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vplivvijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko

2. Шунько Т. Ментальний стан молоді ТНПУ в умовах викликів війни: результати опитувань. URL: https://tnpu.edu.ua/news/9481/

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

4. Карпова В. Г. Осудність та неосудність у кримінальному праві України та окремих країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / МАУП. Університет державної фіскальної служби. Київ, 2021. 141 с.

5. Марчак В. Я. Юридико-психологічний зміст обмеженої осудності: дис. ... д-ра юрид. наук: 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 493 с.

6. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text

7. Завязкіна Н. В. Клініко-психологічна діагностика в судовій експертології обмеженої осудності та дієздатності : автореф. дисертації на здоб. наук. ступеня д-ра психолог. наук за спец. 19.00.04 – медична психологія / Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, 2019. 45 с.

8. Судова медицина та психіатрія : навч. посіб. / [Кікінчук В. В., Лозова С. М., Гусєва В. О. та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 184 с.

9. Суліцький В. В. Психологічні особливості засуджених із обмеженою осудністю. *The XXVI International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them»*, July 05–08, 2022, Helsinki, Finland. 456 p. С. 347–352. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41505/1/V_Sulitskyi_SPSR_6_IL.pdf

10. Чисельність населення України в 2022 році. Останнє оновлення 21.03.2022 р. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/

11. Населення України становить 32 млн. осіб – віцепрем'єр Чернишов. Публікація 12.02.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/02/12/7497876/

12. Приходько Т. М. Проблема обмеженої осудності в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2001. 155 с.

13. Зайцев О.В. Співвідношення осудності, неосудності та обмеженої осудності. *Держава і право*: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. Вип. 20. С. 395–399. С. 396.

14. Первомайський В. Б. Неосудність: два підходи до визначення поняття. *Вісник Асоціації психіатрів України*. 1999. № 2. С. 65–76.

15. Первомайський В. Б. Обмежена осудність: омана та реальність. *Вісник психіатрії та психофармакології*. 2010. № 2. С. 141–144.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.26

А. О. Ткаченко
викладачка кафедри права
Дніпровського гуманітарного університету,
членкиня Асоціації правників України
orcid.org/0009-0001-5237-9660

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ

Розглянуто кримінально-правову характеристику провокації підкупу, а саме досліджено об'єкт та об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого статтею 370 Кримінального кодексу України. Виокремлено дві групи альтернативних дій, що характерні провокації підкупу. Наголошено на необхідності відрізнення правомірних дій, що вживаються співробітниками правоохоронних органів для викриття тих, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду або приймає пропозицію, обіцянку чи одержує таку вигоду. Визначено суб'єкт та суб'єктивну сторону провокації підкупу. Спеціальним суб'єктом провокації підкупу визначено службову особу як публічного, так і приватного права. Охарактеризовано суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, якій притаманні прямий умисел, тобто винна особа усвідомлює характер своїх дій щодо іншої особи, яку провокує на вчинення злочинів, передбачених статтями 368, 368-3, 369 Кримінального кодексу України, та бажає вчинити такі дії. В ході дослідження встановлено, що спеціальна мета цього злочину полягає у бажанні викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду. Водночас, мотиви злочину можуть бути різними, однак на кваліфікацію вчиненого, не впливають. Крім того, акцентовано увагу на кваліфікуючих ознаках та підвищеному рівні суспільної небезпеки. Здійснено порівняльний аналіз окремих тверджень вітчизняних вчених щодо кримінально-правової характеристики провокації підкупу як злочину у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Окрему увагу зосереджено на необхідності відмежування провокації підкупу від правомірних дій представників правоохоронного блоку, що є актуальним та нагальним питанням в ході запеклої боротьби з корупційними злочинами.

Ключові слова: провокація підкупу, злочини у сфері службової діяльності, об'єктивна сторона злочину, спеціальний суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона злочину, кримінально-правова характеристика.

Tkachenko A. O. **CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF PROVOCATION OF BRIBERY**
The criminal-legal characteristic of bribery provocation is considered, namely, the object and objective side of the criminal offense provided for by Article 370 of the Criminal Code of Ukraine are investigated. Two groups of alternative actions are distinguished that are characteristic of bribery provocation. The need to distinguish between lawful actions taken by law enforcement officers to expose those who offer, promise or provide an unlawful benefit or accept an offer, promise or receive such a benefit is emphasized. The subject and subjective side of bribery provocation are determined. An official of both public and private law is determined as a special subject of bribery provocation. The subjective side of the criminal offense is characterized, which is characterized by direct intent, that is, the guilty person is aware of the nature of his actions towards another person, whom he provokes to commit crimes provided for by Articles 368, 368-3, 369 of the Criminal Code of Ukraine, and wants to commit such actions. During the study, it was established that the special purpose of this crime is the desire to expose the person who offered, promised, provided an unlawful benefit or accepted an offer, promise or received such a benefit. At the same time, the motives of the crime may be different, but they do not affect the qualification of the perpetrator. In addition, attention is focused on the qualifying features and the increased level of public danger. A comparative analysis of individual statements by domestic scientists on the criminal-legal characteristics of provocation of bribery as a crime in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services is carried out. Special attention is focused on the need to distinguish between provocation of bribery and lawful actions of law enforcement officials, which is a relevant and urgent issue in the fierce fight against corruption crimes.

Key words: provocation of bribery, crimes in the sphere of official activity, objective side of the crime, special subject of the crime, subjective side of the crime, criminal-legal characteristics.

Постановка проблеми. Проблематика провокації підкупу набуває особливої актуальності в умовах активізації антикорупційної політики в Україні. Провокація як штучне створення умов для вчинення злочину з метою викриття особи, що нібито схильна до корупційних дій, викликає значні дискусії в юридичній науці та практиці. Основна складність полягає в тому, що такі дії можуть порушувати основоположні принципи кримінального процесу, зокрема – презумпцію невинуватості та право на справедливий суд.

Оскільки поняття провокації підкупу набуло розмитого характеру у зв'язку із значною кількістю підходів до визначення останнього, як наслідок – виникають труднощі з відмежуванням провокаційних дій від правомірних дій співробітників правоохоронних органів, що може мати суттєві наслідки для легітимності зібраних доказів в ході документування протиправної діяльності тощо. Окрім того, відсутність єдиних підходів до кваліфікації дій, пов'язаних із провокацією підкупу, створює правову невизначеність та суперечності в судовій практиці.

© А. О. Ткаченко, 2025

Таким чином, виникає необхідність у кримінально-правовому аналізі провокації підкупу, виявленні її ознак, правових оцінок, наукових підходів до визначення та розмежування, а також удосконаленні теоретичних підходів і практичних механізмів протидії таким діям у межах кримінально-правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми кримінально-правової характеристики провокації підкупу висвітлювали у своїх дослідженнях такі видатні вчені-правники як О.М. Грудзур, О.О. Дудоров, П.О. Загодіренко, В.С. Картавцев, Д.О. Колодін, М.І. Мельник, Б.М. Мирко, В.О. Навроцький, А.М. Овчаренко, І.О. Томчук, Ю.А. Шевченко, М.А. Шепотько, Н.М. Ярмиш та інші.

Зокрема, вітчизняна дослідниця М.А. Шепотько розглянула питання кримінальної відповідальності за провокацію підкупу на рівні дисертаційного дослідження [1, с. 1–21]. Д.О. Колодін в своїх дослідженнях приділив окрему увагу об'єктивній стороні складу провокації підкупу [4, с. 354–356]. Разом з тим, видатний вчений О.О. Дудуров дослідив окремі кримінально-правові аспекти провокації підкупу [5, с. 79–85].

Однак, у зв'язку із набуттям істотних змін в національній антикорупційній політиці, змінах кримінального законодавства та окремими тенденціями щодо розбіжностей у наукових визначеннях, актуальності набуває дослідження кримінально-правової характеристики провокації підкупу із застосуванням сучасних надбань правової науки.

Мета і завдання дослідження. Дослідження правової природи кримінально-правових норм, їх аналіз і систематизація мають важливе значення для підвищення ефективності законотворчого процесу та вдосконалення правозастосовної практики в умовах сучасного розвитку кримінального законодавства. Так, метою статті є надання кримінально-правової характеристики провокації підкупу. Завданням наукового дослідження поставлено охарактеризування особливостей, порівняльний аналіз наукових підходів до визначення та відмежування провокації підкупу від правомірних дій представників правоохоронного блоку.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день, представникам правоохоронного блоку доводиться докладати значних зусиль для виявлення, припинення та розкриття корупційних, кримінальних правопорушень. Водночас, практика провокування підкупу з метою подальшого викриття не лише не зменшує рівень корупції, а й загострює криміногенну ситуацію в суспільстві. Крім того, застосування нелегітимних, хоча й ефективних методів боротьби з кримінальними правопорушеннями створює додаткові загрози. Враховуючи це, соціальний контроль за оперативно-розшуковою діяльністю правоохоронних органів набуває дедалі більшого значення [1, с. 22].

Кримінальним кодексом України (далі – КК України), статтею 370 передбачено кримінальну відповідальність за провокацію підкупу, тобто дії службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду [2].

Вітчизняні вчені-правники визначають провокацію підкупу як спеціальний вид підбурювання до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 368, 368-3, 369 КК України. Безпосереднім об'єктом злочину виступають відносини, що забезпечують належну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ чи організацій незалежно від форм власності, а також їх службових осіб [3, с. 916].

Об'єктивна сторона провокації підкупу полягає у діях службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди. Можна виділити дві групи альтернативних дій, що характерні для вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 370 КК України. Перша – дії службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди, друга – дії службової особи з підбурення особи на прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди. Для кваліфікації цього виду злочину не мають значення конкретні способи провокації підкупу, якими можуть бути, зокрема поради, натяки, умовляння, погрози, рекомендації одержати від будь-кого неправомірну вигоду чи дати її кому-небудь. Дії, що утворюють об'єктивну сторону злочину, можуть бути вчинені провокатором особисто або через інших службових осіб [3, с. 916; 4, с. 355].

Варто зауважити, що пропонування, обіцянка чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди, які відбулися у зв'язку із провокацією підкупу, не виключають кримінальної відповідальності того, хто вчинив дії, характерні для злочинів, передбачених ст. ст. 368, 368-3, 369 КК України [3, с. 916].

Втім від провокації підкупу варто відрізняти правомірні дії, що вживаються правоохоронцями для викриття тих, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду або приймає пропозицію, обіцянку чи одержує таку вигоду. Суть провокації полягає в тому, що провокатор сам викликає в інших осіб намір вчинити злочин з метою їх

викриття. Тому не є провокацією в тлумаченні диспозиції статті досліджуваного виду злочину передача особою, в якої вимагають неправомірну вигоду, відповідній службовій особі такої вигоди з відома правоохоронних органів, у т.ч. якщо така передача здійснюється в рамках контролю за вчиненням злочину як одного із видів негласних слідчих (розшукових) дій [3, с. 916].

Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто службова особа як публічного, так і приватного права [3, с. 917]. Вітчизняний вчений Дудоров О.О. стверджує, що провокатором є особа, яка породжує у іншої особи намір вчинити відповідне корупційне, кримінально-каране діяння, для того щоб згодом цю особу викрити [5, с. 81]. Водночас, Мельник М.І. суть провокації, визначає як певну штучність діянь особи, яку провокують: вона діє (не діє) за обставин, спеціально створених для того, щоб підштовхнути її до бажаних для провокатора діянь (останніх вона не вчинила, якби щодо неї не мала місце провокація) [6, с. 195].

Із суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює характер своїх дій щодо іншої особи, яку провокує на вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 368, 368-3, 369 КК України, та бажає вчинити такі дії. Спеціальна мета цього злочину полягає у бажанні викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду. Мотиви злочину можуть різними і на кваліфікацію вчиненого не впливають [3, с. 917].

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення провокації підкупу службовою особою правоохоронного органу. Підвищена суспільна небезпека даного протиправного діяння зумовлена спотворенням службових обов'язків представників правоохоронного блоку, які замість виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень умисно створюють умови, які викликають їх вчинення, а разом з тим й загострюють криміногенну обстановку [5, с. 82].

Нині, в умовах запеклої боротьби з корупцією варто відмежовувати провокацію підкупу від правомірних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення та в подальшому документування корупційних злочинів. Досліджуючи дану проблему крізь призму юридичних наук, варто зазначити, що ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності. Серед підстав, зокрема наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про кримінальні правопорушення, що готуються та осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення [7].

Зважаючи на унормовані законодавством положення, Дудоров О.О. зазначає, що виявлення та подальше документування корупційного кримінального правопорушення вважатиметься правомірним оперативно-розшуковим заходом, який відрізняється від злочинної провокації підкупу, за умов, що має місце конкретна інформація про підготовлюваний корупційний злочин, відображена в джерелах, закріплених ч. 2 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Вчений стверджує, що джерелами інформації зазвичай виступають заяви осіб щодо яких мало місце вимагання неправомірної вигоди, але особа ще не погодилась на її надання. Також заявником може виступати третя особа, якій стало відомо про факт вимагання неправомірної вигоди. Водночас, дослідник підкреслює, що у разі відсутності відповідної конкретної інформації, а правоохоронці лише припускають, що особа може вчинити корупційне кримінальне правопорушення, підстави для провадження оперативно-розшукової діяльності вістуні, що в свою чергу дозволяє вести мову про провокацію підкупу у разі наявності всіх ознак складу злочину, передбаченого ст. 370 КК України [5, с. 83].

Як раніше зазначалось, не є провокацією передача особою, в якої вимагають неправомірну вигоду, відповідній службовій особі такої вигоди з відома правоохоронних органів, у т.ч. якщо така передача здійснюється в рамках контролю за вчиненням злочину як одного із видів негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 271 Кримінально процесуального кодексу України (далі – КПК України), під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем [8].

Зважаючи на викладене, деякі вчені вважають, що проведення спеціального слідчого експерименту не повинне впливати на свідомість ймовірного злочинця щодо якого здійснюється перевірка, у протилежному випадку матиме місце підбурювання до вчинення злочину [5, с. 83; 9, с. 236].

З метою законодавчого відмежування провокації підкупу від правомірних дій представників правоохоронного блоку, вітчизняний вчений-правник Грудзур О.М., за результатами дисертаційного дослідження запропонував доповнення до ст. 370 КК України наступного змісту: «Не є злочином діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені працівником оперативного підрозділу, який відповідно до закону уповноважений на проведення опера-

тивно-розшукової діяльності або за дорученням такого працівника іншою особою, що залучається, відповідно із законом, до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, якщо вчинення цих діянь відбувалося за наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності і в порядку визначеному законодавством» [10, с. 129].

Висновки. Отже, зважаючи на вищевикладене можливо зазначити, що провокація підкупу є кримінальним правопорушенням із підвищеним рівнем суспільної небезпеки, яке підвищує рівень криміногенності тим самим створюючи загрозу сучасній моделі ефективної протидії корупції. Водночас, існує нагальна необхідність чіткого законодавчого відмежування провокації підкупу від правомірних оперативно-розшукових дій спрямованих на документування корупційних кримінальних правопорушень. На разі, питання кримінально-правової характеристики провокації підкупу становить підґрунтя для подальших наукових досліджень із використанням сучасних надбань правничої науки.

Література

1. Шепотько М. А. Кримінальна відповідальність за провокацію підкупу: дис. доктора філос. / Шепотько, Марина Андріївна; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 239 с.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14. (Дата звернення: 04.03.2025).

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

4. Колодін Д.О. Окремі питання об'єктивної сторони складу провокації підкупу. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 1. С. 354–356.

5. Дудоров О.О. Кримінально-правові аспекти провокації підкупу. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 1. С. 79–85.

6. Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства : монографія / М.І. Мельник. К: Парламентське видавництво, 2000. 256 с.

7. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12. (Дата звернення: 04.03.2025).

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/4651-17. (Дата звернення: 04.03.2025).

9. Навроцька В.В. Доказове значення даних, здобутих в результаті провокації. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2013. № 4. С. 235–241.

10. Грудзур О.М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара: дис. к.ю.н. / Грудзур, Олег Михайлович; Національна Академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 162 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.326
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.27

В. О. Корольов
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри спеціальних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
orcid.org/0000-0002-8342-7557

А. Г. Возняк
адвокат
orcid.org/0009-0009-5048-3658

ВИЯВЛЕННЯ ТА ЗАТРИМАННЯ ТЕРОРИСТІВ – «СМЕРТНИКІВ»

У статті розглянуто, що тероризм в будь-яких його проявах є однією з найбільш небезпечних, руйнівних і насильницьких діянь, спрямованих проти людства. Зазначається, що тероризм сьогодні, в основному, має релігійно – націоналістичний відтінок, представляє серйозну загрозу також громадській безпеці та політичній стабільності у світі, його демократичним принципам. Визначається, що дії терористичних та екстремістських організацій, які використовують для досягнення своїх цілей все більш жорстокі, нелюдяні методи і засоби, загрожують безпеки багатьох країн та їх громадян, що має негативний психологічний вплив на людей. Визначається хто такі терористи «смертники». Надається опис терористів та їх поведінкові ознаки. Розглянуто методи і прийоми встановлення правоохоронними органами терористів. У статті пропонується алгоритм організації роботи оперативно-пошукових груп для виявлення і затримання (знешкодження, ліквідації) терористів – «смертників». Звертається увага, що організація роботи таких груп повинна будуватися в чіткій відповідності до вимог національних законів та міжнародного права. Запропоновано створювати оперативно-пошукові групи з числа найбільш досвідчених, які пройшли спеціальне навчання співробітників правоохоронних органів. Розглядається приховане зовнішнє спостереження за об'єктом. Перевірка підозрюваної особи шляхом вступу з ними в спілкування (проведення негласного допиту). Затримання підозрюваного проводиться за наявності достатніх підстав, отриманих оперативним шляхом (за прикметами, за результатами негласного спостереження або «неформальної бесіди» з ним тощо). Визначено тактичні і технічні прийоми встановлення контакту з підозрюваною особою. Надаються рекомендації оперативним співробітникам щодо їхньої поведінки у разі виникнення конфліктної ситуації.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, профілювання, профілювання злочинців, терористи «смертники», самотні вовки.

Korolov V. O., Vozniak A. G. **RECOMMENDATIONS ON THE DETECTION AND DETENTION OF TERRORISTS – "DEATH BLADES"**

The article considers that terrorism in any of its manifestations is one of the most dangerous, destructive and violent acts directed against humanity. It is noted that terrorism today mainly has a religious and nationalistic connotation, poses a serious threat to public safety and political stability in the world, its democratic principles. It is determined that the actions of terrorist and extremist organizations, which use increasingly cruel, inhuman methods and means to achieve their goals, threaten the security of many countries and their citizens, which has a negative psychological impact on people. It is determined who such terrorists are "suicide bombers". A description of terrorists and their behavioral characteristics is provided. Methods and techniques for identifying terrorists by law enforcement agencies are considered. The article proposes an algorithm for organizing the work of operational search groups to identify and detain (neutralize, eliminate) terrorists – "suicide bombers". It is noted that the organization of the work of such groups should be built in strict accordance with the requirements of national laws and international law. It is proposed to create operational search groups from among the most experienced, who have undergone special training of law enforcement officers. Covert external surveillance of the object is considered. Verification of the suspect by entering into communication with them (conducting a secret interrogation). The detention of the suspect is carried out if there are sufficient grounds obtained operationally (by signs, by the results of secret observation or "informal conversation" with him, etc.). Tactical and technical methods for establishing contact with the suspect are determined. Recommendations are given to operational officers regarding their behavior in the event of a conflict situation.

Key words: terrorism, terrorist act, profiling, criminal profiling, suicide bombers, lone wolf.

© В. О. Корольов, А. Г. Возняк, 2025

Постановка проблеми. В останні роки активізувалась діяльність міжнародного тероризму, що пов'язано з численними соціально-економічними і міжетнічними конфліктами в різних регіонах світу. Тероризм сьогодні, в основному, має релігійно – націоналістичний відтінок або державну підтримку третіх країн. Терористична діяльність представляє серйозну загрозу громадській безпеці та політичній стабільності у світі, його демократичним принципам. Нещодавно опубліковано чергове видання Глобального індексу тероризму (GTI) [1, 2, 3]. Звіт GTI створено Інститутом економіки та миру (IEP) з використанням даних TerrorismTracker та інших джерел. TerrorismTracker надає записи про терористичні атаки з 1 січня 2007 року. Данні містять більше 66 000 терористичних інцидентів за період з 2007 по 2024 рік [4]. З початком повномасштабної агресії Україна стикнулась з терористичними актами по всій території. За підривами біля та у приміщеннях ТЦК та СП й замахами на поліцейських стоять російські спецслужби. Їх мета – дестабілізувати ситуацію в українському суспільстві. Ця діяльність активізувалась із листопада 2024 року [5]. Від початку 2025 року в Україні зафіксували дев'ять інцидентів навколо ТЦК, серед яких вибухи та замахи на співробітників. СБУ та поліція бачать зв'язок між подіями та кажуть про слід, який веде до РФ [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти досліджуваної проблематики та міжнародного тероризму в цілому висвітлено у наукових працях таких дослідників, як Александер І., Інатенко А., Ємельянов В., Зеленецький В., Ліпкан В., Примаков Є., Дженкінс Б., Рукер В., Кляйн Р. та ін.

Метою статті є надання рекомендацій щодо виявлення та затримання терористів – «смертників». У межах дослідження пропонується алгоритм організації роботи оперативно-пошукових груп для виявлення і затримання (знешкодження, ліквідації) терористів – «смертників».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до 12-го щорічного Глобального індексу тероризму (GTI), кількість країн, у яких зареєстровано теракт, зросла з 58 до 66. Терористичні групи активізували своє насильство у 2024 році, що призвело до зростання кількості жертв на 11%. На Заході зараз домінують напади самотніх вовків (терористів – «смертників»), на які припадає 93% смертельних нападів за останні п'ять років [3].

Методи і прийоми встановлення правоохоронними органами терористів включають в себе як гласні, так і негласні (оперативно-розшукові, оперативно-пошукові та інші) заходи, що проводяться у взаємодії з іншими правоохоронними органами по всьому світі. При виявленні підозрілої особи повинні проводитися заходи щодо встановлення його особи, перевірки його на причетність до скоєння злочинів терористичного характеру, приналежність до організованих злочинних груп, терористичних та екстремістських організацій, релігійних сект, наявності у нього судимості або психічних патологій. Для цього в повному обсязі використовується весь комплекс оперативно-розшукових заходів, а також можливості оперативно-довідкових, криміналістичних та інших обліків правоохоронних органів, Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол).

Організація роботи оперативно-пошукових груп для виявлення і затримання (знешкодження, ліквідації) терористів – «смертників».

Для виявлення та затримання (знешкодження або ліквідації) терористів – «смертників» пропонується створювати оперативно-пошукові групи з числа найбільш досвідчених, які пройшли спеціальне навчання співробітників правоохоронних органів. До складу таких груп в обов'язковому порядку слід включати фахівців – психологів. Знання фахівців – психологів і їх реальна допомога потрібна: по-перше, для правильної розшифровки проявів психоемоційного стану підозрюваного при спостереженні за ним з боку або проведення з ним бесіди, по-друге, у процесі навчання працівників правоохоронних органів, у тому числі і співробітників спеціалізованих підрозділів по боротьбі з тероризмом.

Організація роботи таких груп повинна будуватися в чіткій відповідності до вимог національних законів та міжнародного права. Для виконання поставлених завдань такі групи повинні бути забезпечені необхідним озброєнням та спецзасобами, засобами зв'язку та індивідуального захисту, а також спеціальним форменим одягом для роботи за заздалегідь розробленою «легендою» і спеціальними технічними засобами. Необхідно проводити ретельний інструктаж; при цьому встановлюються межі пошукової зони, час і порядок здійснення пошуку, способи зв'язку і передачі інформації, дії співробітників при виявленні та затриманні терориста тощо. Розглянемо деякі можливі варіанти дій оперативно-пошукових груп:

1. *Приховане зовнішнє спостереження.* З його допомогою співробітники групи можуть виявити в пошуковій зоні підозрілу особу (за прикметами, зовнішнім виглядом, поведінковим проявам, наявності підозрілих предметів тощо) і проводять його подальше безконтактне вивчення. Це дозволяє встановити зв'язки підозрілої особи з іншими людьми (з спільниками), визначити наявність або відсутність у нього вибухового пристрою, а також спрогнозувати його дію і підготуватися до його затримання (ліквідації). Результати спостереження по можливості необхідно документувати (фіксувати на фото-, відеоматеріали). Спостереження, по можливості, повинно бути встановлено на мак-

симально далеких підступах до об'єкта можливої атаки терориста (до об'єкта особливої важливості і життєзабезпечення або місць проведення культурно-масових заходів). Це дозволить:

– своєчасно встановити можливого терориста і його спільників;

– виграти час на підготовку до його захоплення або знищення;

– не допустити великих руйнувань і жертв при «самоліквідації» терориста під час його захоплення.

Інформація про підозрілу особу може бути отримана і завчасно по оперативних та інших каналах, наприклад, від патрулів або операторів міського відеоспостереження, операторів безпілотних літальних апаратів, інших відомств, від громадян. У цьому випадку має бути організоване його затримання одразу ж після виявлення. Потрібно уважно вивчити підозрюваного на наявність вибухового пристрою. Наприклад, вибуховий пристрій (пояс шахіда) може бути розпізнаний по незвичайній формі талії жінки (під плащем, курткою чи сукнею). Незвично важка дамська сумочка та інші власні речі (рюкзаки, сумки) або незвичайна поведінка підозрюваної з ознаками «вагітності» також повинні викликати підозру. Необхідно врахувати, що конструкція та зовнішній вигляд вибухового пристрою і принцип його дії можуть бути найрізноманітнішими. Вибуховий пристрій може бути вмонтовано всередині звичайних побутових предметів, або заховано в сумки, портфелі та рюкзаки, пакети і згортки, і навіть у букет квітів.

2. *Перевірка підозрюваної особи шляхом вступу з ними в спілкування (проведення негласного допиту).* Проводиться при недостатності підстав для затримання підозрілого особи (для підтвердження або спростування виниклих підозр). Щоб передчасно не розкрити справжніх цілей цього заходу, рекомендується отримувати інформацію у підозрюваного під «легендою» (під виглядом лікарів, журналістів, рекламних агентів або членів громадської організації, які проводять соціологічне опитування на даній території тощо).

До проведення даного заходу рекомендується залучати найбільш досвідчених співробітників, що мають гострий зір і слух, добру пам'ять, увагу і спостережливість, «залізні» нерви, миттєву реакцію, що вміють легко орієнтуватися в ситуації та імпровізувати. Співробітники правоохоронних органів повинні бути в постійній готовності до можливих непередбачених ситуацій, до проведення попереджувальних заходів по знешкодженню виявленого терориста – «смертника».

3. *Затримання підозрюваного проводиться за наявності достатніх підстав, отриманих оперативним шляхом (за прикметами, за результатами негласного спостереження або «неформальної бесіди» з ним тощо).* Рішення про затримання підозрюваної особи приймає керівник оперативно-пошукової операції. Затримання підозрюваного рекомендується в будь-якому випадку (при наявності у нього предмета, схожого на вибуховий пристрій або без такого предмета) проводиться несподівано, раптово для нього. Перед проведенням затримання підозрюваної особи (терориста) фахівці рекомендують заглушити зв'язок для стільникових телефонів і пейджерів (до повного виключення загрози вибуху, у тому числі, при виявленні вибухового пристрою – до його знешкодження фахівцями – саперами). Категорично забороняється блокувати терориста і пропонувати йому добровільно віддати підозрілий предмет. Такі дії найчастіше призводять до «вибуху». При неможливості затримання та знешкодження терориста без реальної загрози оточуючим людям, з метою недопущення вибуху допускається його ліквідація.

Керівник пошукової операції в залежності від ситуації, що приймає рішення про початок негайної евакуації людей від місця знаходження терориста або, за обставин, що не допускають зволікань, видалення терориста (з поясом «шахіда») або вилученого у нього підозрілого предмета (вибухового пристрою) – із зони можливої небезпеки для оточуючих. Для подібних випадків необхідно обов'язкове залучення вибухотехніків. При затриманні терориста в будівлі керівник пошукової операції також вживає заходів до відключення об'єкта від подачі газу і електроенергії, викликає, в разі необхідності, аварійні та рятувальні служби. Всі подальші дії по знешкодженню терориста або вибухового пристрою виконують тільки спеціалісти-сапери (вибухотехнічна служба).

Тактика і техніка встановлення контакту з підозрюваною особою.

Для проведення бесіди, по можливості, вибираються добре освітлені і не гучні місця, що дозволить спостерігати у підозрюваного дрібні особливості невербальної поведінки і добре чути особливості його мови. Також, за можливості, підбираються місця з найменшою концентрацією людей (на випадок непередбачених ситуацій).

Співробітники оперативно-пошукової групи для проведення бесіди з підозрюваним під будь-яким слушним приводом повинні вступити з ним в контакт. Необхідно пам'ятати, що від зовнішнього вигляду, жестів, поз, від перших слів і манери говорити багато в чому залежить успіх встановлення з незнайомою людиною контакту і можливість продовження розмови. У зв'язку з цим необхідно підготувати кілька сценаріїв встановлення контакту з підозрюваним і заздалегідь пройти підготовку на спеціальних заняттях під керівництвом досвідчених психологів. Враховуючи, що переважна більшість тро-

ристів – смертників перебувають у стані підвищеної тривожності, слід ретельно відпрацювати варіанти вирішення можливих непередбачуваних ситуацій при контакті з підозрюваною особою.

При бесіді з підозрюваним необхідно враховувати його вік, стать, національність, психологічний тип, рівень інтелекту. Потрібно поважати традиції та звичаї різних народів, з повагою ставитися до вірувань мусульман і представників інших релігій. Потрібно бути максимально делікатним і тактовним, щоб уникнути небажаних наслідків, у жодному разі не можна вступати в суперечки, особливо на релігійну або національну тему. До розмови, як було сказано вище, слід заздалегідь підготуватися. У залежності від того, під якою «легендою» буде проводитися бесіда, повинні бути підготовлені і питання. Питання до підозрюваного також підбираються виходячи з обстановки, що складається і з урахуванням його емоційного стану.

Питання повинні бути чіткими, зрозумілими, коректними і відповідати «легенді». Так, якщо «лікар» допитується щодо паспортних даних і мети приїзду – це не може не викликати в опитуваного обгрунтованої підозри. У той же час до підозрюваних з «болючим» виглядом або поведінкою, а також до підозрілих жінкам з ознаками вагітності, такий «лікар» повинен проявити особливу турботу і увагу, запропонувати свою допомогу.

Питання підозрюваному можуть бути задані при проведенні «повальної» перевірки документів. При цьому необхідно врахувати, що даний захід може привести до непередбачених наслідків з боку терориста. Тому рекомендується проводити перевірку документів у громадян таким чином, щоб терорист міг заздалегідь бачити такий пост правоохоронних органів і переконатися, що перевірка документів стосується всіх громадян і проводиться формально. Приховане спостереження за громадянами, які наближаються до місця перевірки документів, повинне виявити осіб з незвичайними в такій обстановці проявами невербальних сигналів та осіб, які ухиляються від перевірки документів. Перевірку документів у підозрюваної особи рекомендовано здійснювати в наступному порядку: один співробітник перевіряє документи, другий уважно стежить за її поведінкою. У разі виявлення документа, що викликає сумнів у своїй достовірності, підозрювана особа під слушним приводом виводиться з місця скупчення людей, а потім затримується.

При перевірці документів співробітники оперативно-пошукової групи можуть уточнити у підозрюваного його паспортні (біографічні) дані, поцікавитися часом і метою приїзду, конкретною адресою проживання, місцем народження, сімейним станом, освітою, родом занять тощо. При отриманні відповіді проводиться ретельне спостереження за невербальними сигналами підозрюваної особи, порівнюються ці сигнали з вербальними: чи відповідають словами підозрюваної особи його жестикуляція, поза, міміка (у тому числі вираз очей, губ), особливості мови, стан шкірних покривів (збліднення, почервоніння, покриття «плямами», потовиділення тощо). Питання слід ставити так, щоб виключити відповідь, виражену словами «так» або «ні». Рекомендується також задавати окремі питання, на які співробітники правоохоронних органів заздалегідь знають правильну відповідь (з документальних джерел, оперативної інформації). Брехливі відповіді на ці питання зміцнюють підозри щодо опитуваного. Для уточнення окремих невербальних сигналів, рекомендується задавати додаткові, непрямі запитання (наприклад, «Яка погода зараз у вас на батьківщині?»).

Страх викриття змушує терориста ретельно (з паузами) добирати слова до відповіді, ухилятися від прямих відповідей, здійснювати мовні помилки. Обличчя в нього блідне або навпаки, червоніє, покривається плямами, з'являється піт. Можуть спостерігатися й інші невербальні сигнали: розширені зіниці, нервове посмикування окремих м'язів обличчя, облизування губ, часте ковтання слини тощо. Незвично звучить і голос (тремтіння голосу, хрипота або «осиплість» тощо). Сукупність цих невербальних сигналів дозволяють розпізнати терориста.

Паралельно з проведенням бесіди з підозрюваним, потрібно проводити спостереження оточуючих людей, тому що можуть бути співучасники. Коли «підозрюваних» двоє, спостереження і бесіда проводиться з обома, причому особливий інтерес має викликати «замкнутий у собі», байдужий (відсторонений) підозрюваний, хоча другий може спробувати взяти ініціативу на себе і відповідати за «двох».

Звичайно, процедура перевірки співробітниками правоохоронних органів документів та особистих речей громадян нікому не подобається. Більшість громадян ставиться до цього терпимо і з розумінням. Окремі громадяни можуть висловити обурення (при цьому можуть спостерігатися невербальні ознаки підвищеного стресу у вигляді хвилювання, нетерпіння, обурення тощо), особливо коли вони поспішають. Коли до того, що відбувається людина ставиться нейтрально, зазвичай у нього піднята голова, прямий і живий погляд, контакт очима зі співрозмовником, вільна невимушена поза, виразна жестикуляція. Якщо голова опитуваного опущена або нахилена, погляд відведений убік чи він дивиться скоса, руки зайняли оборонну позицію («схрещені», підозрюваний тримає двома руками сумку або пакет), то ці невербальні сигнали свідчить про негативні

емоції до співрозмовника і (або) його стресовому стані. Додаткові сигнали, що свідчать: про обман (жести, пов'язані з дотиком рук до рота, носа або області шиї, потирання століття, відведення погляду в бік, зазвичай на підлогу або на стелю, ховання рук в кишеню або їх схрещування на грудях; про агресію і готовності до нападу (щільно стиснуті губи, почервоніле обличчя, пальці рук стиснуті в кулак, оборонна поза ніг, зіниці очей звужені, погляд скоса або прискіпливий, нахмурений лоб, коротке дихання через ніс, тощо); про неспокій, хвилювання, нервозності, страху (тремтіння пальців рук, тремтіння голосу, почастішання дихання, виступання кровоносних судин і (або) їх надмірна пульсація (особливо на шиї), покусування губ, схрещування рук на грудях, обхват однією рукою іншої, утримування на рівні грудей будь – якого предмета, наприклад, пакету, сумки, квіти двома руками тощо). Залежно від емоційного стану у підозрюваного спостерігається зблідання або почервоніння обличчя, звуження або розширення зіниць очей, сухість у роті або надмірне слиновиділення, слабка або надмірно активна жестикуляція. На обличчі відбиваються ті почуття, які він переживає в даний момент (наприклад, розгубленість, страх або агресивність). Поза підозрюваного і його ноги, орієнтовані у бік виходу також видають його бажання скоріше припинити контакт і піти.

При спілкуванні з підозрюваною особою співробітнику правоохоронних органів слід врахувати: доброзичливе, чуйне і поважне ставлення до незнайомця знижує психологічну напруженість розмови і навпаки, упередженість, нетерпимість, нав'язливість, грубість викликають негативні, неприязні до нього відношення. В екстремальній для терориста ситуації можливі два варіанти:

1) несподіваний відхід зі слабкою непереконливою аргументацією (наприклад, поспіх або запізнення куди – небудь) або навіть без пояснення причин, від несподівано «виникла перед ними перешкоди», що заважає досягненню поставленої мети. Це має викликати підозру;

2) раптова агресивна реакція внаслідок втрати контролю над собою.

У разі виникнення конфліктної ситуації (підозрюваний вкрай агресивний і через мить можливий афективний вибух) найпростішим способом гасіння конфлікту є навмисне перемикання уваги співробітників на інших людей. При цьому потрібно вибачитися перед підозрюваною особою за відібраний в нього час і подякувати за бесіду, порадити (наприклад, відвідати концерт, побувати на виставці). Це дозволить послабити стресовий стан підозрюваного, приспати його пильність і провести в несподіваний для нього момент затримання (знешкодження).

Несподіваний відхід від бесіди не означає, що терорист – «смертник» відмовився від своїх намірів: він може відступити тільки лише для того, щоб почекати сприятливий момент для здійснення задуманого, або проникнути до наміченої мети з іншого боку.

Висновки. Таким чином, для того щоб встановити в натовпі людей терориста – «смертника», співробітнику правоохоронних органів необхідно звертати увагу не тільки на зовнішній вигляд, одяг і речі підозрюваної особи, але і на його ходу, жестикуляцію рук, вираз обличчя, особливості голосу та інші невербальні сигнали. Уміння читати невербальні сигнали і правильна їх ідентифікація дозволяє максимально ефективно припиняти злочини терористичного характеру, виявляти і знешкоджувати осіб, що замишляють вчинити терористичні акти. Для ефективної боротьби з тероризмом потрібні не тільки знання, але й практичний досвід. Щоб співробітники підрозділів по боротьбі з тероризмом при виявленні та знешкодженні терориста – «смертника» діяли не тільки професійно, а й швидко і впевнено, їх необхідно відповідним чином підготувати під керівництвом досвідчених інструкторів і психологів.

Література

1. Global Terrorism Index 2023. URL: https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2023 (дата звернення: 10.04.2025).
2. Global Terrorism Index 2024. URL: https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/02/GTI-2024-web-290224.pdf (дата звернення: 12.04.2025).
3. Global Terrorism Index 2025. URL: https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2025 (дата звернення: 12.04.2025).
4. TerrorismTracker. URL: https://dragonflyintelligence.com/intelligence/terrorismtracker/ (дата звернення: 14.04.2025).
5. За підривами ТЦК та замахами на поліцейських стоять спецслужби РФ – голова Нацполіції. URL: https://suspilne.media/941679-za-pidrivami-tck-ta-zamahami-na-policejskih-stoat-specsluzbi-rf-golova-na-policii/ (дата звернення: 15.04.2025).
6. Вибухи та замахи на ТЦК: що відомо та хто за цим стоїть. URL: https://www.dw.com/uk/vibuhi-ta-zamahi-na-tck-so-vidomo-ta-hto-za-cim-stoit/a-71522208 (дата звернення: 16.04.2025).

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.137.5
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.28

В. В. Гавриленко
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного та європейського права
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
orcid.org/0009-0002-6144-4716

БАЗОВІ МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОЇ І ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджується питання імплементації базових міжнародних принципів у законодавство України щодо організації та діяльності судових та правоохоронних органів. Завдяки аналізу та порівнянню положень міжнародно-правових джерел та українського законодавства зазначено, що серед базових принципів, що імплементовано, найголовнішими є верховенство права та законності. До інших базових принципів можна віднести гуманізм, демократизм, соціальну справедливість, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, рівність всіх перед законом, політичну нейтральність (перша група); добропорядність громадян, гласність, взаємодію з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням, професіоналізм, компетентність, незалежність суб'єктів правоохорони, безперервність, неупередженість та об'єктивність, територіальність, презумпцію невинуватості, прозорість діяльності та надання на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень на це, дотримання вимог професійної етики та поведінки (друга група). Висловлено пропозицію, що відповідно до міжнародних стандартів та рекомендацій КРЄС в Україні замість існуючого Кодексу суддівської етики необхідно розробити та прийняти Перелік стандартів професійної поведінки, який, нажаль, досі не планується до розробки.

Робиться загальний висновок, що існує дві групи базових принципів: загально-соціальна та спеціально-юридична. Доведено, що національна система базових принципів за кількістю може не співпадати із тими, що знаходяться у міжнародно-правових джерелах, а навпаки може їх перевищувати, але міжнародні джерела суттєво впливають на формування базових принципів організації правоохоронної діяльності. Наведено, що як сама правоохоронна діяльність, так й базові принципи її організації мають бути найтіснішим чином пов'язані із законом та правом. Підкреслено, що необхідно застосовувати уніфікаційний підхід до розуміння в правовій доктрині та законодавстві таких понять як «правоохоронна діяльність», «правоохоронні органи» та «базові принципи» їх діяльності, на яких ґрунтується вся правоохоронна система.

Ключові слова: імплементація, міжнародно-правові стандарти, базові принципи, судова та правоохоронна діяльність, верховенство права.

Gavrylenko V. V. **BASIC INTERNATIONAL PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN UKRAINE**

The article studies the implementation of basic international principles in Ukrainian legislation on the organization and operation of judicial and law enforcement agencies. Analysis and comparison of the provisions of international legal sources and Ukrainian legislation make it possible to note that among the basic implemented principles, the rule of law and legality are the most important. Other basic principles include humanism, democracy, social justice, recognition of human life and health, honor and dignity, inviolability and security as the highest social value, equality before the law, political neutrality (first group); integrity of citizens, transparency, interaction with state authorities of Ukraine, local self-government bodies, citizens' associations, and the public, professionalism, competence, independence of law enforcement agencies, continuity, impartiality and objectivity, territoriality, presumption of innocence, transparency of activities and provision of information upon request, unless restrictions are imposed by law, and compliance with professional ethics and conduct (second group). The author suggests that Ukraine should develop and adopt a List of Standards of Professional Conduct according to international standards and recommendations of the CCJE, instead of the existing Code of Judicial Ethics. Unfortunately, it is not yet planned to be developed.

The author makes a general conclusion that there are two groups of basic principles: general-social and special-legal. It is proved that the national system of basic principles may not coincide in number with those evident in international legal sources, and, on the contrary, may exceed them. However, international sources have a significant impact on the formation of basic principles of law enforcement organization. It is shown that both law enforcement and the basic principles of its organization should be closely related to law and the law. It is emphasized the need to apply a unified approach to the understanding of such concepts as "law enforcement", "law enforcement agencies" and "basic principles" of their activities, the entire law enforcement system is based on, in legal doctrine and legislation.

Key words: implementation, international legal standards, basic principles, judicial and law enforcement activities, rule of law.

© В. В. Гавриленко, 2025

Проблема дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати особливості імплементації базових міжнародних принципів організації та здійснення судової і правоохоронної діяльності в законодавство Україні.

Метою статті є обґрунтування тези про те, що в українське законодавство повністю імплементовано базові міжнародні принципи щодо організації та діяльності судових та правоохоронних органів, але із притаманними Україні особливостями побудови національного правопорядку.

Завданнями є аналіз наукових праць, міжнародних джерел та національних законодавчих актів, у яких визначені питання імплементації базових міжнародних принципів в організацію та діяльність судових та правоохоронних органів.

Результати дослідження. Судова та правоохоронна діяльність, як види державної діяльності, здійснюється спеціально уповноваженими судовими та правоохоронними органами (далі – правоохоронні органи) з метою охорони й захисту права шляхом застосування юридичних заходів впливу у відповідності із законом та у порядку, що встановлений законом.

Науковець О. Г. Циганов, констатуючи відсутність єдиного підходу щодо визначення понять «правоохоронна діяльність», «правоохоронні органи» та принципів, на яких ґрунтується вся правоохоронна система, підкреслюючи їх важливість та значимість, взагалі пропонує розробити та прийняти окремий закон: «Для уточнення та розмежування функцій різних правоохоронних органів, визначення порядку координації їхньої діяльності існує нагальна потреба в прийнятті закону України «Про правоохоронні органи та правоохоронну діяльність», у якому слід визначити загальні завдання, функції, принципи діяльності всіх правоохоронних органів України, навести їх вичерпний перелік, правову основу діяльності, спеціальні завдання та повноваження» [1, с. 321].

Аналізуючи вітчизняні нормативно-правові джерела та наукові праці, наприклад статтю Д. С. Тихонової [2, с. 225], можна виділити дві групи базових принципів організації та здійснення правоохоронної діяльності: загально-соціальні та спеціально-юридичні.

До *першої групі* належать: гуманізм; демократизм; соціальна справедливість; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; рівність всіх перед законом, політична нейтральність. До *другої* – верховенство права; законність; добропорядність громадян; гласність; взаємодія з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; професіоналізм, компетентність; незалежність суб'єктів правоохорони; безперервність; неупередженість та об'єктивність; територіальність; презумпція невинуватості; прозорість діяльності та наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень на це; дотримання вимог професійної етики та поведінки. Підкреслюємо, що ми навели тільки базові принципи, хоча у нормативних джерелах та наукових працях можна зустрінути й інші.

Зіставляючи та порівнюючи міжнародні документи із національними законодавчими актами треба дослідити таке питання: якою мірою міжнародно-правові джерела, де визначено стандарти щодо організації та здійснення правоохоронної діяльності, вплинули на українське законодавство щодо визначення базових принципів організації та здійснення правоохоронної діяльності, та відповісти на запитання, чи повністю національний законотворець врахував зобов'язання та рекомендації джерел міжнародного права, чи відповідають за змістом правові приписи національного законодавства змісту міжнародних стандартів?

Досліджувати міжнародно-правові акти стосовно базових принципів організації та здійснення діяльності національними правоохоронними органами необхідно починати із Загальної декларації прав людини 1948 р., де визначено фундаментальні підвалини їх поводження з людиною під час реалізації своєї компетенції.

У Преамбулі Генеральна Асамблея ООН проголошує Загальну декларацію «як *завдання*, до виконання якого *повинні прагнути* всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і *кожний орган суспільства*, завжди маючи на увазі цю Декларацію, *прагнули* шляхом освіти *сприяти поважанню* цих прав і свобод і *забезпеченню,* шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією» (курсив наш. – Автор) [3].

Ми невипадково підкреслили такі слова та словосполучення як «завдання», «повинні прагнути», «всі держави», «кожний орган суспільства», «сприяти поважанню і забезпеченню», що свідчить про ознаки імперативності у формуванні *першого базового принципу*, пов'язаного із верховенством права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави в цілому та її судових та правоохоронних органів зокрема. Саме завдяки імперативній формі визначення норми цей міжнародний стандарт у законодавстві демократичних державах посів одно з перших місць серед принципів правоохоронної діяльності.

Отже, як сама правоохоронна діяльність, так й *базові принципи її організації* мають бути найтіснішим чином пов'язані із законом та правом. Невипадково і в міжнародних актах, і в націо-

нальному законодавстві, коли мова йде про державу, визначення видів її діяльності, про судові та правоохоронні органи та їх діяльність тощо, завжди на першому місці знаходяться *принципи верховенства права та законності*. Так, у Статуті Ради Європи, до якого Україна приєдналася у 1995 році, зазначено, що «Кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією» [4, ст. 3].

В Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зафіксовано: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [5, ст. 2]. Так само й в Законі України «Про прокуратуру» серед десяти принципів-засад її діяльності на першому місці визначені принципи «1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; 2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності;...» [6, ст. 3].

Наведені вище витяги-приклади зі Статуту Ради Європи та з національного законодавства України яскраво свідчать про вплив міжнародно-правового акту щодо формування базових принципів організації правоохоронної діяльності.

Вітчизняні науковці у своїх працях про правоохоронну діяльність також серед основних її принципів виділяють верховенство права і законність. Але, зокрема С. М. Мельничук, зазначає, що «правоохоронна діяльність як правова форма здійснення функцій держави не має усталеного ані наукового, ані нормативного погляду на принципи», що «не існує єдиного підходу й до принципу організації правоохоронної діяльності у демократичному суспільстві, яке керується принципами верховенства права» [7].

Якщо детальніше проаналізувати українське законодавство, то базовий принцип верховенства права серед інших визначено першим у законодавчих актах про діяльність судових та правоохоронних органів. Так, у згадано вище Законі України «Про судоустрій і статус суддів» принцип здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечення кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, визначено вже у статті 2. Більш того, про принцип верховенства права ще тричі йде мова у наведеному Законі, а саме: у статті 48 – «суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому *принципом верховенства права*»; у статті 57 – підчас складання присяги, коли він присягає здійснювати правосуддя, «керуючись *принципом верховенства права*» та у статті 95 – під час проведення конкурсу на зайняття посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, який проводиться на основі принципів професійності, публічності, політичної нейтральності і, в першу чергу, на *основі принципу верховенства права*.

У згаданому Законі України «Про прокуратуру» також у перших статтях визначається цей принцип, але він, так би мовити, поділений на дві частини. Першу частину стосовно мети діяльності прокуратури щодо захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави визначено у статті 1 Закону, а друга частина, де безпосередньо йдеться про принцип верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, вже визначено у частині першій статті 3.

Суттєві особливості імплементації міжнародного стандарту як базового принципу можна побачити у Законі України «Про національну поліцію», де в окремому розділі «Принципи діяльності поліції» визначено сім принципів і на першому місці стоїть верховенство права [8, ст. 6] і дотримання прав і свобод людини [8, ст. 7]. Але, принцип стосовно прав і свобод людини дублюється. Спочатку він визначається в першому розділі Закону, де йдеться про мету діяльності поліції [8, ст. 1] та її завдання [8, ст. 2], а вже потім у статті 6 окремого розділу про принципи діяльності. Дублювання цілком зрозуміле та виправдане, оскільки значна частина діяльності поліції пов'язана з дотриманням та захистом прав і свобод людини та громадянина, тому цьому принципу законотворець приділяє особливу увагу.

Здається, що є сенс і цілком резонно в національному законодавстві про судову та правоохоронну діяльність формулювати правові приписи про базові принципи верховенства права, дотримання прав і свобод людини шляхом певного дублювання цього дуже важливого міжнародно-правового стандарту, тобто, нагадувати про ці принципи і в статтях про цілі, і в статтях про завдання, і, звичайно ж, в окремих статтях про засади (принципи) діяльності судового або іншого правоохоронного органу (застосування до конкретного правила поведінки). Тоді справді можна говорити або констатувати про повну та всеосяжну імплементацію міжнародного стандарту у національне законодавство.

У Європейській конвенції з прав людини (далі – Конвенція), яка була підписана у 1950 році майже через два роки після прийняття Загальної декларації прав людини у 1948 році, був продов-

жений курс демократичних держав-членів Ради Європи на зміцнення та закріплення міжнародних стандартів про права людини, наповнення їх додатковим змістом та, що особливо важливо у створі дослідження проблем роботи, були сформульовані та юридично визначені підстави, коли органи державної влади, в тому числі й судові та правоохоронні органи, можуть втручатися у приватне і сімейне життя людини, обмежувати свободу вираження поглядів, одержання і передачу інформації та ідей, проведення зібрань та створення об'єднань тощо. Невипадково у преамбулі Конвенції було проголошено, що вона продовжує розширювати та уточнювати положення, які були сформульовані у Загальній декларації, робить лише «перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації», оскільки уряди європейських держав є «однодумцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права» [3, преамбула].

Дуже цікавим документом щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, є Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) [9, с. 125, 141]. В ньому підкреслюється позитивний досвід України поряд із такими країнами як Естонією, Литвою, Молдовою, Словенією, Чеською Республікою щодо прийняття представницькими зборами суддів «кодексів суддівської етики». У Висновку зазначаються три важливих переваги кодексів, бо вони: а) допомагають суддям вирішувати питання професійної етики, надають автономність у прийнятті ними рішень та гарантують незалежність від інших органів влади; б) вони інформують громадськість про стандарти поведінки, які слід очікувати від суддів і, в) такі кодекси є публічним підтвердженням того, що правосуддя відправляється незалежно та безсторонньо [9, с. 44].

Але, КРЄС критикує прийняття «кодексів суддівської етики» та пропонує замість них розробляти та впроваджувати «переліки стандартів професійної поведінки»: «Кодекси професійної поведінки також викликають низку проблем. Наприклад, може створитися враження, що вони містять усі правила і що все, що не заборонено ними, є допустимим. Вони часто спрощують ситуації, і, урешті решт, створюють враження, що стандарти поведінки фіксуються на певний період часу, хоча, у дійсності, вони постійно розвиваються. КРЄС пропонує розробляти та вести мову про «перелік стандартів професійної поведінки», а не про кодекс» [9, с. 46].

На жаль, незважаючи на конкретні рекомендації КРЄС в Україні досі існує «кодекс суддівської етики» [10], а не «перелік стандартів професійної поведінки, який навіть не планується до розробки.

Говорячи про міжнародно-правові акти щодо базових принципів діяльності національних судових органів, не можна не звернути увагу на Європейську хартію про статус суддів 1998 року [11] та Бангалорські принципи поведінки суддів 2006 року [12, с. 118–124].

В Європейській хартії зазначено які принципи мають бути закладено у національних законах про статус суддів: «Закон про статус суддів має на меті забезпечення компетентності, незалежності та неупередженості, яких кожна особа цілком законно очікує від судів та від кожного судді, якому довірено захист її прав. Він не повинен містити жодного положення та жодної процедури, що може похитнути довіру до такої компетентності, такої незалежності і такої неупередженості» [11, п. 1.1].

Продовжуючи тенденцію, закладену в Хартії, в Бангалорських принципах поведінки суддів наведено вже шість принципів: незалежність; об'єктивність; чесність та непідкупність; дотримання етичних норм; рівність; компетентність та старанність. У преамбулі визначено мету перелічених стандартів: «встановлення стандартів етичної поведінки суддів. Вони адресовані суддям для використання в якості інструкції, а також судовим органам для використання як базових принципів регламентації поведінки суддів. Окрім того, вони покликані сприяти кращому розумінню та підтримці здійснення правосуддя з боку представників виконавчої та законодавчої влади, адвокатів та суспільства в цілому» [12, с. 118]. Інакше кажучи, на підставі сформульованих принципів, як визначальних положень, основоположних ідей та фундаментальних тверджень – національні законотворці мають розробляти свою систему стандартів етичної поведінки суддів.

На перший погляд складається дещо парадоксальна та витіювата ситуація: принципи, викладені у міжнародному документі, розроблені для встановлення наступних стандартів поведінки суддів національними законодавчими органами, хоча, своєю чергою, самі міжнародні принципи вже є стандартами.

Здається, що у Бангалорських принципах поведінки суддів мова йде не про принципи у класичному розумінні цієї категорії, а про *принципи-стандарти* або про *міжнародні стандарти-принципи*, якими мають керуватися національні законотворці. Дійсно, принцип, закладений у міжнародному акті, є стандартом для національного законодавства для розробки на підставі своїх історичних та правових звичаїв, які вже набули ознак національних принципів, комплексу правил поведінки суддів. Тобто, у міжнародному акті принципів визначено шість, але як тільки ці принципи накладаються на національну специфіку, вони перетворюються на стандарти

для розробки та прийняття, як правило, значно більшої кількості правил поведінки суддів. Наприклад, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» ми можемо побачити, як всі шість міжнародних принципів-стандартів визначено у конкретних положеннях Закону: принцип незалежності – у статті 6 «Незалежність судів» та у статті 48 «Незалежність судді»; принцип об'єктивності – у статті 57 «Присяга судді»; чесність та непідкупність – у статті 83 «Завдання та підстави кваліфікаційного оцінювання»; дотримання етичних норм – у тексті присяги стаття 57; рівність – у статті 9 «Рівність перед законом і судом»; компетентність та старанність – у статті 69 «Вимоги до кандидатів на посаду судді».

Більш детально та повно міжнародні принципи-стандарти через їх попереднє визначення у національному законодавстві імплементовано у Кодекс суддівської етики, де всі шість принципів-стандартів Бангалорського документу набули не тільки національного колориту, але й певної форми «для використання в якості інструкції». У Кодексі кількість визначених правил етичної поведінки у рази перевищує кількість принципів-стандартів міжнародного документу. Особливо це стосується позасудової поведінки судді, де визначено такі правила як заборона належності до «політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої» [10, розділ 3] тощо.

Декілька думок щодо змісту самих принципів. Насправді всі принципи (і незалежність, і об'єктивність, і чесність, і непідкупність, і рівність тощо) мають настільки розпливчастий зміст, що їх неможливо охопити розумом чи свідомістю з позиції того, як можна дотримуватися цих принципів у процесі діяльності. Здається, що зазначені принципи скоріш за все можна використовувати у якості *оціночних критеріїв* після завершення діяльності (чи була об'єктивність у суддівський діяльності, чи дійсно суддя у прийнятті рішення був незалежним від засобів масової інформації або тиску з боку влади, чи дійсно він був рівним і перед законом і перед судом тощо). Взяти хоча б принцип об'єктивності та похідні від нього словосполучення «об'єктивна істина», «об'єктивне розслідування», «об'єктивність суб'єкту доказування» тощо. Всі ці словосполучення дійсно важко уявити та бажано застосовувати їх після проведення певного виду діяльності для надання оцінки досягнутим результатам.

З цього приводу дуже влучно зазначив науковець Ю. В. Стеценко: «Та все ж таки за всіма науковими дискусіями не зрозумілим залишається те, чому у сфері судочинства важливим є встановлення саме об'єктивної істини. Не істини, а об'єктивної істини. Чому встановлена в процесі розгляду справи істина є чи має бути об'єктивною? Які критерії об'єктивності висуваються до такої істини? Як об'єктивність встановленої істини впливає на законність рішення в цій справі?» [13, с. 119]. І далі науковець взагалі ставить під сумнів включення принципу об'єктивної істини до принципів судочинства: «Словосполучення «об'єктивна істина» в судочинстві набрали характеру оксюморону. Тому на часі нагальна потреба у визначенні доцільності віднесення принципу об'єктивної істини до системи загальних засад (принципів) судочинства» [13, с. 120].

На нашу думку принцип об'єктивності бажано залишити і не доцільно розглядати його з позиції повного заперечення аж до виключення із системи загальних принципів. Так дійсно, об'єктивність – це абсолют, якого треба прагнути та якого ніколи не досягти. Об'єктивність у конкретний період часу за рівнем її досягнення може бути різною залежно від багатьох умов навколишньої дійсності та застосованих засобів. Суддя сто років тому під час розгляду справи був набагато менше «озброєний» необхідними засобами та криміналістичними методиками. Зрозуміло, що його об'єктивність розгляду справи не можливо порівняти із об'єктивністю сучасного судді, бо у останнього набагато більше можливостей. Отже, якщо суддя зробив все від нього залежне, застосував всі можливі сучасні технічні засоби та криміналістичні методології розгляду доказів у суді та розгляду справи за суттю, то можливо розцінювати його суддівську діяльність як спрямовану на досягнення саме «об'єктивної істини».

Повертаючись до Конвенції, треба сказати, що в ній доволі детально та докладно визначено базові принципи-стандарти для функціонування національних правоохоронних органів.

Підхід визначення правових приписів-стандартів у Конвенції можна назвати оригінальним, бо він, так би мовити, побудований на *принципі від зворотного*. В цілому цей підхід заснований на положенні, що компетенція правоохоронних органів спрямована тільки на захист та дотримання прав і свобод людини і вона повністю має визначатися національним законодавством, – це прерогатива і невід'ємне право держави. Але, оскільки національна держава є підписантом Конвенції, то вона повинна зробити *винятки* з усієї компетенції своїх органів відносно тих дій та оперативно-розшукових заходів, які так чи інакше пов'язані *за певних умов* із *обмеженнями* конституційних прав і свобод людини.

Ось у Конвенції ці умови чітко визначені, і вони є, свого роду, заборонами або так званими «червоними лініями», заходити за які не можна за жодних обставин. Якщо правоохоронний орган всу-

переч міжнародних приписів-стандартів обмежив права і свободи конкретної людини, то остання має право оскаржити дії або бездіяльність представників правоохоронного органу в ЄСПЛ після проведення, природно, всіх судових процедур на національному рівні. Назвемо та розглянемо ці умови, за яких можуть бути обмежені права і свободи:

– позбавлення життя людини можливо, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; в) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання [3, ст. 1];

– не є посяганням або порушенням права на свободу та особисту недоторканість, якщо здійснюється законне ув'язнення, законний арешт, законне затримання, законне затримання неповнолітнього на підставі законного рішення, законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг, законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції [3, ст. 5];

– право на повагу до приватного і сімейного життя, свободу думки, совісті і релігії, свободу вираження поглядів, свободу зібрань та об'єднань можуть бути обмежені, коли на підставі закону ці обмеження є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [3, ст. 8–11];

– держава-підписант може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за приписами Конвенції, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [3, ст. 15];

– обмеження прав і свобод не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені Конвенцією [3, ст. 18].

Висновки. За результатами аналізу вітчизняних нормативно-правових джерел та наукових праць можна погодитися із загальним підходом щодо виділення двох груп базових принципів організації та здійснення правоохоронної діяльності: загально-соціального та спеціально-юридичного – причому, до першої групі належать: гуманізм; демократизм; соціальна справедливість; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; рівність всіх перед законом; політична нейтральність; до другої – верховенство права; законність; добропорядність громадян; гласність; взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; професіоналізм, компетентність; незалежність суб'єктів правоохорони; безперервність; неупередженість та об'єктивність; територіальність; презумпція невинуватості; прозорість діяльності тощо. Як сама правоохоронна діяльність, так й базові принципи її організації мають бути найтіснішим чином пов'язані із законом та правом. Коли у законодавчому акті йдеться про державу, визначення видів її діяльності, про судові та правоохоронні органи та їх діяльність тощо, завжди на першому місці знаходяться принципи верховенства права та законності. Міжнародні джерела, статути міжнародних міжурядових організацій тощо суттєво впливають на формування базових принципів організації правоохоронної діяльності. Необхідно застосовувати уніфікаційний підхід до розуміння в доктрині та законодавстві таких понять як: «правоохоронна діяльність», «правоохоронні органи» та «базові принципи» їх діяльності, на яких ґрунтується вся правоохоронна система.

Література

1. Циганов О. Г. Правоохоронна діяльність та правоохоронні органи: сучасні підходи до визначення сутності та змісту. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,* № 3, 2015. С. 314–323. URL: https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/778/700

2. Тихонова Д. С. Поняття «правоохоронна діяльність» і функції правоохоронної діяльності. *Проблеми сучасної поліцеїстики.* Харків, 2022. С. 224–225. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ccfd9e5-fd88-4b43-bc02-9ea8c21a8749/content

3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15 supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 .and 16. Rome, 4.XI.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

4. Статут Ради Європи. Лондон, 5 травня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2016, № 31, ст.545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

6. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2015, № 2-3, ст.12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96#Text

7. Мельничук С. М. Принципи правоохоронної правозастосовної діяльності здійснення функцій держави: проблеми виокремлення. «Актуальна юриспруденція». Юридична науково-практична Інтернет конференція 17.09.2015. Секція № 1. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1093%3A021015

8. Про національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної*

Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

9. Висновок №3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності Страсбург, 19 листопада 2002 року, документ № CCJE (2002) Op. No. 3. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства,Київ, 2015. 708 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standarts_book_web-1.pdf

10. Про затвердження Кодексу суддівської етики: рішення XI (чергового) з'їзду суддів України від 22.02.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text

11. Європейська Хартія про статус суддів. Лісабон, 10 липня 1998 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf

12. Бангалорські принципи поведінки суддів (схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року).Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standarts_book_web-1.pdf

13. Стеценко Ю. В. До поняття об'єктивності в судочинстві. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014, № 10-1 том 2. С. 118–120. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc10-1/part_2/32.pdf

УДК 341
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.29

А. М. Ігнатченко
аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
orcid.org/0009-0009-6625-4234

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ ДІЯНЬ

Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових підходів до криміналізації корупційних діянь на основі основних міжнародних документів, зокрема Конвенцій ООН та Ради Європи. Особливу увагу приділено ключовим ознакам корупційних правопорушень, таким як умисел та неправомірна вигода, які є необхідними для визначення діянь як корупційних у контексті міжнародного права. Стаття розглядає конкретні положення, що містяться в Конвенції ООН проти корупції та Конвенції Ради Європи, які окреслюють важливість включення умислу у кваліфікацію злочинів і необхідність криміналізації таких діянь у національних правових системах.

Одним із важливих аспектів, що підкреслюється у статті, є необхідність врахування широкого спектра неправомірних вигод, що можуть бути запропоновані публічним службовцям або іншим особам з метою вчинення певних дій або бездіяльності. Автор зазначає, що міжнародні документи не дають чіткого визначення терміну «неправомірна вигода», проте через відкритий перелік вигод, що включає матеріальні та нематеріальні переваги, забезпечується достатня гнучкість у кваліфікації корупційних діянь.

Важливим аспектом, який також висвітлюється в статті, є міжнародний характер корупції, що призводить до необхідності узгодження зусиль на міжнародному рівні для боротьби з корупцією як з транснаціональним злочином. Автор зазначає, що корупція, як частина організованої злочинності, не є лише національною проблемою, але має серйозні глобальні наслідки, що потребує міжнародного співробітництва і розробки спільних правил боротьби з корупційними правопорушеннями. Зокрема, акцентується увага на необхідності створення міжнародного інструменту для боротьби з транскордонною корупцією, оскільки існуючі міжнародні норми не охоплюють всі можливі форми цього явища.

Особлива увага приділяється аналізу практики Європейського Союзу, де створено спільну антикорупційну політику. Важливим є те, що корупційні діяння, вчинені в межах ЄС, завдають шкоди не лише окремим країнам, а й самій організації, що зумовлює необхідність застосування спільних правил і кримінальних санкцій для боротьби з цим явищем.

Стаття також зазначає, що в міжнародному праві корупція розглядається не лише як внутрішньодержавне правопорушення, але й як глобальна проблема, що потребує відповідних заходів на міжнародному рівні. Це включає боротьбу з підкупом іноземних публічних посадовців, а також іншими міжнародними злочинами, що мають елемент корупції. Автор підкреслює, що корупційні правопорушення, вчинені за межами юрисдикції держави-учасниці, повинні підлягати кримінальному переслідуванню згідно з національним законодавством країни, в якій злочин був скоєний.

Підсумовуючи, автор зазначає, що хоча на сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого поняття корупції на міжнародному рівні, існує чітке уявлення про основні ознаки корупційних правопорушень. Такі ознаки включають умисел особи, неправомірну вигоду, наявність конкретних суб'єктів (наприклад, публічних посадовців або міжнародних організацій) і типи дій, які можуть бути кваліфіковані як корупційні. Оскільки існує велика різноманітність національних правових систем, міжнародно-правове регулювання повинно бути достатньо гнучким, щоб охопити всі форми корупційних правопорушень і забезпечити ефективну боротьбу з ними на глобальному рівні.

Ключові слова: корупція, міжнародне співробітництво, боротьба з корупцією, протидія корупції, ознаки корупції.

Ignatchenko A. M. **PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL CRIMINALIZATION OF CORRUPTION OFFENSES**

The article is dedicated to analyzing international legal approaches to the criminalization of corruption offenses based on key international documents, particularly the UN and Council of Europe Conventions. Special attention is given to the essential features of corruption offenses, such as intent and illicit benefit, which are necessary for defining acts as corrupt under international law. The article examines specific provisions contained in the UN Convention against Corruption and the Council of Europe Convention, which outline the importance of including intent in the qualification of crimes and the need for the criminalization of such acts in national legal systems.

One of the important aspects highlighted in the article is the necessity to consider a wide range of illicit benefits that may be offered to public officials or other individuals for the purpose of performing specific actions or omissions. The author notes that international documents do not provide a clear definition of "illicit benefit," but through an open list of benefits that includes both material and immaterial advantages, sufficient flexibility is provided for the qualification of corruption offenses.

Another important aspect addressed in the article is the international nature of corruption, which leads to the need for coordinated efforts at the international level to combat corruption as a transnational crime. The author points out that corruption, as part of organized crime, is not only a national problem but also has serious global consequences, requiring international cooperation and the development of common rules to address corruption offenses. In particular, emphasis is placed on the necessity of creating an international instrument to combat cross-border corruption, as existing international norms do not cover all possible forms of this phenomenon.

© А. М. Ігнатченко, 2025

Special attention is given to the analysis of the European Union's practices, where a common anti-corruption policy has been developed. It is important that corruption offenses committed within the EU not only harm individual countries but also the organization itself, necessitating the application of common rules and criminal sanctions to combat this phenomenon.

The article also notes that, in international law, corruption is regarded not only as a domestic offense but also as a global issue requiring appropriate measures at the international level. This includes the fight against the bribery of foreign public officials, as well as other international crimes involving an element of corruption. The author emphasizes that corruption offenses committed outside the jurisdiction of a state party should be subject to criminal prosecution under the national legislation of the country where the crime was committed.

In conclusion, the author states that while there is currently no universally accepted definition of corruption at the international level, there is a clear understanding of the main features of corruption offenses. These features include the intent of the individual, illicit benefit, the presence of specific subjects (e.g., public officials or international organizations), and types of actions that can be classified as corrupt. Since there is significant diversity in national legal systems, international legal regulation must be sufficiently flexible to encompass all forms of corruption offenses and ensure effective global efforts to combat them.

Key words: corruption, international cooperation, anti-corruption, countering corruption, signs of corruption.

Постановка проблеми. Невпинний розвиток та трансформація суспільних відносин, а також постійно зростаючі виклики в економічній, політичній та соціальній сферах, вимагають впровадження ефективних механізмів для запобігання та припинення корупційних правопорушень. Проте, попри численні зусилля на міжнародному рівні, відсутність чітких та уніфікованих критеріїв для визначення корупції, а також прогалини в національних та міжнародних правових системах, що регулюють боротьбу з цими злочинами, залишають велику кількість питань без належного врегулювання. Важливим є те, що незважаючи на існування численних угод та декларацій, низька ефективність правових механізмів боротьби з корупцією часто призводить до затягування процесів та недостатньої відповідальності за корупційні діяння.

Мета статті – Окреслити сучасні проблеми визначення корупції та протидії корупційним правопорушенням у національному законодавстві України та міжнародно-правових актах щодо запобігання корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання корупції, її природи, причин та шляхів подолання завжди займали і займають належне місце у наукових дослідженнях. Різні аспекти вивчення та розв'язання цієї проблеми висвітлено у працях В. Авер'янова, О. Андрійко, О. Бандурки, А. Гайдука, В. Гаращука, В. Гіжевського, Р. Калюжного, М. Камлика, С. Ківалова, А. Комзюка, В. Марчука, М. Мельника, Є. Невмержицького, О. Негодченка, С. Рогульського. Окремо слід виділити праці останніх років таких вчених, як І.С. Нуруллаєв, Є.О. Алісов, Б.М. Головкін, В.В. Бєлєвцева, О.В. Клок, С.Ю. Лукашевич, В.В. Мартиновський, В.Я. Настюк, М.В. Романов, М.І. Хавронюк, О.М. Шевчук, у яких висвітлюється сучасний стан справ у сфері запобігання корупції.

Виклад основного матеріалу. Конвенція ООН проти корупції також передбачає умисність як один із критеріїв криміналізації діяння. Ця ознака притаманна майже всім злочинним організаціям. Наприклад, у статті 15 Конвенції ООН проти корупції зазначено: «a) обіцянка, пропозиція або надання, особисто чи через посередника, неправомірної вигоди державній посадовій особі або іншій фізичній чи юридичній особі з метою вчинення такою посадовою особою будь-якої дії або бездіяльності при виконанні нею своїх службових обов'язків; b) вчинення будь-якої дії або бездіяльності при виконанні нею своїх службових обов'язків». (b) вчинення дії або бездіяльності при виконанні своїх службових обов'язків [1].

Конвенція РЄ про кримінальну відповідальність також вказує на те, що криміналізації підлягають діяння, вчинені умисно. Наприклад, у статті 2 Конвенції зазначено, що кожна Держава-учасниця вживає законодавчих та інших заходів, необхідних для визнання у своєму внутрішньому законодавстві злочином умисну обіцянку, пропозицію або надання будь-якою особою, прямо чи опосередковано, неправомірної вигоди державній посадовій особі або будь-якій іншій особі з метою вчинення такою посадовою особою будь-якої дії або бездіяльності при здійсненні нею своїх функцій Закон зобов'язує.

Таким чином, міжнародно-правовий характер поняття корупції передбачає наявність умислу або наміру як обов'язкової ознаки для криміналізації корупційного злочину.

Іншою ознакою є неправомірна вигода або перевага, що надається службовій особі за вчинення чи невчинення певної дії або бездіяльності при здійсненні нею публічних повноважень (службових обов'язків, публічної відповідальності).

Поняття неправомірної вигоди прямо не розкривається в міжнародних документах. Однак низка документів наповнює це поняття змістом, наприклад, стаття 6 Міжамериканської конвенції, через публічний перелік таких вигод або переваг. Тут поняття вигоди або переваги трактується дуже широко і включає як конкретно визначені «предмети, що мають грошову вартість», пода-

рунки, так і покровительство, обіцянки та інші вигоди. У статті 17 Конвенції ООН проти корупції йдеться про «розкрадання, привласнення або інше нецільове використання майна, державних грошей, приватної власності, цінних паперів або інших цінностей, якими державна посадова особа володіє в силу свого службового становища, з метою отримання вигоди». Таким чином, вигода може бути матеріальною або нематеріальною. Перелік пропонованих пільг

Відкритість переліку пропонованих вигод є зрозумілою з огляду на численні форми та варіації цих вигод, зумовлені специфікою діяння. Причина відкритості переліку, ймовірно, полягає в тому, щоб уникнути можливості уникнення відповідальності особами, причетними до корупційних дій.

Неправомірна вигода може пропонуватися як самим публічним службовцям, так і іншим фізичним чи юридичним особам.

Таким чином, Конвенція передбачає різноманітний перелік діянь, які держави зобов'язані визначати як корупційні, і всі вони більшою чи меншою мірою мають вищезазначені ознаки.

Корупція є не лише внутрішньодержавною проблемою, але міжнародною. Міжнародний характер цього злочину, транснаціональний характер різних складових корупційних практик, а також зв'язок між корупцією та організованою злочинністю вимагають міжнародно-правового регулювання боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, в тому числі з корупційними правопорушеннями. На думку дослідників, «міжнародна корупція має дві основні сфери застосування: міжнародне економічне співробітництво та міжнародна організована злочинність».

Визнання необхідності боротьби з корупцією як міжнародним злочином з'явилося майже одночасно з прийняттям перших міжнародних документів, що регулювали питання протидії корупції. Так, у преамбулі Резолюції № 7 Восьмого Конгресу ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками «Корупція в державному управлінні» 1990 року вказується на універсальний характер проблеми корупції [2].

Про міжнародний характер проблеми свідчить також поява антикорупційних норм, головним чином, у рамках ЄС. Процес інтеграції та поява низки інститутів, органів управління та контролю в рамках ЄС призвели до необхідності створення спільної антикорупційної політики та єдиних правил боротьби з корупцією. Дії осіб, які вчиняють корупційні правопорушення в межах ЄС, мають міжнародний характер, оскільки завдають шкоди не лише окремим країнам, а й ЄС в цілому. Це означає, що суб'єктом відповідальності є не лише держава-член ЄС, а й ЄС в цілому.

Таким чином, коло діянь, щодо яких встановлюється юрисдикція Договірних Сторін, є широким, а поняття активної та пасивної корупції, що містяться в Протоколі I до Конвенції ЄС про захист фінансових інтересів, та публічних посадових осіб у статті 1 Протоколу, деталізуються з метою забезпечення криміналізації всіх можливих форм і проявів корупції. Протокол передбачає. Держави намагаються якомога ширше охопити всі можливі форми міжнародних злочинів, щоб врегулювати процедури, методи та заходи боротьби з міжнародними злочинами [3].

З метою регулювання процедур, методів і заходів боротьби з міжнародними злочинами поняття міжнародних злочинів не обмежується вчиненням таких злочинів лише в декількох державах, а включає в себе й інші злочини з цього переліку.

Так, відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної злочинності, злочин має міжнародний характер не тільки тоді, коли він вчиняється в двох або більше країнах, але й тоді, коли він вчиняється в одній країні, але значна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю здійснюється в іншій країні, а також тоді, коли він вчиняється в одній країні, але злочинець Це коли він здійснюється за участю або як суттєвий наслідок діяльності організованої злочинної групи, що здійснює діяльність.

Таким чином, це формулювання дозволяє вважати транснаціональними злочинами якомога ширший спектр діянь. Відсутність у міжнародних документах визначень таких термінів, як «істотний результат злочину» або «істотна частина підготовки або планування злочину», які використовуються в Конвенції, дозволяє кожній державі визначати власний зміст і встановлювати такі критерії істотності. Хоча це дозволяє приймати гнучкі прагматичні рішення в кожному конкретному випадку виявлення та розслідування злочинів, це також створює правову невизначеність та ускладнює міжнародно-правове співробітництво між країнами у конкретних справах, оскільки кожна країна може тлумачити цей термін по-своєму.

Крім того, Конвенція ООН проти транснаціональної злочинності регулює окремі аспекти боротьби з різними видами міжнародних злочинів, а транснаціональна корупція в ній розглядається лише в загальному вигляді. Крім того, з деяких питань держави-учасниці лише розглядають можливість вжиття заходів відповідно до Конвенції.

Крім того, з деяких питань держава-учасниця лише розглядає можливість вжиття заходів відповідно до Конвенції. Враховуючи загальну спрямованість і зміст Конвенції, а також той факт, що корупційні правопорушення набувають нових форм, видається доцільним більш детальне регу-

лювання боротьби з транскордонною корупцією шляхом прийняття незалежного міжнародного інструменту.

Міжнародні документи вказують на необхідність боротьби з національною та міжнародною корупцією. Це видно з посилання Конвенції на ознаки міжнародної корупції. Ці ознаки включають наявність особливих суб'єктів, таких як іноземні публічні посадові особи, посадові особи міжнародних організацій та міжнародних судів, міжнародні державні службовці, а також особливі склади злочинів за участю цих суб'єктів, наприклад, підкуп іноземних публічних посадових осіб та посадових осіб публічних міжнародних організацій. Крім того, Антикорупційна конвенція прямо передбачає злочини з іноземним елементом, такі як міжнародний підкуп, як це передбачено статтею 8 Міжамериканської конвенції. Таким чином, критерії встановлення міжнародного характеру корупційних діянь є усталеними на глобальному рівні.

Крім того, для боротьби з міжнародними проявами корупції передбачено принцип криміналізації діянь, вчинених за межами території держави-учасниці, а також за межами її юрисдикції. Зокрема, Конвенція ООН проти корупції містить таке положення у статті 23(2). Для того, щоб злочин був визнаний кримінально караним і підлягав кримінальному переслідуванню, необхідно, щоб злочин, вчинений за межами юрисдикції держави-учасниці, підлягав покаранню згідно з національним законодавством держави, в якій він був вчинений, і згідно з національним законодавством держави-учасниці, в якій виконується або застосовується ця стаття [4].

Таким чином, особливістю міжнародно-правового змісту корупції є те, що це явище розглядається і як національне, і як міжнародне.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що, оскільки на сьогоднішній день не існує єдиного універсального загальноприйнятого поняття корупції, держави намагаються визначити її соціальну характеристику, зміст, різновиди, з метою удосконалення правового регулювання боротьби з цим явищем.

У міжнародних документах під корупцією розуміють фіксований перелік правопорушень, які становлять корупційні діяння, і в багатьох конвенціях він є публічним. Такий перелік правопорушень, що міститься в антикорупційних конвенціях, дає можливість визначити основні ознаки таких правопорушень і тим самим кваліфікувати вчинені діяння як корупційні. До таких ознак належать наявність спеціального суб'єкта, умисел особи, яка вчиняє корупційне діяння, закінченість або незакінченість діяння, надання або обіцянка неправомірної вигоди (переваги) за вчинення корупційного правопорушення тощо.

Наразі такий підхід, який охоплює різні склади корупційних правопорушень, а не зводить поняття корупції до єдиного визначення, видається найбільш доцільним, оскільки найбільш повно враховує сфери, в яких може існувати корупція, відмінності національних правових систем та забезпечує певну гнучкість у питаннях криміналізації корупційних діянь.

На нашу думку, зазначений підхід є найприйнятнішим.

Література

1. Конвенція ООН проти корупції URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

2. Нуруллаєв І. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією : автореф. дис. на здобуття канд. юрид. уаук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право». Харків. 2008. 22 с.

3. Половинкіна Р. Ю. Роль міжнародних організацій у боротьбі з корупцією: теоретичний аспект. *Право та державне управління*. 2019. №. 2(35). Т. 1. С. 24–29.

4. Попов В. Міжнародне-правове регулювання взаємодії у сфері запобігання і протидії корупції. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 1(27). С. 135–142.

УДК 341.6:347.9(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.30

С. В. Кулик
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного та європейського права
Державного некомерційного підприємства «Державний університет
«Київський авіаційний інститут»
orcid.org/0000-0001-7190-3774

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджується феномен альтернативного вирішення спорів (АВС) як суспільного явища, що набуває актуальності в умовах демократизації правових систем і розвитку інститутів громадянського суспільства. Автор наголошує, що АВС є проявом прагнення до позасудового врегулювання конфліктів за участю третіх сторін або за допомогою узгоджених процедур, що не передбачають класичного судового розгляду. Такий підхід дозволяє делегувати частину повноважень від держави до недержавних суб'єктів, зберігаючи при цьому принципи правової визначеності, справедливості та верховенства права.

АВС розглядається як дієвий інструмент зменшення навантаження на судову систему, підвищення доступності правосуддя та сприяння врегулюванню спорів у дусі співпраці. Автор підкреслює, що в Україні цей механізм ще перебуває на етапі становлення, проте вже спостерігаються позитивні зрушення – зокрема, у вигляді прийняття Закону України «Про медіацію» у 2022 році, що стало важливим кроком до імплементації міжнародних стандартів.

У статті систематизовано міжнародно-правові стандарти альтернативного вирішення спорів за кількома критеріями: за способом реалізації (договірні, інституційні, судові ініціативи), за рівнем зобов'язувальної сили (обов'язкові та рекомендаційні), за територіальним охопленням (універсальні та регіональні), а також за сферою правового регулювання (цивільне, сімейне, трудове, адміністративне тощо). Визначено потенційно ефективні для українського контексту форми АВС: медіація, третейський розгляд, участь судді у врегулюванні спору, мирові судді, діяльність незалежних установ тощо.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що подальший розвиток АВС в Україні потребує стратегічного підходу, спрямованого на формування нормативного, інституційного та освітнього підґрунтя для функціонування цих механізмів. АВС не заперечує ролі державного суду, але пропонує гнучкі, швидші та менш конфліктогенні процедури, які здатні підвищити рівень довіри до правової системи та сприяти гуманізації правозастосування.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, правосуддя, правова система, досудове врегулювання, міжнародні стандарти.

Kulyk S. V. **INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION SYSTEM IN UKRAINE**

The article explores the phenomenon of alternative dispute resolution (ADR) as a social development gaining relevance in the context of the democratization of legal systems and the growth of civil society institutions. The author emphasizes that ADR reflects a societal demand for out-of-court conflict resolution through the involvement of third parties or by means of agreed procedures that avoid classical judicial proceedings. This approach allows the delegation of certain powers from the state to non-state actors while preserving the principles of legal certainty, fairness, and the rule of law.

ADR is examined as an effective tool for reducing the burden on the judiciary, improving access to justice, and fostering dispute resolution in a spirit of cooperation. The author highlights that in Ukraine, this mechanism is still in its formative stage, yet positive developments can already be observed–particularly the adoption of the Law of Ukraine "On Mediation" in 2022, which marked a significant step toward the implementation of international standards.

The article systematizes international legal standards of ADR based on several criteria: implementation method (contractual, institutional, judicial initiatives), level of binding force (mandatory and recommendatory), territorial scope (universal and regional), and legal regulation sphere (civil, family, labor, administrative, etc.). It identifies ADR forms that are potentially effective in the Ukrainian context: mediation, arbitration, judicial settlement involvement, justices of the peace, and the work of independent institutions.

Based on the analysis, the author concludes that the further development of ADR in Ukraine requires a strategic approach aimed at establishing the normative, institutional, and educational foundations for the effective functioning of these mechanisms. ADR does not deny the role of the state judiciary but offers flexible, faster, and less adversarial procedures that can enhance public trust in the legal system and promote a more human-centered application of the law.

Key words: alternative dispute resolution, justice, legal system, pre-trial settlement, international standards.

Проблема дослідження полягає в недостатньому нормативному врегулюванні та інституційному закріпленні альтернативних форм вирішення спорів в Україні, попри зростаючу потребу суспільства у дієвих, швидких і доступних механізмах позасудового врегулювання конфліктів, що вже широко використовуються в демократичних державах та відповідають міжнародно-правовим стандартам; ця ситуація ускладнює створення ефективної національної системи АВС, яка б не

© С. В. Кулик, 2025

лише зменшила навантаження на судову систему, а й сприяла утвердженню принципу верховенства права та забезпеченню реального доступу до правосуддя.

Стан опрацювання проблематики альтернативного вирішення спорів в Україні свідчить про зростаючий інтерес як наукової спільноти, так і практиків до цієї теми, особливо в контексті реформування судової системи та розширення доступу до правосуддя. Питання правової природи, ефективності та практичного впровадження механізмів альтернативного вирішення спорів – зокрема медіації, арбітражу та переговорів – розглядаються у працях таких українських дослідників, як Подковенко Т., Гаврилюк Р., Кройтор В., Яковлєв В. та інших.

Метою статті є дослідити сучасний стан впровадження механізмів альтернативного вирішення спорів в Україні, проаналізувати відповідність національного законодавства міжнародно-правовим стандартам у цій сфері, а також виявити перспективи та виклики на шляху формування ефективної національної моделі АВС, здатної забезпечити реальний захист прав людини та зменшити навантаження на судову систему.

Результати дослідження. Альтернативне вирішення спорів (АВС), як суспільне явище, зароджене намаганням вільних громадян демократичної держави мати можливість самостійно встановлювати правила поведінки під час встановлення істини у конфлікті або спорі, а держава для задоволення цих потреб охоче делегує частину своїх повноважень у певних сферах інститутам громадянського суспільства. Влучно з цього приводу висловилася науковець Т. Подковенко, яка дослідила проблему медіації з позиції існуючих міжнародно-правових стандартів: «У сучасному світі особливого значення набувають механізми саморегулювання, коли суб'єкти суспільних відносин мають можливість самостійно встановлювати правила поведінки і контролювати їх дотримання. Зростання активності та відповідальності учасників правових відносин дозволяє державі делегувати частину своїх повноважень у певних сферах інститутам громадянського суспільства. Зарубіжний досвід свідчить про те, що вирішення і врегулювання правових спорів відноситься саме до однієї з таких сфер» [1, с. 47].

В українських умовах надзвичайної завантаженості судів, на що неодноразово звертали увагу європейські спостерігачі, застосування АВС, тобто, за межами судового провадження, у найближчій перспективі буде доволі актуальним.

У класичному варіанті судовий захист порушених прав та законних інтересів суб'єктів цивільних та інших відносин вважається найбільш ефективним та дієвим. В юридичних джерелах, звертаннях до громадян представників суспільних організацій, у засобах масової інформації, насамкінець, у рекомендаціях будь-якого рангу державних службовців під час звернення до них громадян за допомогою або порадою що робити для відновлення порушених прав, повернення майна, мінімізації завданої шкоди тощо одразу звучить безальтернативний варіант про необхідність подання скарги у судові органи. Навіть у дрібних майнових та немайнових спорах одразу пропонується звертатися до суду.

Зазначена проблема є важливою не тільки для українського суспільства. У більшості демократичних країн світу завдяки зростанню самосвідомості громадян щодо захисту своїх порушених прав суди вже неспроможні впоратися з розглядом у стислі терміни, які жорстко визначені законодавством, нечуваної кількості спорів та конфліктів, які, до речі, продовжують поширюватися та примножуватися в геометричній прогресії.

Це явище притаманне багатьом країнам світу, які встали на шлях захисту в першу чергу прав і свобод людини і громадянина. Демократичне суспільство апріорі у рази збільшує суб'єктів публічного права. На відміну від авторитарних держав демократична країна додає до сфери публічно-владних (ієрархічних) суспільних відносин незрівнянно більшу за обсягом сферу кооперативних (горизонтальних) суспільних відносин, які невпинно породжують спори сторін та вимагають їх вирішеннях [2, с. 24].

Україна тільки починає створювати свою суто національну модель системи альтернативного вирішення спорів, що також, як й судові органи, повністю може гарантує захист прав людини, утвердження у суспільстві принципу верховенства права, досягнення балансу справедливості і відповідальності у відносинах між різними суб'єктами права.

Свідченням цього можуть бути положення розглянутої нами вище «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», у якій не йдеться про створення альтернативної судочинству системи альтернативного вирішення спорів (АВС), а лише про запровадження окремих її елементів: «встановлення для окремих, визначених законом, категорій справ обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів з використанням медіації та інших практик; опрацювання питання щодо запровадження інституту мирового судді; запровадження у справах адміністративного судочинства досудових процедур адміністративного оскарження з розширенням можливостей застосовування досудових та позасудових процедур врегулювання спорів; оптимізація судових витрат та процедур їх адміністрування з метою заохочення використовувати позасудові способи врегулювання спору; удосконалення порядку утворення та діяльності третейських судів, у тому числі щодо підвищен-

ня вимог до засновників третейських судів, зміцнення інституційних можливостей третейського самоврядування, розширення підвідомчості справ третейським судам, поширення гарантій конфіденційності на третейських суддів; запровадження та розвиток інституту медіації; удосконалення процедури врегулювання спору за участю судді» [3, п. 4.1.5].

Як бачимо, законодавець дуже обережно формулює форми досудового порядку врегулювання спорів, про що влучно замітив науковець В. А. Кройтор: «Безумовно, ми не маємо використовувати досудовий порядок урегулювання спору як панацею, і обов'язково вводити по всіх категоріях справ, без урахування специфіки матеріальних вимог, у деяких випадках справи мають розглядатися безпосередньо в суді, має бути винесено судовий акт, який є, по суті, юридичним фактом для наступних дій державних органів» [4, с. 111–112].

Отже, стосовно національного правосуддя формами АВС можуть бути медіація, інститут мирового судді, третейський суд, врегулювання спорів за участю судді, існування спеціально створених установ, що надають послуги з альтернативного урегулювання спорів, тощо.

Треба зазначити, що зараз у вітчизняному українському законодавстві здебільшого імплементовано міжнародно-правові стандарти щодо третейського судочинства та міжнародного комерційного арбітражу, тобто у сфері міжнародних торгових або комерційних відносин. Законодавство, що регулює здійснення внутрішнього судочинства на підставі АВС щойно починає застосовувати міжнародні рекомендації. Ось чому ми вважаємо, що це є *черговою нагальною сучасною проблемою* для українського правосуддя.

Говорячи про міжнародно-правові стандарти щодо АВС, то на даний час їх існую дуже багато, навіть вже йдеться про їх класифікацію. Наприклад, науковець В. В. Яковлєв пропонує *класичний підхід до класифікації АВС*, тобто за *способом здійснення* АВС, за *територіальним критерієм*, який визначає сферу дії того чи іншого міжнародно-правового стандарту у просторі, *за ступенем обов'язковості* того чи іншого стандарту для держав та *за сферами правовідносин*, у яких виникає спір.

За *способом здійснення* АВС науковець виділяє такі:

– стандарти, що стосуються медіації (посередництва) в урегулюванні спору;

– стандарти, що стосуються арбітражу (третейського розгляду) спору.

За *територіальним критерієм* він виділяє такі:

– універсальні стандарти у сфері АВС – ті, які поширюють свою дію на переважну більшість держав світу;

– регіональні стандарти у сфері АВС – ті, які поширюють свою дію на територію держав певного регіону;

– локальні стандарти у сфері АВС – ті, які застосовуються у відносинах між державами на основі двосторонніх міжнародних договорів.

За *ступенем обов'язковості* того чи іншого стандарту для держав В. В. Яковлєв виділяє такі:

– загальнообов'язкові стандарти у сфері АВС – ті, які мають імперативний характер для відповідних держав та містяться, як правило, у міжнародних договорах або правових актах міжнародних організацій, що мають зобов'язуючий характер;

– рекомендаційні стандарти у сфері АВС – ті, які мають необов'язковий характер та містяться у рекомендаційних актах міжнародних організацій.

За сферами правовідносин, у яких виникає спір – ті, які застосовуються для вирішення цивільних, господарських, публічно-правових (адміністративних), трудових, сімейних спорів, спорів, що виникають у кримінальних правовідносинах, тощо [5, с. 86–87].

Яскравим прикладом імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері АВС в український правовий простір взагалі та в систему правосуддя України зокрема може слугувати реалізація одного з напрямів Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, завдяки якому у 2022 році був прийнятий Закон України «Про медіацію» [6]. Цей Закон врегулював лише один напрям АВС, тобто медіацію, але це тільки початок, бо у найближчому майбутньому слід очікувати розробку та прийняття законодавчих актів стосовно інших форм АВС.

Розробка та прийняття законодавчих актів у сфері АВС на підставі міжнародно-правових стандартів є перспективним напрямом регулювання суспільних відносин у будь-якому демократичному суспільстві взагалі та українському зокрема. Невипадково саме традиційні та класичні суспільні відносини, що раніше перебували у сфері суто національних юрисдикцій окремо взятих країн (податкові питання, сімейні відносини, відносини спадщини, майнові відносини тощо), поступово починали регулюватися здебільшого з позиції міжнародних норм та принципів. А якщо змінювалися міжнародно-правові стандарти, то слідом за ними змінювалися й національні суспільні відносини.

Подібний процес ми починаємо спостерігати зараз в Україні, що свідчить про правильно взятий курс на демократизацію, зміцнення принципу верховенства права та охоплення ним усіх сфер правовідносин, на справжній захист прав і свобод людини, на реалізацію фундаментального права осіб на доступ до правосуддя, на підвищення дові-

ри громадян до суддів та судів, а у загальному сенсі укріплення віри населення в те, що справжній справедливий, некорумпований та безсторонній суд може існувати в український державі та бути гарантом їхньої безпеки та благополуччя.

Два роки існування Закону «Про медіацію» показали необхідність його прийняття, корисність, важливість та рамковість, тобто практична реалізація по конкретних справах вже продемонструвала наявність в ньому певних прогалин, не врегульованих питань, а також деяку інертність з боку представників влади та державних органів щодо його популяризації.

Про це було доведено 20 листопада 2023 року під час круглого столу «Судова влада та медіація: точки перетину», який був організований Верховним Судом спільно з проектом ЄС «Право-Justice».

Президентка Української академії медіації, експертка проекту ЄС «Право-Justice», керівниця проекту ЄС «CONSENT» Луїза Романадзе визначила основні виклики для більш широкого впровадження медіації в Україні, а саме:

– нерівномірна державна підтримка розвитку медіації в окремих сферах;

– зумовлена війною зміна пріоритетів у фокусі уваги держави;

– брак власного прикладу держави у використанні медіації;

– недостатньо активна роль в інформуванні й пропонуванні медіації представниками правничих професій та органів влади;

– відсутність оновленого державного стандарту соціальної послуги медіації;

– відсутність сталого механізму залучення медіаторів задля забезпечення доступу до медіації вразливих верств населення та ін. [7].

Отже, існує подальша необхідність удосконалення цього законодавчого акту, поширення його популяризації серед населення, визначення прав і обов'язків медіаторів та сторін медіації, стимулювання до медіації, надання допомоги в забезпеченні доступу до медіації, активніше застосовувати досвід країн ЄС (вводити інститути суддів-медіаторів, зовнішніх медіаторів; узаконювати обов'язкову медіацію за деякими категоріями спорів) тощо.

П'ята нагальна проблема пов'язана із протидією корупції у суддівському середовищі, яка стала за тридцять років незалежності держави, за думкою багатьох експертів та представників засобів масової інформації, раковою пухлиною в українському правосудді. Незважаючи на всі етапи реформування, які ми дослідили у попередньому підрозділі, стан корупційних проявів у сфері судочинства вже носить загрозливий характер, а довіру населення до справедливого українського суду підірвано остаточно, особливо після затримання голови Верховного Суду В. Князєва через можливе одержання ним неправомірної вигоди. Перші заходи розслідування, які були проведені Національним антикорупційним бюро (НАБУ) та Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою (САП) підтвердили, що масштаб корупції у Верховному Суді неймовірний, про що розповіла у своєму інтерв'ю журналісту Deutsche Welle заступниця виконавчого директора Transparency International Ukraine К. Риженко [8].

У даному підрозділі не ставиться за мету дослідити всі аспекти цієї важливої, масштабної та багатоаспектної *нагальної проблеми*, а робиться спроба звернути увагу лише на один її аспект, який, на нашу думку, *по-перше*, чомусь знаходиться поза увагою вітчизняних науковців, а, *по-друге,* відкриє деякі можливості по-іншому уявляти це негативне явище та планувати конкретні заходи щодо його подолання.

Цей аспект у міжнародному джерелі має назву «стверджувана корупція» і відображає, з першого погляду, досить дивне явище, коли «*громадське сприйняття корупції в судовій системі значно перевищує фактичну кількість справ проти корумпованих суддів.* Незважаючи на те, що лише дуже невеликий відсоток респондентів міг повідомити про свій особистий негативний досвід із корумпованими суддями, дуже значна частина тієї ж опитаної групи дотримувалася думки, що судова система є однією з найбільш корумпованих інституцій у країні» [9, п. 55].

Отже, фактична та стверджувана корупція в судовій системі – два протилежних явища, які постійно знаходяться у стані діалектичного протиборства, коли перша відображає дійсний стан корупції, тоді як друга – віддзеркалює цей стан у свідомості громадян суспільства у негативному сенсі, як правило засобами пропаганди, інформаційного впливу з боку зацікавлених кіл, а іноді непридатними засобами (за допомогою пліток, брехні, перебільшень, перекручувань, пересудів тощо).

За думкою представників Консультативної ради європейських суддів (КРЄС), з якою можна цілком погодитися, розбіжності між фактичною та стверджуваною корупцією в судовій системі головним чином полягають у прозорості (непрозорості), тобто відкритості (невідкритості) або мовчазності навколо функціонування судової системи.

Дійсно, прозорість, транспарентність та відкритість в системі судочинства має величезне значення і цей зобов'язальний міжнародно-правовий принцип (судове рішення проголошується публічно – ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) імплементовано й в Конституцію України (ч. 2 ст. 129 щодо гласності судового процесу та його повного фіксування технічними засобами), й в Закон України «Про

судоустрій і статус суддів» (стаття 11 «Гласність і відкритість судового процесу»), й в Кодексі суддівської етики, й в основу Постанов Великої палати Верховного Суду України щодо дисциплінарної відповідальності суддів за порушення відкритості розгляду справ тощо.

Принцип відкритості та прозорості закладено в нормативно-правові акти, що мають стратегічне значення для України. Так, в Річній національній програмі під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік знаходимо: «судові справи розглядаються в розумні строки за принципами рівності учасників, змагальності, *гласності і відкритості судового процесу та з використанням сучасних технічних засобів*» [10, п. 1.4.1.1]. В Рішенні РНБОУ від 23 червня 2023 року «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя» також визначено цей принцип: «судові справи повинні розглядатися в розумні строки за принципами рівності всіх учасників процесу перед законом і судом, змагальності, *гласності і відкритості судового процесу та з використанням сучасних технічних засобів*» [11, п. 1.4.1.1].

Наведені положення яскраво свідчать про те, що нормальне функціонування системи правосуддя має дуже важливе стратегічне значення у забезпечення національної безпеки держави та суспільства, навіть поряд із такими її складовими, як забезпечення воєнної, державної, політичної, інформаційної безпеки тощо.

Треба визнати, що прозорість та відкритість для системи судочинства має певні особливості, бо судова влада, як третя гілка державної влади, певною мірою стримана у своїй інформаційній політиці через певні зобов'язання, які ускладнюють ефективне реагування на критику ззовні. Серед цих зобов'язань досить назвати такі, як: зобов'язання діяти обачно, повага до презумпції невинуватості, виявлення стриманості під час комунікації із засобами масової інформації тощо.

Отже, політики, громадські діячи, засоби масової інформації з одного боку, та судові органи та судді з іншого знаходяться не в рівному положенні, якщо не сказати більшого. Перші мають всі можливості критикувати діяльність суддівського корпусу, будучи обмеженими лише нормативно-правовими приписами щодо неприпустимості наклепу, розповсюдження неправдивої інформації тощо. Але, судді не мають таких можливостей, бо пов'язані професійно-етичними нормами поведінки, які категорично наказують суддям бути стриманими під час комунікації із ЗМІ та іншими представниками кола критиків, особливо коли це стосується конкретної інформації щодо справи, що розглядається (розглядалася) у суді.

Важко знайти грань, яка б чітко розділяла законну та обґрунтовану критику від наміру завдяки критики здійснювати неправомірний тиск на судову владу, створювати атмосферу неповаги до суду, піддавати гонінням окремого судді тощо.

Дуже влучно з цього приводу визначено у Висновку № 18 (2015) Консультативної Ради європейських суддів (CCJE) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії», у якому зазначається, що «існує чітка лінія між свободою вираження думок і законною критикою, з одного боку, і неповаги та неправомірного тиску на судову владу з іншого. *Політики не повинні використовувати спрощені або демагогічні доводи, щоб критикувати судову систему під час політичних кампаній просто заради критики, або з метою відвернути увагу від власних недоліків. Так само не слід піддавати гонінням окремих суддів. Політики ніколи не повинні заохочувати непокору судовим рішенням, не кажучи вже про насильство щодо суддів, як це має місце у деяких державах-членах*.. Незбалансовані критичні коментарі політиків – *безвідповідальні, і викликають серйозну проблему, оскільки суспільна довіра і впевненість у системі правосуддя, тим самим, може бути мимоволі чи навмисно підірвані.* У таких випадках, судова влада повинна зазначити, що така поведінка, *порушує основи Конституції демократичної держави,* так само, як і посягання на правове становище інших гілок державної влади. *Така поведінка також порушує міжнародні стандарти*» [12, п. 52].

Повертаючись до наведеного вище факту затримання голови Верховного Суду В. Князєва через можливе одержання неправомірної вигоди, одразу кидається в око намагання здійснити на суспільство явно негативне враження щодо найвищої судової ланки України. Досить назвати словосполучення, які при цьому застосовувалися: «корупція у Верховному суді», «масштаб справді неймовірний», «Верховний суд не витримав стрес-тест корупцією», «діяльність злочинного угруповання із залученням посередників суддів у судовій гілці влади», «як таке могло статися?», «це сильний удар для України» тощо. З позитивного боку відзначено лише діяльність антикорупційної системи в Україні, яка змогла, нібито, виявити корупцію.

Здається, що подана до суспільства подібним чином інформація навряд чи підвищила авторитет української системи правосуддя в очах пересічних громадян.

До авторки інтерв'ю одразу виникає декілька питань:

– чи було у повні мірі під час надання інформації закордонному кореспонденту дотримано принципу презумпції невинуватості;

– чи не є це застосуванням звісного методу пропаганди, коли окремий випадок із конкретною

особою видається у вигляді загального явища, яке притаманне, нібито, всієї системі або всьому суспільству;

– чи не була отримана інформація про корупцію співробітниками НАБУ та САП безпосередньо від суддів Верховного Суду, які були у статусі доброчесних викривачів, тобто порядними суддями та громадянами, які фактично захистили Суд та очистили його від корупціонера;

– чи було під час інтерв'ю здійснено повагу до суду як необхідної умови суддівської незалежності тощо.

На нашу думку, приклад із затриманням за підозрою у скоєнні злочину високої посадової особи можна було б подати до суспільства зовсім з іншого боку, проявляючи при цьому повагу до суду як окремої незалежної гілки влади в українському суспільстві, хоча проблема тут існує й дуже серйозна. Ось що зазначила з цього приводу науковиця Н. Сташків: «повага до суду – це необхідна умова реальної суддівської незалежності, однак якщо принцип незалежності закріплено у Конституції України, то повага до суду досі не сприймається як окремий принцип і, на жаль, не знаходить повноцінного законодавчого закріплення.. Судді ж, обмежені етичними нормами, не мають достатніх заходів захисту. Відсутність адекватної відповіді на відвертий тиск, який чиниться на правосуддя, веде до вкрай негативних наслідків для правопорядку в державі... Вважаємо за доцільне законодавче закріплення презумпції сумлінності судді» [13, с. 192].

Повністю підтримуємо висловлені пропозиції науковця. Повага до суду та повага до суддів, що об'єднує повагу до судочинства в цілому, як загальної інституції, має бути захищеною нормативно-правовими приписами на рівні конституційних та законодавчих положень. На підставі правопорушень з боку окремих представників Феміди не можна кидати тінь на всю систему, бо повага до суду не є повагою до конкретного прізвища або посади. Визначаючи повагу до суду як інституції, визначається повага й до закону та держави в цілому.

Висновки. Альтернативне вирішення спорів поступово набуває все більшого значення в українській правовій системі, демонструючи потенціал як ефективного інструменту захисту прав людини та оптимізації судового навантаження. Проведений аналіз засвідчив, що хоча в Україні вже сформовано основи нормативного регулювання медіації, арбітражу та інших форм АВС, практична імплементація цих механізмів залишається обмеженою через низьку правову обізнаність громадян, недовіру до позасудових інститутів та відсутність сталої судової практики, яка б визнавала й підтримувала результати АВС.

Зіставлення з міжнародними стандартами показало потребу в подальшому вдосконаленні національного законодавства, зокрема в напрямку розширення сфери застосування АВС, забезпечення рівного доступу до цих механізмів та підвищення кваліфікації фахівців, що працюють у сфері досудового врегулювання спорів. Перспективним є запровадження обов'язкових етапів примирення у певних категоріях спорів, а також стимулювання сторін до використання медіації через податкові або процесуальні переваги.

Таким чином, формування ефективної системи АВС в Україні потребує не лише законодавчих змін, а й глибшої трансформації правової культури, що передбачає утвердження цінностей діалогу, компромісу та довіри до альтернативних форм правосуддя.

Література

1. Подковенко Т. Медіація: міжнародно-правові стандарти. Актуальні проблеми правознавства. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права. Випуск 4 (12). 2017 р. С. 47–54. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/admin,+47-54.pdf

2. Гаврилюк Р. О. Пацурківський П. С. Судочинство та АВС як конкурентні взаємодоповнюючі системи вирішення спорів. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021р., Чернівці)/ редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці: 2021. С. 22–26. URL: https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/docs/zbirnyk-29.10.21.pdf

3. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text

4. Кройтор В. А. Проблеми розвитку альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів: пошук моделі системи вирішення спорів в Україні. Доктрина приватного права: традиції та сучасність: матеріали XX наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 4 лют. 2022 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Харків: Право, 2022. – 540 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5dc84c1-da05-4d4b-a08c-e5d2eb0d8ebb/content

5. Яковлєв В. В. Міжнародно-правові стандарти у сфері альтернативного вирішення спорів. Порівняльно-аналітичне право, № 3, 2017. С. 85–88. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7401f-6cb-e8d2-4d93-820d-c37cdd7b6efa/content

6. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875 – IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 7, ст.51. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text

7. Судова влада та медіація: точки перетину. Виступи під час круглого столу у Верховному Суді України 20 листопада 2023 року. Інтернет-сайт Верховного Суду України. URL: https://court.gov.ua/press/general/1512317/

8. Ржеутська Л. Корупція у Верховному суді: «Масштаб справді неймовірний». Інтерв'ю заступниці виконавчого директора Transparency International Ukraine Катерини Риженко представнику медіакомпанії Deutsche Welle від 16. 05.2023. URL: https://www.dw.com/uk/korupcia-u-verhovnomu-sudi-masstab-spravdi-nejmovirnij/a-65649292

9. Висновок Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) № 21 (2018) Про запобігання корупції серед суддів. м. Загреб, 9 листопада 2018 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/opinio_21_ua_1.pdf

10. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік: Указ Президента України від 11 травня 2021 року № 189/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1892021-38845

11. Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року, введено в дію Указом Президента України від 30 червня 2023 року № 359/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-23#Text

12. Висновок № 18 (2015) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії». Консультативна Рада європейських суддів (CCJE). Лондон, 16 жовтня 2015. URL: https://court.gov.ua/userfiles/vusn_18_kr.pdf

13. Сташків Н. Повага до суду як необхідна умова суддівської незалежності. Knowledge, Education, Law, Management 2020 № 3 (31), vol. 2. С. 187–194. DOI https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.2.34

УДК 341.1/8:347.73-057.177
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.31

П. П. Латковський
кандидат юридичних наук, доцент
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-2406-766X

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩИХ ОСІБ НА СТАБІЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Статтю присвячено дослідженню впливу політично значущих осіб на стабільність міжнародної фінансової системи. Аргументовано, що основними аспектами впливу є політичні рішення та економічна політика. Політичні складові впливають на міжнародну фінансову систему через економічні стратегії, які вони впроваджують. Зазначено, що фіскальна та монетарна політика можуть суттєво впливати на глобальні фінансові ринки, також рішення про зміну ставок центральних банків, введення санкцій або стимулювання експорту часто змінюють баланс міжнародних потоків капіталу. Вагомим є і вплив через міжнародні організації. Встановлено, що політично значущі особи відіграють ключову роль у міжнародних фінансових інституціях, таких як МВФ, Світовий банк або G7. Їхні заяви та позиції можуть впливати на прийняття рішень, що мають глобальний характер, це стосується і питань надання кредитів країнам, що розвиваються, або впровадження нових регуляторних норм. Доведено, що суттєвим аспектом впливу є політична нестабільність та ризики, так як політичні кризи, викликані діями значущих осіб, можуть дестабілізувати фінансові системи. Сюди відносяться відставки або зміни влади, корупційні скандали, введення жорстких санкцій, які також можуть викликати паніку на ринках, падіння валют і масові відтоки капіталу. Зроблено висновки про вагомий вплив політично значущих осіб на міжнародну фінансову систему, який є багатоаспектним та складним, так як їх рішення можуть як сприяти стабільності, так і створювати нові виклики. З огляду на глобалізацію, важливо посилювати механізми міжнародного співробітництва, удосконалювати законодавство щодо протидії відмивання грошей та забезпечувати прозорість для мінімізації ризиків, пов'язаних із політичним впливом.

Ключові слова: міжнародна фінансова система, стабільність міжнародної фінансової системи, міжнародне співробітництво, міжнародні інституції, політично значущі особи, корупція, санкції, реформи.

Latkovskyi P. P. **THE INFLUENCE OF POLITICALLY PROMINENT INDIVIDUALS ON THE STABILITY OF THE INTERNATIONAL FINANCIAL SYSTEM**

The article examines the influence of politically significant individuals on the stability of the international financial system. It is argued that the primary aspects of this influence are political decisions and economic policy. Political factors affect the international financial system through the economic strategies they implement. It is noted that fiscal and monetary policies can significantly impact global financial markets, as can decisions regarding changes in central bank interest rates, the imposition of sanctions, or export incentives, which often alter the balance of international capital flows. The influence exerted through international organisations is also substantial. It is established that politically significant individuals play a key role in international financial institutions such as the IMF, the World Bank, or the G7. Their statements and positions can influence decision-making with global implications, including matters such as providing loans to developing countries or implementing new regulatory standards. It is demonstrated that a critical aspect of this influence is political instability and risks, as political crises triggered by the actions of significant individuals can destabilise financial systems. This includes resignations or changes in leadership, corruption scandals, and the imposition of severe sanctions, which may also provoke market panic, currency depreciation, and large-scale capital outflows. Conclusions are drawn regarding the substantial impact of politically significant individuals on the international financial system, which is multifaceted and complex, as their decisions can both promote stability and create new challenges. Given globalisation, it is essential to strengthen mechanisms for international cooperation, improve legislation on anti-money laundering measures, and ensure transparency to minimise risks associated with political influence.

Key words: international financial system, stability of the international financial system, international cooperation, international institutions, politically exposed persons, corruption, sanctions, reforms.

Постановка проблеми. Міжнародна фінансова система є складним механізмом, який інтегрує економіки різних країн, регулює потоки капіталу та підтримує глобальну торгівлю. Ключовою складовою, яка впливає на міжнародну фінансову систему, є технологічний процес. Поява нових технологічних платформ, які є двигунами технологічного розвитку світової економіки, змінюють фінансове середовище, впроваджуючись на міжнародних фінансових ринках. Значний вплив на функціонування цієї системи мають політично значущі особи (англ. Politically Exposed Persons, PEPs), включаючи глав держав, міністрів, керівників центральних банків та інших впливових фігур. Їхні рішення та політичні дії можуть як зміцнити фінансову стабільність, так і викликати значні ризики.

Дослідження цієї теми є особливо цінним для розробки рекомендацій щодо вдосконалення участі політично значущих осіб у міжнародному публічному управлінні; їх вплив на стабільність міжнародної фінансової системи; формулюванні пропозицій щодо шляхів вдосконалення механізмів прозорості, підзвітності та ефективності

© П. П. Латковський, 2025

управління та удосконаленні національного законодавства.

Метою статті є визначення впливу політично значущих осіб на стабільність міжнародної фінансової системи.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи виконання публічних функцій в міжнародних організаціях політично значущими особами слід звернути увагу, перш за все, на те, що відповідно до міжнародних джерел політично значущими особами (PEP) є фізичні особи, які обіймають або обіймали високі публічні посади, що надають їм значний вплив або доступ до державних ресурсів. Згідно з рекомендаціями FATF, до політично значущих осіб належать не лише національні чи іноземні публічні діячі, а й посадовці міжнародних організацій, такі як: Генеральні секретарі ООН або їх заступники; Члени керівних органів Європейського парламенту; Судді міжнародних судів (наприклад, Міжнародного суду ООН); Керівники структурних підрозділів МВФ або Світового банку [1].

Ці особи через свій статус мають підвищений ризик участі в корупційних схемах або відмиванні коштів, що вимагає спеціальних заходів фінансового моніторингу.

Щодо правової бази та міжнародних стандартів, то регулювання діяльності PEP у міжнародних організаціях ґрунтується: по-перше, на рекомендаціях FATF (Financial Action Task Force), які визначають PEP як категорію високого ризику та вимагають від фінансових установ посиленої перевірки їхніх операцій [2; 3]; по-друге, на directive (EU) 2015/849 (4-та AML директива ЄС), що встановлює обов'язок ідентифікації політично значущих осіб із міжнародних організацій та їх родин [4]; по-третє, на конвенції ООН проти корупції (UNCAC), яка закріплює принципи прозорості для посадових осіб міжнародного рівня.

Наприклад, FATF рекомендує довічний моніторинг політично значущих осіб, оскільки їхній вплив часто зберігається навіть після завершення повноважень [5].

Звертаючись до викликів у фінансовому моніторингу політично значущих осіб, тут можна виділити наступні моменти: по-перше, це де-рискінг, коли банки відмовляють PEP у послугах через страх порушень AML/CFT, що суперечить принципам ризик-орієнтованого підходу [6]; по-друге, через складність ідентифікації, в даному випадку PEP можуть використовувати мережу підставних компаній або родичів для приховування активів [7]; по-третє, через політичну чутливість, адже перевірка високопосадовців ООН або ЄС може викликати міжнародні конфлікти. Як зазначає Transparency International, 35% корупційних скандалів з 2020 року стосувалися PEP із міжнародних організацій [8].

Аналізуючи виконання публічних функцій в міжнародних організаціях політично значущими особами, необхідно виділити найкрупніші корупційні кейси, прикладами яких є наступні:

1) справа «Панамських документів», якою було розкрито участь посадовців ООН у схованих офшорних схемах приховування доходів главами держав та бізнесменами. Панамська юридична фірма Mossack Fonseca, що мала розгалужену мережу офісів у багатьох країнах, включаючи Британські Віргінські острови, Швейцарію, Великобританію та Нідерланди, спеціалізувалася на роботі з офшорами, займаючись реєстрацією офшорних компаній, яких було понад 214 тисяч з понад 200 країн. Засновниками компанії були виходець із Німеччини Юрґен Моссак та письменник Рамон Фонсека, який багато років працював радником панамського президента. Згідно даної справи близько 500 банків та їхніх дочірніх компаній, включаючи британський HSBC і швейцарський UBS, зареєстрували через Mossack Fonseca понад 15 тисяч офшорних компаній, які використовувалися для приховування статків їхніх клієнтів. «Панамські документи» розкривають офшорні активи 12 колишніх і нинішніх світових лідерів або членів їхніх сімей;

2) скандал із UNICEF, коли керівники фонду звинувачувалися у відмиванні коштів через підрядні організації.

Саме через такі випадки виникає необхідність здійснення посиленого контролю.

Аналізуючи кейси із практики міжнародних організацій, можна зрозуміти, як саме політично значущі особи впливають на діяльність міжнародних організацій, на міжнародну фінансову систему та з якими труднощами стикаються при виконанні публічних функцій. Так, однією з найбільш відомих міжнародних інституцій є ООН. Слід відмітити, що посада Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй вимагає постійного балансування між інтересами країн-членів, зокрема постійних членів Ради Безпеки, та загальними принципами ООН. Протягом каденцій різних Генсекретарів (наприклад, Кофі Аннана чи Антоніу Гутерреша) неодноразово виникали ситуації, коли їх звинувачували у політичній упередженості або, навпаки, у надмірній обережності. Це демонструє складність завдання – зберігати нейтральність, водночас забезпечуючи ефективність і лідерство.

У Європейському Союзі простежувався конфлікт інтересів у призначеннях осіб до відповідних органів. Так, фіксувалися випадки політичного впливу на призначення осіб до такого ключового органу, як Європейська комісія. Прикладом є критика щодо призначення окремих єврокомісарів, які мали тісні зв'язки з національними урядами або корпоративним сектором, що викликало підозри щодо конфлікту інтересів.

У відповідь на це Європейський парламент посилив механізми перевірки доброчесності кандидатів, зокрема шляхом публічних слухань та декларацій про доходи таких осіб.

Стосовно Міжнародного валютного фонду, очільницею якого в 2011–2019 роках була Крістін Лагард, відома, так звана корупційна «справа Тапі». Лагард звинувачують у тому, що керуючи міністерством фінансів (2007–2011), вона відправила справу Тапі, який судився з банком Credit Lyonnais, до третейського суду, а потім не оскаржила його рішення. За рішенням третейського судді бізнесмену Бернару Тапі тоді державним коштом відшкодували 404 мільйони євро. Крістін Лагард, яка очолювала МВФ у 2011, була залучена до судового процесу у Франції щодо зловживання службовим становищем ще під час її попередньої урядової діяльності. Попри те, що вона уникнула покарання, сам факт засудження поставив під питання етичну сторону перебування на посаді керівника такої впливової фінансової установи. Цей випадок показав відсутність достатньо жорстких механізмів реагування у разі репутаційних загроз.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі часто змушена діяти в умовах політичного блокування з боку окремих учасників. Наприклад, спостережні місії ОБСЄ неодноразово стикалися з обмеженням мандата або перешкоджанням діяльності через політичну конфронтацію. Це ставить під сумнів реальну незалежність і функціональність посадових осіб, навіть попри їхні формальні повноваження.

Наступною інституцією є ЮНЕСКО, діяльність якої, особливо у питаннях культурної спадщини та освітніх ініціатив, також нерідко стає об'єктом політизації. Наприклад, резолюції щодо статусу Єрусалиму викликали різке протистояння між країнами-членами та звинувачення в упередженості. Це ще раз підкреслює, як політичні впливи на рішення конкретних осіб можуть шкодити авторитету всієї організації, впливаючи на міжнародну фінансову систему.

Аналіз сучасної практики виконання публічних функцій політично значущими особами в міжнародних організаціях виявляє потребу у зміцненні інституційної спроможності, посиленні етичних стандартів та запровадженні чітких механізмів контролю. Вважаємо, що ключовими напрямками, що можуть сприяти підвищенню ефективності та легітимності цього процесу, можуть бути: 1) удосконалення механізмів призначення та перевірки доброчесності. Необхідно посилити прозорість процедур призначення на керівні посади в міжнародних організаціях. Важливо, щоб кандидати проходили відкриті конкурси з чіткими критеріями відбору, оцінюванням етичної репутації та досвіду, а також незалежною експертною перевіркою. Такі підходи вже частково впроваджені в ЄС, але потребують ширшого поширення; 2) розробка уніфікованих кодексів етики та стандартів поведінки. Міжнародні організації повинні мати єдині чіткі кодекси поведінки, які зобов'язують політично значущих осіб дотримуватись принципів неупередженості, прозорості, відповідальності та недопущення конфлікту інтересів. Ці кодекси мають супроводжуватись обов'язковим навчанням та періодичним моніторингом їх дотримання; 3) посилення підзвітності та незалежного нагляду. Слід створювати або розширювати мандати спеціальних інституцій всередині організацій (інспекційні служби, етичні комітети, антикорупційні підрозділи), що здійснюють незалежний нагляд за діяльністю посадовців. Результати їхньої роботи мають бути відкритими для громадськості; 4) розбудова культури внутрішньої доброчесності. Окрім правових інструментів, варто формувати культуру доброчесності через щорічні звіти, прозору систему мотивації та ротацію кадрів, що перешкоджає формуванню тіньових центрів впливу. Важливу роль відіграє підтримка внутрішніх інформаторів (whistleblowers), які повідомляють про зловживання; 5) підвищення стійкості до зовнішніх загроз. Політично значущі особи повинні бути захищені від зовнішнього політичного тиску та інформаційного втручання. Це потребує розробки внутрішніх протоколів кібербезпеки, реагування на кампанії дискредитації, а також тіснішої взаємодії з незалежними медіа та громадянським суспільством.

Висновки. Вплив політично значущих осіб на міжнародну фінансову систему є багатоаспектним та складним. Їхні рішення можуть як сприяти стабільності, так і створювати нові виклики, адже дії політично значущих осіб, спрямовані на особисте збагачення, можуть підірвати довіру до міжнародної фінансової системи. З огляду на глобалізацію, важливо посилювати механізми міжнародного співробітництва та забезпечувати прозорість для мінімізації ризиків, пов'язаних із політичним впливом.

Потрібно удосконалювати фінансові системи, які не лише запобігатимуть спробам відмивання грошей, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, але й підтримуватимуть фінансові залучення, заохочувати інновації та сприяти економічному зростанню.

Сьогодні дуже важливим є поєднання прозорості платежів із захистом даних і конфіденційністю, включаючи тісну співпрацю між державними органами та приватним сектором. Настав час усунути суперечності між конфіденційністю даних і правилами протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму та підвищити загальну ефективність у боротьбі з відмиванням грошей

і фінансуванням тероризму шляхом посилення діалогу з органами захисту даних. FATF повинно сприяти вирішенню цих проблем через нові платформи, створеними Радою фінансової стабільності для виявлення та усунення невідповідностей у глобальних системах даних у співпраці з компетентними міжнародними організаціями, органами влади та приватним сектором.

Необхідно посилювати міжнародну співпрацю, обмінюючись даними між країнами щодо PEP, що може суттєво ускладнити життя особам, які хочуть відкрити рахунки чи мати активи в Європі. Активно використовувати технології штучного інтелекту шляхом залучення AI для аналізу транзакцій PEP у реальному часі.

Література

1. International Monetary Fund – official website. URL: https://www.imf.org
2. Financial Action Task Force – official website. URL: https://www.fatf-gafi.org
3. United Nations Office on Drugs and Crime – official website. URL: https://www.unodc.org
4. Financial Action Task Force – official website. URL: https://www.fatf-gafi.org
5. United Nations Office on Drugs and Crime – official website. URL: https://www.unodc.org
6. An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/
7. United Nations Office on Drugs and Crime – official website. URL: https://www.unodc.org
8. Transparency International – official website. URL: https://www.transparency.org

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

А. С. Беніцький
УТВОРЕННЯ ТА ПРАВОВИЙ УСТРІЙ НЕКРАСІВСЬКОЇ ГРОМАДИ У XVIII–XIX СТОЛІТТЯХ 3

Р. М. Могилевський
АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ МОБІЛІЗАЦІЇ 12

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

О. С. Кізлова, К. М. Глиняна
РЕЦЕПЦІЯ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ В СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 16

V. O. Savchenko
FREEDOM OF WILL IS THE FUNDAMENTAL LEGAL VALUE OF THE EUROPEAN UNION 22

В. С. Холод
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСАД GOOD WILL В МЕЖАХ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ІНТЕРЕСІВ БОРЖНИКІВ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ 32

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Е. П. Іванченко
ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ МИТНИХ БРОКЕРСЬКИХ ПОСЛУГ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ 37

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

В. Г. Костенко
ВЛАСТИВОСТІ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ РЕФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 48

О. С. Нестерович
СПОРТИВНІ КЛУБИ ЯК СТОРОНА РОБОТОДАВЦЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ 53

І. Б. Факас
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 57

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Ю. С. Щербаков
ЗЕМЕЛЬНІ СЕРВІТУТИ ДЛЯ ПОТРЕБ ЕНЕРГЕТИКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННІ 62

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

О. В. Білан
АДМІНІСТРАТИВНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РАКУРС НА ПРИКЛАДІ BAYERISCHES UMWELTGESETZBUCH (BAYUGB) 68

І. В. Глиняний, В. В. Марчук
ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 73

О. Ю. Дубинський, С. І. Маркін
СИСТЕМА ОРГАНІВ ПРАВООХОРОННОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНИ 78

К. О. Дубова, Р. М. Достдар
ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ.... 84

О. С. Дяковський, С. С. Мороз
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ОСНОВА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА ЯК СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ 89

А. І. Кисько
ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 96

Б. Я. Павлюх
ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ 101

О. Г. Погребняк
ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬСЯ МІГРАЦІЙНИМИ ОРГАНАМИ В НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ: НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ 106

Т. О. Рекуненко
АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ В ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ 110

І. Ю. Сороколат
ПРАВОВИЙ СТАТУС РЕЗИДЕНТА ДІЯ СІТІ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ 115

Н. П. Христинченко, В. В. Галунько, І. О. Глобенко
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК) ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ 122

Р. В. Шаповал
ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ 127

М. О. Яременко
ДЕРЖАВНА СЛУЖБА В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ 134

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Д. О. Колодін
ПОЗБАВЛЕННЯ ВИБОРЧИХ АБО РЕФЕРЕНДУМНОГО ПРАВ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХІД 138

С. С. Мірошниченко
ОСУДНІСТЬ ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ 146

А. О. Ткаченко
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ 151

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

В. О. Корольов, А. Г. Возняк
ВИЯВЛЕННЯ ТА ЗАТРИМАННЯ ТЕРОРИСТІВ – «СМЕРТНИКІВ» 155

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

В. В. Гавриленко
БАЗОВІ МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОЇ І ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 160

А. М. Ігнатченко
ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ ДІЯНЬ 167

С. В. Кулик
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УКРАЇНІ 171

П. П. Латковський
ВПЛИВ ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩИХ ОСІБ НА СТАБІЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ 178

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY AND POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Benitskiy A. S.
FORMATION AND LEGAL ORGANIZATION OF THE NEKRASIV COMMUNITY IN THE 18TH–19TH CENTURIES 3

Mogilevskyi R. M.
ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE IN THE FIELD OF MOBILIZATION 12

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Kizlova O. S., Hlyniana K. M.
RECEPTION OF THE INSTITUTE OF PROPERTY OF ANCIENT ROME IN THE MODERN CIVIL LAW OF UKRAINE 16

Savchenko V. O.
FREEDOM OF WILL IS THE FUNDAMENTAL LEGAL VALUE OF THE EUROPEAN UNION 22

Kholod V. S.
IMPLEMENTATION OF GOOD WILL PRINCIPLES IN PROTECTING DEBTORS' PROPERTY INTEREST IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS 32

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

Ivanchenko E. P.
AGREEMENT FOR CUSTOMS BROKERAGE SERVICES: CONCEPT, FEATURES, FUNCTIONS 37

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kostenko V. H.
PROPERTIES OF THE LEGAL MECHANISM FOR IMPLEMENTING CIVIL SERVICE SOCIAL SECURITY REFORM IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION 48

Nesterovych O. S.
SPORTS CLUBS AS AN EMPLOYER: PROBLEMATIC ISSUES 53

Fakas I. B.
PROCEDURAL FEATURES OF CONSIDERATION AND RESOLUTION OF LABOR DISPUTES IN CIVIL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW 57

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Shcherbakov Yu. S.
LAND SERVITUDES FOR ENERGY NEEDS: METHODOLOGICAL APPROACHES IN LEGISLATION AND LAW ENFORCEMENT 62

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bilan O. V.
ADMINISTRATIVE ASPECTS OF ENVIRONMENTAL POLICY: INTERNATIONAL AND NATIONAL PERSPECTIVE BASED ON THE EXAMPLE OF THE BAYERISCHES UMWELTGESETZBUCH (BAYUGB) 68

Hlynianyi I. V., Marchuk V. V.
PUBLIC ADMINISTRATION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW 73

Dubynskyy O. Yu., Markin S. I.
SYSTEM OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF CORRUPTION PREVENTION IN UKRAINE 78

Dubova K. O., Dostdar R. M.
COMBATING CORRUPTION: LEGAL MECHANISMS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN EXPERIENCE 84

Diakovskyi O. S., Moroz S. S.
THEORETICAL AND LEGAL BASIS FOR DETERMINING AND CHARACTERIZING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A NOTARY AS A SUBJECT OF STATE REGISTRATION 89

Kysko A. I.
DOCTRINAL APPROACHES TO THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC SAFETY AND ORDER IN THE ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE..... 96

Pavliukh B. Ya.
PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF FORESTRY IN UKRAINE 101

Pogrebnyak O. G.
FEATURES OF PUBLIC SERVICES PROVIDED BY MIGRATION AUTHORITIES IN EMERGENCY CONDITIONS: ON THE EXAMPLE OF THE ODESSA REGION 106

Rekunenko T. O.
ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FINANCIAL SECTOR..... 110

Sorokolat I. Yu.
LEGAL STATUS OF A DIIA CITY RESIDENT: ESSENCE AND FEATURES 115

Khrystynchenko N. P., Halunko V. V., Hlobenko I. O.
ADMINISTRATIVE OFFENCE (MISDEMEANOR) AS A SOCIO-LEGAL CATEGORY 122

Shapoval R. V.
SOME ISSUES OF THE CONSIDERATION OF MINOR CASES RELATED TO COLLABORATIVE ACTIVITIES BY ADMINISTRATIVE COURTS 127

Yaremenko M. O.
CIVIL SERVICE IN UKRAINE AND ABROAD: A COMPARATIVE ANALYSIS..... 134

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Kolodin D. O.
DEPRIVATION OF ELECTORAL OR REFERENDUM RIGHTS AS A CRIMINAL LAW MEASURE... 138

Miroshnychenko S. S.
CONVICTION AS A INDICATION OF A CRIMINAL OFFENSE SUBJECT..... 146

Tkachenko A. O.
CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF PROVOCATION OF BRIBERY 151

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

Korolov V. O., Vozniak A. G.
RECOMMENDATIONS ON THE DETECTION AND DETENTION OF TERRORISTS – «DEATH BLADES» 155

INTERNATIONAL LAW

Gavrylenko V. V.
BASIC INTERNATIONAL PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN UKRAINE..... 160

Ignatchenko A. M.
PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL CRIMINALIZATION
OF CORRUPTION OFFENSES 167

Kulyk S. V.
INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT
OF THE ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION SYSTEM IN UKRAINE..... 171

Latkovskyi P. P.
THE INFLUENCE OF POLITICALLY PROMINENT INDIVIDUALS ON THE STABILITY
OF THE INTERNATIONAL FINANCIAL SYSTEM 178

JURIS
EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 2/2025

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – Ю. Ковальчук

Підписано до друку 19.05.2025 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 22,10. Ум. друк. арк. 21,86.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0625/483.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua